

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ГЕОГРАФСКИ ФАКУЛТЕТ

мр Дарко Д. Димитровски

**ТУРИЗАМ ШУМАДИЈСКОГ ОКРУГА У
КОНТЕКСТУ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА**

докторска дисертација

Београд, 2013.

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF GEOGRAPHY

Darko D. Dimitrovski, MSc

**TOURISM IN ŠUMADIJA COUNTY IN
THE CONTEXT OF SUSTAINABLE
DEVELOPMENT**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2013.

Ментор:

Чланови комисије:

1. _____
2. _____
3. _____

Датум одбране:

_____, Београд

ТУРИЗАМ ШУМАДИЈСКОГ ОКРУГА У КОНТЕКСТУ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА

РЕЗИМЕ

Многе земље у развоју, суочене са теретом дугова и погоршањем трговинских услова, су се окренуле промоцији туризма у нади да ће им развој туризма обезбедити приходе и нове инвестиције. Способност туризма да генерише девизне приходе, да омогући отварање нових радних места, и апсорбује незапосленост обезбеђује му политички и друштвени легитимитет. Потенцијал туризма за стварање нових радних места је такође важан, јер је незапосленост главни друштвени и економски изазов са којима се суочавају многе земље у развоју.

Одрживи развој туризма је развој туризма који обезбеђује дугорочан стабилан раст и којем туристички промет не угрожава равнотежу еколошке одговорности, економске ефикасности и друштвено одговорног туризма.

WTO је дефинисао одрживи развој туризма као задовољавање потреба присутних туриста и локалног становништва, уз истовремену заштиту и подстицање могућности за будућност. Одрживи развој туризма захтева менаџмент свих средстава да би се испуниле економске и социјалне потребе уз одржавање културног интегритета и основних еколошких процеса и биолошког диверзитета.

Масовност туристичких посета која настаје као последица глобализације врши притисак на основне ресурсе на којима туризма почива, пре свега кроз деградацију животне средине, због чега се јавља потреба примене концепта одрживог развоја у туристичкој делатности. Утврђивањем тренутног стања и анализом постојећих потенцијала стварају се предуслови за усмеравање будућег туристичког развоја у правцу одрживости.

Шумадијски округ поседује значајне потенцијале за развој туризма захваљујући бројним природним и антропогеним туристичким вредностима. Видови туризма на које би требало обратити посебну пажњу су пословни, сеоски, транзитни, градски, вински, спортско-рекреативни, ловни, екскурзиони, бањски, културно-манifestациони и екотуризам. Разноврсност туристичких садржаја гарантује вредно туристичко искуство и конкурентан туристички производ у националним и међународним оквирима. Развој поменутих видова туризма зависи од односа који према њему имају све заинтересоване стране за његов развој, а пре свега туристичке организације и локалне власти, али зависи и од става локалног становништва. Ако се туристички развој базира на принципима одрживог развоја остварује се дугорочна корист за локалну заједницу.

Научно истраживање обухвата испитивање ставова које имају запослени у туристичким организацијама у Шумадијском округу који су важан фактор у усвајању концепта одрживог туристичког развоја, као и испитивање односа који локално становништво има према одрживом развоју туризма. Без институционалне подршке, као и без подршке локалног становништва одрживи развој туризма је скоро немогуће реализовати.

Кључне речи: туризам, Шумадијски округ, одрживи развој, одрживи развој туризма, Србија

НАУЧНА ОБЛАСТ: ТУРИЗАМ
УЖА НАУЧНА ОБЛАСТ: ОДРЖИВИ ТУРИЗАМ

TOURISM IN ŠUMADIJA COUNTY IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

SUMMARY

Facing the burden of debt and negative trends in trading environment, many developing countries have turned to the promotion of tourism in the hope that the development of tourism would provide income and new investments. Tourism's ability to generate income in foreign currencies, to provide new jobs and thus absorb unemployment gives it political and social legitimacy. Tourism's potential for providing new jobs is also significant, since unemployment is a major social and economic challenge faced by many developing countries.

Sustainable development of tourism is the kind of tourism development that allows a stable long-term development without jeopardizing the balance between ecological responsibility, economic efficacy, and socially responsible tourism. Sustainable development of tourism is defined by WTO as the fulfillment of the needs of the tourists as well as of the local population, which is at the same time protecting and stimulating future possibilities. Sustainable development of tourism requires proper management of all resources in order to satisfy economic and social needs, and to preserve cultural integrity, basic ecological processes and biological diversity.

Massive scale tourism, a consequence of globalization, puts fundamental tourist resources under pressure, most significantly by degrading the environment, which brings about the need for sustainable development in tourism. By ascertaining the present situation, and by analyzing existing potential, conditions are being met for establishing the guidelines that will help lead future tourist development towards sustainability.

Due to a large number of natural and anthropogenic tourist qualities, Šumadija county has significant potential for tourism development. Business, country, transit, city tourism, wine, sports, hunting tourism, as well as excursion, spa, cultural, and ecotourism, are especially noteworthy in this context. Diversified tourist content guarantees valuable tourist experiences and competitive tourist product both in national and international contexts. The development of the aforementioned types of tourism depends on the attitudes of all interested parties, but primarily on the attitudes of the tourist organization local authorities, and local population. Development of tourism based on the principles of sustainable development results in long-term benefits for the local community.

The research conducted covers an analysis of the attitudes and opinions of the Šumadija county tourist organization employees (since they are an important factor in the process of acceptance of the concept of sustainable development of tourism) as well as an analysis of the attitudes of local population towards sustainable development of tourism. Sustainable development of tourism is almost impossible to realize without institutional support and without the support of local population.

Keywords: tourism, Šumadija county, sustainable development, sustainable development of tourism, Serbia

SCIENTIFIC FIELD: TOURISM
NARROW SCIENTIFIC FIELD: SUSTAINABLE TOURISM

Попис табела

- Табела 1. Површина, број становника, лежаја и туриста, број насељених места и густина насељености по km² у Шумадијском округу
- Табела 2. Средња годишња и месечна температура ваздуха у метеоролошкој станици Крагујевац 2008. годину
- Табела 3. Просечна сума падавина у метеоролошкој станици Крагујевац 2008. годину
- Табела 4. Климатолошки подаци за Крагујевац и ширу околину за период од 1987. године до 2008. године
- Табела 5. Преглед шумског фонда општина Шумадијског округа
- Табела 6. Структура површина шумске јединице „Рогот” према врсти културе и земљишта
- Табела 7. Средње годишње концентрације SO₂ (µg/m³), број дана са прекорачењем дневне ГВ, и категорија квалитета ваздуха у 2010. години одређена на основу средње годишње вредности
- Табела 8. Средње годишње концентрације NO₂ (µg/m³), број дана са прекорачењем дневне ГВ, и категорија квалитета ваздуха у 2010. години одређена на основу средње годишње вредности
- Табела 9. Број насељених места у Шумадијском округу по попису из 2010. године
- Табела 10. Укупан број становника у Шумадијском округу, по попису из 2002. и 2011. године и укупан број домаћинства и станова по попису из 2011. године
- Табела број 11. Однос урбаног и руралног становништва у Шумадијском округу по попису из 2002. године
- Табела 12. Становништво од 15 и више година, према полу и школској спреми, по попису из 2002. године
- Табела 13. Основни континенти становништва
- Табела 14. Миграциона обележја Шумадијског округа
- Табела 15. Наталитет, морталитет и бракови у Шумадијском округу
- Табела 16. Етничка структура становништва Шумадијског округа
- Табела 17. Пољопривредно становништво по општинама Шумадијског округа
- Табела 18. Запосленост у Шумадијском округу
- Табела 19. Незапосленост у Шумадијском округу
- Табела 20. Преглед приватизованих предузећа у Шумадијском округу
- Табела 21. Друмска мрежа у Шумадијском округу према категорији путева, 2010. године
- Табела 22. Преглед водоводне инфраструктуре у Шумадијском округу
- Табела 23. Газовање отпадним водама у Шумадијском округу, 2010. године
- Табела 24. Установе предшколског, основног и средњег образовања на простору Шумадијског округа
- Табела 25. Број ученика за подручје рада трговина, туризам и угоститељство по општинама Шумадијског округа
- Табела 26. Преглед броја наставника, сарадника и студената на факултетима Универзитета у Крагујевцу
- Табела 27. Број институција и организација за неформално образовање у Шумадијском округу
- Табела 28. Главни проблеми и шансе развоја културе Шумадијског округа

- Табела 29. Културно-туристичке манифестације Шумадијског округа
Табела 30. Преглед медија, број, власништво и покривеност на простору Шумадијског округа
Табела 31. Туристички промет у Шумадијском округу од 2005. до 2011. године
Табела 32. Број туриста 2007. године за град Крагујевац
Табела 33. Број туриста 2008. години за град Крагујевац
Табела 34. Број туриста 2009. години за град Крагујевац
Табела 35. Број туриста 2010. години за град Крагујевац
Табела 36. Број туриста 2011. години за град Крагујевац
Табела 37. Број туриста првој половини 2012. године за град Крагујевац
Табела 38. Туристички промет на планини Рудник у периоду од 2005. до 2010 године.
Табела 39. Листа најпосећенијих планинских места у Србији у периоду јануар-август 2012. године
Табела 40. Туристички промет Буковичке Бање у периоду од 2005. до 2011. године
Табела 41. Листа најпосећенијих бањских места у Србији у периоду јануар-август 2012. године
Табела 42. Поднети захтеви за завршетак пројекта инфраструктуре 2012. године у Републици Србији
Табела 43. Инфраструктурна улагања у град Крагујевац и општине Аранђеловац и Топола
Табела 44. Улагање у пројекте промоције туризма Шумадијског округа
Табела 45. Туристички промет у сеоском туризму општине Кнић
Табела 46. PESTEL анализа Шумадијског округа
Табела 47. Општа инфраструктура и саобраћај Шумадијског округа
Табела 48. Туристичка инфраструктура и ресурси Шумадијског округа
Табела 49. Туристичка понуда и маркетинг Шумадијског округа
Табела 50. Туристичке организације у Шумадијском округу
Табела 51. Активне туристичке агенције у Шумадијском округу
Табела 52. Туристичке агенције на простору Шумадијског округа
Табела 53. Категоризација угоститељских објекта Шумадијског округа на дан 10.10. 2012. године
Табела 54. Структура угоститељских и објеката за смештај и њихови капацитети у Шумадијском округу
Табела 55. Понуда објекта за смештај у општинама Шумадијског округа, са бројем соба и бројем лежаја
Табела 56. Понуда угоститељских објекта за смештај града Крагујевца, са бројем соба и бројем лежаја
Табела 57. Број и структура запослених у ХТД „Шумарице” у периоду од 2002. године до 2010. године
Табела 58. Поређење броја и квалификационе структуре запослених у хотелу „Извор“ 2002. и 2012. године
Табела 59. Упоредни подаци о броју ноћења у хотелима „Шумарице“ и „Зеленгора“ од 1988. до 2010. године
Табела 60. Подизање квалитета туристичких услуга кроз умрежавање институција и обуку кадрова Шумадијског округа
Табела 61. Програм унапређења туристичке инфраструктуре Шумадијског округа

- Табела 62. Програм за промовисање туристичких локалитета и манифестација Шумадијског округа
- Табела 63. Основни елементи и садржај праћења и вредновања Стратегије одрживог развоја туризма у Шумадијском округу
- Табела 64. Процена тачности понуђених тврдњи по мишљењу запослених у туристичкој организацији општине Аранђеловац
- Табела 65. Процена важности понуђених тврдњи по мишљењу запослених у туристичкој организацији општине Аранђеловац
- Табела 66. Процена тачности понуђених тврдњи по мишљењу запослених у туристичкој организацији града Крагујевца
- Табела 67. Процена важности понуђених тврдњи по мишљењу запослених у туристичкој организацији града Крагујевца
- Табела 68. Процена тачности понуђених тврдњи по мишљењу запослених у туристичкој организацији општине Лапово
- Табела 69. Процена важности понуђених тврдњи по мишљењу запослених у туристичкој организацији општине Лапово
- Табела 70. Процена тачности понуђених тврдњи по мишљењу запослених у туристичкој организацији општине Топола
- Табела 71. Процена важности понуђених тврдњи по мишљењу запослених у туристичкој организацији општине Топола
- Табела 72. Процена тачности понуђених тврдњи по мишљењу запослених у туристичкој организацији општине Рача
- Табела 73. Процена важности понуђених тврдњи по мишљењу запослених у туристичкој организацији општине Рача
- Табела 74. Процена тачности понуђених тврдњи по мишљењу запослених у туристичкој организацији општине Баточина
- Табела 75. Процена важности понуђених тврдњи по мишљењу запослених у туристичкој организацији општине Баточина
- Табела 76. Процена тачности понуђених тврдњи по мишљењу запослених у туристичкој организацији општине Кнић
- Табела 77. Процена важности понуђених тврдњи по мишљењу запослених у туристичкој организацији општина Кнић
- Табела 78. Процена тачности и важности понуђених тврдњи по мишљењу запослених у туристичким организацијама општина Шумадијског округа
- Табела 79. Карактеристике узорка за град Крагујевац
- Табела 80. Дескриптивна анализа односа локалног становништва према одрживом развоју туризма у граду Крагујевцу
- Табела 81. Карактеристике узорка за општину Аранђеловац
- Табела 82. Дескриптивна анализа односа локалног становништва према одрживом развоју туризма у општини Аранђеловац
- Табела 83. Карактеристике узорка за општину Топола
- Табела 84. Дескриптивна анализа односа локалног становништва према одрживом развоју туризма у општини Топола
- Табела 85. Карактеристике узорка за општину Кнић
- Табела 86. Дескриптивна анализа односа локалног становништва према одрживом развоју туризма у општини Кнић
- Табела 87. Карактеристике узорка за општину Лапово

Табела 88. Дескриптивна анализа односа локалног становништва према одрживом развоју туризма у општини Лапово

Табела 89. Карактеристике узорка за општину Баточина

Табела 90. Дескриптивна анализа односа локалног становништва према одрживом развоју туризма у општини Баточина

Табела 91. Карактеристике узорка за општину Рача

Табела 92. Дескриптивна анализа односа локалног становништва према одрживом развоју туризма у општини Рача

Табела 93. Карактеристике узорка за Шумадијски округ

Табела 94. Дескриптивна анализа односа локалног становништва према одрживом развоју туризма у Шумадијском округу

Табела 95. Тврдње код којих постоји статистички значајна разлика између испитаника који знају шта је одрживи развој и испитаника кој не знају

Табела 96. Резултати факторске анализе

Попис слика

- Слика 1. Административна карта Шумадијског округа по општинама
- Слика 2. Схематски приказ одрживог туризма
- Слика 3. Шумадијски округ у Републици Србији
- Слика 4. Шумадијски округ по општинама
- Слика 5. Шумско газдинство Рогот
- Слика 6. Стара црква и стара скупштинска зграда (Стара Порта)
- Слика 7. Амицин конак у Крагујевцу
- Слика 8. Конак кнеза Михајла и зграда Прве крагујевачке гимназије у Крагујевцу
- Слика 9. Зграда старе Ливнице и стара управна зграда Заставе
- Слика 10. Споменик палим Шумадинцима и Јоакиму Вујићу
- Слика 11. Зграда Спомен музеја „21 октобар” у Шумарицама
- Слика 12. Споменик палим ђацима и професорима и споменик бола и пркоса
- Слика 13. Споменик кристални цвет и споменик камени спавач
- Слика 14. Извор Светиња и Манастир Дивостин
- Слика 15. Манастири Ралетинац и Денковац
- Слика 16. Манастир Вољавча
- Слика 17. Манастири Благовештење и Драча
- Слика 18. Црква у Рамаћи и манастир Петковица
- Слика 19. Средњовековно утврђење Сребрница
- Слика 20. Опленачка берба у Тополи
- Слика 21. Црква Светог Ђорђа на Опленцу
- Слика 22. Петрова кућа на Опленцу
- Слика 23. Виноградарева кућа на Опленцу
- Слика 24. Карађорђево град у Тополи
- Слика 25. Споменик војду Карађорђу и музеј у Орашцу
- Слика 26. Старо Здање, летња резиденција Обреновића
- Слика 27. Пећина Рисовача, улаз и унутрашњи изглед
- Слика 28. Реконструкција палеолитског начина живота
- Слика 29. Манастир Брезовац
- Слика 30. Споменик Карађорђу у Вишевцу
- Слика 31. Карађорђево дом у Рачи
- Слика 32. Црква св. Гаврила у Борчу и Борачки крш са средњовековним градом
- Слика 33. Манастир Каменац
- Слика 34. Пећина Градац-Јеринино брдо
- Слика 35. Манастир Грнчарица и црква брвнара у Брзану
- Слика 36. Општина Лапово
- Слика 37. Манифестација „Дан моравских шареница“
- Слика 38. Сувенири Шумадије из сувенирнице Prestige plus tours
- Слика 39. Ентеријер и фарма коња сеоског газдинства „Ружа Груже“
- Слика 40. Хотел „Крагујевац” и мотел „Кошута”
- Слика 41. Хотел „Еурогај”
- Слика 42. Хотели „Зеленгора” и „Шумарице”
- Слика 43. Спољашност и унутрашњост хотела „Извор”
- Слика 44. Хотел „Извор” конгресна сала и wellness центар
- Слика 45. Хотели „Старо Здање” и „Шумадија”
- Слика 46. Спољашњи изглед хотела „Опленац” у Тополи

Слика 47. Хотел Три „О” у Тополи

Слика 48. Хотел „Шумадија” у Рачи

Попис графика

График 1. Ружа ветрова за метеоролошку станицу Крагујевац 2008. године

График 2. Преглед увоза и извоза по земљама за Шумадијски округ 2008. године

График 3. Преглед увоза и извоза по секторима делатности за Шумадијски округ 2008. године

График 4. Структура запослених у Шумадијском округу по делатностима у 2008. години

График 5. Стопа незапослености по општинама Шумадијског округа

График 6. Промене у броју туриста и ноћења у Шумадијском округу од 2005. до 2011. године

График 7. Туристички промет у граду Крагујевцу од 2007. до 2011. године

График 8. Трансформација незадовољавајућег туристичког развоја у препознатљив и успешан туристички производ на одрживим основама

График 9. Трансформација става и понашања према природним ресурсима и њихово одрживо управљање

График 10. Трансформација става и понашања према антропогеним ресурсима и њихово одрживо управљање

График 11. Трансформација лоше структуре људских ресурса у ефикасне и одрживе ресурсе развоја

График 12. Процена важности и тачности тврдњи о одрживом развоју туризма у општинама Шумадијског округа

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	1
УВОДНА РАЗМАТРАЊА	2
ИСТОРИЈАТ КОНЦЕПТА ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА	2
ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА	3
УТВРЂИВАЊЕ ПРОБЛЕМА ИСТРАЖИВАЊА	4
МЕТОДОЛОГИЈА РАДА И ИСТРАЖИВАЊА	5
ОСНОВНЕ ХИПОТЕЗЕ РАДА	6
НАУЧНА ОПРАВДАНОСТ, ОЧЕКИВАНИ РЕЗУЛТАТИ И ПРАКТИЧНА ПРИМЕНА	7
I МЕЂУЗАВИСНОСТ ТУРИСТИЧКЕ ДЕЛАТНОСТИ И ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА	8
1. Трендови развоја туризма на почетку 21. века	8
2. Однос туризма и животне средине	9
2.1. Значај планирања у савременом туризму	10
2.2. Концепт носећег капацитета	12
3. Одрживи развој у својству парадигме развоја људског друштва	13
4. Одрживи развој као средство у постизању циљева заштите животне средине	15
5. Одрживи развој туризма	16
II ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ШУМАДИЈСКОГ ОКРУГА КАО ТУРИСТИЧКЕ ДЕСТИНАЦИЈЕ	18
1. Природни потенцијали за развој туризма	19
1.1. Географски положај и границе Шумадијског округа	19
1.2. Релјеф као туристичка вредност	21
1.3. Клима као туристичка вредност	23
1.4. Геолошки састав	25
1.5. Педолошки састав	26
1.6. Хидрографски објекти као туристичка вредност	28
1.7. Шуме као туристичка вредност	29
1.8. Термоминерални извори као туристичка вредност	30
1.9. Заштићена природна добра и биогеографске туристичке вредности	32
1.10. Животна средина као ресурс за развој туризма	35
1.10.1. Стање ваздуха	36
1.10.2. Стање вода	37
1.10.3. Стање земљишта	40

2. Културни потенцијали за развој туризма.....	40
2.1. Историјски услови развоја туризма	40
2.2. Насеља у функцији туристичког развоја	42
2.3. Становништво као услов развоја туризма	44
2.4. Основне привредне одлике Шумадијског округа	48
2.5. Инфраструктура као услов туристичког развоја.....	55
2.5.1. Путна мрежа	55
2.5.2. Железничка мрежа.....	56
2.5.3. Водоснабдевање и канализациона мрежа	56
2.5.4. Отпадне воде и управљање отпадом.....	57
2.6. Образовање у циљу развоја туризма у Шумадијском округу	59
2.7. Култура и културне манифестације у Шумадијском округу	61
3. Културно-историјске туристичке вредности	63
3.1. Град Крагујевац	66
3.2. Општина Топола.....	75
3.3. Општина Аранђеловац	78
3.4. Општина Рача.....	82
3.5. Општина Кнић.....	83
3.6. Општина Баточина	85
3.7. Општина Лапово	86
4. Туристички промет	88
4. Инвестиције у развој туризма у Шумадијском округу.....	97
III АНАЛИЗА ПЕРСПЕКТИВА И ОГРАНИЧЕЊА РАЗВОЈА ТУРИЗМА ШУМАДИЈСКОГ ОКРУГА.....	101
1. Постојећи и могући облици туризма у Шумадијском округу	101
2. INPUT и OUTPUT анализа туризма Шумадијског округа	106
3. SOSTAC анализа	110
3.1. Визија и мисија туризма Шумадијског округа	111
3.2. Ситуација (Situation).....	111
3.3. Циљеви (Objectives)	111
3.4. Стратегија (Strategy)	112
3.5. Тактика и поступци реализације (Tactics)	112
3.6. Акциони план и непосредна реализација (Action)	113
3.7. Контрола (Control)	113

4. PESTEL анализа туризма Шумадијског округа	113
5. SWOT анализа туристичких потенцијала Шумадијског округа.....	116
IV СТРАТЕШКИ ПРАВЦИ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА ТУРИЗМА ШУМАДИЈСКОГ ОКРУГА.....	121
1. Визија развоја одрживог развоја туризма Шумадијског округа.....	121
2. Мисија и циљеви одрживог развоја Шумадијског округа	122
3. Задаци и основни проблеми одрживог развоја Шумадијског округа	124
3.1. Основни проблеми реализације развоја туризма у Шумадијском округу	125
V МЕСТО ТУРИСТИЧКО-УГОСТИТЕЉСКЕ ДЕЛАТНОСТИ У ОДРЖИВОМ РАЗВОЈУ ШУМАДИЈСКОГ ОКРУГА	126
1. Место туризма у одрживом развоју привреде Шумадијског округа	127
2. Учеиће локалних и регионалних органа власти у развоју одрживог туризма Шумадијског округа	128
3. Улога туристичких агенција у развоју одрживог туризма Шумадијског округа	129
4. Улога хотелијерско-угоститељских предузећа у развоју одрживог туризма Шумадијског округа	133
4.1. Трансформација хотелске делатности у Шумадијском округу	137
VI ПРОСТОРНО ПЛАНСКИ АСПЕКТИ ТУРИСТИЧКОГ РАЗВОЈА.....	146
1. Локални и регионални планови развоја туризма	147
1.1. Локални планови развоја туризма	147
1.1. Регионални планови развоја туризма	148
1.3 Просторни план града Крагујевца и општина Шумадијског округа и туристичке смернице	149
2. Шумадијски округ у плановима туристичког развоја националног значаја ..	151
3. Технике планирања као услов одрживог развоја туризма Шумадијског округа	153
4. Програми управљања односом туризма и животне средине у Шумадијском округу	155
4.1. Позитивни утицаји туризма на животну средину Шумадијског округа	156
4.2. Негативни утицаји туризма на животну средину Шумадијског округа	158
VII СТРАТЕШКЕ СМЕРНИЦЕ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА ШУМАДИЈСКОГ ОКРУГА	159
1. Анализа стања, проблема и шанси	160
2. Одређивање циљева и формирање стратешког избора	162

3. Политика развоја туризма и акциони програми	163
3.1. Пројектне идеје и програми за развој одрживог туризма у Шумадијском округу	166
3.2. Концепт банкарство за сиромашне (<i>Banking for poor</i>) као средство за постизање одрживог развоја туризма у Шумадијском округу.....	170
VIII МОНИТОРИНГ ОДРЖИВОГ ТУРИЗМА	172
1. Појам мониторинга	172
2. Праћење и вредновање развоја туризма Шумадијског округа	173
3. Глобализација и шанса туристичког развоја Шумадијског округа	176
IX РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА.....	178
1. Утицај туризма на локалну заједницу	178
2. Резултати истраживања	179
2.1. Однос запослених у туристичким организацијама према одрживом развоју туризма у Шумадијском округу	179
2.1.1. Резултати истраживања	180
2.2. Однос локалног становништва према одрживом развоју у Шумадијском округу	188
2.2.1. Однос локалног становништва према одрживом развоју.....	188
2.2.2. Модели коришћени за мерење ставова локалног становништва према развоју туризма	190
2.2.3. Настанак <i>SUS-TAS</i> скале за испитивање ставова локалног становништва о одрживом развоју туризма.....	191
2.2.4. Примена <i>SUS-TAS</i> скале за испитивање ставова локалног становништва о одрживом развоју туризма Шумадијског округа	192
ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА	214
ЛИТЕРАТУРА	220
ИЗВОРИ ПОДАТАКА	226
ПРИЛОЗИ	227
БИОГРАФИЈА АУТОРА	230

Предговор

Тему „Туризам Шумадијског округа у контексту одрживог развоја“ изабрао сам због тога што је истраживачког карактера, као и због личног интересовања за ову актуелну проблематику. Иако је тема популарна, мало ко се на овим просторима бавио проблемом одрживог развоја туризма. Истраживање одрживог развоја туризма можда не може да реши све проблеме развоја туризма у Шумадијском округу, али може да покаже тренутно стање, укаже на правце будућег развоја и потенцијална решења акутних проблема.

Рад је писан у периоду од јула 2010. године до фебруара 2013. године. Проблеми приликом обраде теме су се односили на недоступност потребних информација. Помогло ми је што су туристичке организације била веома кооперативне, што ипак говори да се ствари у туризму мењају на боље. Остали проблеми су се углавном односили на прикупљање података и комплексност проблема.

У изради рада коришћене су SWOT, PESTEL, INPUT-OUTPUT, SOSTAC анализе за утврђивање постојећег стања развоја туризма, као и потенцијалних праваца његовог развоја у будућности. За утврђивање ставова запослених у туристичким организацијама и локалног становништва о одрживом развоју туризма Шумадијског округа коришћене се дескриптивне статистичке методе. Сродност података, односно тип, јачина и карактер веза између појединих параметара утврђене су статистичким методама: t-тестом и факторском анализом.

Литература која је коришћена је презентирана на крају рада. Коришћена је и интерна документација туристичких организација и локалних и регионалних органа управљања, као и подаци са интернета. Подаци са интернета су коришћени критички, са резервом и вишеструко су проверавани.

Надам да ће овај рад моћи да користе пре свега туристички субјекти, јер су они предмет овог рада, као и органи власти, носиоци туристичке политике и други заинтересовани за ову проблематику.

Хтео бих да се захвалим ментору, проф. емеритусу Стевану Станковићу на помоћи у изради рада, и свим другим појединцима и институцијама без које овај рад не би могао да буде завршен.

Београд, 2013. године

мр Дарко Димитровски

Уводна разматрања

Појам одрживог развоја је дефинисан као развој који излази у сусрет садашњим потребама без угрожавања могућности да будуће генерације испуне своје потребе (WCED, 1987). Одрживи развој је економски, технолошки, социјални и културни развој који је усклађен са потребама заштите и унапређивања животне средине омогућавајући садашњим и будућим генерацијама задовољење потреба и побољшање квалитета живота (WCED, 1987).

Одрживи развој обезбеђује дугорочну визију друштва. Суштина концепта одрживог развоја подразумева баланс развоја са политиком заштите животне средине, уз пуно поштовање законитости на којима се еколошки систем заснива.

WTO дефинише одрживи развој као врхунац управљања свим ресурсима на начин да економске, друштвене и естетске потребе буду задовољене, уз одржавање културног интегритета, биолошке разноврсности, еколошких процеса за одржавање живог света. Појам одрживог развоја се преноси и на туризам као делатност јер даје нови и виши квалитет, увођењем скупа правила и принципа у развој туризма. Концепт одрживог развоја је важан из перспективе опстанка и напретка људске цивилизације и јавља се као предуслов и циљ многих људских активности на Земљи.

Развој савременог света треба ускладити са потребама људи и природе. Земља мора да се сачува за садашње, али и за будуће генерације, којима треба оставити бар онолико шанси за развој колико их ми сада имамо. Право на здраву животну средину и ресурсе имају садашње генерације, које не смеју то право угрозити наредним генерацијама. Сви људи имају подједнака права на основне слободе које не угрожавају слободе других, што је и основни принцип моралне правде (Национална стратегија одрживог развоја, 2008).

Историјат концепта одрживог развоја

Економски развој који се базира на нерационалном искоришћавању природних ресурса има своје границе. Као алтернатива економском развоју који је базиран на нерационалној потрошњи ресурса настаје концепт одрживог развоја који обезбеђује стабилан раст не угрожавајући будућност планете. За развој концепта одрживог развоја најважнији тренутак представља појава књиге „The limits to growth” (Границе раста) (Meadows, 1972), која обрађује проблем неконтролисаног исцрпљивања ресурса и прекомерног загађивања планете. Проблем одрживог развоја временом постаје све актуелнији у ширим круговима економске и политичке јавности, као једина логична опција развоја човечанства у будућности. Хронолошки приказ развоја концепта одрживог развоја:

-1972. године одржана је Конференција Уједињених нација о човековој средини у Стокхолму (формирање Програма УН за животну средину UNEP);

-1980. године Међународна унија за очување природних ресурса (IUCN) је усвојила Светску стратегију конзервације (WCS);

-1983. године формирана је Светска комисија за животну средину и развој (WCED), позната као Брундтландска комисија која објављује документ под називом “Our common future (Наша заједничка будућност)”, познат као Брундтландски извештај;

-1992. године Конференција Уједињених нација о животној средини и развоју у Рио де Жанеиру (UNCED), усваја Агенду 21;

-1993. године UNCED је покренуо Комисију за одрживи развој (CSD) која ће пратити спровођење Агенде 21;

-2002. године, одржан је Светски самит о одрживом развоју (WSSD), у Јоханесбургу;

-2009. године Генерална скупштина УН је усвојила Резолуцију (A/RES/64/236) у којој се сложила да одржи Конференцију Уједињених нација о одрживом развоју (UNCSD) која се назива “Рио 20+“;

-2012. године одржана је Конференција УН о одрживом развоју у Рио де Жанеиру, познатија под називом “Рио20+”.

Предмет истраживања

Шумадија у ширем смислу са периферним деловима према Великом Поморављу, западном Поморављу и Колубари обухвата површину од 6.070 km², док Шумадија у ужем смислу обухвата простор површине од 3.865 km². Геоморфолошки Шумадија се састоји од високе на југу и ниске на северу. Интегрални делови Шумадије су београдска Посавина, београдско Подунавље, смедеревско Подунавље, Раља, Јасеница, Лепеница, Рача, Белица, Левач, Темнић, Гружа и Качер.

Извор:<http://sr.wikipedia.org/sr>

Слика 1. Административна карта Шумадијског округа по општинама

Шумадијски округ се налази у централном делу Србије. Оивичен је планином Рудник са јужне, Гледићким планинама и Моравом са источне, смедеревским и београдским атаром са северне и колубарским басеном са западне стране, граничећи се са деловима територије које припадају општинама Колубарског, Моравичког, Рашког, Расинског, Поморавског и Подунавског округа, као и града Београда (<http://sumadijskiokrug.org.rs/>).

Шумадијски округ се састоји од шест општина (Аранђеловац, Топола, Кнић, Рача, Баточина и Лапово) и града Крагујевца са својим општинама. Овај простор је политичко-административна целина Републике Србије са површином од 2.387 km², и са 290.900 становника у 174 насељена места (према попису из 2011. године).

Валоризацијом туристичких мотива Шумадијски округ се сврстава високо у конкуренцији укупних вредности природних и културних туристичких атрактивности. Завидан туристички потенцијал ипак није на прави начин препознат на националном нивоу, па и сам развој туризма Шумадијског округа значајно заостаје за осталим туристичким регијама. У најпознатије туристичке мотиве овог простора сврставамо: праисторијска налазишта, средњовековне споменике сакралне архитектуре, спомен комплексе и заштићене природне просторе.

Град Крагујевац је регионални центар по значају и броју туриста и као такав може да се посматра као самостална туристичка целина. Највећа вредност развоја туризма Шумадијског округа је у томе што су туристички мотиви груписани у природном и културно-историјском смислу као недељива целина.

Утврђивање проблема истраживања

Основни проблем истраживања овог рада је туризам Шумадијског округа, његово тренутно стање и могућности унапређења кроз одрживу развојну политику. Одржива развојна политика мора да буде у складу са концептом одрживог развоја и у њој би централно место заузимао управо одрживи развој туризма. Да би се постигао развој туризма у Шумадијском округу у контексту одрживог развоја неопходно је прво утврдити тренутно стање развијености туризма Шумадијског округа, одредити услове и узроке позитивних и негативних утицаја на његов развој и на крају одредити будуће смернице његовог унапређења и развоја. Усвајање и доследна примена Стратегије одрживог развоја туризма доводи до радикалног заокрета у постојећој политици развоја туризма са циљем да унапреди квалитет живота за садашње, али и будуће генерације.

Туристичка делатност пружа резултате који прате постојеће економске прилике. Развој туризма није задовољавајући, па је потребно израдити стратегију будућег туристичког развоја на нивоу регија, а не само на нивоу државе. Посебно није задовољавајућа саобраћајна инфраструктура, као и туристичка супраструктура које су наслеђене из прошлог периода и које као такве нису прилагођене потребама савременог туристе. Са друге стране потенцијали развоја туризма су огромни, посебно се издвајају бањски и сеоски туризам, чији развој је подударан са основним циљевима одрживог развоја. Њихов туристички развој, а посебно развој велнес и еко-туризма је глобални туристички тренд сам по себи. Туристичка понуда мора бити што разноврснија пружајући услуге манифестационог, конгресног, транзитног, градског, спортско-рекреативног, планинског и ловног туризма. Поменуте врсте туризма се комплементарно допуњују, директно остварујућу економске ефекте и већу попуњеност смештајних капацитета.

Одрживост туризма укључује одговоран однос свих субјеката, како на страни туристичке понуде тако и на страни туристичке тражње. То условљава да одрживост туризма мора дугорочно да граде сви фактори на одређеном простору,

односно да подстичу очување и раст квалитета живота у садашњости и будућности. У развојном смислу одрживи туризам има циљ да задовољи све потребе туриста, дугорочно одржава квалитет животне средине и будућим генерацијама омогући да на изворним својствима природних и друштвених ресурса наставе да развијају туризам. Економски, друштвени и еколошки развој представљају међузависне компоненте, које кроз одрживи развој се усмеравају ка достизању вишег квалитета живота становништва.

Негативни утицаји туризма на животну средину су загађење и стварање отпада, угрожавање природних ресурса и разноврсности биљног и животињског света. Ове негативне последице се могу спречити планирањем развоја туризма, придржавањем прописа о планирању и изградњи и одговорним управљањем, посебно у заштићеним природним добрима.

Ограничавајући фактори развоја туризма у Шумадијском округу су: лоша саобраћајна инфраструктура, низак квалитет услуга, одсуство одговарајућих смештајних и угоститељских објеката, недовољна заинтересованост туристичких агенција за промоцију природних и културних вредности, непостојање понуде препознатљивих сувенира, недостатак школованих и обучених кадрова за рад у туризму, специјализованих за усаглашавање развоја туризма и просторне заштита природних и антропогених богатстава.

Циљеви одрживог развоја туризма обухватају:

- Унапређење квалитета туризма у свести туриста и шире друштвене заједнице;
- Развијање туристичког информационог система;
- Подизање квалитета и броја смештајних капацитета;
- Развијање туристичке понуде уз постизање економске и социјалне комплементарности на локалном и регионалном нивоу, чиме ће се отворити нова радна места, која ће водити рачуна о очувању културног богатства и природне разноврсности;
- Разрешење актуелних и потенцијалних конфликта које развој туризма има на друге делатности.

У географској литератури предмет проучавања одрживог развоја је веома актуелан. Развој туризма Шумадијског округа на принципу одрживог развоја за сада скоро да није био заступљен у научним истраживањима. Досадашњи радови обрађују уско стручне предмете без свеобухватног сагледавања проблема, па ће због тога у овом раду бити систематизирана мултидисциплинарана достигнућа. Добијени закључци ће моћи да се искористе за решавање истих или сличних проблема одређених регионалних целина.

Предмет истраживања докторске дисертације је концепт одрживог развоја као општи развојни правац са посебним освртом на везу између развоја туризма и одрживости. Под предметом истраживања подразумева се и утврђивање тренутног стања туризма Шумадијског округа као и могућност креирања одрживе туристичке понуде са одрживим туристичким производима.

Методологија рада и истраживања

Одређен предмет и циљ истраживања захтевају мултидисциплинарно проучавање датог проблема. Да би се реализовали и постављени задаци приликом овог истраживања биће коришћене различите методе, технике и инструменти:

Аналитички метод подразумева критичко проучавање литературе и методологије истраживања која се бави проблемом одрживог туризма и утврђивање релевантних фактора и чињеница које су значајне за само истраживање.

Синтетички метод је завршни део аналитичког рада, који резултира извођењем одређених закључака везаних за проблеме одрживог развоја туризма у Шумадијском округу.

Метод корелације служи за утврђивање међусобних односа између појединачних физичко-географских и антропогених фактора као потенцијала и ограничења за развој туризма у Шумадијском округу, као и утицаја туризма на стање животне средине.

Историјски метод је метод који се користи за временску корелацију утицаја одређених фактора на развој туризма, а у складу са турбулентним историјским околностима које су одредиле овај период.

Компаративни метод се користи за упоређивање добијених резултата са сличним или различитим просторним целинама.

Теренске методе подразумева излазак непосредно прикупљање података на терену. За прикупљање примарних података у теренском истраживању о одрживом развоју туризма Шумадијског округа коришћен је метод анкете.

Статистичке методе и поступци ће се користити због потребе да се обради велики број података, различитих категорија у циљу уочавања суштине дате појаве, њеног тренда и значаја диференцираних фактора који на њу утичу. Да би стекли увид у елементарна обележја проучаване појаве коришћена је дескриптивна статистика: аритметичка средина, стандардна девијација и дистрибуција фреквенци. Сродност података, односно тип, јачина и карактер веза између појединих параметара утврђене су статистичким методама: t-тестом и факторском анализом. Статистичке методе су највећим делом коришћене за обраду података из упитника путем кога је требало утврдити ставове становништва и запослених у туристичким организацијама о одрживом развоју туризма на простору Шумадијског округа.

Организација истраживања заснива се на неексперименталном истраживању, посебно на теоријској анализи доступне литературе као и критичкој статистичко-аналитичкој обради података прикупљених горе поменутих методама.

Основне хипотезе рада

У истраживању се полази од хипотезе, да туризам може допринети комплетном економском развоју, подизању стандарда и квалитета живота становништва Шумадијског округа.

Туризам у Шумадијском округу зависи од фактора који су детерминисани природним појавама и онима које иницира човек. Од елемената природног комплекса значајни су рељеф, клима, хидрографија, геолошке, педолошке и биогеографске карактеристике простора, док се антропогени односе на унапређење смештајних капацитета, повезивање свих грана туристичких кретања, обезбеђивања одговарајуће туристичке понуде и валоризације туристичких вредности. Полазне хипотезе су релационе и каузалне, односно треба их поставити тако да се утврди интензитет утицаја одређеног фактора, али тако да се

оствари развој туризма у контексту одрживости, зауставе негативни трендови, одреде границе искористивости и омогући већа дисперзија туристичког развоја.

Полазне претпоставке су да:

- постоје природни услови за развој туризма у Шумадијском округу;
- постоје антропогени услови за развој туризма у Шумадијском округу;
- постоји материјална база за развој туризма у Шумадијском округу;
- постоји могућност за повезивање различитих врста туризма у Шумадијском округу;
- постоје ограничења за развој туризма у Шумадијском округу.

Научна оправданост, очекивани резултати и практична примена

Научно истраживање спроведено у раду треба да утврди у ком односу се налазе фактори који директно и индиректно утичу на развој туризма у Шумадијском округу у контексту одрживог развоја. Резултати истраживања ће показати и начине најадекватнијег и најрационалнијег коришћења ове регионалне целине базиране на принципу одрживог развоја. Утврђивање постојећег стања и степена развијености туризма у Шумадијском округу указаће на различита ограничења за развој туризма и начине њиховог превазилажења. Анализирањем ограничења и предности утврђују се природне и антропогене вредности које могу да се туристички валоризују кроз одрживи развој туризма и тиме постану основа будућег развоја туризма Шумадијског округа на принципу одрживог развоја. Детаљно ће се анализирати физичко-географске и друштвено-географске карактеристике на основу мерења, посматрања и истраживања.

Научно истраживање ће да ревалоризује и афирмише туристичке вредности које су заборављене, а које могу у будућности да постану веома атрактивне за развој туризма. Рад ће указати на актуелне еколошке проблеме који ограничавају развој Шумадијског округа и биће понуђена нека могућа решења. Резултати рада могу да се користе као смерница за будућа научна истраживања. На основу добијених резултата изводе се закључци о правцима деловања, да би се у будућности правилно валоризовао простор у коме се развија туризам.

Обрађени статистички подаци су завршни део научног истраживања, али и његов најзначајнији део. Подаци добијени коршћењем упитника су статистички обрађени, при чему су коришћене основна дескриптивна анализа, t-тест и факторска анализа. Путем тих анализа резултата могуће је утврдити нову перцепцију тренутног стања и перспектива развоја туризма Шумадијског округа у контексту одрживог развоја. Захваљујући увиду у ставове локалног становништва и запослених у туристичким организацијама и њиховом односу према развоју туризма утврђене су нове претпоставке на којима треба да се заснива одрживи развој туризма Шумадијског округа који је неопходно имплементирати у будућу стратегију.

Практична примена је од општег друштвеног значаја, али само ако се прикупљени и обрађени подаци на прави начин усвоје од носилаца регионалног економског развоја. Применом прикупљених и обрађених података оствариће се начела равномерности економског развоја, одрживости развоја и побољшање квалитета живота. Пошто је у плану формирање регионалне туристичке

организације Централне Србије, ово научно истраживање може помоћи да се на његовим резултатима и прикупљеној бази података, одреде будући циљеви развоја туризма базирани на дугорочној визији одрживог развоја туризма.

Научно истраживање туризма на простору Шумадијског округа у контексту одрживог развоја је значајно за науку, али и за праксу, од посебног значаја за унапређење рада туристичких организација, туристичких агенција и осталих учесника у туризму.

I МЕЃУЗАВИСНОСТ ТУРИСТИЧКЕ ДЕЛАТНОСТИ И ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА

1. Трендови развоја туризма на почетку 21. века

Тренд у туризму подразумева промене које су условљене спољним факторима, као што су економски, политички, социјални и еколошки. Они мењају туристичку тражњу кроз промену стила живота и потрошачких навика. Промене у туризму које настају као последица нових туристичких трендова посебно су изражене у маркетингу, транспорту и информационим технологијама.

На туристичку тражњу утиче велики број фактора, али пре свега издвајамо потребе за путовањима и одмором и платежну способност носилица туристичких потреба. На обим и динамику туристичке тражње утичу сезонске флукуације, еластичност, привлачност и квалитет туристичке понуде. Сезонске флукуације тражње утичу на концентрисаност туристичке тражње у одређеним периодима године, мада се примећују сигнали смањења сезонске флукуације.

Путовања и туризам ће наставити да се интензивно развијају у 21-ом веку и постаће све приступачније. Захваљујући томе постоје подједнаке економске могућности за већ развијене и нове туристичке дестинације које се развијају широм света. У том контексту Србија као туристичка дестинација у настајању мора да профилише свој имиџ на глобалном туристичком тржишту пре свега на својим компаративним предностима, као што су људи, природа, култура и историја.

Развој туризма ствара и крупне изазове, да изађе у сусрет увећаној туристичкој тражњи, али и да ублажи бројне потенцијалне негативне последице које произилазе из убрзаног развоја туризма. Успешне дестинације ће успети да постигну праву равнотежу развоја туризма праћењем интернационалних трендова, укључивања свих стејкхолдера у туристички развој, старајући се да користи развоја туризма буду веће од потенцијалних негативних последица и обећавајући равномернију расподелу прихода које туризам оствари.

Према UNWTO, 983 милиона међународних туристичких посета је генерисало добит од 1.030 милијарди US\$ (око 3 милијарде US\$ по дану) као приход туризма у 2011. години (UNWTO). Приметан је и раст броја међународних путовања и прихода остварених од туризма, па је број међународних туристичких посета порастао за 4.6%, односно 2010. године је износио 940 милиона, док су приходи порасли 3,9%, у односу на 928 милијарди US\$ из 2010. године. Туризам чини 35% светског извоза услуга, а преко 70% у недовољно развијеним државама. UNWTO предвиђа да ће се тражња за међународним туризмом дуплирати до 2020.

године и то до 1,6 милијарди посетиоца годишње, стварајући приход од скоро 2 трилиона US\$.

Важна одлика савременог туризма је да све већи значај на тржишту добијају туристи специјалног интересовања. У будућности ће све мање бити изражена сезоналност са све већим бројем краћих путовања у току године за запослене, младе и туристе средњих година или дугим путовањима организованим за старије особе које имају слободног времена и приходе за ову врсту путовања. Узлазни тренд се јавља и категоријама *incentive travel*, *timesharing* закупа и система самосталне исхране-*selfcatering*.

2. Однос туризма и животне средине

Однос туризма и природе је квалитативно најинтензивнији, најчешће негативно, због чега је све израженија потреба проналажења модела њихове кохабитације у простору.

Живимо у доба када је загађење Земље у целини, а посебно неких њених делова, доведено до стања физичког опстанка човека и планете на којој егзистира. Постало је сасвим јасно да савремени међународни економски и политички чиниоци и организације нису бар за сада постигли неке веће резултате. Економски развијене земље користе све софистицираније методе прикривања проблема, тако што подстичу примену екологије у индустрији на свом простору, а “прљаве” технологије селе у неразвијени свет. Тиме се још снажније продубљује постојећа неједнакост између неразвијених и развијених, сада и у домену загађења и сатурације простора. Последњих година у многим земљама света дошло је до еколошких акцидентата, па је општи закључак да је еколошка криза достигла ниво када прети глобална катастрофа и када само значајна међународна сарадња и предузимање адекватних мера у свим земљама и просторима света може очувати природне и друштвене системе.

Може се закључити да је концепт одрживог развоја усмерен на очување природних екосистема и рационално коришћење природног богатства и подизање квалитета животне средине и квалитета живота. Циљ одрживог развоја јесте да човек сачува природу на одрживим основама и да се њено коришћење врши само у границама њеног репродуковања. Уколико је коришћење природе неконтролисано и прекомерно у односу на капацитет животне средине то доводи до нарушавања еколошке равнотеже и еколошких катастрофа. Решавање овог акутног проблема мора да се темељи на примени резултата научних истраживања и посебно на глобалној сарадњи, јер ниједан значајнији еколошки проблем се не може решавати у уским или регионалним оквирима. Идеал одрживог развоја није апсолутна заштита природе, јер и то временом ствара конфликт са основним природним процесима, већ је то одрживо коришћење постојећих природних ресурса.

Туризам утиче на загађење природне средине кретањем туриста и задовољавањем њихових потреба, са очигледним последицама на природне екосистеме. Туризам је сектор привреде који са природом и животном средином има наглашено двосмеран однос. Природна средина спада у основне ресурсе за већину типова туризма, па је њено очување један од основних предуслова њиховог дугорочног развоја и опстанка. Развој туризма се заснива на очуваној природи и животној средини, па је стратешки циљ ове делатности да стимулише

активности на њеном унапређењу и очувању. Пошто развој туризма често занемарује овај однос и концентрише се на тренутну добит, без обзира на дугорочну неодрживост, потребно је укључити локално становништво у процес управљања ресурсима, јер је оно за ове ресурсе везано егзистенцијалним и личним интересима.

Page (2000) методолошке проблеме у истраживању ефеката туризма на животну средину разврстава на следећи начин:

-тешкоћа издвајања промена које изазива туризам и оних које изазивају друге активности;

-недостатак информација које се тичу услова који су претходили доласку туризма, недостатак основе према којој би се мериле промене;

-мали број информација о броју, типовима и нивоима толеранције различитих врста флоре и фауне;

-концентрација истраживања на планиране туристичке ресурсе као што су плаже и планине, које су еколошки осетљиве.

Кључно питање је да ли и даље може да се развија туризам и до које мере, односно где су границе које неће довести до сатурације простора, а да се истовремено остваре жељени економски и други развојни ефекти. Чињеница је да последњих година долази до све већих преплитања веза, али и проблема односа простора и туризма. Туризам је посебно у другој половини двадесетог века по својој масовности доживео експанзију неслућених размера, чиме постаје велики потрошач квалитетних и еколошки осетљивих простора широм света. Привлачење и концентрација туриста на неком простору, има за последицу уобичајне притиске којима концентрације људи и активности оптерећују средину. Изградња инфраструктуре потребне за туристичку делатност неповратно врши пренамену природе и простора, велики број гостију утиче на локални начин живота, напуштањем традиционалних делатности. Због тога је важно да се туризам не развија неконтролисано и стихијски, већ да се првенствено еколошким мерама и поступцима омогући складан развој простора унутар функционалног система туризма.

Један од актуелних приступа који се бави односом туризма и животне средине је концепција постмодерног развоја, која предлаже два могућа облика прилагођавања туристичког развоја издржљивости животне средине. Постмодерна концепција туризма и животне средине је глобални процес решавања конфликтних ситуација, јер се на тај начин међусобни односи туризма и животне средине могу перманентно развијати и допуњавати. Први подразумева допуштање сталног раста туристичке активности уз саморегулативност животне средине, а други претварање те средине у апсолутну потрошњу постмодерног туризма омогућавајући вишенаменску структуру туристичке активности у тој средини. Однос понуђених облика прилагођавања туристичког развоја животне средине је у крајности, јер прво становиште препоручује опсежну акцију друштва на уједначавању посматраног односа, док друго гледиште подржава апсолутно потрошачки однос према животне средине (Миленковић, 2006).

2.1 Значај планирања у савременом туризму

Просторно планирање туризма је саставни део планова укупног развоја. Циљеви и задаци су комплементарни са настојањима развоја земље као целине. У

том смислу, процес просторног планирања има бројне задатке, који полазе од утврђивања броја, вредности и размештаја природних и антропогених туристичких вредности (Станковић, 2003).

Свака одлука о развоју туризма или унапређењу тренутног степена туристичког развоја неке регије мора бити пажљиво разматрана, јер осим користи од развоја туризма које су велике и вишеструке долази и до директних негативних последица по географски простор. Туризам са једне стране обезбеђује нова радна места, подстиче инвестиције, подиже стандард, унапређује квалитет живота локалне заједнице, развија инфраструктуру, подстиче заштиту природне и животне средине, а са друге стране неконтролисани развој туризма ствара социјалне проблеме, деградира природно и културно наслеђе, доводи до нежељених економских и политичких промена. Негативне последице потврђују да туризам није увек свемогуће решење за бројне проблеме неке дестинације. За квалитетан однос туризма и животне средине битно је дугорочно планирање (Соорег et al., 2000), јер краткорочни потрошачки однос базиран на границама издржљивости неке туристичке дестинације не одражава позитиван однос према животној средини.

Стратешко планирање у туризму обухвата све специфичности туризма које га разликују у односу на друге делатности. Туризам је растућа привреда у којој се краткорочни ефекти тешко могу уочити, па је због тога неопходно време да се сагледају сви његови позитивни ефекти. Због тога се туристички развој мора водити пажљиво осмишљеном планском политиком, која мора да буде базирана на идеалима и принципима људског благостања и среће. Одмерена развојна политика може донети жељени исход туристичког развоја и заштиту природних и културних ресурса.

Приликом стратешког планирања у туризму почиње се са следећим питањима:

-Где смо сад?

-Где желимо да будемо?

-Како да стигнемо до жељеног циља (Hall, 2000)?

Прво питање обухвата анализу постојећег стања у којем се туризам налази, друго питање се тиче плана развоја туризма да би се остварили очекивани резултати, а треће питање обухвата акциони програм како доћи до жељеног циља.

Развој туризма треба ускладити са елементима простора и животне средине, што значи да је изградња туристичке инфраструктуре дозвољена само на просторима који поседују правно регулисан план и где се пројекти развоја туризма могу интегрисати у план економског развоја. Туристичке дестинације различито реагују на развој туризма због специфичних разлика између туристичких дестинација (Godfrey, Clarke, 2000). Због тога стратешко планирање у туризму мора да узме у обзир све специфичности дестинације: развијеност инфраструктуре, просторну удаљеност туристичке дестинације, развијеност туристичког система, структуру туристичке понуде. Туризам представља динамичан отворени систем, који има своје законитости и правила функционисања, које је неопходно путем анализе антиципирати и правилно оценити. Дакле, разумевање карактеристика туристичке дестинације представља уједно суштински део стратешког планирања у туризму, јер се само одговарајућим упознавањем и оценом дестинације могу формулисати оптимални циљеви и мере њихове реализације у оквиру стратегије, које носе развојну

компоненту.

У основне елементе планирања који се тичу очувања животне средине и који би уједно требало да буду саставни део свих планова туристичког развоја спадају: носећи капацитет, граница прихватљивих промена, еколошка процена утицаја, зонирање туризма и етички кодекси (Стојановић, 2007).

Планирање у туризму увек мора да се заснива на регионима као важним географским целинама, јер развој туризам не признаје простор подељен административним границама на насељена места и општине. Шумадијски округ се не сме посматрати као изолована целина, јер је географски недељиви део Шумадије као географске регије. Због тога је неопходан холистички принцип код планирања туристичког развоја који потенцира регионални начин размишљања, све актуелнији на простору Европске уније.

Јасно је да ако желимо да туристичка дестинација постигне успех, неопходно је правовремено и добро планирање. Планирање је критично за одржање и унапређење конкурентности и опстанка туристичке дестинације. Планирање мора да узме у обзир не само економске и финансијске интересе јавног и приватног сектора, већ и забринутост локалног становништва и посетиоца, као и њихове преференце. Планирање туристичког развоја обухвата низ корака и активности које укључују пројектовање, финансирање, развој и маркетинг дестинације да привуку посетиоце. Оно захтева сарадњу и посвећеност великом броју различитих сегмената, укључујући владе и лидере локалне заједнице, инвеститоре, економисте, екологе и друге, а све са циљем да се обезбеди одрживост конкретног одредишта.

2.2. Концепт носећег капацитета

Туристичке активности некад имају негативан утицај на природне, друштвене, културне и економске елементе што је иницирало потребу њихове превенције. Негативни утицаји се најчешће директно повезују са бројем туриста који посећују туристичку дестинацију. Из тог односа проистиче концепт познат као носећи капацитет који се користи за проналажење оптималног начина коришћења постојећих ресурса.

Дефинисање концепта носећег капацитета је доста сложено. Једна од прихваћених дефиниција истиче да је носећи капацитет „максималан број посетилаца који користе одређени простор, без непожељних последица у животној средини и без непожељног пада квалитета доживљаја од стране туриста” (Mathieson, Wall, 1982). Према Светској туристичкој организацији (WTO, 1992) носећи капацитет је фундаменталан за заштиту животне средине и одрживи развој и дефинише се као максимално коришћење неког места без иницирања негативних ефеката по ресурсе, смањења туристичког доживљаја или штетног утицаја по друштво, економију и културу те дестинације. Такође се може дефинисати и као максимални број туриста који истовремено посећују туристичко место без поремећаја физичког, економског и социо-културног окружења, као и без смањења квалитета задовољства посетиоца.

Носећи капацитет је средство у организацији туризма које редуцијом броја туриста спречава нарушавање туристичких вредности како у погледу очувања животне средине, тако и у очувању њених културних и друштвених вредности. Изузетно је важна способност локалне заједнице да прихвати

спољашње утицаје без појаве неповољних последица, од поремећаја друштвених односа, до деструктивног деловања на локалну културу и идентитет. Треба водити рачуна о различитим димензијама носећег капацитета, јер ће се у различитим случајевима као ограничење појавити различити фактори. Еколошка ограничења се јављају када екосистем не може да поднесе већи притисак без појаве деградације. Постојећа инфраструктура, у зависности од технологије која се користи и броја туриста може да има различит карактер и интензитет последица на животну средину. Значајни су и политички и економски чиниоци, при чему као економске издвајамо развојна ограничења, профитабилност и расположивост капитала, док су политичка ограничења догађања на плану политике и процеса доношења одлуке.

Носећи капацитет се може мерити или на нивоу туристичке дестинације као целине са свим њеним пратећим садржајима, или на нивоу појединачних, посебних услуга и објеката. Он одређује праг толеранције за туристичку дестинацију, услуге и појединачне објекте. Праг толеранције одређује позитивне или негативне последице по развој туризма у зависности од тога да ли су ефекти превазишли или не границе носећег капацитета. Носећи капацитет се разликује од дестинације до дестинације у зависности од природно-еколошких карактеристика датог подручја, али и у зависности од развојних циљева које треба постићи (Јовичић, Драгин, 2008).

Носећи капацитет није хомоген, већ се манифестује кроз четири основна нивоа, који се анализирају као његове различите врсте:

- еколошки носећи капацитет подразумева ниво коришћења туристичког ресурса без деградације животне средине;
- социјални носећи капацитет се заснива на реакцији локалног друштва по питању туристичког развоја, у тежњи да она не буде негативна и да то друштво не трпи негативне последице;
- психолошки носећи капацитет одражава ниво задовољства туриста одређеном туристичком дестинацијом, у тежњи да она не сме бити нарушена;
- економски носећи капацитет одражава ниво зависности локалне економије од степена туристичког развоја (O'Reilly, 1986).

Коначни носећи капацитет туристичке дестинације представља резултанту наведена четири нивоа, што је показатељ да они нису независни један од другог већ међусобно условљени констатном интеракцијом.

Пошто је еколошки носећи капацитет најосетљивији, односно највише је изложен негативном утицају туризма као делатности, постоје два начина да се он минимизира. Први је утврђивање капацитета простора и зонирање простора на основу вредности ресурса који се штите, чиме се омогућава расподела притиска туризма на животну средину усклађену са капацитетом простора. Други начин је примена технолошко-организационих мера којима се смањују негативне последице притиска туристичких садржаја и активности.

3. Одрживи развој у својству парадигме развоја људског друштва

Појава одрживог развоја као новог приступа и односа друштва према животној средини, суштински мења и правце развоја људског друштва у будућности. Из перспективе све израженије деградације животне средине

примена концепта одрживог развоја је једини правац који човечанство води ка одрживом напретку.

Динамика и преовлађујући тип економске активности, као и процеси неконтролисане урбанизације и демографског раста, могли би да угрозе еколошку равнотежу до крајњих граница и да истакну негативну међузависност природног окружења и економије. Људска цивилизација је потрошачки оријентисана и агресивна према природи, па су последице таквог односа све израженији еколошки проблеми. Радикалне социјалне промене које су уследиле као последица девастације природних ресурса такође захтевају промену модела економског развоја ка усвајању доктрине одрживе економије и одрживог живота.

Концепт одрживог развоја захтева равноправно укључивање три аспекта развоја:

- 1) Економско одржив систем мора бити у стању да обезбеди стабилност и ефикасност економског система;
- 2) Еколошко одржив систем мора да одржава стабилним основне ресурсе уз избегавање прекомерне експлоатације или угрожавања њихове животне функције;
- 3) Друштвено одрживи систем мора да обезбеђује равномерну дистрибуцију капитала, обезбеђујући адекватно пружање социјалних услуга као и учешће у политици и одговорност сваког појединца.

У садашњој економији, највећа пажња је посвећена развоју такве пословне етике, у областима производње која се труди да произведе производе који су еколошки безбедни за потрошаче и природну средину (De George, 2003). Шумадијски округ у областима у којима је развијен сеоски туризам прати глобалне еколошке трендове када је у питању органска пољопривредна производња. Популаризацијом одрживог развоја као концепта менаџмента заштите природне средине крајем осамдесетих година прошлог века (WCED, 1987), значајан део научне туристичке литературе се фокусирао на принципе и праксу одрживог развоја туризма. Појам “одрживи туризам” је успео да репрезентује и обухвати принципе, законске регулативе и менаџмент методе који постављају пут за туристички развој, тако да природни ресурси тог простора буду заштићени за будући развој (Lane 1994). Пошто је ова парадигма скорије критикована као превише концентрисана на туризам, она због тога до сада не успева да обезбеди концептуални механизам за формулисање политике која експлицитно повезује тврдње туристичке одрживости са одрживим развојем уопште (Wall 1993; Wheeler 1993). Другим речима бојазни одрживог туризма су постале превише издвојене у односу на првобитни концепт, резултујући јазом на релацији између принципа и политике одрживог туризма са одрживим развојем (Hunter 1995).

Због лоше економске ситуације у којој се налази наша држава процес економског развоја игнорише чињенице о његовом утицају на животну средину. Економски развој као циљ не би смео да користи природно окружење као средство за постизање циља. Шумадијски округ као приоритет има економски развој, али се његови нагомилани друштвени проблеми не могу искључиво решавати кроз економску политику. Да би се створили услови за развој туризма потребно је очувати животну средину од негативног утицаја интензивног развоја привреде, пре свега индустрије. Са друге стране и сам развој туризма временом доводи до негативних интеракција између туризма и окружења у којем се реализује. Туризам се искључиво посматра као средство бржег економског раста,

веће запослености и регионалног развоја, док се заборавља нераскидива веза између туризма и животне средине. Због тога одрживи развој туризма постаје заједнички интерес националних, регионалних и локалних органа управљања. Ако се настави пракса уништавања природних и културних ресурса у Шумадијском округу и не предузму конкретни кораци у циљу њихове институционалне заштите јасно је да је развој туризма онемогућен. Због тога је потребно да држава кроз законодавство утиче на одређивање правца туристичког развоја, који би морао тежити интересима заштите животне средине.

Пошто туризам као делатност користи животну средину као важан ресурс потребно је уредити функционисање свих туристичких субјеката у Шумадијском округу тако да се сви трошкови за сваку активност морају узети у обзир када се доносе економске и пословне одлуке. Ово посебно укључује дугорочне трошкове за заштиту животне средине, као и социјалне трошкове и они мора да буду укалкулисани директно у тржишне цене. Пример је *The Polluter Pays* принцип у којем загађивач плаћа пројектоване стварне трошкове, као и обезбеђење финансирања тих трошкова.

4. Одрживи развој као средство у постизању циљева заштите животне средине

Главни актери који се појављују у скоријој пракси заштите животне средине и управљања развојем могу се сврстати у једну од три основне категорије:

- Управна тела на различитим нивоима (државна, регионална и локална), у различитим секторима (заштита животне средине, инфраструктура, економија, туризам), са различитим функцијама (планирање, спровођење, надзор);
- Привредни субјекти-различита јавна и приватна предузећа;
- Јавност, појединци, групе, удружења.

Да би обезбедили континуирано унапређење квалитета животне средине Шумадијског округа у циљу развоја туризма потребно је спровести следеће кораке:

- Утврдити тренутно стање животне средине и проценити потенцијалне негативне ефекте које одређене делатности могу имати на животну средину;
- Надгледати све активности и субјекте који потенцијално могу угрозити животну средину, или организовати опасне процесе на начин да не дође до еколошког ризика;
- Коришћењем научних и технолошких достигнућа спроводити активну заштиту и отклонити све могуће факторе који угрожавају основне вредности животне средине и потенцијално доводе до еколошких катастрофа;
- Едуковати локално становништво и туристе о заштити животне средине и принципима еколошке етике;
- Промовисати нови систем вредности код локалног становништва и туриста који промовише заштиту и рационално коришћење природних ресурса и одрживи развој који елиминише потребу за нерационалном потрошњом;
- Пратити демографске промене на регионалном и локалном нивоу, јер промене у броју становника утиче на туристичке активности и на угрожавање основних ресурса животне средине и квалитета живота.

Најозбиљнији проблеми животне средине Шумадијског округа су неконтролисано гомилање отпада на неуређеним местима, сеча шума, загађивање воде, ваздуха, земљишта, подземних вода и непостојање развијене еколошке свести. Да би се поменути процеси ставили под контролу потребно је одредити улогу локалног становништва и туриста у тим процесима. Суочавање са последицама загађивања непосредног животног окружења нас доводи у ситуацију да променом става према животној средини као непотрошивом ресурсу ми заправо инвестирамо у животну средину и нашу заједничку будућност.

Један од начина подизања еколошке свести локалног становништва и туриста је промоција геодиверзитета Шумадијског округа. Ботаничка башта и Акваријум у Крагујевцу постају туристички све атрактивнији како локалном становништву, тако и туристима. Очување аутентичног ботаничког биодиверзитета и његова туристичка промоција подижу свест туриста и локалног становништва о значају његове заштите Организација туристичких активности као вида учења је веома погодна за пропагирање значаја очувања животне средине.

Савремени човек се мора усагласити са потребом за променом начина живота и употребом ресурса. Напори ка одрживости се сусрећу са изазовима, али се одрживи развој види као начин да се оствари еколошка сигурност. Република Србија, и њене регионалне и локалне институције мора да буду посвећене успостављању законодавног оквира који ће обезбедити чисто окружење са успостављеним механизмима за одрживи развој.

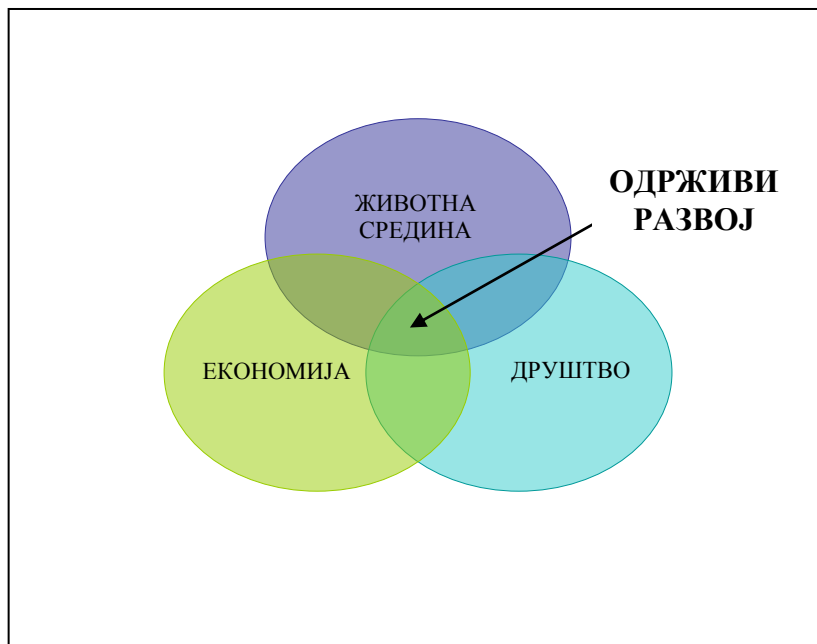
На путу ка постизању одрживости је потребно добити и подршку локалног становништва које ће својим одговорним еколошким понашањем поставити образац очекиваног понашања туриста. Само тако је могуће остварити сатисфакцију свих укључених у процес одрживог развоја туризма, обезбеђујући дугорочну заштиту животне средине, одрживост природних ресурса, висок квалитет живота локалног становништва и непоновљиво искуство туриста.

5. Одрживи развој туризма

Према Светској туристичкој организацији (WTO) под одрживим развојем туризма подразумева се развој туризма који задовољава потребе садашњих туриста, туристичких дестинација и свих учесника у туризму, уз истовремено очување и увећање потенцијала за коришћење туристичких ресурса у будућности, без угрожавања могућности будућих генерација да задовоље сопствене потребе. Одрживи туризам је одговоран туризам који води рачуна о квалитету и заштити животне средине и унапређује туристичке вредности на одрживој основи.

Постизање одрживости указује на потребу стварања равнотеже у односу између три наизглед конфликтна подручја: еколошку одговорност, економску ефикасност и друштвено одговоран туризам. Swarbrooke (1999) дели одрживи развој туризма у три димензије: економску, друштвену и еколошку. Еколошка димензија се састоји од природног и изграђеног природног окружења у локалној заједници (Swarbrooke, 1999). Економска димензија укључује нова финансијска средства која су убризгана у локалну економију и профит који локални бизнис оствари од туристичких активности. Друштвена димензија укључује интра и интер акције између туриста и локалне заједнице. Алокација ресурса је пожељна када су друштвене промене узете у обзир (Stein et al., 1999). Да би одрживи

туризам био успешан, веза између сва три аспекта мора да се узме у обзир (Swarbrooke, 1999).

Слика 2. Схематски приказ одрживог туризма

Према постојећој статистици, сектор туризма учествује са 2,5% у БДП-у и са 5–6% у укупној запослености Републике Србије. Имајући у виду реални привредни потенцијал Републике Србије за развој туризма, до 2015. године требало би да се оствари близу 20 милиона ноћења туриста (половина иностраних) и приход од туризма до 1,5 милијарде евра (Стратегија регионалног развоја Републике Србије, 2007).

Развој туризма у Шумадијском округу још није у потпуности усаглашен са циљевима одрживог развоја туризма. Циљеви развоја туризма су најчешће краткорочни, па су и резултати у складу са тим. Постоји иницијатива покренута од стране туристичких организација да се више пажње посвети одржању природног и друштвеног окружења и културно историјског наслеђа, јер они представљају кључне елементе развоја туризма. На тај начин би се омогућило да туристи упознају и стекну знање о природним, историјским и културним специфичностима Шумадијског округа, уз нагласак на очувању целovitости локалитета и његове туристичке вредности. Одрживи туризам мора да се бави и проблемом заштите животне средине, јер једино оптимално коришћење ресурса животне средине може да обезбеди стабилан туристички развој. У постизању одрживости локално становништво и сви учесници у туристичком процесу нису дужни само да поштују и придржавају се принципа одрживог развоја већ мора да усвоје систем вредности и етички кодекс који га подржава. Ширењем друштвене свести о потреби очувања природне средине и културно-историјске заоставштине, подиже се ниво и еколошке свести, па се током времена развој туризма на овим принципима уобличио у концепт одрживог туризма.

Одрживи развој туризма Шумадијског округа мора да буде отворен за могућност различитих приступа прилагођавајући се околностима, у којима све

туристичке активности имају одрживост као циљ. Планирање одрживог развоја туризма мора да се концентрише на основне циљеве одрживости. Најзначајнији проблеми у спровођењу одрживог развоја су пре свега институционалног карактера, као последица неадекватне примена Закона о заштити животне средине. Осим тога у Шумадијском округу се јављају и проблеми непланске градње у туристичким насељима, криволов и неефикасно управљање заштићеним природним добрима, непостојање уређених депонија и објекта за третман отпадних вода и други.

Да би се постигао развој одрживог туризма у Шумадијском округу, потребно је придржавати се следећих принципа:

- Одрживи развој туризма је немогућ без подршке локалне заједнице;
- Неопходно је економске резултате развоја туризма равномерно расподелити унутар локалне заједнице чиме се стимулише њена укљученост у туристички развој;
- Стимулисати везу локалног предузетништва и развоја туризма чиме се обезбеђује већа запосленост, мања емиграција, заинтересована и квалитетна радна снага;
- Имплементирати искуства туристички развијенијих земаља и придржавати се међународних стандарда и кодекса понашања у туризму;
- Спроводити континуирани мониторинг утицаја туризма на све аспекте живота и на основу тога дефинисати препоруке за одређене туристичке активности;
- Промовисати све особености Шумадијског округа као регионалне целине, инсистирајући на етнолошким, културним и историјским специфичностима јер се на тај начин јача идентитет локалне заједнице и њена подршка за развој туризма.
- Едуковати локално становништво у циљу унапређења и заштите животне средине.

Конкретни циљеви одрживог развоја туризма Шумадијског округа су:

- 1) едукација кадрова за рад у туризму у складу са савременим туристичким токовима;
- 2) осавремењивање постојећих и изградња нових смештајних капацитета;
- 3) маркетинг и промоција туристичких потенцијала која је више усмерена ка иностраном тржишту;
- 4) отклањање потенцијалних конфликта између туризма и других делатности;
- 5) формирање заједничког информационог система и регистра посета на нивоу Шумадијског округа као целине;
- 6) континуирано обогаћивање туристичке понуде новим садржајима;
- 7) заштита културног богатства и природне разноврсности;
- 8) обезбеђивање економске користи за ширу друштвену заједницу.

II ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ШУМАДИЈСКОГ ОКРУГА КАО ТУРИСТИЧКЕ ДЕСТИНАЦИЈЕ

Шумадијски округ поседује значајан потенцијал за развој туризма, који се огледа у богатству и препознатљивости природних и антропогених туристичких вредности. Природни потенцијали за развој туризма одређени су његовим географским положајем, геолошким развојем, климом, хидрографијом и другим елементима. Друштвене потенцијале за развој туризма у Шумадијском округу пре

свега одређује богато културно и историјско наслеђе од палеолита па до настанка модерне српске државе.

1. Природни потенцијали за развој туризма

Природне туристичке вредности су међусобно повезане и условљене и по начину појављивања се сврставају у геоморфолошке, хидролошке, биогеографске и климатске. На задовољење рекреативних потреба савремених туриста делују сваки посебно, али и сви заједно. Природне туристичке вредности одређују више врсти туризма и основа су садржајно богатог и разноврсног боравка туриста у одређеном туристичком локалитету, центру и регији. Као такви, природни туристички мотиви су незаменљиви, али често угрожена категорија (Станковић, 2003).

Понуда природних туристичких вредности обухватнија је од понуде културно-историјских споменика и конкурентнија на туристичком тржишту. То је условљено бројношћу и разноврсношћу природних туристичких мотива, који разрешавају рекреативне туристичке потребе. Због тога их је потребно одржавати у изворном стању и унапређивати, јер као такви потижу праву вредност на туристичком тржишту (Станковић, 2003).

1.1. Географски положај и границе Шумадијског округа

Шумадијски округ се налази у централном делу Србије. Обухвата простор Шумадије која је географски оивичена планином Рудник са јужне, Гледићким планинама и Моравом са источне стране и колубарским басеном са западне стране. Административно се граничи се са деловима територије које припадају општинама Колубарског, Моравичког, Рашког, Расинског, Поморавског и Подунавског округа, као и града Београда (<http://sumadijskiokrug.org.rs/>).

Извор:<http://www.skolskauprava.com/>

Слика 3. Шумадијски округ у Републици Србији

Подручје Шумадијског округа обухвата административну територију града Крагујевца и општине Аранђеловац, Топола, Баточина, Лапово, Кнић и Рача површине је 2.387 km² и има 174 статистички евидентирана насељена места.

Шумадијски округ по попису из 2011. године је имао 290.900 становника, од чега 242.412 или 81,4%, чини градско, а 55.746 или 18,6% остало становништво.

Табела 1. Површина, број становника, лежаја и туриста, број насељених места и густина насељености по km² у Шумадијском округу

	Површина km ²	Број становника	Број насељених места	Густина насељености по km ²	Број лежаја	Број туриста (2011)
Крагујевац	835	177.468	57	211	906	30.502
Аранђеловац	376	46.079	19	128	882	24.151
Топола	356	22.207	31	71	198	3.255
Кнић	413	14.205	36	39	81	1.313
Рача	216	11.475	18	60	74	18
Баточина	136	11.759	11	90	-	-
Лапово	55	7.707	2	150	34	1.416
Укупно	2.387	290.900	174	107	2175	60.655

Извор: Шумадијски округ

Седиште округа је град Крагујевац, стара српска престоница из времена Милоша Обреновића, у периоду од 1818. до 1841. године. Град Крагујевац по административној подели сачињавају следеће општине: Аеродром, Пивара, Станово, Страгари и Стари град, а административна подела Шумадијског округа изгледа овако:

Извор: <http://sr.wikipedia.org/wiki/>

Слика 4. Шумадијски округ по општинама

Град Крагујевац је центар округа, уједно и економски, културни и политички центар Централне Србије. Крагујевац се налази у централном делу

Шумадије, јужно од Београда од кога је удаљен 140 km аутопутем Е10. Простире се на површини од 835 km², има 175.182 становника и по величини је највеће градско насеље у Шумадији, а четврто у Србији. Налази се на просечној надморској висини од 180 m. Град се простире на долинским странама реке Лепенице. За избор места при оснивању насеља утицали су рељефни и хидрографски фактори. У крагујевачкој котлини се додирују огранци шумадијских планина: Рудник, Црни врх и Гледићке планине, а са северозападне стране је отворена према долини Велике Мораве.

По Цвијићу (1931) “спајање и прожимање” је једна од основних особина географског положаја Балканског полуострва. Иста особина би се могла приписати и географском положају Србије на Балканском полуострву. Шумадија као централни део Србије се такође несумњиво одликује “спајањем и прожимањем”. Ту особину је Цвијић довео у везу са комуникативношћу (лонгитудинални путеви) моравско-вардарске удолине.

1.2. Рељеф као туристичка вредност

Рељеф Шумадијског округа очаравља разноврсношћу и лепотом пејзажа. Плитке речне долине и котлине, простране заталасане површине и острвске планине, чине праву слику Шумадије.

Геолошка еволуција Шумадије је доста сложена. У рељефу се издвајају речно-денудационе заравни, острвске планине, долине и мање котлине. У рељефу Шумадије истиче се серија површи изнад којих се дижу ниске острвске планине и широке долине усечене у површи. Ове површи су раније означаване као абразиони облици Паратетиса, које су то несумњиво представљале у иницијалном облику који је временом измењен флувио-денудационим процесом.

Данашња територија је настала спуштањем тла дуж дунавског, западноморавског и колубарског раседа и великоморавске дислокације у односу на Панонску низију. Паралелно са спуштањем тла млађе стене су биле захваћене убирањем што је довело до уздизања планина. Отицањем мора (језера) кроз Ђердап, реке су се од Шумадијске греде усмериле ка Великој и Западној Морави, Колубари, Сави и Дунаву. Њихови токови су усекли сливове и више површи око острвских планина, које представљају главне елементе савременог рељефа.

Јован Цвијић је планине Шумадије назвао шумадијским Динаридима, раније су издвајане као “прелазна зона Родопских планина на северу”, а у новије време се прикључују Динаридима. Шумадијске планине се разликују и од Динарских планина горњег Подриња и од Родопских планина. Њихова језгра састоје се од гранита и шкриљаца, по чему би припадала родопској маси, али се састоје и од кречњака, лапораца, пешчара, конгломерата и од других млађих стена (Марковић, 1980).

Шумадијске планине нису динарске ни по саставу, ни по правцу бора, као ни по времену главног убирања, мада не припадају ни правој родопској маси иако са њом имају извесне сродности (Цвијић, 1931).

Рудник је у сваком погледу челна шумадијска планина пре свега по висини и средишњем положају. Она се од Крагујевца диже северозападно и представља развође према сливовима Саве, Велике и Западне Мораве и Колубаре. Од Рудника су према југу пружају Вујан и Јешевац, према северу пружају Венчац и Букуља а на западу се ова планина наставља на Суворбор са Рајцем. На Руднику су

изворишта најпознатијих шумадијских река Јасенице, Груже, Љига и Деспотовице. Рудник је геолошки изграђен од шкриљаца, кречњака и флиша које пробијају еруптиви. На Руднику осим највишег Цвијићевог врха (1132 m), издвајамо и Средњи и Мали Штурац, Молитву, Паљевину и Марјанац као врхове преко 1000 m надморске висине (Јовичић, 1994).

“Особити значај има планински масив Рудника. Он је највеће планинско острво које се диже из шумадијских језерских површи, централног је положаја у Шумадији и од њега земљиште пада на све стране. Као неку врсту чвора у Руднику представљају Велики Штурац (данас Цвијићев врх) и Мали Штурац са превојем средње висине од 1100 m. Од њих се звездасто разилазе дугачке косе и повијарци нарочито према северу и истоку, у слив крагујевачке Јасенице и њене притоке Сребренице” (Јовичић, 1994).

Рудник има изузетан географски положај јер се налази у близини великих градова због чега је веома атрактиван за урбану популацију пружајући могућности здравственог, екскурзионог, ловног и сеоског туризма. Јединствени климатски услови специфични за овај простор утицали су на то да је планина Рудник још 1922. године била проглашена за ваздушну бању.

Букуља се налази изнад Аранђеловца и висока је 696 m. Добила је име од речи *букуљ* што је деминутив словенске речи *бук*. Обрасла је густом буковом, грабовом и храстовом шумом. Асиметрична је због изразитог раседа на северној страни..

Венчац се диже западно од Тополе, у источном продужетку Букуље. Висине је 658 m и сличне је геолошке грађе као Букуља, па је због тога познат по мермеру.

Гледићке планине се налазе на југу Шумадије са динарским правцем пружања између Груже, Левча, Темнића и Западног Поморавља у дужини од 35 km. Највиши врх Гледићких планина је Самар са 922 m. На планини се истиче око 700 m висока зараван, а у структури стена се поред шкриљаца издваја и “шумадијски флиш”. Ове планине су веома богате рудним лежиштима (гипс, руда барита и пирита, метали гвожђе и бакар).

Котленик се диже северно од Краљева до долине Груже и варошице Кнић са максималном висином од 748 m. Он се пружа динарски у дужини од око 20 km. Котленик се одликује вулканским рељефом и састоји се од еруптивних стена.

Црни Врх је шумадијска планина са 707 m, која се налази у близини Крагујевца. Он одваја Крагујевачко-лепеничку котлину од Беличке котлине на југу. Састоји се од микашиста и мермера, гранита и риолита. Црни Врх је хорст планина која припада старој родопској маси. Он је уз Јухор стари хорст на прелазу Родопида у Панониде. За време панонске фазе Паратетиса Црни врх је био са свих страна опкољен морем и представљао је острво.

Јухор спада у хорст планине са врхом од 773 m. Јухорски плутонит са језгром од гранита издужен је меридијански 22 km и одваја Горње-великоморавску од њене Левачко-темнићке удолине између Јухора и Гледићких планина. Котлина и удолина су у току заливске маринске фазе представљале јединствену водену површину, над којом је Јухор био острво. У грађи Јухора заступљени су шкриљци (гнајс, микашист)

У рељефу Шумадије су очуване и вулканске купе. У Шумадији су током креде, али и касније, постојали вулкански изливи (Котленик, Рудник), а понегде су релативно добро очуване и вулканске купе као што су Островица (758 m) на

планини Рудник. Шумадијске планине су острвске, то су тектонски хорстови, сличног геолошког састава, али различитих обима и положаја, па свака представља посебну целину. И док унутрашњи стратиграфски чланови имају углавном динарски правац пружања СЗ-ЈИ, на спољашње облике утицала је радијална тектоника током миоцена и плиоцена, а нарочито интензивни флувијално-ерозивни процеси. Због тога три планине на југу Шумадије, Котленик, Гледићке планине и Јухор имају слабо наглашен различит правац пружања. Из истих разлога и долине изворишних кракова шумадијских река усечене у планине су дубоке и имају доста стрме стране, нарочито на Руднику као највишој планини (Јовичић, 1994).

Ерозивни облици рељефа у рељефу Шумадије (планински врх на Руднику и Борачки крш) спадају у геоморфолошке објекте гео-наслеђа и њихов огроман потенцијал је потребно туристички валоризовати кроз њихову класификацију и рангирање по различитим показатељима и по укупној туристичкој вредности. (Станковић, 2004).

1.3. Клима као туристичка вредност

Клима Шумадије је умерено континентална са великим мезоклиматским и микроклиматским разликама. Клима Шумадијског округа је под утицајем суседних регија (Панонске низије, Западног поморавља, Источне Србије). Локални фактори уз регионалне одређују микроклиматске разлике простране регије, која је меридијански издужена, са надморским висинама од 100 до 1.130 m. Постоји велика разлика у поднебљу планина и градова, Крагујевца и Рудника, Аранђеловца и Букуље.

Умерено-континентална клима Шумадије се разликује од умерено-континенталног поднебља долинског Великог Поморавља. Клима Шумадије не показује такве екстреме као панонска (степско-континентална) клима, односно нема тако хладне зиме, ни топла лета, а прелазна доба су изразитија. Шумадију карактерише дуга јесен, често сува.

Табела 2. Средња годишња и месечна температура ваздуха у метеоролошкој станици Крагујевац за 2008. године

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Средња годишња
- 0,1	2,2	6,3	11,3	16,1	18,3	20,6	20,2	16,6	11,5	6,4	1,8	10,9

Извор: Метеоролошка станица Крагујевац

Најхладнији месец ове регије је јануар, а најтоплији је јули. Најдужа инсолација је у јулу, а најкраћа у децембру. Први јесењи мраз се јавља 28. октобра, а последњи пролећни мраз је 24. марта. Максимална висина снежног покривача у периоду од 1987. до 2008. је измерена 1987. године и износила је 48 cm. Облачност је највећа зими и на планинама, а најмања средином лета. Средња годишња облачност износи од 5,4-5,8.

Табела 3. Просечна сума падавина у метеоролошкој станици Крагујевац 2008. године

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Годишња
41.1	38.7	44.4	50.0	73.8	84.9	68.1	53.3	44.8	38.2	48.2	47.5	633.0

Извор: Метеоролошка станица Крагујевац

Просечна количина падавина у Крагујевцу износи 618 mm, али постоје значајне разлике унутар Шумадијског округа у зависности од рељефа. Острвске планине добијају већу количину падавина од просека за град Крагујевац, нпр. Рудник добија преко 900 mm падавина. Позната је изрека за Крагујевац, који лежи у котлини под Рудником “обилази ко киша око Крагујевца”. Годишња количина падавина у метеоролошкој станици Крагујевац износи 633 mm на годишњем нивоу. Највећа количина падавина је у јуну, док је најмања количина падавина у фебруару и октобру.

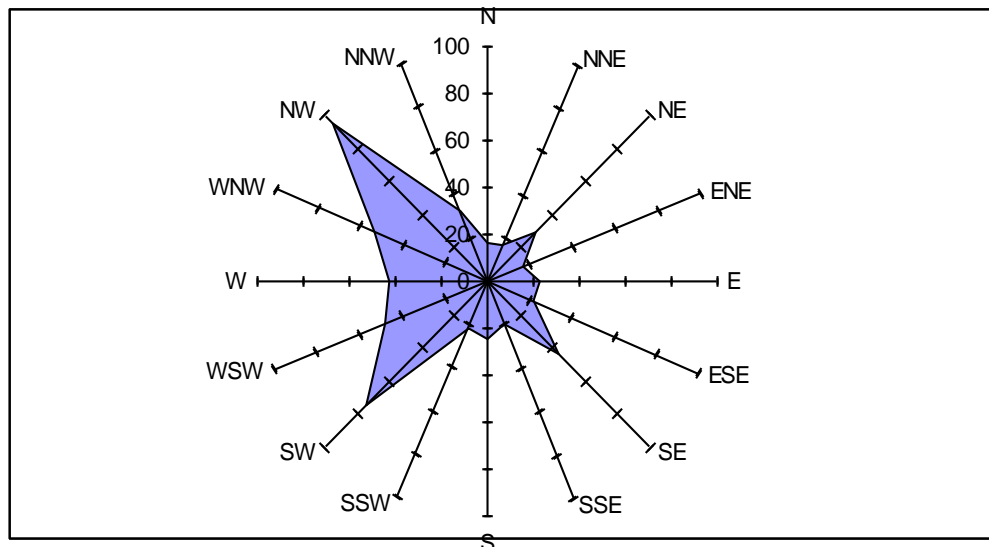
Табела 4. Климатолошки подаци за Крагујевац и ширу околину за период од 1987. до 2008. године

Станица	JAN	FEB	MAR	APR	MAJ	JUN	JUL	AVG	SEP	OKT	NOV	DEC	GOD
Tsr	0,8	2,7	6,5	11,6	16,4	20,1	22,2	21,5	16,9	12,1	6,5	1,8	11,6
Tmaxsr	5,2	8,0	12,5	17,5	22,7	26,2	28,9	28,8	23,8	18,8	11,6	5,9	17,5
Tmax	20,6	22,4	29,4	31,4	33,0	37,7	41,6	40,4	37,4	32,6	27,6	21,0	41,6
Tminsr	-2,6	-1,6	1,5	6,1	10,4	13,9	15,6	15,2	11,4	7,2	2,6	-1,4	6,5
Tmin	-27,4	-19,4	-18,3	-5,8	1,4	4,1	7,2	7,0	1,6	-6,6	-11,8	-18,4	-27,4
RR	35,4	31,4	39,2	60,2	54,8	73,9	64,4	60,2	59,0	47,9	46,3	45,5	618,2
U	79	74	68	67	68	67	64	66	71	73	77	80	71,1
SS(h)	73,2	103,1	149,8	174,5	231,4	263,1	294,4	275,0	196,7	156,8	90,6	65,9	2074,6
b.d.sneg	7,8	6,4	4,2	0,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	3,1	6,9	29,1
b.d.s.p.	11,8	8,8	4,4	0,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	3,3	9,5	38,1

Легенда

Tsr	Средња температура ваздуха (°C)	RR	Количина падавина (mm)
Tmaxsr	Средња максимална температура ваздуха (°C)	U	Релативна влажност ваздуха (%)
Tmax	Апсолутна максимална температура ваздуха (°C)	SS(h)	Сијање сунца-инсолација (часови)
Tminsr	Средња минимална температура ваздуха (°C)	B.d. sneg	Број дана са снегом
Tmin	Апсолутна минимална температура ваздуха (°C)	B.d. s.p	Број дана са снежним покривачем

Извор: Републички хидро-метеоролошки завод

Извор: Републички хидро-метеоролошки завод

График 1. Ружа ветрова за метеоролошку станицу Крагујевац 2008. године

Шумадија спада у “ветровите крајеве”, па поред регионалних ветрова из југоисточног и северозападног правца, дувају и локални ветрови између планина и долина. Честа је кошава, која дува слаповито и достиже брзину и до 120 km/h. Траје по три, ређе седам дана, а изузетно по две или три седмице. Она је једном приликом код Крагујевца преврнула неколико вагона.

Шумадија је некад била позната по бујним шумама а данас су од шума остале само оазе, тако да је захваљујући и томе клима Шумадије временом претрпела одређене промене.

1.4. Геолошки састав

У геолошком погледу Шумадија је изграђена од стена веома старих формација. Геолошки састав и нарочито тектонски покрети пресудно су утицали на стварање и изглед рељефа Шумадије, али и на његову педолошку структуру. Постнеогена флувијална-ерозивна фаза која је дуго трајала је дефинитивно обликовала данашњи рељеф у овом простору Србије и утицала на формирање преовлађујућих типова замљишта препознатљивих за овај простор. Осим геолошких процеса на образовање замљишта на простору Шумадије је утицала и клима као један од пресудних чинилаца у процесу педогенезе.

Тектонски склоп Шумадије је веома сложен. Према М. Анђелковићу (1978, 1989) сложеност тектонског склопа Шумадије је последица сутока динарске и карпатско-балканске орогене масе. К. Петковић и Б. Максимовић (1960) су мишљења да Шумадију карактерише сучељавање Динарида и Српског кристалног језгра између којих је Шумадијска структурна зона. Заједничко за ове ауторе је да се слажу да је резултат геотектонског утицаја висок степен рашчлањености терена бројним раседима и сеизмичка лабилност. Истраживану област карактеришу неотектонски покрети блокова који су уз егзогене факторе основни чинилац морфолошке еволуције

У литолошко-стратиграфском погледу издвајају се три формације. Прву чине магматске и метаморфне стене прекамбријске и палеозојске старости које одликује велика стабилност и носивост, и оне обухватају греду Јухора, Црног врха, Ресавске висове, Баточинску Стражевицу, околину села Грошнице, Венчац и Букуљу. Другу формацију чине стене мезозојске старости које се простиру целом дужином Шумадијске греде од Београда на северу до Гледићких планина на југу. У литолошки састав ове формације улазе најразличитије стене од метаморфисаних шкриљаца и кречњака, па све до глинаца, флиша и лапорациа, и местимично уметнуте велике масе магматских стена. Трећа формација је кенозојске старости и обухвата далеко највећу површину (Јовановић, 1988).

У мезозојске формације спадају серпентини, кречњаци, лапоровити кречњаци и пешчари. Кречњаци се јављају у слојевима дебљине и до 300 метара, док су доста распрострањене формације флиша констатоване и до 450 метара дебљине. Што се масивних кречњака тиче они су констатовани у кречњачкој греди Оплепац-Вучјак-Крш-Рујевица. И Гледићке планине су изграђене од кредних седимената. Осим веће заступљености флиша, констатовани су и кречњаци различитог састава и изгледа, од сивоплавих и масивних до лапоровитих и песковитих (Петковић, 1975). Већи делови Шумадије, односно ниска Шумадија и ободни басени Дунава, Саве, Колубаре, Западне и Велике Мораве припадају кенозоику односно неогену и млађим формацијама. То су углавном глине, лапори и пескови али се појављују пешчари и кречњаци. Простране алувијалне равни се састоје од најмлађих, дилувијалних и алувијалних седимената.

Осим флиша и неогених седимената доста су заступљене и стене вулканског порекла као што су андезити, дацити, дијабази и габрови. Појаве ових стена се објашњавају вулканском активношћу пре горње креде али и касније током неогена, дуж целе планинске шумадијске греде. Реч је о котленичко-рудничкој вулканској зони, која се дисконтинуирано пружа од Краљева на југу, до Љига на северу (Јовичић, 1994). Застуљене су и гранитне стене Букуље, Космаја, Авале и Рудника.

Минералне сировине и каустобиолити су од прастарих времена одређивали степен насељености и утицали на развој насеља. Широм територије Шумадије су утврђене бројне потенцијалне локације металноних руда, које се углавном везују за магматске изливе дуж шумадијске греде. У Шумадији су на многим местима налажени локалитети некадашњих рударских радова, а то се посебно односи на Рудник (Симић, 1951).

1.5. Педолошки састав

Шумадија је на северу долинама Колубаре, Млаве и Мораве отворена према Панонској низији, због чега је овај простор изложен утицајима сувље континенталне климе. Због суве климе и супстрата богатог базама на простору Шумадије налазимо мање дефицитне типове земљишта као што су смонице и гајњаче. Гајњача је овде тип који представља израз климатогене тенденције педогенезе на свим иловастим супстратима богатијим базама. Смоница је пак везана за тешке језерске глине, које су распрострањене на многим абразионим терасама. У доњим токовима река у Шумадији, педолошки услови врло често проузрокују замочваривање земљишта. Таластасто брежуљкасти карактер рељефа

у овом подручју истиче нарочити значај експозиције на образовање замљишта, тако да се главни типови земљишта по правилу распоређују на одређене експозиције. Микрорељеф пак долази нарочито до изражаја на простору Шумадије, на заравњеним теренима са гајњачом, јер она у свакој микродепресији показује јасне знаке поступног преласка у параподзол (Филиповски, Тирић, 1963).

На подручју Шумадије најзаступљенија су земљишта типа смонице и гајњаче. Смонице и гајњаче на простору Шумадије имају изражене процесе миграција, проградација (обогаћивање) и реградација (осиромашење).

Смонице се одликују врло лошим физичким својствима. У сувом стању то су тврда збијена земљишта са јаком кохеренцијом и претворена су у бетонску масу пуну великих пукотина. У влажном стању оне јако бубре, расплињују се у блато, представљајући једну монолитну, беструктурну, јако лепљиву масу. Одликују се јаком нестабилношћу свог физичког стања. Повољна влажност за обраду траје врло кратко време. Иако су смонице често богате хумусом и високо засићеним земноалкалним јонима, оне имају лоша физичка својства (Филиповски, Тирић, 1963). Иако се одликују релативно високом потенцијалном плодношћу, смонице представљају посебан проблем у ратарству. Досадашња истраживања указују на читав низ негативних особина земљишта типа смоница међу којима се посебно истичу:

- Лош механички састав;
- Погоршана структура земљишта;
- Изражена киселост;
- Недостатак хумуса и органске материје;
- Низак ниво биогених хранива (фосфор и калцијум).

Уз смонице по заступљености на простору Шумадије издваја се и *гајњача*. Гајњаче су једно од најраспрострањенијих земљишта у нашој земљи. Природну вегетацију већине гајњача у Србији чине, или су до недавно чиниле, шуме цера. Оне су карактеристичне за висине до 500 m и то за равније положаје и благе нагибе. У Шумадији на гајњачама образованим на лапоровитим седиментима, лесу, андезиту, габру, дијабазу, прилична пространства заузимају шуме ситне границе-*Quercus rubescens*. Општа оцена гајњача је да су то земљишта средњих производних способности. Гајњача је земљиште добре дренаже и умереног влажења (Танасијевић, Филиповић, 1957).

Иако нису типична за простор Шумадије, у одређеној мери се на простору уже Србије јавља и *црвеница* као тип земљишта. Производна способност црвеница се разликује у зависности од подтипова и варијетета, док повећање плодности одређених подтипова захтева различите агротехничке и мелиоративне мере.

Простор западне Шумадије је познат по *псеудоглеју* као типу замљишта специфичним за благо нагнуте падине таласасто брежуљкастих терена. Битна ознака овог типа земљишта је стаганација површинске воде у горњем делу земљишта. За овај тип земљишта су најчешће везана вегетација храстових шума различитог састава, а често и заједница цера и сладуна.

Алувијална земљишта су веома значајна за нашу земљу, а самим тим и за Шумадију, пошто покривају долину реке Велике Мораве. На њима је развијена интензивна пољопривредна производња, при чему производна својства зависе од гранулометријског и минеролошко-петрографског састава наноса, од физичких и хемијских својстава, од утицаја хидрографских фактора, од појаве типских процеса и друго. Велика плодност алувијалних земљишта и њихова близина

великим насељима придаје им посебан значај у снабдевању пољопривредним производима становништва ових насеља.

Резултати истраживања показују да је стање киселости земљишта на подручју Шумадије неповољно, због великог удела ацидификованих у укупним земљишним површинама. Дакле, још увек највећи део испитиваних узорака и даље припада групи киселих земљишта. Шумадија има око 50% киселих земљишта. Поред природно киселих земљишта присутни су процеси закишељавања и оних земљишта која раније нису показивала киселу реакцију. Најчешћи узроци секундарног закишељавања обрадивих земљишта на подручју Шумадије су једнострано и неправилно ђубрење минералним ђубривима.

Погоршана структура земљишта, неповољан водни, ваздушни и топлотни режим земљишта су последица недостатка калцијума и хумуса у земљиштима Шумадије. Осим наведених својстава, земљишта Шумадије одликују се и високим садржајем калијума са слабо израженим варирањима, што је резултат утицаја педогенезе у формирању земљишта. Вредности садржаја лако приступачног калијума у земљиштима Шумадије указују на могућност рационализације употребе ђубрива са овим макроелементом. Обзиром на утврђене хемијске особине земљишта Шумадије намеће се потреба даљег праћења стања плодности земљишта кроз Систем контроле плодности земљишта (Танасијевић, Филиповић, 1957).

1.6. Хидрографски објекти као туристичка вредност

Шумадија као регија је ограничена већима рекама (Велика Морава, Западна Морава, Сава, Дунав, Колубара), због чега су речни токови унутар Шумадије кратки. Шумадију као област одликује мала количина падавина. Бројни водотоци од хидрографског развођа Рудника и „Шумадијске греде” отичу ка Раљи, Јасеници, Лепеници, Осаници, Белици, Лугомиру и Грузи, односно ка Великој и Западној Морави. Највећи проценат Шумадије припада сливу Велике Мораве (близу 50%), најмањи припада сливу Дунава. Од најзначајнијих речних токова који пресецају простор Шумадијског округа можемо издвојити следеће:

Јасеница је најдужа река Шумадије (око 80 km), извире испод Рудника а улива се у Велику Мораву код великог Орашја. Најдужа шумадијска река се знатно разликује у горњем току где има више планински ток, у односу на доњи ток, кад често постаје поплавна. Кубршница, лева притока Јасенице извире испод Букуље, тече према истоку и код Ратара прима своју највећу притоку Велики Луг, а код Смедеревске Паланке се улива у Јасеницу. У сливу Јасенице има 347 km сталних и 543 km периодичних токова, који пружају могућност изградње мањих акумулационих језера (Јовичић, 1994).

Лепеница извире испод Гледићких планина, дуга је 49 km а улива се у Велику Мораву. Важније притоке Лепенице су Драча и Угљешница са леве и Ждраљица и Грошничка река са десне стране. Нешто краће од Лепенице такође, леве притоке Велике Мораве су Каленићка река (46 km), Белица (40 km), Осаница (26 km), а дужи је Лугомир (57 km) који настаје спајањем Жупањевачке (36 km) и Дуленске реке (38 km) (Јовичић, 1994).

Груза је највећа притока Западне Мораве, дужине је 62 km, извире испод северних огранака Јешевца, а улива се јужно од Мрчајеваца. Груза је једна од шумадијских река богатијих водом. Од левих притока поменућемо Каменичку

реку, у горњем Брњицу, односно Рубеж у средњем току. Десне притоке силазе са Котленика и Јешевца, краћег су тока, а међу њима издвајамо Борачку реку (Јовичић, 1994).

Проблем воде у Шумадији дуго постоји и израженији је него у било којој другој области Србије. Крагујевац као највећи град у Шумадији први се суочио са овим тешким проблемом, а ни данас нема дефинитивног решења. Главни проблем је већи број мањих речних токова са малим протицајем веома променљивим у току године. У значајне узроке недостатка воде у Шумадији убрајамо малу количину падавина, претежно водонепропустиве стене (палеозојски шкриљци, кредни флиш и неогене глине), мале нагибе и изнад свега велику евапотранспирацију (Јовичић, 1994).

Једно од решења за проблем недостатка довољне количине воде за водоснабдевање и потребе индустрије и пољопривреде је изградња вештачких језера. У Шумадији је изграђено више вештачких језера. Ова језера се користе за различите намене: водоснабдевање, порибљавање, наводњавање и рекреацију. Грошничко језеро на Грошници, десној притоци Лепенице је најстарије и најпознатије вештачко језеро у Шумадији из којег се Крагујевац снабдева водом. Крагујевац користи за своје потребе и Дуленско језеро на истоименој реци, притоци Лугомира. Једно од највећих је и Гружанско језеро (површина језера 900 ha, запремина 64,5 милиона m³, просечна дубина 3-30 m) на истоименој реци. Од површински мањих издвајамо Шумаричко језеро (површина 22 ha, запремине 800.000 m³) у Крагујевцу, затим језеро на Букуљи (Гараш, површина 300 ha, просечна дубина 6-8 m) које се користи за потребе Аранђеловца, крај Тополе (Наталинци) и у Багрдану код Баточине. Једно од ретких природних језера на простору Шумадијског округа је језеро Бубањ, које се налази у Крагујевцу, и које ускоро чека потпуну регулацију и уређење (Јовичић, 1994).

1.7. Шуме као туристичка вредност

Шумадија је назив добила по густим шумама. Досељавањем становништва у прошлом веку смањивао се шумски ареал ради подизања насеља и обезбеђивања обрадивих површина. У првој половини XIX века посечене су шуме, остала су испошћена земљишта, што је довело до интензивирања процеса ерозије земљишта. Временом је Шумадија обешумљена, а шумовита регија је трансформисана у подручје замљорадње и воћарстава, док су шуме ограничене на острвске планине и забране. У новије време шуме се организовано обнављају.

Топоними у Шумадијском округу и даље подсећају на некадашње шуме. Највећи шумски комплекси су данас трансформисани у ловишта, па је ловни туризам веома развијен на простору Шумадијског округа. Све општине Шумадијског округа имају уређена ловишта, али по атрактивности животињског света посебно се истичу шуме (ловишта) Рогот код Баточине, шуме у околини Крагујевца и на Руднику.

Све планине су веома шумовите са доминантним листопадним шумама, а на вишим надморским висинама и густим четинарским шумама. На Букуљи је до 92 % површине под шумом храста и букве, а нису ретки ни четинари. Шумовити су и Рудник, Котленик, Јухор, Гледићке планине. Вегетацијом се посебно истиче и Рудник као највиши врх Шумадије (Марковић, Павловић, 1995).

Данас су храстове шуме сачуване још на планинама, додуше у стању који тражи сталан надзор и негу. Те шумадијске ниско-планинске шуме могу да се користе за рекреацију и туризам, али су потребне и ради заштите земљишта од ерозије и као климатски чинилац (Јовичић, 1994).

Према подацима Србијашума, односно Шумског газдинства у Крагујевцу на територији општина Шумадијског округа шуме и шумско земљиште покривају 54.711 ha, при чему је 28,97% пошумљеног земљишта у државном власништву. Од ове површине, 95,6% представљају површине под природним шумама. Површине под шумама на којима је вршен процес вештачког пошумљавања покривају 708 ha или 1,3% укупне шумске површине. Посматрањем површина под шумама, део Шумадијског округа са највећим пошумљеним површинама је град Крагујевац (23.815 ha).

Табела 5. Преглед шумског фонда општина Шумадијског округа

	Свега	Шуме и шумско земљиште				Остало земљиште
		Свега	Шуме	Шумска Култура	Шумско Земљиште	Свега
	Ha	Ha	Ha	Ha	ha	Ha
Шумадијски округ	54711	53835	52921	708	204	872
Крагујевац	23815	23373	23047	278	47	441
Државно	6006	5564	5238	278	47	441
Приватно	17809	17809	17809	-	-	-
Аранђеловац	9366	9267	9120	38	109	98
Државно	2370	2271	2124	38	109	98
Приватно	6996	6996	6996	-	-	-
Топола	5246	5201	5076	116	8	45
Државно	1718	1673	1548	116	8	45
Приватно	3528	3528	3528	-	-	-
Рача	3074	3074	3074	-	-	-
Државно	-	-	-	-	-	-
Приватно	3074	3074	3074	-	-	-
Кнић	11069	10825	10545	248	33	243
Државно	5360	5116	4834	248	33	243
Приватно	5709	5709	5709	-	-	-
Баточина	1767	1721	1685	28	7	45
Државно	399	353	317	28	7	45
Приватно	1368	1368	1368	-	-	-
Лапово	374	374	374	-	-	-
Државно	-	-	-	-	-	-
Приватно	374	374	374	-	-	-

Извор: Шумадијски округ

1.8. Термоминерални извори као туристичка вредност

Термоминералне изворе Шумадије доводимо у везу са радијалном тектоником. Термоминерални извори су смештени у подножју Рудника и Букуље, али и на раседима у долинама река. За почетак развоја туризма у Шумадији сматра се развој бањског туризма и то је највећим делом, захваљујући Буковичкој Бањи код Аранђеловца. Од значајнијих термоминералних извора издвајамо

Буковичку бању, бању Вољавчу и Лужничку бању. Једино адекватно валоризована у туристичком и здравственом смислу је Буковичка бања, мада и она бележи осетан пад туристичког промета у последњој деценији. Реконструкцијом хотела “Извор” долази до поновне тенденције раста интересовања за бањски туризам и његове здравствене и рекреативно-забавне садржаје.

Буковичка бања је једна од првих у Србији у којој су термоминерални извори откривени још за време кнеза Милоша, након чега су започели радови на уређењу земљишта и стварању бањског лечилишта.

Први извор је откривен случајно при посети кнеза Милоша Обреновића селу Врбици, током подизања цркве за време прославе светог Арханђела, због чега је касније назив промењен у Аранђеловац. У пратњи кнеза Милоша је био лекар којег су сељаци одвели до оближње шуме у којој је била “гвоздена вода”. Лекар је установио да је та жута вода лековита и саветовао кнеза да ту подигне лечилиште (<http://www.banjesrbije.net>).

Први базен је подигнут још 1846. године, а прво купатило које је било без крова се звало “талпара” (дашчара) јер је било обложено талпама, односно даскама. Парно купатило је уређено 1870. године и оно је у средини имало квадратни базен обложен каменим плочама и 24 каде. Буковичка бања се брзо прочула због своје лековитости, мада се вода више пила него што се у њој купало. Седамдесетих година XIX века Буковичка бања је била најцењеније и најпосећеније бањско лечилиште у Србији. У том тренутку је имала “Бањски дом” или “Старо Здање”, која је била једна од најпозантнијих грађевина у унутрашњости Србије, а паралелно се градило “Ново здање” и уређује се бањски парк. Праву афирмацију бања стиче 1933. године када се плански прилази просторном обликовању бањског комплекса и оно је преломно у формирању савремене балнео-урбане функције и физиономије Буковичке бање. Тада је преуређен парк, реконструисани су капацитети “Старог здања” и “Новог здања”, бушењем на дубини од 136 m је откривен нови извор топле минералне воде, изграђено је ново купатило и завршен хотел “Шумадија”. Током Другог светског рата Буковичка бања је у великој мери руинирана тако да се у послератном периоду приступило обнови оштећеног и реконструкцији запуштеног. Након рата Буковичка бања је била једна од атрактивнијих дестинација бањског туризма у бившој Југославији, мада у последњих десетак година прати економска збивања у земљи и сама доживљава веома тешке тренутке (<http://www.banjesrbije.net>).

Данас се у специјалној болници за рехабилитацију “Буковичка бања” се користе лековити минерални извори за терапеутске методе. Индикувана подручја по којима је бања позната су проблеми метаболизма и пробавног тракта, који се третирају коришћењем минералне воде, глине и хелио-терапије. У Специјалној болници ради једино одељење у нашој земљи за продужено лечење, едукацију и рехабилитацију деце оболеле од инсулино зависног облика шећерне болести.

Бања Вољавча се налази у околини Страгара. То је једна од најпознатијих манастирских бања у Србији којом је газдовао манастир Вољавча и тиме обезбеђивао своје главне приходе. У манастирском конаку изграђеном 1765. године, који спада у ред најзначајнијих и најстаријих у Србији, је 1805. године било седиште Правитељствујушћег совјета српског, тј. прве Карађорђевог владе на челу са протом Матијом Ненадовићем (<http://www.stragari.rs>).

Бања Вољавча се налази на 360 m надморске висине на обронцима Рудника у долини бањског потока у густој буковој шуми што утиче на климатске прилике које су веома повољне за боравишни здравствени туризам. Просечна температура вода бање Вољавче је 24°C, што их сврстава у хипотерме, а по хемијском саставу спада у калцијум-магнезијум-хидрокарбонатне воде мале минерализације.

Постојећи термоминерални извори на овој локацији никада нису званично регистровани код надлежних институција, што је предуслов да се један локалитет прогласи бањом. У том правцу ће се у будућности предузимати неопходни кораци, мада према анализи Завода за заштиту здравља, бања Вољавча нема значајна лековита својства па се због тога не може користити у терапијске сврхе, већ само у рекреативне. Вода Бање Вољавче лечи акутни и хронични реуматизам костију, стомачне и цревне поремећаје, обољење бубрега, јетре и жучне кесе. За сада једини пријављени смештајни капацитет је апартамент Рајић, мада је приметна тенденција изградње све већег броја смештајних капацитета, најчешће у приватном власништву.

Лужничка бања је бања која се налази на 13 km од Крагујевца и данас је потпуно запуштена, па чак више није у функцији ниједна од 11 барака и 12 када за хидротерапију које су постојале на овом простору пре три деценије када се обављао комплетни бањски третман. Лековита својства Лужничке бање је потврдио Институту за медицину рада и радиолошку заштиту “Др Владимир Карајовић”, па се термоминерална вода користила за лечење хроничних реуматичних обољења зглобова и мишића.

Корманска бања се налази у селу Корман код Крагујевца и она је такође потпуно запуштена. У њој се пре Другог светског рата народ лечио од реуматизма. Тада је бања имала 10 соба, шест када и базен, а после рата је била затворена јер је била у приватном власништву.

Термоминерални извори су препознатљивост Шумадијског округа и један од њених највећих туристичких потенцијала. Најпознатија бања је Буковичка Бања код Аранђеловца, која има дугу туристичку традицију. У Буковичкој бањи се вода користи пре свега за бањско лечење и флашира се у фабрици Књаз Милош. Изворишта минералне воде у Шумадијском округу се још налазе и у Страгарима код Крагујевца, а постоје још неиспитана изворишта воде у околини Раче и Крагујевца за која се претпоставља да имају карактеристике минералне воде.

1.9. Заштићена природна добра и биогеографске туристичке вредности

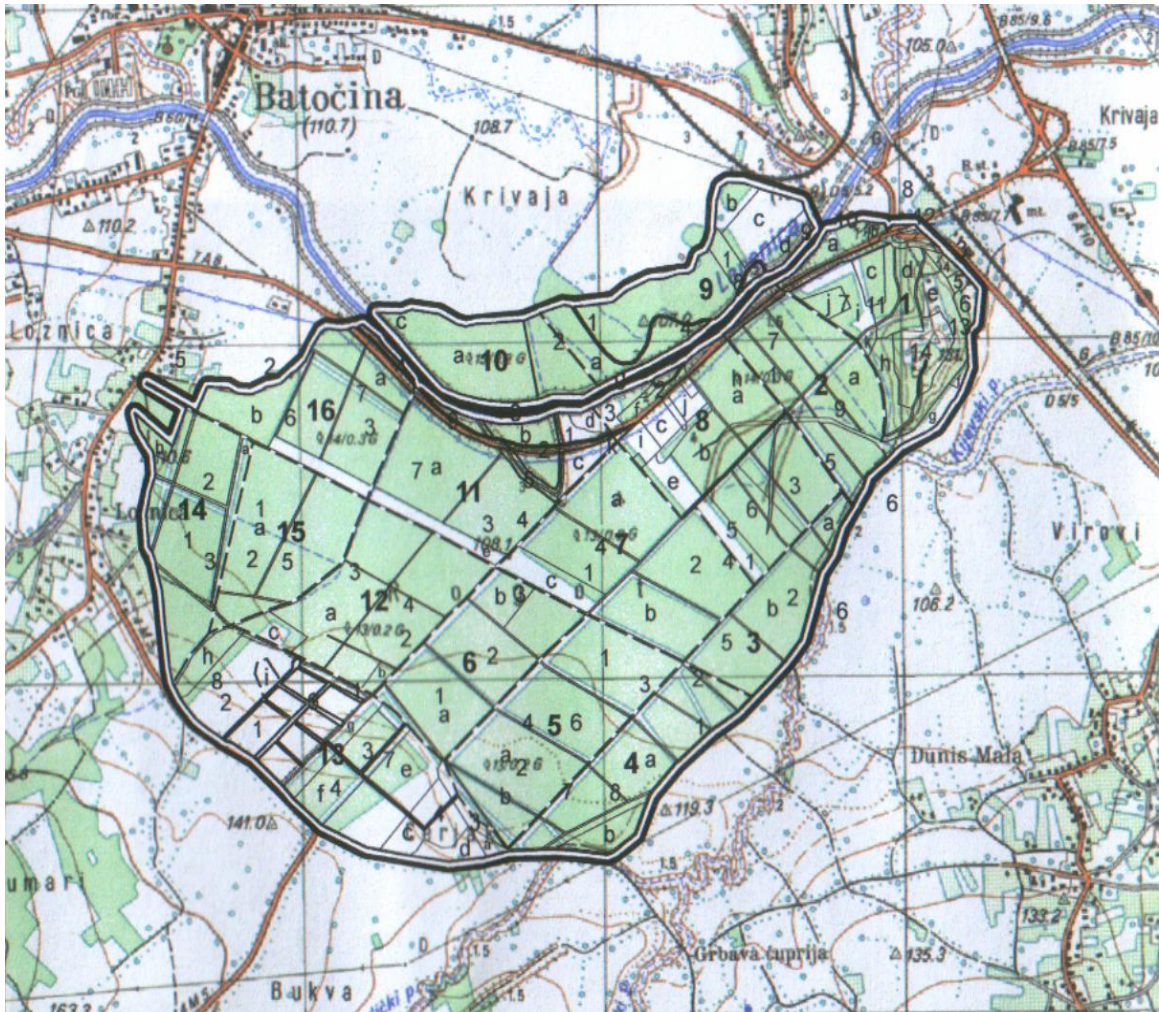
У Шумадијском округу има више категорија заштићених природних добара и простора, као и простора културно-историјских вредности који су такође заштићени као природна добра. Међу њима издвајамо четири категорије које су под заштитом Завода за заштиту природе Србије:

Паркови природе и предели изузетних одлика:

1. *Рогом* (Предео нарочите природне лепоте), општина Баточина, Брзан, површине 339 ha.

Предео нарочите природне лепоте се налази у општини Баточина, у Шумадијском округу. По административној подели „Рогом” се простире на три

катастарске општине: Брзан, Бадњевац и Прњавор. Укупна површина шума и шумског земљишта газдинске јединице „Рогот” износи 402,46 ха. Газдинска јединица се састоји од 20 одељења, са просечном величином од 20,12 ха. Предео нарочите природне лепоте „Рогот” је први пут уређен 1952. године, а под заштитом закона као предео нарочите природне лепоте је од 1971. године када је на иницијативу Скупштине општине Баточина шума звана „Рогот” добија тај статус. Данас га користи и о њему се стара Јавно Предузећа „Србије шуме” Београд, односно шумско газдинство Крагујевац.

Извор: Јавно Предузећа „Србије шуме”

Слика 5. Шумско газдинство „Рогот”

Газдинска јединица „Рогот” налази се по попису шума и шумског земљишта у оквиру Шумадијског шумског подручја, односно у Шумском газдинству Крагујевац. Шума „Рогот” представља врло ретку вештачки подигнуту шумску састојину која се састоји од храста лужњака са примесам стабала цера и мањим групама белог бора и багрема. Комплекс „Рогот” се састоји од шума и шумског земљишта са 260 ха, ливада и пашњака 100 ха и њива и пашњака са 80 ха.

Табела 6. Структура површина шумске јединице „Рогот” према врсти културе и земљишта

Врста земљишта	Површина	Заступљеност
	Ha	%
1. Високе природне шуме	-	-
Културе (до 20 година)	18,68	4,6
Вештачки подигнуте састојине (преко 20 година)	280,04	69,6
2. Укупно вештачки подигнуте састојине	298,72	74,2
3. Изданачке шуме	58,34	14,5
4. Шикаре и шибљаци	-	-
Укупно обрасло	357,06	88,7
5. Шумско земљиште	5,64	1,4
6. Неполодно	23,60	5,9
7. За остале сврхе	16,16	4,0
Укупно необрасло	45,40	11,3
Укупно ГЈ	402,46	100,0
8. Туђе земљиште	5,49	-

Извор: Јавно предузеће „Србија шуме”, Шумско газдинство „Крагујевац”

Овим комплексом осим ЈП „Србије шуме” у функционисању и старању учествује и удружење ловаца „Рогот”. На простору предела нарочите лепоте „Рогот” Ловачки савез Србије преко свог удружења из Баточине 1995. године ствара ловиште „Рогот” на површини од 440 ha. У периоду током 2005. године престаје да важи решење о установљењу ловишта „Рогот” и настаје ловиште „Стражевица”. Удружење ловаца „Рогот” одржава баланс између племените дивљачи и предатора. У оквиру шумског комплекса „Рогот” налази се и фазанерија која је прва у Србији и коју је лично отворио Милош Обреновић. Она је претходних година обновљена тако да данас обухвата простор од 70 ари ограђених жицом и у њој се тренутно налази око 4.000 фазана. У оквиру удружења редовно се организују хајке на лисицу (на Стражевици) и шакала (Брзанска шакалијада) у којима се окупи и до две стотине ловаца. Бројне манифестације међу којима су традиционално кување гулаша „Роготски котлић”, као и Савезна изложба паса које организује Кинолошко друштво „Баточина” употпуњује понуду туристичких активности.

Резерват природе:

1. *Брзанско моравиште* (Специјални резерват природе), општина Баточина, површине 64 ha, покренут поступак доношења акта о заштити

Брзанско моравиште се налази у поступку доношења акта о његовој заштити као специјалног резервата природе, при чему се он налази само делимично на територији Шумадијског округа са 14,9 ha (Баточинска општина), док се већи део налази на простору општине Јагодина (49,8 ha). Резерват би обухватао унутрашњост потковице моравишта (Радошинско поље). Да би се заштитио његов јединствен биљни и животињски свет у резервату је забрањена било каква индустријска активност или експлоатација. Фауна и вегетација овог подручја су претрпеле велике измене под утицајем антропогеног деловања путем исушивања, загађивања чврстим отпадом и отпадним водама. Неопходно је приступити и ефикаснијој политици санкционисања физичких и правних

субјеката укључених у девастацију овог простора која не сме бити само декларативна.

Основне вредности овог специјалног резервата природе чине очувана мочварана и влажна станишта у којима се налазе многе законом заштићене биљне и животињске врсте, међу којима посебно птице. Брзанско моравиште је једно од ретких очуваних мочварних станишта у долини Велике Мораве, јер је највећи број влажних станишта у Поморављу исушен и претворен у обрадиве површине. Данас је дуж тока Велике Мораве заштићено једино још једно подручје, споменик природе „Шалиначки луг” код Смедерева. Основна сврха постојања резервата је заштиту птица мочварица, обезбеђујући им услове за гнезђење, јер на овом простору редовно борави 59 строго заштићених врста птица, од којих се 29 и гнезди на овом локалитету. Брзанско моравиште није само орнитолошки резерват већ се на овом простору репродукује и велики број гмизаваца и водоземаца.

Заштита локалитета се темељи на презервацији и заштити мочварних станишта чиме би се спречило потенцијално уништавање и омогућила ревитализација нарушених делова резервата. Такође резерват има значајну васпитно-образовну и туристичку функцију, посебно са аспекта све атрактивнијег вида “birdwatching” туризма у оваквим орнитолошким оазама.

Заштићени простори културно-историјских вредности:

1. *Орашац* (Меморијални природни споменик), општина Аранђеловац, Орашац, површине 39 ha
2. *Градиште* (Меморијални природни споменик), општина Рача, Вишевац, површине 39 ha

Споменици природе, објекти геонаслеђа:

1. *Рисовача* (Споменик природе), општина Аранђеловац, Врбица, површине 13 ha, старалац музеј у Аранђеловцу

Споменици природе ботаничког карактера:

1. *Храст цера Zagus zapus* (Споменик природе), општина Аранђеловац, Гараши, старалац Месна заједница села Гараши
2. *Лукића храст* (Споменик природе), општина Аранђеловац, Раниловић, старалац Основна школа “Љуба Ненадовић” и месна заједница из Раниловића
3. *Брђанка-дивља крушка* (Споменик природе), град Крагујевац, Белошевац, површине 14 ари, старалац Лекић Жарко, Белошевац
4. *Храст сладун-Тулеш* (Споменик природе), општина Аранђеловац, Тулеж, површине 2 ha, покренут поступак доношења акта о заштити (Регистар заштићених природних добара у Србији).

1.10. Животна средина као ресурс за развој туризма

Заштита животне средине се јавља као један од императива будућег развоја Шумадијског округа. Животна средина мора да се посматра као туристички ресурс и да се на тај начин вреднује и чува. Због тога простор Шумадијског округа мора да се стратешки определи за одрживи развој и у тим оквирима и за одрживи развој туризма. Један од приоритета одрживог развоја у Србији је заштита и унапређење животне средине и рационално коришћење природних ресурса.

На том принципу потребно је извршити интеграцију и усаглашавање циљева и мера са политиком одрживог развоја туризма, као и хармонизацију националних прописа о заштити животне средине са законодавством ЕУ и њихову пуну примену (Национална стратегија одрживог развоја Републике Србије, 2007).

1.10.1 Стање ваздуха

Загађивање ваздуха Шумадијског округа из године у годину, постаје све већи проблем. Овлашћена институција која је задужена за контролу квалитета ваздуха на подручју Шумадијског округа је Завод за заштиту здравља. У граду Крагујевцу постоје три локације на којима се мери следећи параметри: сумпордиоксид, чађ и укупне таложне материје. Сумпордиоксид и чађ се мере на три локације у граду: центар града, индустријска зона и стамбена зона, док се таложне материје мере на десет места широм територије града. Град Крагујевац има највише загађујуће материје које настају као производи сагоревања из стационарних и мобилних извора. Висока емисија штетних гасова настаје и као последица коришћења чврстих горива за огрев, а и гасификација није спроведена на нивоу целог града. Саобраћај као мобилни извор загађивања је заступљен због малог удела возила са катализаторима. Највећи број возила у граду Крагујевцу је просечно старији од петнаест година и у релативно лошем техничком стању (Стратегија одрживог развоја Шумадије и Поморавља, 2011).

Табела 7. Средње годишње концентрације SO₂ (µg/m³), број дана са прекорачењем дневне ГВ, и категорија квалитета ваздуха у 2010. години одређена на основу средње годишње вредности

АМСКВ Мерно место	SO ₂ (µg/m ³)			Извор	Метод мерења	Расположивост (%)
	Средња вредност	Број дана > ГВ	Максимална дневна вредност			
Крагујевац	13	0	49	1	А	82

Легенда: А-аутоматски

Извор: Агенција за заштиту животне средине

Табела 8. Средње годишње концентрације NO₂ (µg/m³), број дана са прекорачењем дневне ГВ, и категорија квалитета ваздуха у 2010. години одређена на основу средње годишње вредности

АМСКВ Мерно место	NO ₂ (µg/m ³)			Извор	Метод мерења	Расположивост (%)
	Средња вредност	Број дана > ГВ	Максимална дневна вредност			
Крагујевац	29	0	74	1	А	72

Легенда: А-аутоматски

Извор: Агенција за заштиту животне средине

Велики загађивач у граду Крагујевцу је топлана у центру граду, у оквиру ФИАТ-а. Она као основно гориво користи угаљ, који садржи повећану количину пепела и сумпора што доводи до повећаног загађења ваздуха. Проблем топлане је филтер у димњаку који је пројектован само за једну врсту угља, па се применом других врста његов учинак смањује. Тренутно траје тестирање система за

контролу и праћење аерозагађења, који треба да обезбеди праћење квалитета ваздуха у реалном времену и лоцирање и отклањање потенцијалних загађивача на територији Шумадијског округа. У том правцу је уведена прва аутоматска мерна станица за праћење квалитета ваздуха у граду Крагујевцу 2009. године која мери угљенмоноксид, азотни оксид, сумпор диоксид, а на основу узорака вршиће се и анализе тешких метала, полицикличних угљоводоника и лако испарљивих органских једињења. Предност увођења аутоматске мерне станице је транспарентност праћења аерозагађења на нивоу града Крагујевца, и у будућности на простору целог Шумадијског округа, јер су подаци о загађивању ваздуха доступни свима. Аутоматска мерна станица за праћење квалитета ваздуха инсталирана је у центру Крагујевца, у близини старе управне зграде „Заставе”. Будући систем за контролу и праћење аерозагађења ће се састојати од 35 стационираних станица, једне мобилне и једне калибрационе лабораторије, а за сада су формиране четири аутоматске станице (Стратегија одрживог развоја Шумадије и Поморавља, 2011).

У осталим општинама Шумадијског округа, стање ваздуха је знатно боље, мада и тамо постоје одређени проблеми. У Тополи највећи загађивачи ваздуха су издувни гасови возила и грејање у зимским месецима. У општини Баточина се не врши стално праћење квалитета ваздуха, а на загађење ваздуха највише утичу индустријска постројења, као што су предузећа Стражевица АД, Брзанпласт, Алурол, Полипак, Минела, Грах аутомotive. У општини Лапово не постоји стални мониторинг квалитета ваздуха, а као највеће загађиваче пре свега издвајамо друмски и железнички саобраћај и индивидуална ложишта. Пошто кроз општину Лапово пролази деоница ауто-пута Е-75 и пруга међународног карактера Београд- Ниш, интензивни саобраћај утиче на квалитет ваздуха. Највећи загађивач ваздуха у општини Рача је такође саобраћај и магистрални правац М4 који пролази кроз сам центар насеља (Стратегија одрживог развоја Шумадије и Поморавља, 2011).

1.10.2 Стање вода

Републички хидрометеоролошки завод је извршио поделу вода у класе у зависности од њихове намене. На основу показатеља квалитета воде разликују се четири класе вода:

I класа-воде које се у природном стању, уз евентуалну дезинфекцију, могу употребљавати за пиће и у прехрамбеној индустрији, а површинске воде и за гајење племенитих врста риба (салмониде);

II класа-воде које се у природном стању могу употребљавати за купање и за рекреацију грађана, за спортове на води, за гајење других врста риба (циприниде), или воде које се, уз уобичајене методе обраде могу употребљавати за пиће и у прехрамбеној индустрији;

III класа-воде које се могу употребљавати у индустрији, осим прехрамбене, и за наводњавање, али тек након уобичајених метода обраде;

IV класа-воде које се могу употребљавати за друге намене тек након одговарајуће обраде (Уредба о класификацији вода, Службени гласник СРС, број 5/68).

У Шумадијском округу праћење стања квалитета површинских вода се спроводи према Уредби о систематском испитивању квалитета воде из 2000. године (Сл. гласник, бр. 8/2000). Континуирано праћење је највећим делом

усмерено на површинске воде од значаја за град Крагујевац, а то су Велика Морава, Лепеница и Гружа. Према подацима Републичког хидрометеоролошког завода, вода реке Велике Мораве је загађена органским материјама, вода Лепенице на локалитету Багрдан је најчешће у ВК стању, а вода акумулационог језера Гружа је β -мезосапробна (Стратегија одрживог развоја Шумадије и Поморавља, 2011).

Површинске воде Крагујевца обухватају језера Грошничко, Шумарице и Бубањ, као и реке Лепеницу, Угљешницу, Грошницу, Ждраљицу, Бресничку реку и Гружу. Крагујевац се снабдева водом за пиће из три система: грошничког, моравског и грузанског (Чомић, Остојић, Ђурчић, 2006).

Систем за водоснабдевање Грошница одговара првој и другој категорији воде, која се лако доводи до квалитета воде за пиће. Вода из овог система је високог квалитета, мали су трошкови њеног коришћења, а недостатак јој је мала запремина акумулације. Систем за водоснабдевање Морава обезбеђује воду која одговара другој категорији, док су њени недостатци велика удаљеност и проблем премошћавања висинске разлике на путу ка Крагујевцу. Систем се састоји од 12 рени бунара, црпне станице у Жировници, филтерског постројења у Кошутњаку и цевовода дужине 30 km. Систем за водоснабдевање Гружа је најзначајнији систем за водоснабдевање у Шумадијском округу, који Крагујевцу и његовој индустрији обезбеђује довољну количину воде. Квалитет воде одговара трећој категорији, због мале дубине језера и уноса пољопривредних препарата у језеро. Недостатак грузанског система је велика удаљеност и проблем премошћавања висинске разлике. Да би вода могла да се користи за пиће користи се процеси таложења, филтрације и дезинфекције (Стратегија одрживог развоја Шумадије и Поморавља, 2011).

Институт за заштиту здравља у Крагујевцу има улогу да се брине о минеролошко и бактериолошкој исправности воде. Проблем минеролошке неисправности је карактеристична за грузански систем водоснабдевања, док су воде са моравског и грошничког система углавном исправне (Стратегија одрживог развоја Шумадије и Поморавља, 2011).

Језеро Шумарице. Подигнуто је 1967 године са наменом да се користи за наводњавање, али се никад није користило у те сврхе. Упркос значају које има језеро у Шумарицама, изостала су комплексна биолошка истраживања на основу којих би се утврдило стање овог екосистема и креирао мониторинг (Милановић, Ковачевић-Мајкић, 2007). Језеро се данас користи у туристичке сврхе, за рекреацију и купање. Студије заштите животне средине и развоја еколошких система града Крагујевца је испитивала квалитет воде језера у периоду од 1993. до 2010. године када је утврђено да вода језера припада II класи бонитета. Дејством људског фактора повремено долази до повећаног присуства *Escherichia coli*, *Streptococcus faecalis* што утиче да се језеро у том периоду не може користити за купање. Шумаричко језеро је посебно важно из аспекта развоја туризма па се његовој заштити мора посветити посебна пажња (Стратегија одрживог развоја Шумадије и Поморавља, 2011).

Језеро Бубањ. Локалитет језера Бубањ је веома атрактиван јер се налази у близини градског центра, због чега је веома популарно место за одмор, рекреацију и опуштање. Туристички потенцијал и значај језера Бубањ је огроман, а његова пуна афирмација зависи од изградње хотела "Holiday Inn" за који постоји

пројектна документација и који је био планиран за изградњу на плацу уз језеро поред пута ка Баточини, али већ неко време радови не почињу.

Језеро Бубањ није заштићено, а ни на прави начин туристички искоришћено. Језеро карактеришу деградационих процеса који указују на процесе дистрофије. Пошто језеро Бубањ представља екосистем са разноврсном флором и фауном, потребна је његова санација, ревитализација и заштита на одрживим основама (Стратегија одрживог развоја Шумадије и Поморавља, 2011).

Квалитет текућих вода Крагујевца. У значајније водотоке на територији града Крагујевца се издвајају: Лепеница, Угљешница, Грошница, Ждраљица и Бресничка река. Пошто се квалитет ових речних токова не контролише континуирано немогуће је одредити мере њихове заштите или мере санације загађења. Истаживања показују да су водотоци Крагујевца изложени аутрофизацији, еутрофизацији антропогеног порекла са тенденцијом погоршања квалитета. Највећи број вода припадају III класи бонитета (78,2%), IV класи бонитета (14,4%) и II класи бонитета (7,4%) (Стратегија одрживог развоја Шумадије и Поморавља, 2011).

Речни токови на територији града Крагујевца за сада немају никакав значај када је у питању развој туризма, што је битан хендикеп града јер река Лепеница пролази кроз његово градско језгро. Потенцијалним уређењем речног корита и унапређивањем квалитета воде, град Крагујевац би туристички још више афирмисао Милошев венац и мостове на реци Лепеници који представљају важне туристичке атракције бивше српске престонице.

Топола. „Филтер поља” у Јарменовцима је фабрика задужена за прераду воде и дистрибуцију исправне воде за пиће. Контролу квалитета воде за пиће у општини Топола врши Завод за заштиту здравља из Крагујевца (Стратегија одрживог развоја Шумадије и Поморавља, 2011).

Рача. Постоји разлика у проблему квалитета вода између руралног и урбаног дела општине Рача. У урбаном делу општине Раче постоји проблем одвођења и пречишћавања комуналних отпадних вода, док је у руралним срединама основни проблем водоснабдевања и одвођења отпадних вода из сеоских насеља. Квалитет вода у општини Рача може да се унапреди реконструкцијом и изградњом система градске канализације и постројења за пречишћавање отпадних вода. На водоснабдевање у општини Рача утичу септичке јаме које нису изграђене према санитарним стандардима, велико коришћење вештачких ђубрива и пестицида и проблем дивљих депонија (Стратегија одрживог развоја Шумадије и Поморавља, 2011).

Лапово. Кроз територију општине Лапово пролазе реке Велика Морава, Лепеница, Рача и налази се извориште водоснабдевања Гаревина. На квалитет вода у општини Лапово утиче више фактора међу којима издвајамо: друмски и железнички саобраћај, комуналне и индустријске отпадне воде, неодговарајуће депоновање отпада и неадекватно коришћење хемијских препарата у пољопривреди. Пошто општина Лапово нема канализациони систем, комуналне воде се одводе до неадекватно уређених септичких јама или до старог корита Лепенице. Пошто је општина Лапово усмерена ка развоју индустрије, кључна инвестиција у будућности мора да буде изградња система за пречишћавање отпадних индустријских вода у оквиру производних погона, као и изградња централног постројења за пречишћавање отпадних вода (Стратегија одрживог развоја Шумадије и Поморавља, 2011).

. 1.9.3 Стање земљишта

На територији града Крагујевца 2008. године извршено је лабораторијско испитивање загађености земљишта. Програм који је реализовао Институт за заштиту здравља Крагујевац, обухватио је узорковање и испитивање земљишта на 14 локација у оквиру зоне изворишта за водоснабдевање, градске средине, индустријске зоне, градске депоније и пољопривредне зоне. У узорцима земљишта анализиран садржај бројних параметара. Резултати су показали да на 7 локација у граду постоји повећана концентрација никла, а садржај олова је био највећи на локалитету градске депоније и износио је 99.512 mg/kg (Стратегија одрживог развоја Шумадије и Поморавља, 2011).

У општини Лапово је индустријски развој веома утицао на деградацију земљишта због трајних и неповратних промена које су уследиле после превођења пољопривредног земљишта у грађевинско. У општини Топола испитивањем стања земљишта бави се педолошка лабораторија, која се налази у просторијама Пољопривредне школе. Услед неправилне употребе пестицида и хербицида у пољопривредној производњи, велики потенцијални загађивачи су пољопривредници. Пољопривредни произвођачи сав отпадни материјал одлажу на неадекватан начин који је штетан по квалитет земљишта и по животну средину уопште. Због свега наведеног сеоска подручја су најугроженија, па се над њима обавља стална и ригорозна контрола и не постоји претња од значајнијих загађења (Стратегија одрживог развоја Шумадије и Поморавља, 2011).

2. Културни потенцијали за развој туризма

Шумадија је била насељена од давнина и за овај део Балканског полуострва годинама и вековима су вођени многобројни ратови у којима су учествовале многе стране војске и народи. Захваљујући томе на простору Шумадије су остали очувани многобројни и разноврсни културно-историјски локалитети из свих временских периода, значајних за данашњи туризам.

2.1. Историјски услови развоја туризма

У Шумадији постоје трагови настањености још из праисторијског доба. Према нашем најпознатијем археологу, Драгославу Срејовићу простор Шумадијског округа је настањен још у старијем каменом добу. У периоду праисторије се помињу два локалитета на простору Шумадијског округа, пећина под Јерининим брдом код Крагујевца (Градац) и пећина Рисовача код Аранђеловца.

На овој територији има разних културно-историјских споменика који нас подсећају на средњовековну српску државу из времена Немањића и других наших предака, од којих су најпознатији стари градови Борач, Честин, Градац, Рудник-Островица и други, као и више манастира и споменика. Постоје многи материјални и духовни трагови и записи о вишевековном ропству под Турцима. А за развој туризма на простору Шумадијског округа посебно су важни споменици који се везују за период стицања прве српске аутономије у оквирима Отоманске царевине крајем XVIII века и почетка борбе за независност на почетку XIX века.

На Сретење 15. фебруара 1804. године, у Орашцу, у Марићевићева јарузи, почео је Први српски устанак под вођством Ђорђа Петровића-Карађорђа. Други српски устанак је подигао кнез Милош Обреновић, такође у Шумадији, испред цркве у Такову на Цвети, 13. априла 1815. године. Ови веома значајни датуми за српску историју доприносе великој атрактивности поменутих локалитета у контексту туризма. Пошто Таково није у оквиру територије Шумадијског округа, најатрактивнији локалитет за развој културно-историјског туризма је Орашац.

У периоду након Другог српског устанка, Милош Обреновић је изабран за кнеза а Србија добија аутономност. У периоду његове владавине Крагујевац постаје престоница од 1818. до 1841. године. Дух Крагујеваца из времена престонице је данас очуван и туристички валоризован у централном градском језгру које се и назива „Милошев венац”. У Крагујевцу настаје велики број институција првих у модерној Србији, као што су: Крагујевачки магистрат (1821), Апотека (1822), Конзисторија-највиша црквена и духовна власт (1823), Прва гимназија (1833), Штампарија и „Новине србске” (1834), затим „Књажевско-србски театар” (1835), „Лицеј” (1838), Тополивница (1853) и друге.

У Крагујевцу је у периоду од 1813. до 1878. године одржано 32 заседања Народне скупштине Србије са веома важним одлукама за Србију и њено становништво. Најзначајнија су скупштинска заседања на којима су објављена оба турска хатишерифа (1830 и 1833), по којима је Србији дата народна аутономија, затим Сретењски (1835) и Намеснички устав (1869), као први српски устав који је заменио ранији Турски устав. Стара скупштина са портом старе цркве такође припада комплексу „Милошев венац” који заузима важно место у туристичкој понуди града Крагујевца и Шумадијског округа.

Град Крагујевац и након пребацивања престонице у Београд и даље задржава важну место у Кнежевини Србији, па преношење Тополивнице из Београда у Крагујевац 1851. године, представља значајан корак за привредни развој Шумадије. Овај тренутак је преломан за новију историју града Крагујавца која се заснива на индустријском развоју. Развој индустрије је био од посебног значаја и за настанак и развој радничког покрета, нарочито седамдесетих година XIX века, када је у Крагујевцу живео и радио Светозар Марковић, први социјалиста у Србији и на Балкану, публициста и политички радник. Из овог периода је значајан догађај познат као „Црвени барјак”, који се одиграо 15. фебруара 1876. године када су одржане прве радничке демонстрације у Србији. Тог дана у знак победе на изборима, радници су на општинској згради истакли црвену заставу са натписом „Самоуправа”.

Почетком XX века Карађорђевићи долазе на власт, почев од Петра I Карађорђевића, који је у великој мери утицао на политички, економски и национални препород Србије. За време династије Карађорђевића, Шумадија је поново у центру пажње, јер Петар I на Опленцу подиже задужбински комплекс са црквом Светог Ђорђа. Оплепац је једно од туристички најатрактивнијих места Шумадијског округа, које је посебно посећено због своје историје и добрих вина, у оквиру једнодневних туристичких екскурзија из Београда, махом странаца. Династија Карађорђевића влада Србијом до почетка Другог светског рата од када је Влада и краљевска породица у егзилу. Син краља Петра II, принц Александар је 2001. године дошао у Србију са супругом и данас живе у двору на Дедињу, а део времена проводи у оквиру задужбиског комплекса на Опленцу.

У току Другог светског рата у Крагујевцу се 21. октобра 1941. године, догодила велика трагедија када су фашисти у Шумарицама стрелили 3.000 људи, међу којима и 300 ђака и професора. Злочин је извршен у Шумарицама, у долинама Сушичког и Ердоглијског потока, где се данас налази спомен-парк „Крагујевачки октобар”. Сваке године се тим поводом у Спомен-парку у Шумарицама одржава Велики школски час, манифестација које упућује универзалну поруку мира читавом човечанству. Овај догађај као и читав комплекс Спомен-парка, богат је многобројним споменицима који данас подсећају на велику трагедију и представљају једну од најзначајнијих меморијалних туристичких атракција у Шумадијском округу.

2.2 Насеља у функцији туристичког развоја

Најзначајнији физичко-географски фактори који утичу на изглед и размештај насеља у Шумадији су нагиб терена, висина, морфолошки склоп и речни ток. Ови чиниоци делују на степен и ниво развоја централних насеља у савременој насеобинској мрежи. Осим поменутих фактора издвајају се и стабилност терена, угроженост од поплава и потенцијали за водоснабдевање. Ови фактори су имали највећи утицај на напредак централних насеља, у почетној фази развоја. Треба издвојити и факторе као што су интензитет ерозије, клима и плодност земљишта, који имају мали утицај на развој центара у систему насеља у Шумадији, али далеко већи утицај на избор микролокације села. Посебну категорију чини присуство минералних сировина, који повољно делује на концентрацију становништва и развој насеља, али је као и остали природни фактори уско повезан са друштвено-географским чиниоцима. Његово деловање зависи од од нивоа развоја производних капацитета, а може имати и негативно повратно дејство деградацијом природне средине.

У савременој насеобинској мрежи Шумадије друштвено-географски чиниоци имају велики утицај. Висок степен искоришћавања природних потенцијала и ублажавање негативних утицаја појединих физичко-географских фактора су карактеристика готово свих урбаних зона. У мањим центрима и поготово селима деловање друштвено-географских чинилаца је мање изражено него у градовима.

Најзначајнији друштвено-географски фактори са највећим утицајем на развој насеља су локација великих производних капацитета, развијеност и оријентација саобраћајне инфраструктуре и развијеност терцијарно-квартарног сектора. Делатности као основа репродукције насеља, представљају уз наведене чиниоце један од најбитнијих елемената у развоју насеобинске мреже. Друштвено-географски фактори су узрочно-последично повезани са порастом насеља. Њихово деловање је са развојем производних снага добило све већи значај (Јовановић, 1988).

Шумадијска врста сеоских насеља све до почетка XIX века припадала је старовлашком типу. Током XIX века долази до унутрашњег стапања и спољног нарастања шумадијских сеоских насеља и она постају гушћа и збијенија. Поједини засеоци толико су се развили да су постали самостална сеоска насеља. Нека су се развила поред путева и попримила изглед друмских насеља. Куће шумадијског типа су груписане поред пута у истој линији, док су неке даље од пута, увучене у дворишта и воћњаке.

Сеоска насеља у Шумадија најчешће су лоцирана на брду, на његовим странама или заравњеним косама. Теменима коса води главни пут кроз село. Од њега се одвајају споредни путеви. На таквим местима подигнут је и највећи број сеоских насеља у Шумадији. Живот становника села одвијао се на брежуљцима. Овакав положај носио је са собом и многе неповољности, па се последњих година измештају насеља са неповољним положајем и лоцирају у близини путева, пруга и железничких станица.

Шумадијски тип полуразбијених или полузбијених сеоских насеља се састоји од неколико мање или више удаљених групација домова између којих су пољопривредне површине. Средња вредност густине насељености износи 12 ст/ха. Локације насеља су прилагођене природно-географским условима. Насеља се налазе најчешће ван јавних саобраћајница са којима су повезана локалним путевима.

Табела 9. Број насељених места Шумадијског округа по попису из 2010. године

Територија	Број насељених места	Просечна густина насељености по км ²	Просечан број чланова домаћинства
Крагујевац	57	213	2,9
Аранђеловац	19	123	3,05
Топола	31	64	3,31
Кнић	36	35	3,06
Рача	19	53	3,25
Баточина	11	84	3,23
Лапово	2	138	3,04
Шумадијски округ	175	122	3,12

Извор: Шумадијски округ

Шумадија је подељена између три агломерациона система:

1. Београдског који осим насеља на ужој територији обухвата и она у општинама: Барајево, Сопот, Гроцка, Обреновац, Лазаревац, Младеновац, Смедеревска Паланка, Смедерево, Велика Плана и делимично Аранђеловац. У оквиру њега јасно се издиференцирао систем чија је окосница веза Смедерево-Пожаревац, чији су саставни део у Шумадији и насеља општина: Смедеревска Паланка и Велика Плана. Агломерациони систем Београда повезује и насеља ван Шумадије, у Срему, Банату и делу Подунавља.

2. Шумадијско-моравски агломерациони систем чије је средиште Крагујевац, који обухвата осим града Крагујевца и општине: Аранђеловац, Топола, Рача, Баточина, Лапово, Кнић, Рековац, Јагодина, Ћуприја и Параћин. У њему такође постоје субагломерацијски систем коме припадају насеља општина: Јагодина, Ћуприја, Параћин и Рековац. Део насеља Аранђеловца и Тополе је под снажним утицајем Београдског система. Шумадијски подсистем карактерише изразито висок степен сложености веза и односа, и то како унутрашњих, тако и спољних. У њему се издвајају два подсистема другог реда:

2а. Крагујевачка целина чије је средиште истоимени центар развоја. За њега су везани слабији нуклеуси центара раста: Топола, Баточина, Рача и јачи центар Аранђеловац. Од општинских седишта са овим подсистемом директно је повезан и Кнић, а нешто слабије и Рековац. Овај систем има бројне посредне и непосредне везе са градовима у долини Западне Мораве.

26. Поморавска целина чија су окосница Јагодина, Ћуприја и Параћин. У Шумадији су са овим подсистемом другог реда повезани слаби центри раста Рековац и Варварин, који је у вези са западноморавским системом.

3. Западноморавски агломерациони систем у Шумадији обухвата делове или целе општине: Горњи Милановац, Чачак, Краљево, Трстеник, Крушевац и Варварин. Његов центар се не може утврдити са потпуном поузданошћу, али та улога може да се повеже са водећим местом Краљево у овој међуопштинској регионалној заједници. На овом простору постоји више субагломерационих система од којих су за испитивану област значајни: Чачанско-милановачки и Крушевачко-варварински (Јовановић, 1988).

Осовине развоја насеља у Шумадији предиспониране су долинама великих река на ободу и важнијих комуникација у унутрашњости. Најзначајније осовине развоја су оне које иду долинама Дунава и Велике Мораве, дуж Западне Мораве и долинама река Колубаре и Дичине. Историјски, политички и стратешки разлози су довели до развоја Крагујевца ван главних комуникационих осовина. Његов положај и правац интеграционе осовине ка Београду, створили су осовину развоја која се пружа од овог града преко Тополе, Младеновца и Сопота ка Београду. У новије време јавља се тенденција отварања Крагујевца преко Баточине и Лапова ка великоморавској долини.

Крагујевац је значајан центар развоја и пол интеграције. Развој фабрике аутомобила и металне индустрије утицао је на изузетну динамику раста овог града. Крагујевац има широку сферу утицаја, али је она омеђена утицајним подручјима западноморавских и великоморавских градова, а у новије време и сфером Горњег Милановца. У непосредној околини града трансформисао се низ сеоских насеља, која су временом постала интегрални део градске регије, као што су Ердеч, Теферич и Белошевац, а у другој зони Мале Пчелице, Баљковац, Ждралџица, Трмбас, Илићево и Маршић. Како ниво раста Крагујевца по неким особинама није превазишао карактеристике центра раста, у широј утицајној зони нису настала самостална централна насеља сателитског типа. Данас ову улогу преузима низ мањих општинских седишта са самосталним развојем, као што су Рача, Баточина, Кнић и Рековац.

Аранђеловац је центар раста са елементима центра развоја у терцијарно-квартарној сфери. Свој развој базира на уравнотеженим секундарним и терцијарним функцијама. Ово насеље има уску гравитациону сферу у којој је веома јака трансформација сеоских насеља.

Као зоне бржег раста и развоја на простору Шумадијског округа издвајамо: великоморавску долину са деловима долина река Раче и Лепенице, Крагујевачку котлину и котлине у средњем току реке Груже. Зоне споријег раста и развоја обухватају простор од Рудника до Букуље, горњи ток реке Груже, обронке Котленика, Лухора и Гледићких планина, као и висове који окружују Крагујевачку котлину и средњи ток реке Лепенице (Јовановић, 1988).

2.3. Становништво као услов развоја туризма

Становништво Шумадијског округа бележи неповољне тенденције депопулације и демографског старења. Популација Шумадијског округа највећу демографску прогресију бележи након Другог светског рата, због интензивног индустријског развоја који је довео до миграција из осталих делова државе. Интензиван демографски раст је забележен све до деведесетих година прошлог

века када као последица социо-економске кризе долази до значајног умањења броја становника. Главни узроци смањења становника су миграције становништва и изражена депопулација. Према попису спроведеном 2002. године, Шумадијски округ је бројао 298.778 становника, док је по попису из 2011. године било 290.900, што је пад броја становника од 2,7%. Тренд смањења броја становника 2011. године у односу на попис из 2002. године је карактеристичан за све општине Шумадијског округа, осим за град Крагујевац који бележи незнатни раст броја становника. Пописом спроведеним 2011. године била су обухваћена интерно расељена лица са територије Косова и Метохије, чији се број процењује на око 16.000, тако да је умањење броја аутохтоног становништва знатно веће (Стратегија одрживог развоја Шумадије и Поморавља, 2011).

Табела 10. Укупан број становника у Шумадијском округу, по попису из 2002. и 2011. године и укупан број домаћинства и станова по попису из 2011. године

Територија	Број становника 2011. године	Број становника 2002. године	Апсолутни пораст-пад 2011-2002	Индекс	Укупан број домаћинства	Укупан број станова
Крагујевац	177.468	175.802	1.666	100.9	59.344	78.069
Аранђеловац	46.079	48.129	-2.050	95.7	15.689	21.338
Топола	22.207	25.292	-3.085	87.8	7.046	10.054
Кнић	14.205	16.148	-1.943	88.0	4.761	8.668
Рача	11.475	12.959	-1.484	88.5	3.671	5.361
Баточина	11.759	12.220	-461	96.2	3.820	5.529
Лапово	7.707	8.228	-521	93.7	2.495	3.305
Шумадијски округ	290.900	298.778	-7.878	97.4	96.826	132.324

Извор: Шумадијски округ

Становништво Шумадијског округа по попису из 2011. бележи пад броја становника у свим општинама осим у граду Крагујевцу. Број становника у граду Крагујевцу је по попису из 2002. године износио 175.802 становника, док је број становника 2011. године износио 177.468, односно забележен је раст од 0,94%. Највећи пад је забележен у општини Топола у којој је број становника смањен за око 13%. Град Крагујевац бележи раст као последицу миграције становништва из околних мање развијених општина. На територији Шумадијског округа постоји велики број избеглица и интерно расељених лица, чак 15.581, од чега је 2.257 дошло са простора Хрватске и Босне и Херцеговине, а 13.324 са простора Косова и Метохије.

Табела број 11. Однос урбаног и руралног становништва у Шумадијском округу по попису из 2002. године

Општина	Укупно	Урбано	Рурално	Рурално%
Аранђеловац	48.129	44.842	3.287	6,8
Баточина	12.220	10.942	1.278	10,5
Кнић	16.148	14.507	4.641	28,7
Крагујевац	175.802	166.312	9.490	5,4
Лапово	8.228	7.819	409	4,9
Рача	12.959	8.205	4.754	36,7
Топола	25.292	16.985	8.307	32,8
Шумадијски округ	298.778	269.612	29.166	17,9

Извор: Републички завод за статистику

Градско становништво чини 269.612 становника или 90,2% од укупног становништва, а рурално становништво броји 29.166 или 9,8% укупног становништва. Однос урбаног и руралног становништва у Шумадијском округу зависи од преовлађујуће привредне делатности. Крагујевац, Аранђеловац и Лапово као индустријски центри имају изузетно мали удео руралног становништва у укупном контингенту који максимално износи до 10%, док типично пољопривредне општине Рача, Топола и Кнић имају више од 25% руралног становништва. Постоји тенденција смањења руралног становништва као последица депопулације и миграција према урбаним подручјима (Стратегија одрживог развоја Шумадије и Поморавља, 2011).

Табела 12. Становништво од 15 и више година, према полу и школској спреми, по попису из 2002. године

Општина		Укупно	Без школ.	1-3 раз.	4-7 раз.	Осн. Обра.	Сред. Обра.	Више обра.	Високо обра.
Аранђеловац	Укупно	40.545	1.708	946	6.574	10.077	17.453	1.794	1.541
	Мушко	19.591	350	232	2.880	4.737	9.413	908	830
	Женско	20.954	1.358	714	3.694	5.340	8.040	886	711
Баточина	Укупно	10.314	586	314	2.264	2.518	4.012	300	194
	Мушко	5.122	106	71	1.036	1.207	2.345	166	118
	Женско	5.192	480	243	1.228	1.311	1.667	134	76
Лапово	Укупно	6.959	287	208	1.360	1.670	2.937	235	123
	Мушко	3.367	66	47	520	736	1.721	126	77
	Женско	3.592	221	161	840	934	1.216	109	46
Кнић	Укупно	14.056	1.171	842	3.884	3.240	4.312	304	180
	Мушко	6.902	175	176	1.972	1.639	2.554	196	102
	Женско	7.154	996	666	1.912	1.601	1.758	108	78
Крагујевац	Укупно	148.968	5.992	2.161	14.851	32.779	71.058	7.450	10.390
	Мушко	71.990	1.364	385	5.949	14.515	37.666	4.211	5.470
	Женско	76.978	4.628	1.776	8.902	18.264	33.392	3.239	4.920
Рача	Укупно	11.101	483	290	3.678	3.133	2.901	262	208
	Мушко	5.452	88	67	1.758	1.558	1.650	131	126
	Женско	5.649	395	223	1.920	1.575	1.251	131	82
Топола	Укупно	21.559	1.059	839	6.436	5.351	6.537	585	436
	Мушко	10.493	210	239	3.183	2.680	3.482	303	233
	Женско	11.066	849	600	3.253	2.671	3.055	282	203
Шумадијски округ	Укупно	253.502	11.286	5.600	39.047	58.768	109.210	10.930	13.072
	Мушко	122.917	2.359	1.217	17.298	27.072	58.831	6.041	6.956
	Женско	130.585	8.927	4.383	21.749	31.696	50.379	4.889	6.166

Извор: Републички завод за статистику

Највећи удео становништва Шумадијског округа старијег од 15 година има средње образовање 43,08%, након тога основно образовање 23,1% популације, док удео високог образовања износи само 5,15%. Посебно треба поменути да 55.933 становника или 22% становништва старијег од 15 година нема основно образовање, са посебно високим процентима за општине Кнић (41,9%), Рача (40%) и Топола (38,6%) (Стратегија одрживог развоја Шумадије и Поморавља, 2011).

Табела 13. Основни континенти становништва

Број становника	<7	7-14	15-27	>60	Радно способно			Женско (15-49)	Радно способно (%)
					Свега	Мушко (15-64)	Женско (15-59)		
1991.	26.446	34.994	51.442	55.601	196.176	102.668	93.508	76.040	62.8
2002.	18.301	26.975	53.941	65.979	193.798	100.892	92.906	73.806	64.9

Извор: Републички завод за статистику

Становништво узраста до 15 година, у периоду од 1991. до 2002. године, показује тенденцију смањења за 27,3%, док у истом периоду становништво старије од 60 година бележи раст од 18,6% на нивоу Шумадијског округа. Радно способно становништво је у посматраним пописним периодима забележило умањење за 1,3%, али је учешће ове групе становништва процентуално у укупном броју становника у порасту. Учешће женске популације у радно способном становништву се мењало кроз посматране периоде, са 38,7% по попису из 1991. године на 38% по попису из 2002. године. Према попису из 2011. године удео женског становништва у укупном радном становништву је повећан на 43,3% (Стратегија одрживог развоја Шумадије и Поморавља, 2011).

Табела 14. Миграциона обележја Шумадијског округа

Општине	Број становника		Природни прираштај	Досељено	Одсељено
	1991.	2002.			
Аранђеловац	47.618	47.547	-71	5.798	5.216
Баточина	12.641	12.220	-95	1.017	1.343
Кнић	18.186	16.148	-209	1.386	3.215
Крагујевац	176.743	175.802	-230	11.289	12.000
Лапово	8.606	8.228	-53	577	902
Рача	14.384	12.959	-157	1.182	2.450
Топола	26.482	25.292	-238	2.108	3.060
Шумадијски округ	304.660	298.778	-1053	23.357	28.186

Извор: Републички завод за статистику

Шумадијски округ има изразито депопулацијски карактер, јер природни прираштај Шумадијског округа има негативну вредност од -4,8%. Наизраженији процес депопулације је у општинама Кнић и Рача. Све општине Шумадијског округа, осим општине Аранђеловац бележе негативна миграциона кретања, са већим бројем одсељених него досељених. Миграције унутар Шумадијског округа су усмерене ка Крагујевцу и Аранђеловцу као највећим привредним и образовним центрима и настају као последица неравномерности економског развоја. Емиграције ван простора Шумадијског округа су усмерене ка Београду или иностранству и у њима најчешће учествује млађа образована популација (Стратегија одрживог развоја Шумадије и Поморавља, 2011).

Табела 15. Наталитет, морталитет и бракови у Шумадијском округу

Шумадијски округ	Живорођени		Умрли		Бракови	
	Број	на 1000 ст.	Број	на 1000 ст.	Закључени	Разведени
2000.	2.989	9,4	3.967	12,9	1.605	260
2001.	2.928	9,5	3.800	12,4	1.649	338
2002.	3.060	10,2	4.059	13,6	1.659	274
2003.	3.043	10,2	3.999	13,4	1.713	278
2004.	3.255	11,0	3.871	13,1	1.656	227
2005.	2.863	9,7	4.320	14,6	1.594	235
2006.	2.863	9,7	4320	14,6	1.594	235
2007.	2.746	9,4	4.159	14,2	1.659	272

Извор: Републички завод за статистику

Природни прираштај становништва Шумадијског округа је у свим посматраним периодима, од 2000. до 2007, године бележи негативне вредности, које кулминирају у периоду од 2005 до 2007. године када износи -4,9%. Приметан је и раст морталитета, поготово у периоду од 2005. до 2007. године, када достиже максималних 14,6%. Број закључених бракова бележи раст, али се повећава и број развода.

Табела 16. Етничка структура становништва Шумадијског округа

	Срби	Црногорци	Југословени	Власи	Македонци	Муслимани	Роми	Румуни	Словенци	Хрвати	Неопредељени	Остало
Шумадијски округ	289.183	1.822	540	9	461	189	1.606	101	107	296	980	632

Извор: Републички завод за статистику

Простор Шумадијског округа је једнонационална средина, што може бити предност, али и недостатак. Највећи проценат становника Шумадијског округа је српске националности 96,5%, док од осталих етничких групација највећу заступљеност имају Роми (0,55%) и Црногорци (0,63%). Интересантно, али и после више од деценије од распада СФРЈ и даље постоји значајан удео Југословена и значајан удео неопредељених.

2.4. Основне привредне одлике Шумадијског округа

Привреда Шумадијског округа укључује производњу прехрамбених и непрехрамбених производа, аутомобила и ауто делова, камиона, ловачког и спортског оружја, алата, кожне галантерије, машина, галових ланаца, неметала, минералне воде, грађевинског материјала, конфекције, обуће, алкохолних и безалкохолних пића и друго. Запослени у Шумадијском округу се баве рударством, пољопривредом, грађевинарством, трговином, угоститељством и туризмом, занатством, саобраћајем, просветом, здравством, културом, администрацијом, стамбено-комуналним делатностима, банкарством и разним

другим производним делатностима (Шумадијски управни округ, <http://www.sumadijskiokrug.org.rs/>).

На површини од 167.200 ha пољопривредног земљишта Шумадинци узгајају житарице, сточно, крмно и индустријско биље, баве се земљорадњом, сточарством, воћарством, виноградарством, повртарством и слично.

Табела 17. Пољопривредно становништво по општинама Шумадијског округа

Општина	Пољопривредно становништво		Активно пољопривредно становништво			
	Свега	Жене	Свега	Жене	Индивидуални пољопривредници	
					Свега	Жене
Аранђеловац	3.282	1.684	2.293	1.083	2.194	1.036
Баточина	1.278	593	804	324	783	317
Кнић	4.641	2.248	3.073	1.349	3.027	1.333
Крагујевац	9.490	4.589	5.983	2.513	5.759	2.423
Лапово	408	194	218	43	199	41
Рача	4.754	2.266	2.981	1.214	2.939	1.208
Топола	8.307	3.908	5.095	1.974	5.033	1.951
Шумадијски округ	32.160	15.482	29.447	8.500	19.934	8.309

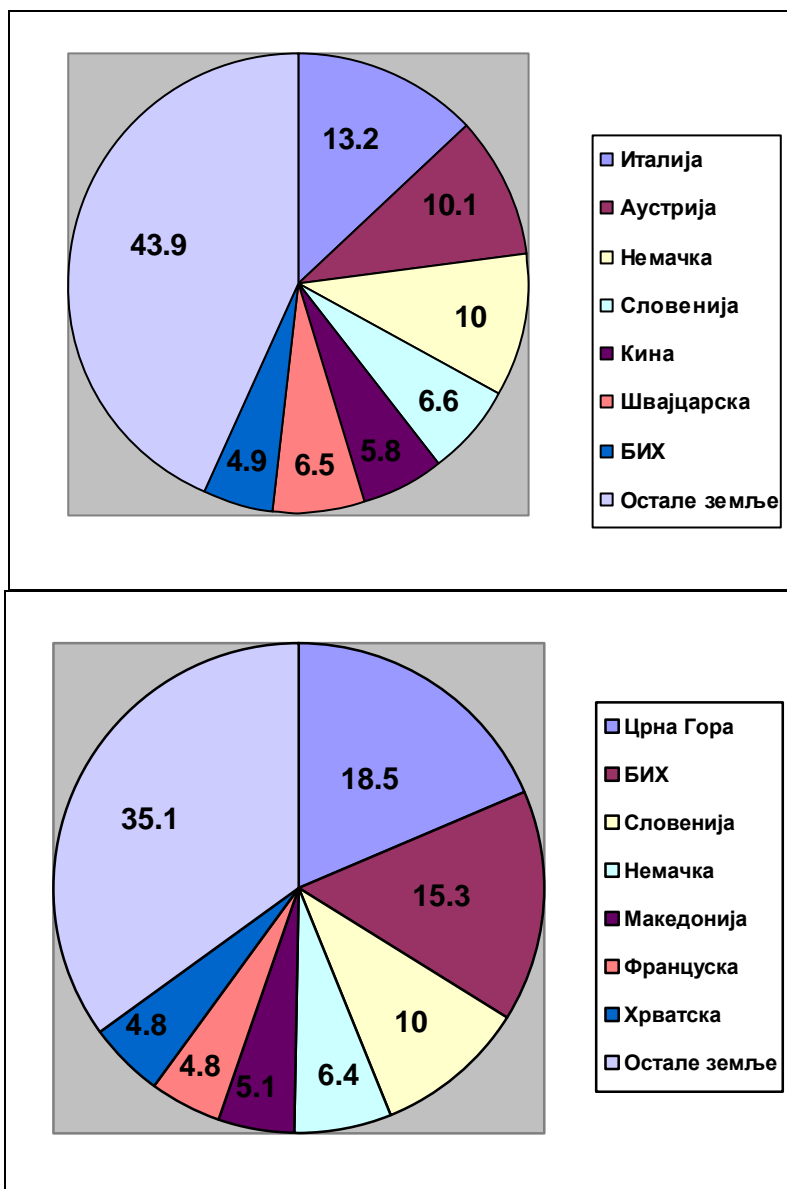
Извор: Републички завод за статистику

По попису из 2002. године у Шумадијском округу живи 32.160 становника који се баве пољопривредом, односно они чине 12,68% укупног становништва округа. Од наведеног броја 91,5% укупног пољопривредног становништва представља активно пољопривредно становништво.

Подаци показују да је процентуално учешће у округу нешто веће од републичког, јер пољопривредно становништво у укупном становништву Републике Србије учествује са 10,9%, а активно пољопривредно становништво чини 64,8% (Стратегија одрживог развоја Шумадије и Поморавља, 2011).

На територији Шумадијског округа има 1.546 предузећа и 8.285 самосталних радњи и агенција, што укупно износи 9.831 регистрованих привредних и предузетничких субјеката. Према евиденцији националне службе за запошљавање у Шумадијском округу је запослено 75.204 лица, од чега у привреди и ванпривреди има 57.226, а у самосталним делатностима има 17.978 запослених, док је код Фонда ПИО редовно осигурано 19.310 индивидуалних земљорадника, што укупно износи 94.514 осигураника. Такође, у Шумадијском округу има 43.685 пензионера (Стратегија одрживог развоја Шумадије и Поморавља, 2011).

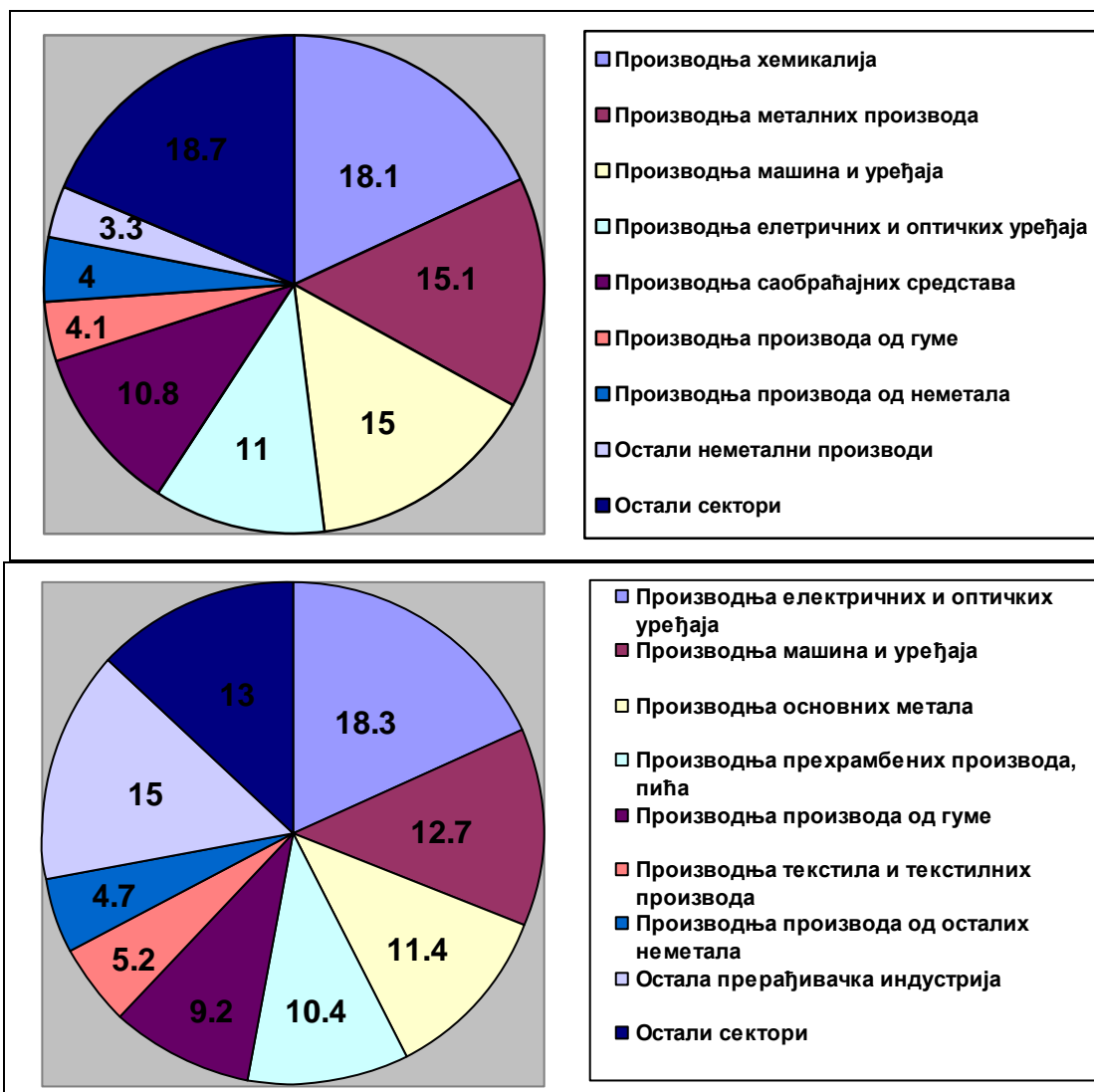
Значајна је и спољно трговинска размена Шумадијског округа. Највећи извоз је усмерен у Немачку, Италију, Русију, Белгију, земље бивше СФРЈ (БиХ, Македонију, Словенију) и друге земље. А на ове просторе се највише увози роба из Немачке, Италије, Швајцарске, Аустрије, Мађарске, Бугарске, Француске, као и из БиХ, Словеније, Хрватске и других земаља. Земље које су најзначајнији спољнотрговински партнери Шумадијског округа су: Италија, Аустрија, Немачка, Словенија, Босна и Херцеговина, Македонија, а придружује им се и Црна Гора (Стратегија одрживог развоја Шумадије и Поморавља, 2011).

Извор: Регионална привредна комора Крагујевац

График 2. Преглед увоза и извоза по земљама за Шумадијски округ 2008. године

По секторима делатности, у структури спољнотрговинске размене Шумадијског округа, у контексту најзаступљенијег сектора, у извозно-увозним активностима током 2008. године, издваја се неколико кључних сектора. У увозу највише учествује производња хемикалија и хемијских производа, производња основних материјала и стандардних металних производа, производња машина и уређаја и производња електричних и оптичких уређаја, док остали сектори учествују са 18,7% увоза. Шумадијски округ највише извози производе из области производње електричних и оптичких уређаја, машине и уређаје, основне металне производе и прехранбене производе и пиће. Значајан проценат извозних активности отпада на осталу прерађивачку индустрију који заједно 21,3% (Стратегија одрживог развоја Шумадије и Поморавља, 2011).

Извор: Регионална привредна комора

График 3. Преглед увоза и извоза по секторима делатности за Шумадијски округ 2008. години

Треба истаћи и настојање да Крагујевац постане међународни сајамски град, што доказује већ неколико година веома успешним организовањем међународног сајма ауто-компонентистике, затим летњег пољопривредног сајма, сајма сеоског и ловног туризма и више других сајмова и изложби робе широке потрошње. Крагујевац је примљен у чланство Уније сајамских градова југоисточне Европе. Започело се и са пољопривредном, туристичком и културном манифестацијом „Златно зрно Шумадије”, која ће се убудуће организовати сваке године поводом жетве пшенице и осталих стрних жита у Шумадији.

Шумадијски округ и Крагујевац имају велики потенцијал за успешно улагање који су препознали страни и домаћи инвеститори. Крагујевац није само административни центар округа, већ ка њему економски гравитирају и мањи привредни субјекти широм Шумадијског округа који су кооперантски повезани са великим фирмама које се налазе у Крагујевцу.

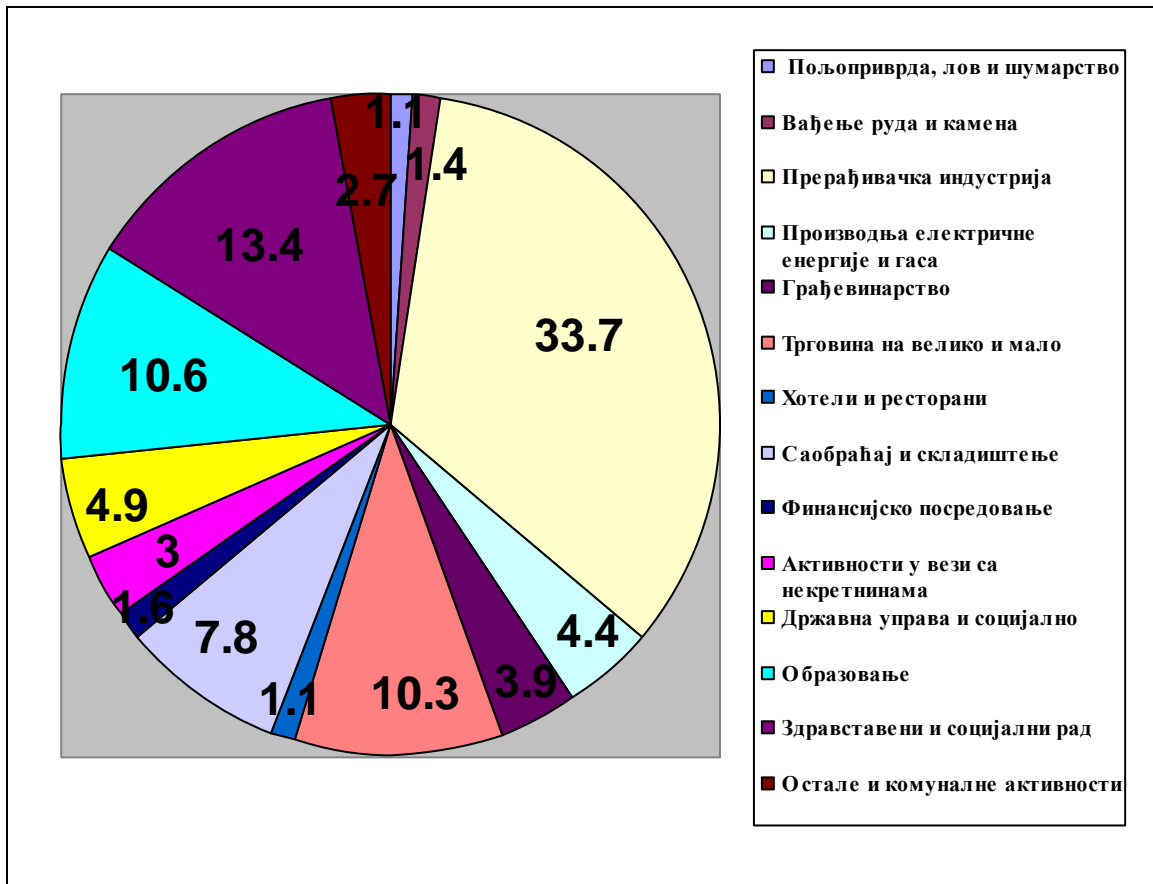
Табела 18. Запосленост у Шумадијском округу

Година	Запослени		Запослени у пред. уста. задр. и друштвеним орга.	Лица која самстално обављају делатност	Број запослених на 1000 становника
	Укупно	Жене (%)			
2000.	82.225	46,2	68.135	14.090	267
2001.	80.994	46,6	66.218	14.776	264
2002.	77.808	47,0	61.559	16.249	261
2003.	75.204	46,4	57.226	17.978	252
2004.	82.308	48,4	62.771	19.537	278
2005.	79.410	44,2	61.866	17.544	269
2006.	73.917	41,8	57.567	16.350	252
2007.	71.784	41,4	55.266	16.518	246
2008.	68.107	41,7	50.790	17.317	261

Извор: Републички завод за статистику

Ако се упореде подаци о запослености на територији Шумадијског округа, који се односе на почетак и крај посматраног периода, уочава се смањење укупног броја запослених од 11,3%, са већим или мањим осцилацијама у укупном броју запослених. Тако је у периоду до 2003. године забележено смањење укупног броја запослених, односно 8,5% мање запослених него 2000. године. У периоду након 2003. године дошло је до увећања, па је 2004. године забележена максимална вредност броја запослених. Изражено у процентима, у поређењу са 2003. годином, пораст запослености износи 8,5%. Пораст запослености у овом периоду последица је стриктнијег евидентирања запослених и стимулације запошљавања. После 2005. године запосленост поново бележи тренд опадања који је и данас присутан. Према подацима из 2008. године, на територији Шумадијског округа било је запослено 68.107 лица, или 13,3% мање него 2004. године. Учешће женске популације у укупном броју запослених лица, у посматраном периоду, кретало се у интервалу од 41,7% до 48,4% (Стратегија одрживог развоја Шумадије и Поморавља, 2011).

Посматрајући структуру запослених лица по секторима делатности може се закључити да је сектор прерађивачке индустрије доминантан по броју запослених лица у Шумадијском округу. Сектор прерађивачке индустрије због дуге традиције развоја металопрерађивачке индустрије и индустрије неметала учествује са 33,7% у укупној запослености становништва Шумадијског округа. Пошто се индустрија, а посебно прерађивачка индустрија, налазе у фази реструктурирања, очекује се пад запослености у овим делатностима, као и усмеравање запослених више ка услужним делатностима, у које спада и туризам. Након прерађивачке индустрије по уделу у запослености у Шумадијском округу је сектор здравства и социјалне заштите са 13,4%. Трговина је веома важан део привреде Шумадијског округа, али када је у питању запосленост у Шумадијском округу она је заступљена са 10,3% запослених лица (Стратегија одрживог развоја Шумадије и Поморавља, 2011).

Извор: Републички завод за статистику

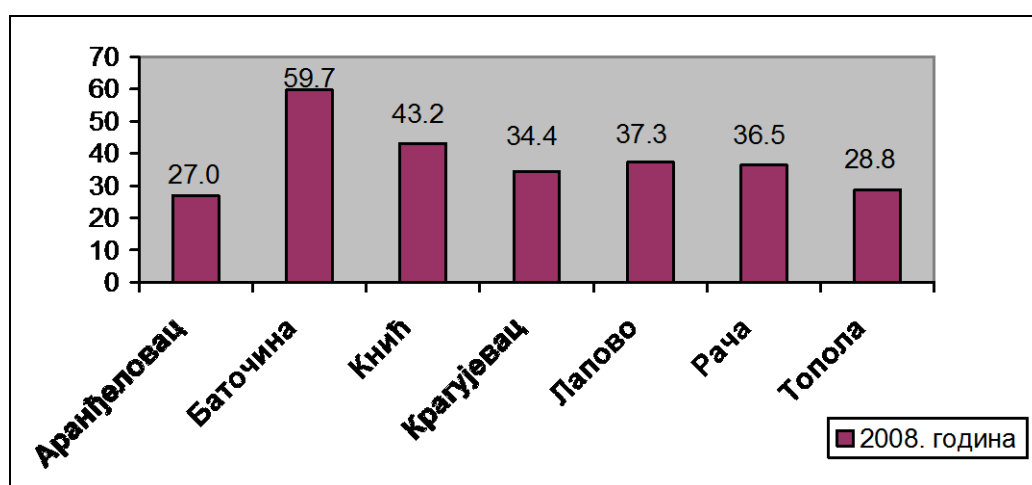
График 4. Структура запослених у Шумадијском округу по делатностима 2008. године

Број регистрованих незапослених лица на територији Шумадијског округа у периоду од 2000. до 2008. године. се увећао за 37,6%. Период до 2004. године карактерисало је непрекидно повећање броја незапослених лица, као последица приватизације или стечаја бројних предузећа, са максимумом који је постигнут 2004. године када број незапослених износи 37.279. У периоду након 2004. године број регистрованих незапослених осцилира, са осетним падом незапослености у 2005. години од 7,3%. Од 2006. до 2008. године држава је путем програма за samozapošljavanje и рестриктивном применом Закона о раду додатно утицала на повећан број пријављених радника. По евиденцији Националне службе за запошљавање 2008. године било је регистровано 35.350 незапослених у Шумадијском округу. У периоду од 2000. до 2008. године учешће женске популације у броју регистрованих незапослених лица било је 60,2%, да би 2008. године достигло вредност од 57,3% (Стратегија одрживог развоја Шумадије и Поморавља, 2011).

Табела 19. Незапосленост у Шумадијском округу

Година	Укупно	Жене		На 1000 становника
		Укупно	(%)	
2000.	25.682	15.468	60,2	83
2001.	29.003	17.142	58,8	77
2002.	34.307	19.685	57,4	115
2003.	37.069	20.811	56,1	124
2004.	37.279	18.222	48,9	126
2005.	34.585	19.608	56,7	117
2006.	37.057	21.448	57,9	126
2007.	37.434	21.323	57,0	128
2008.	35.350	20.255	57,3	130

Извор: Национална служба за запошљавање

Извор: Републички завод за статистику

График 5. Стопа незапослености по општинама Шумадијског округа

Укупан број активних предузећа у 2008. години у Шумадијском округу је 2.381, од чега је највећи број у Крагујевцу 1.549. Укупан број активних предузетника у Шумадијском округу је 2008. године био 9.214, од чега 5.784 активних предузетника послује у Крагујевцу (Стратегија одрживог развоја Шумадије и Поморавља, 2011).

На простору Шумадијског округа приватизован је велики број предузећа, а најновија приватизација „Заставе аутомобила” у „Фиат Србија” је вероватно и најважнија из ове перспективе за Шумадијски округ, али и Србију. Од предузећа из области туризма и хотелијеско-угоститељске делатности приватизовани су хотел „Извор” у Аранђеловцу и хотелско-угоститељски систем УТП „Крагујевац” у Крагујевцу, док се на приватизацију хотела „Опленац” у Тополи и „Шумадија“ и „Старо здање” у Аранђеловцу и даље чека, и од њих у великој мери зависи судбина развоја туризма. Проблем са приватизацијом хотела „Шумадија” и „Старо здање” је веома комплексан, јер се они као добра од културно-историјског значаја не могу продати већ само дати под закуп.

Табела 20. Преглед приватизованих предузећа у Шумадијском округу

Назив предузећа	Општина	Делатност	Метод
Победа	Аранђеловац	Производња хлеба и пецива	Аукција
Елвод	Крагујевац	Производња опрема за дистрибуцију електричне енергије	Аукција
Метал	Аранђеловац	Рециклажа неметалних отпадака и остатака	Аукција
Крагујевац ДП за путеве, Србија пут Београд	Крагујевац	Изградња саобраћајница, pista и друго	Аукција
Лепеница	Баточина	Специјализована трговина на мало-храна	Аукција
Партизан Ад-Морава промет	Лапово	Остала трговина на мало-мешовита роба	Аукција
Застава алати ДОО-Униор	Крагујевац	Производња алата	Аукција
Сцена	Крагујевац	Рад уметничких установа	Аукција
Застава ливница-Топола ливар груп	Топола	Ливење гвожђа	Аукција
Холдинг 22. децембар	Крагујевац	Холдинг послови	Аукција
Кошутњак	Крагујевац	Производња амабалаже од дрвета	Аукција
Ремонт	Крагујевац	Одржавање и оправака моторних возила	Аукција
Застава ковачница	Крагујевац	Ковање метала и металургије праха	Аукција
ПКБ Транспорт-МД-ЕХ	Крагујевац	Превоз робе у друмском саобраћају	Аукција
Азма	Крагујевац	Производња производа од азбеста и слично	Аукција
Србија ТП	Крагујевац	Остала трговина на мало	Аукција
Шумадија	Рача	Остала трговина на мало	Аукција
Полет ДП	Аранђеловац	Груби грађевински радови	Аукција
Ортопедија	Крагујевац	Производња ортопедски апарата и друге опреме	Аукција
Застава електро	Рача	Производња електро опреме за моторе, возила	Аукција
Хотел Извор	Аранђеловац	Хотели и мотели , са рестораном	Аукција
Аутотехна	Топола	Продаја делова, прибора за моторна возила	Аукција
Шумадија промет	Топола	Продаја делова, прибора за моторна возила	Аукција
Изолма	Рача	Производња осталих хемијских производа	Аукција
Венчац	Аранђеловац	Сечење, обликовање и обрада камена	Аукција
Први мај ГИК	Лапово	Производња производа од бетона	Аукција

Извор:Агенција за приватизацију

На основу података Агенције за приватизацију у области туризма и хотелијерства у Шумадијском округу су приватизована само два објекта, и то хотел „Извор” и трговинско предузеће „Шумадија“ из Раче, у оквиру којег је функционисао и хотел „Шумадија”. Приватизација хотела „Извор” је један од успешнијих примера приватизације у области хотелијерства и угоститељства у Србији, док осетнији резултати приватизације хотела „Шумадија” и даље не постоје, већ се очекују након његове адаптације. Обе приватизације су спроведене методом аукције.

2.5 Инфраструктура као услов туристичког развоја

2.5.1 Путна мрежа

Путна мрежа је развијена, са укупно 1.435 km магистралних, регионалних и локалних путева. Преко територије Шумадијског округа готово 130 година пролази железничка пруга Будимпешта-Нови Сад-Београд-Ниш-Скопље-Атина, затим за Софију и Истанбул, као и крак који се преко Крагујевца одваја за Краљево-Пожегу-Ужице и даље. Овде су посебно значајни железнички чвор у Лапову. Кроз Шумадијски округ пролази и ауто пут Београд-Ниш, тзв. “Коридор 10”, који је од посебне националне и међународне важности. Завршена је и

пројектна докуменатација за изградњу ауто пута Лапово-Баточина-Крагујевац, са намером да се та саобраћајница повеже са Ибарском магистралом.

Најзначајнији путни правци у Шумадијском округу су аутопут Е-75 који је део коридора 10, магистрални правци Е-763 (Ибарска магистрала) и М-23 (Крагујевац-Топола-Београд) и регионални правци Р-102 (Крагујевац-Јагодина-Ћуприја-Параћин) и Р-212 (Крагујевац-Горњи Милановац-Чачак) (Стратегија одрживог развоја Шумадије и Поморавља, 2011).

Табела 21. Друмска мрежа у Шумадијском округу према категорији путева, 2010. године

Град-општина	Савремени коловоз	Магистрални пут	Регионални пут	Локални пут	Укупно (км)
Крагујевац	362	54	52	305	411
Аранђеловац	231	31	106	150	287
Топола	201	43	48	148	239
Кнић	123	33	22	80	135
Рача	108	19	42	130	191
Баточина	56	12	6	56	74
Лапово	76	1	8	89	98
Шумадијски округ	1.157	193	285	947	1.435

Извор: Завод за статистику Републике Србије

Укупна дужина категорисаних путева у Шумадијском округу износи 1.435 km, а од тога 1.157 km, или 80,6% чини савремени коловоз. Најдужу мрежу саобраћајница у Шумадијском округу има Крагујевац, као регионални центар, а након њега Аранђеловац и Топола. Крагујевац предњачи у магистралним путевима 54 km, Аранђеловац у регионалним 106 km, а Крагујевац 305 km, Аранђеловац 150 km и Топола 148 km у локалним.

2.5.2 Железничка мрежа

Кроз Шумадијски округ пролазе два важна железничка правца, један ка бугарској и други ка македонској граници. Железничка мрежа је у врло лошем стању, због ниског степена електрификације, дотрајалости трачница и транспортних средстава, што директно утиче на лош квалитет железничког транспорта. Са друге стране, свега 13% укупних пруга у Шумадијском округу су електрификоване, и то само онај део који се налази у општини Лапово, који се налази на међународној деоници ка Македонији и Бугарској. Овакво стање онемогућава коришћење савремених шинских транспортних средстава. Дужина железничке мреже у Шумадијском округу износи 56,8 km, од чега је 7,6 km електрификовано. Најдужа железничка мрежа је у општинама Баточина и Кнић са око 24 km (Стратегија одрживог развоја Шумадије и Поморавља, 2011).

2.5.3 Водоснабдевање и канализациона мрежа

Шумадијски округ има проблем са водоснабдевањем, који још није решен у потпуности. Град Крагујевац је проблем водоснабдевања решио акумулационим системима Грошница и Гружа, као и експлоатацијом подземних вода дуж тока реке Мораве, док остале општине Шумадијског округа и даље имају велики

проблем се водоснабдевањем, пре свега због дотрајалости водоводне мреже што додатно повећава губитке у снабдевању. Један од приоритетних инфраструктурних приоритета у будућности је решавање проблема водоснабдевања на простору Шумадијског округа (Стратегија одрживог развоја Шумадије и Поморавља, 2011).

Табела 22. Преглед водоводне инфраструктуре у Шумадијском округу

	Број прикључака водоводне мреже	Покривеност општине водоводном мрежом (%)	Број прикључака канализационе мреже	Покривеност општине канализационом мрежом (%)
Аранђеловац	14.545	60	9.230	40
Баточина	2.027	68	870	40
Кнић	1.567	12,6	89	-
Крагујевац	57.149	98	47.853	74
Лапово	3.415	99	572	<5
Рача	1.266	Насеље 99	886	Насеље 80
Топола	3.300	50	1.478	30
Шумадијски округ	83.269	69,5	60.978	53,8

Извор: Локалне самоуправе

На основу претходне табеле може се закључити да је број водоводних прикључака на територији Шумадијског округа 83.269. Највећи број прикључака је на простору града Крагујеваца (57.149), а најмањи у општини Рача 1.266. Покривеност водоводне мреже је највећа у општини Лапово 99% и граду Крагујевцу 98%, док је најмања у општини Кнић 12,6%. Просечна покривеност Шумадијског округа водоводним прикључцима је око 70%, што је задовољавајуће. Највећи број прикључака на канализациону мрежу је у граду Крагујевцу 47.853, док је најмањи у општини Кнић само 89. Покривеност канализационе мреже је највећа у граду Крагујевцу са 74%, а најмања у општини Лапово са мање од 5%. Просечна покривеност Шумадијског округа прикључцима за канализацију је око 54%, што је у односу на број водоводних прикључака значајно мање. Општина Лапово се издваја као општина са најмањим бројем прикључака и најмањом покривеношћу канализационом мрежом, дужином примарне фекалне канализације и укупне примарне мреже кишне канализације у односу на друге општине Шумадијског округа. Пошто је разлика у односу водоводних и канализационих прикључака у неким општинама веома изражена, приоритет је изградња нове и реконструкција постојеће како фекалне, тако и кишне канализације.

2.5.4 Отпадне воде и управљање отпадом

У Шумадијском округу отпадне воде се пречишћавају у већем броју постојења. Град Крагујевац пречишћава отпадне воде путем постројења у Цветојевцу које има капацитет од 1520 l/s. Општина Аранђеловац има изграђено постројење за пречишћавање отпадних вода у Бањи, капацитета 1,6 милиона m³ годишње, а општина Топола има постројење за пречишћавање отпадних вода капацитета од 1.600 m³/дан. Општине Баточина, Кнић, Лапово и Рача немају

постројења за пречишћавање отпадних вода (Стратегија одрживог развоја Шумадије и Поморавља, 2011).

Табела 23. Газдовање отпадним водама у Шумадијском округу, 2010. године

	Укупне испуштене отпадне воде у хиљ.м ³	Испуштене отпадне воде из општина са системом за одвођење отпадних вода, хиљ. м ³	Пречишћене отпадневоде, хиљ.м ³
Аранђеловац	1.230	1.230	866
Баточина	124	124	-
Кнић	155	131	-
Крагујевац	9.866	9.740	9.740
Лапово	70	70	-
Рача	137	137	-
Топола	170	170	170
Шумадијски округ	11.752	11.602	10.776

Извор: Локалне самоуправе

Укупна количина отпадних вода у Шумадијском округу је је 11.752 м³. Највећа количина отпадних вода у Шумадијском округу је у граду Крагујевцу 9.866 м³, док је најмања количина је у општини Лапово 70 м³. Једино град Крагујевац и општина Топола пречишћавају све отпадне воде, док остале општина искључиво одводе отпадне воде системом за одвођење, а у општини Кнић и одвођење није у потпуности.

Управљање отпадом на простору Шумадијског округа се обавља кроз одлагање на локалне депоније. Постојеће депоније су скоро попуњене, а и не задовољавају минималне хигијенске и техничко-технолошке услове. Решење проблема депонија било би могуће стварањем регионалних депонија и регионалног система за управљање отпадом. Управљање чврстим отпадом спроводе јавна комунална предузећа која послују у свим општинама Шумадијског округа (Стратегија одрживог развоја Шумадије и Поморавља, 2011).

Највећа депонија у Шумадијском округу налази се у Крагујевцу, у Јовановцу, површине 15 ha. Општина Аранђеловац има уређену депонију у Буковику са капацитетом од 650.000 м³. На територији општине Баточина не постоји уређена депонија, већ се комунални отпад одлаже у контејнере, а што предузеће АСА је задужено да комунални отпад из контејнера одвози на регионалну депонију Врбак у Лапову. Пошто и у општини Рача не постоји уређена депонија сав комунални отпад са њене територије се такође одлаже на регионалној депонији Врбак. Због недовољног броја контејнера за одлагање смећа, често долази до стварања мини дивљих депонија. Општина Топола депоновање отпада врши на градској депонији Торови (Стратегија одрживог развоја Шумадије и Поморавља, 2011). Старе и дивље депоније је потребно комплетно санирати, озеленити и уредити тако да могу да се користе у спортско-рекреативе и туристичке сврхе.

2.6. образовање у циљу развоја туризма у Шумадијском округу

У шест општина Шумадијског округа постоји 6 предшколских установа, док само град Крагујевац има 13 предшколских установа. Укупан број деце у предшколским установама износи 4.012, од чега је 2.655 предшколског узраста. Највећи број основних школа у Шумадијском округу имају град Крагујевац са 25 основних школа и општина Аранђеловац са 12 основних школа. Број средњих школа, као засебних правних лица у Шумадијском округу је 16, од чега 8 у Крагујевцу и 3 у Аранђеловцу са 12.658 средњешколаца.

Табела 24. Установе предшколског, основног и средњег образовања на простору Шумадијског округа

Општина	Предшколске установе	Укупан број деце	Основне школе	Укупан број основаца	Средње школе	Укупан број средњешколаца
Аранђеловац	1	1.100	12	4.035	3	1.942
Баточина	1	167	1	1.055	1	357
Кнић	1	194	3	1.157	1	230
Крагујевац	13	1.701	25	14.108	8	8.904
Лапово	1	210	1	715	1	251
Рача	1	230	1	917	1	323
Топола	1	410	5	1.920	1	651
Шумадијски округ	19	4.012	48	23.907	16	12.658

Извор: Републичка просветна инспекција за Шумадијски округ са седиштем у Крагујевцу

Табела 25. Број ученика за подручје рада трговина, туризам и угоститељство по општинама Шумадијског округа

Општина	Трговина, туризам и угоститељство
Аранђеловац	227
Баточина	141
Кнић	69
Крагујевац	815
Лапово	67
Рача	81
Топола	-
Шумадијски округ	1400

Извор: Републичка просветна инспекција за Шумадијски округ са седиштем у Крагујевцу

Када погледамо структуру средњошколаца видимо да су подручја рада трговине, туризма и угоститељства заступљена са 11% у односу на укупан број ученика у средњим школама на простору Шумадијског округа. У укупном броју ученика у поменутиим подручјима рада, је најзаступљенија трговина, а тек након ње туризам и угоститељство. У последње време туризам и угоститељство су све популарнији код основаца, тако да ће у будућности школован кадар за основна занимања у туристичкој делатности Шумадијског округа бити приступачнији, а сами тим и квалитет услуга у овој делатности већи.

Када је реч о вишем образовању, на територији Шумадијског округа налазе се две више школе. Те више школе су из групе виших техничких школа: Виша техничка школа машинске и саобраћајне струке у Крагујевцу и Виша технолошка школа за неметале у Аранђеловцу.

Високо образовање је заступљено у Шумадијском округу од 1976. године када је Крагујевац постао универзитетски град. Данас у састав Универзитета у Крагујевцу улази 12 факултета: Машински факултет (Крагујевац), Економски факултет (Крагујевац), Правни факултет (Крагујевац), Природно-математички факултет (Крагујевац), Технички факултет (Чачак), Медицински факултет (Крагујевац), Агрономски факултет (Чачак), Машински факултет (Краљево), Педагошки факултет (Јагодина), Учитељски факултет (Ужице), Филолошко-уметнички факултет (Крагујевац) и Факултет за хотелијерство и туризам (Врњачка бања). На факултетима Универзитета у Крагујевцу студира приближно 15.323 студената, са укупно 839 запослених у настави, 506 наставника и 360 сарадника.

Табела 26. Преглед броја наставника, сарадника и студената на факултетима Универзитета у Крагујевцу

Факултет	Број наставника	Број сарадника	Број студената
Машински факултет, Краљево	25	19	371
Економски факултет, Крагујевац	41	38	4.001
Природно-математички факултет, Крагујевац	61	57	1.037
Правни факултет, Крагујевац	26	13	2.780
Медицински факултет, Крагујевац	110	71	1.746
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац	54	74	1.476
Машински факултет, Крагујевац	50	20	541
Агрономски факултет, Чачак	30	11	373
Технички факултет, Чачак	42	23	1.227
Учитељски факултет, Ужице	27	12	603
Педагошки факултет, Јагодина	19	16	1.078
Факултет за хотелијерство и туризам, Врњачка бања	21	6	100

Извор: Просветна инспекција Републике Србије за Шумадијски округ са седиштем у Крагујевцу

Једина институција која се бави образовањем кадрова за делатност хотелијерства и туризма је Факултет за хотелијерство и туризам у Врњачкој бањи. Факултет је основан 2011. године, али је већ постао веома популаран међу будућим бруцошима. Факултет је 2012. године у првом уписном року попунио уписну квоту, при чему је за свих 60 кандидата који су ушли на буџетско финансирање Факултет за хотелијерство и туризам у Врњачкој Бањи био први избор. Визија факултета је да промовише област хотелијерства и туризма, како у националним, тако и у међународним размерама. Мисија факултета је да развија и шири знања у области хотелијерства и туризма, како на локалном тако и међународном нивоу и да образује менаџере и дипломиране менаџере за успешно прихватање лидерске позиције у овим областима, што је од кључног значаја за развој туризма и хотелијерства на одрживим основама (<http://www.hit-vb.kg.ac.rs/>).

Неформално образовање је важан сегмент образовања који подразумева стицање знања и вештина ван програма формалног система образовања. За све обуке које се организују у систему неформалног образовања потребна је сертификација и акредитација од стране министарстава и надлежних образовних институција. Да би се систем неформалног образовања признао и вредновао од стране надлежног министарства потребно је увођења реда на тржишту обука и испуњавања одређеног нивоа квалитета (Стратегија одрживог развоја Шумадије и Поморавља, 2011).

Табела 27. Број институција и организација за неформално образовање у Шумадијском округу

Општине	Државне-друштвене	Приватне	Укупно
Крагујевац	10	7	17
Аранђеловац	2	1	3
Баточина	1	-	1
Рача	1	1	2
Шумадијски округ	14	9	23

Извор: Просветна инспекција Републике Србије за Шумадијски округ са седиштем у Крагујевцу

2.7. Култура и културне манифестације у Шумадијском округу

Крагујевац, као центар округа и једини град у Шумадијском округу, има највећи буџет и највећа средства за културу. Међу општинама Шумадијског округа, највећи буџет за културу има општина Аранђеловац, док најмања средства за културу издваја општина Кнић.

Табела 28. Главни проблеми и шансе развоја културе Шумадијског округа

	Највећи проблеми у култури	Шансе развоја културе
Шумадијски округ	Недовољна финансијска средства за изградњу и одржавања инфраструктуре Недостатак средстава за организацију културних догађаја Неадекватна брига за културно-историјско наслеђе Неодговарајућа стручност кадрова Неадекватно афирмисан и развијен културни туризам	Очување и неговање традиције Валоризација и промоција индустријског наслеђа Заштита културне баштине Промоција културног и манифестационог туризма

Извор: Сопствена истраживања аутора

Најзначајне културне манифестације у Шумадијском округу су: Крагујевачки октобар и Велики школски час у Крагујевцу (октобар), Смотра Мермер и звуци у Аранђеловцу (јуни-септембар), Опленачка берба грожђа и Смотра народног стваралаштва у Тополи (октобар), Гружански дани у Книћу (август), Дан Моравских шареница у Лапову (март), Сабор ловаца у Страгарима (јуни) и други.

Табела 29. Културно-туристичке манифестације Шумадијског округа

Општина	Културно-туристичка манифестација	Време одржавања
Крагујевац	Интернационални позоришни фестивал Јоаким фест Међународни цез фестивал Бајк шоу и Фића Шумадијски сајам пољопривреде Регионална изложба Златно зрно	Мај Мај Август Септембар Јул
Аранђеловац	Смотра уметности Мермер и звуци Међународна смотри фолклора Шумадијски опанак	Јуни-Септембар Јул
Топола	Опленачка берба и Смотра народног стваралаштва	Октобар
Баточина	Видовдански дани у манастиру Раваница Сабор народног стваралаштва, Св. Прокопије Сабор народног стваралаштва, Св. Пророк Илија – Брзан Сабор народног стваралаштва, Св. Ана - Жировница	Јун Јул Август Август
Кнић	Међународна ликовна колонија Гружанска јесен Гружански дани	Септембар Август
Лапово	Народна манифестација Женидба Краљевића Марка Дан Моравских шареница	Март Март
Рача	Културна манифестација Карађорђеви дани	Јул

Извор: Шумадијски управни округ

На простору Шумадијског округа постоје бројне институције које су специјализоване и стручно оспособљене да континуирано воде бригу о култури, историји и традицији: Завод за заштиту споменика културе (данас се налази у згради Михајловог конака у Крагујевцу), Историјски архив Шумадије, Народни музеј, Спомен музеј „21 октобар”, Задужбина Оплепац и Фонд „Први српски устанак” као и бројна културно-уметничка друштва и центри у свим општинама са овог простора.

У Шумадијском округу су важне и информативна и издавачка делатност, које су изражене у вишегодишњем раду листа „Светлост” и Радио телевизије Крагујевац, затим радио и телевизијских станица „Канал 9” и „Тв КГ” из Крагујевца, „Шумадија” и „Сунце” из Аранђеловца, радио „Оп-топ” из Тополе, листа „Глас Лапова”. Телевизија „Канал 9” има једина лиценцу за регионалну покривеност. Постоји велики број публикација који промовишу Шумадију као туристичку дестинацију (Стратегија одрживог развоја Шумадије и Поморавља, 2011).

Табела 30. Преглед медија, број, власништво и покривеност на простору Шумадијског округа

Општина	Број медија	Врста медија			Власништво		Покривеност
		ТВ	Радио	Новине	Друшт.	Приватно	
Аранђеловац	4	3	3	1	1	3	Локална
Баточина	-	-	-	-	-	-	-
Кнић	1	-	1	-	-	1	Локално
Крагујевац	12	3	7	3	2	10	локално, регионално
Лапово	1	-	-	1	-	1	Локално
Рача	1	-	1	-	-	1	Локално
Топола	1	-	1	-	1	-	Локално
Шумадијски округ	20	6	13	5	4	16	локално и регионално

Извор: Локалне самоуправе

3. Културно-историјске туристичке вредности

Шумадијски округ као централни део Србије, и простор у којем настаје модерна српска држава, је веома богат културно-историјским туристичким вредностима. Културно-историјски споменици су сврстани као културно благо Србије и налазе се под заштитом Завода за заштиту споменика културе Србије, одељења у Крагујевцу које је задужено за Шумадијски округ. Споменици културе су разврстани у више категорија у оквиру централног регистра међу којима су најзначајнији споменици разврстани у две категорије (Републички завод за заштиту споменика културе Србије, <http://www.heritage.gov.rs>):

Непокретна културна добра од изузетног значаја:

1. *Зграда Окружног начелства и Суда*, град Крагујевац
2. *Кућа Светозара Марковића*, град Крагујевац
3. *Собрашице*, град Крагујевац, Лужнице
4. *Карађорђева Топола са Опленцем*, општина Топола
5. *Марићичева јаруга*, општина Аранђеловац, Орашац
6. *Спомен парк “Крагујевачки октобар”*, град Крагујевац

Непокретна културна добра од великог значаја:

1. *Грађевине из времена Обреновића*, град Крагујевац
2. *Зграда Гимназије*, град Крагујевац
3. *Зграда Старе Скупштине*, град Крагујевац
4. *Зграда Ливнице са ковачницом*, град Крагујевац
5. *Манастир Вољавча*, општина Страгари, град Крагујевац
6. *Манастир Благовештење Рудничко*, општина Страгари, град Крагујевац
7. *Црква Св. Николе*, град Крагујевац, Рамаћа
8. *Манастир Драча*, град Крагујевац
9. *Црква брвнара*, општина Рача
10. *Старо градско језгро*, град Крагујевац
11. *Градац*, општина Баточина, Градац
12. *Средњовековни град Борач*, Општина Кнић, Борач
13. *Средњовековни град Сребреница*, општина Страгари, град Крагујевац
14. *Црква Св. Николе*, општина Топола, Шаторња
15. *Пећина Рисовача*, општина Аранђеловац

Споменици који су нешто мање важности у односу на прву групу заштићених споменика културе се деле у следеће четири групе:

Археолошка налазишта:

1. *Праисторијско насеље*, град Крагујевац, Дивостин
2. *Пећина у Градцу*, општина Баточина, Градац
3. *Јеринин град*, општина Баточина, Градац
4. *Пећина Рисовача*, општина Аранђеловац

Просторно културно-историјске целине:

1. Урбанистичке целине Улице Главна (некад Маршала Тита), Улице Лоле Рибара, Улице 27. марта, Улица Црвено барјаче, град Крагујевац
2. Парк Буковичке бање, општина Аранђеловац
3. Карађорђева Топола са Опленцем, општина Топола

Знаменита места:

1. Спомен парак “Крагујевачки октобар” у Шумарицама, град Крагујевац
2. Марићевића јаруга, општина Аранђеловац, Орашац

Споменици културе:

1. Манастир Драча, град Крагујевац, Драча
2. Манастир Вољавча, општина Страгари
3. Црква бравнара, општина Рача
4. Зграда звана “Турски конак”, општина Рача
5. Манастир Грачарица, општина Баточина, Прњавор
6. Црква Св. Николе, општина Топола, Доња Шаторња
7. Манастир Благовештење Рудничко, општина Страгари
8. Црква Св. Николе, град Крагујевац, Рамаћа
9. Средњовековни град Сребреница, општина Страгари
10. Градина, општина Кнић, Честин
11. Мрњина црква, општина Кнић, Бечевица
12. Црква Св. Ђорђа маузолеј на Опленцу, општина Топола
13. Црква Св. Арханђела, општина Аранађеловац, Брезовац
14. Црква у Јарменовцима, општина Топола, Јарменовци
15. Црква брвнара, општина Топола, Павловац
16. Црква брвнара, општина Баточина, Брзан
17. Кућа у улици Светозара Марковића, град Крагујевац
18. Зграда Округног суда, град Крагујевац
19. Амицин конак, град Крагујевац
20. Собрашице, град Крагујевац, Лужнице
21. Зграда Ливнице са ковачницом, град Крагујевац
22. Зграда Гимназије, град Крагујевац
23. Стара црква, општина Топола, Горович
24. Манастир Каменац, општина Кнић, Честин
25. Кућа у Великом Крачмару, општина Рача, Велики Крачмари
26. Старо гробље, општина Кнић, Борач
27. Капела брванара, општина Рача, Сепци
28. Конак Милитина Георгијевича, општина Топола, Горович
29. Црква брвнара, општина Аранђеловац, Партизани
30. Зграда у улици Кнеза Милоша II., град Крагујевац
31. Кнез Михаилов конак, град Крагујевац
32. Зграда старе школе, општина Кнић, Топоница
33. Стара кућа Лазовић Радомира, општина Кнић, Топоница
34. Спомен кућа, општина Кнић, Топоница

35. *Воденица*, град Крагујевац, Грошница
36. *Зграда у ул. Светозара Марковића 5.*, град Крагујевац
37. *Кућа у Ул. Светозара Марковића 19.*, град Крагујевац
38. *Кућа у Ул. Светозара Марковића 17.*, град Крагујевац
39. *Кућа народног хероја Софије Ристић*, општина Топола
40. *Стара школа*, општина Топола, Овсиште
41. *Кућа у селу Стојник*, општина Аранђеловац
42. *Стара црква и зграда Скупштине*, град Крагујевац
43. *Кућа народног хероја Милана Благојевића*, општина Топола
44. *Две куће*, општина Топола, Рајковац
45. *Црква Петковица*, општина Страгари
46. *Зграда у Ул. Светозара Марковића 9.*, град Крагујевац
47. *Црква Св. Арханђела Гаврила*, општина Аранђеловац
48. *Зграда у Ул. Маршала Тита 121.*, град Крагујевац
49. *Зграда Војина и Милоја Павловића*, град Крагујевац, Дулени
50. *Кућа Милорада Манојловића*, општина Аранђеловац, Бања
51. *Зграда у Улици Суреповој 1.*, општина Топола
52. *Манастир Златенац*, општина Топола, Гложане
53. *Зграда старог општинског суда*, општина Аранђеловац
54. *Зграда старе поште*, општина Аранђеловац
55. *Карађорђевог дома Улица Карађорђевог 19.*, општина Рача
56. *Старо гробље*, општина Топола, Винча
57. *Кућа Танаска Рајића*, општина Страгари
58. *Окућница Илије Милошевића*, општина Аранђеловац
59. *Кућа Лакића*, општина Топола
60. *Стара школа у Крагујевацу-задужбина М. Гушића*, град Крагујевац
61. *Собрашнице*, општина Топола, Транава
62. *Бетонски пешачки мост преко Лепенице*, град Крагујевац
63. *Бубањ чесма*, град Крагујевац, Крагујевац
64. *Лучни мост број један преко Лепенице*, град Крагујевац
65. *Лучни мост број два преко Лепенице*, град Крагујевац
66. *Кућа у Ул. Крагујевачког октобра 116.*, град Крагујевац
67. *Водоторањ*, град Крагујевац
68. *Зграда у Ул. Светозара Марковића 69.*, град Крагујевац
69. *Управна зграда болнице*, град Крагујевац
70. *Зграда железничке станице*, град Крагујевац
71. *Црква Св. Илије*, град Крагујевац, Доње Грбице
72. *Кућа полубрвнара*, општина Кнић, Врбета
73. *Споменик палим Шумадинцима*, град Крагујевац
74. *Кућа Љубице Филиповић Ул. Танаска Рајића 52.*, град Крагујевац
75. *Ватрогасни дом*, град Крагујевац
76. *Зграда Дечије библиотеке Ул. М. Гушића 44.*, град Крагујевац
77. *Спомен чесма*, град Крагујевац, Дивостин
78. *Кућа у Ул. Књаза Милоша 22.*, општина Аранђеловац
79. *Црква Св. Петра и Павла*, град Крагујевац, Грошница (Републички завод за заштиту споменика културе, <http://www.heritage.gov.rs>).

Неки од поменутих споменика културе из Шумадијског округа који се налазе под заштитом Завода за заштиту споменика културе Србије ће у зависности од туристичке валоризованости бити обрађени у наставку рада.

3.1. ГРАД КРАГУЈЕВАЦ

Извор:<http://sr.wikipedia.org/wiki>

Град Крагујевац као регионално средиште богат је споменицима културе, старим грађевинама и другим знаменитостима које носе обележја одређених раздобља, догађаја и знаменитих личности. Крагујевац се први пут помиње 1476. године у турским документима као Крагујевца. Дуго је био под влашћу Турака, а у међувремену два пута под аустријском окупацијом. После одласка Турака постаје прва престоница тадашње ослобођене Кнежевине Србије од 1818. до 1841. године, када је премештена за Београд. У овом периоду се у Крагујевцу оснивају многе установе, од којих су најзначајније: „Сербска канцеларија” прва судско-правна установа у Србији (1820); „Књажевско-сербски театар” прво позориште у Србији (1835); „Лицеј” највиша образовна установа у Србији, претеча Универзитета у Београду (1838); „Књажевско-сербска банда” први оркестар у Србији (1831); прва апотека (1822); војна болница (1822); издају се прве новине у Србији „Новине сербске” и друго. У Крагујевцу су прочитани хатишерифи 1830. и 1833. године, чиме Србија добија званичну независност. У периоду док је Крагујевац био престоница одржан је већи број заседања Народне скупштине, која су имала посебан значај у историјском развоју Србије.

Туристички најатрактивнији део града Крагујевца је културно-историјски комплекс „Милошев венац“ који обухвата објекте који својом архитектуром и функцијом осликавају бурну историју града. Културно-историјски комплекс „Милошев венац” обухвата део централног градског језгра у којем се налазе најзначајнији објекти изграђени у време када је Крагујевац био прва престоница модерне српске државе (1818–1841). Центар нове престонице Србије развио се у облику елипсе и обухватио је објекте са леве и десне стране реке Лепенице. На велику жалост неки веома важни објекти из времена Милоша Обреновића нису сачувани, а међу њима и дворски комплекс. Милошев конак је срушен 1941. године током бомбардовања, а много пре њега изгорео је и Љубичин конак (Шарени конак) и срушене су војне бараке (Градска туристичка организација Крагујевац, <http://www.gtokg.org.rs/>).

Извор:<http://www.skyscrapercity.com/>

Слика 6. Стара црква и стара скупштинска зграда (Стара Порта)

Скупштинска зграда је подигнута 1859. године у порти старе цркве са којом представља посебну амбијенталну целину из историје Крагујевца. Скупштина и црква са извесним прекидима, до 1878. године користе се за седнице Народне скупштине, где се доносе одлуке од културно-политичког и економског значаја за српски народ. Стара црква кнеза Милоша Обреновића подигнута је 1818. године на десној обали Лепенице као “дворска црква”. Она је једина грађевина у то време зидана каменом. У цркви је сачуван иконостас из треће деценије XIX века са иконама Јање Молера и Аксентија Јанковића.

Амицин конак је најстарија грађевина у Крагујевцу која има карактеристике старе балканске архитектуре. У конаку је данас смештена стална археолошка изложба Народног музеја под називом „Старе културе на тлу Централне Србије” и постављена је стална изложба „Крагујевац у XIX веку”. Посебну вредност поседују камена и коштана оруђа из старијег каменог доба и колекција средњовековног накита из XI и XII века.

Извор:<http://danubius.bestoforum.net/>

Слика 7. Амицин конак у Крагујевцу

Конак кнеза Михајла подигнут је 1868. године, адаптацијом и проширењем „Момачког конака” из 1818. године. Он је рађен је под видним утицајем европске

неокласицистичке архитектуре и представља једну од грађевина новог стила у овом делу Србије. У конаку су данас радне просторије Народног музеја и Завода за заштиту споменика. У саставу Народног музеја је и зграда Уметничке галерије која је подигнута 1971. године и у којој смештене сталне изложбе „Сто дела савременог српског сликарства и скулптуре” и „Српско сликарство XIX века”.

Зграда крагујевачке гимназије, грађена од 1855. до 1887. године. Монументалном фасадом, величином и целокупном архитектонском концепцијом увршћује се у ред најлепших грађевина у Крагујевцу. Спада у веома значајне културно-историјске споменике Крагујевца. У њој су стицали образовање многе знамените личности Србије (Светозар Марковић, војвода Радомир Путник, војвода Живојин Мишић и други). Из њених просторија немачки окупатор је извео и стрељао 300 ученика и 18 професора.

Извор:<http://blog.b92.net/>

Извор: <http://sr.wikipedia.org/wiki/>

Слика 8. Конак кнеза Михајла и зграда Прве крагујевачке гимназије у Крагујевцу

Извор:<http://www.zaprokul.org.rs/>

Извор: <http://www.panoramio.com/>

Слика 9. Зграда старе Ливнице и стара управна зграда Заставе

Зграда старе Ливнице и Ковачнице представљају најстарије очуване индустријске зграде у Србији, изграђене 1822. године. Данас је у њима смештен Музеј историјско-техничког развоја „Црвене заставе”. Планира се преуређење

овог простора као новог културног језгра Крагујевца, са пешачком зоном и многобројним библиотекама, биоскопима и галеријама.

За Крагујевац се са пуним правом може рећи да је град-музеј, јер има бројне објекте са разним архитектонским и спомен обележјима, који су данас највећим делом туристички валоризовани и укључени у туристичку понуду. Старо градско језгро је одлично сачувано, као и старе зграде у центру града, у улицама Лоле Рибара, Карађорђевој, Светозара Марковића и 27. марта из XIX и почетка XX века. Од старих зграда вредно је поменути још Денин конак, кућу у којој је живео Светозар Марковић.

Крагујевац поседује и велики број спомен-обележја везаних за ранију и новију историјску прошлост. То су споменик палим Шумадинцима у ратовима од 1804. до 1818. године (рад Антуна Аугустинчића подигнут 1933. године), споменик стрељаним Словацима, Војничко гробље у Шумарицама, Споменик Ливцу, Споменик Пут 1300 каплара, споменик Јоакиму Вујићу испред Театра, споменик Вуку Карацићу испред Гимназије, споменик Радомиру Путнику испред зграде Суда, споменици у спомен-парку у Шумарицама и други.

Извор: <http://www.skyscrapercity.com/>

Извор: <http://www.rts.rs/>

Слика 10. Споменик палим Шумадинцима и Јоакиму Вујићу

Меморијални парк „Крагујевачки октобар” у Шумарицама, површине 352 ha, обухвата 30 уређених масовних гробница од којих су десет уметнички обликоване са седам споменика. У Спомен-парку се налази архитектонски јединствена зграда Спомен музеја „21 октобар” која је отворена 1976. године. Зидајући 30 кула без прозора и врата архитекта Иван Антић је имао намеру да покаже безизлазност ситуације у којој су се нашли грађани Крагујевца. У њему су изложени документи везани за октобарске догађаје 1941. године, међу којима су и поруке стрељаних грађана написане у тренутцима пред смрт, родбини, пријатељима и друговима. Од уметничких дела у музеју се истиче циклус од 27 слика Петра Лубарде под називом „Доста крви, доста убијања”. Ту су и таписерије Тање Трнковске „Сунце слободе”, „Устанак”, скулптуре Отоа Лога „Пробој на исток” и „Смрт настдона” и скулптура Нандора Гилда „Крагујевачки октобар”. Вајар Јован Солдатовић је поклонио три скулптуре које красе околину музеја, а на улазним вратима музеја је фриз Николе Коке Јанковића (Градска туристичка организација Крагујевац, <http://www.gtokg.org.rs/>).

Извор: <http://www.rts.rs/>

Слика 11. Зграда Спомен музеја „21 октобар” у Шумарицама

О злочину у Шумарицама су писали многи значајни светски писци, али свакако је најпознатија реченица Жан Пол Сартра и она гласи: „Најдубљи утисак који странац може понети из једне земље је бол, који је у њој осетио. То је оно што сам ја осетио у Крагујевцу”. Спомен парк „Крагујевачки октобар” у Шумарицама се састоји од следећих споменика:

„Споменик стрељаним ђацима и њиховим професорима” је најпознатији споменик популарно познат као V-3, који се налази у центру меморијалног парка. Међу стрељаним је био и директор Гимназије Милоје Павловић који је на предлог окупатора ослобођен, али је добровољно остао са својим ученицима не напуштајући их ни у смрти, пошто је читав живот и радни век провео са њима.

Извор: <http://www.extracafe.rs/>

Извор: <http://www.abrasmedia.info/>

Слика 12. Споменик палим ђацима и професорима и споменик бола и пркоса

„Споменик бола и пркоса”, дело вајара Анте Гржетића, чува успомену на херојско држање студенткиње медицине и члана КПЈ, Наде Наумовић, која је са још 250 радника Војно-техничког завода стрељана на том месту.

„Кристални цвет” је споменик ромској деци од 8 до 12 година која су са групом одраслих стрељана изнад Ердоглијског потока. Овај споменик је рад Небојше Деље, у облику распуклог пупољка који симболизује свршетак њихових живота у најранијој младости.

„Споменик отпора и слободе” је рад аутора Анте Гржетића и он симболизује трагедију из које се рађају отпор и победе.

Извор:<http://spomenpark.rs/>

Извор:<http://www.skyscrapercity.com/>

Слика 13. Споменик кристални цвет и споменик камени спавач

„Камени спавач” је рад Јелице и Градимира Боснић, повезује две хумке асоцирајући својим обликом на древне могиле под којима су у старословенско време сахрањивани ратници.

На подручју спомен парка је створено вештачко језеро на Сушичком потоку, а код бившег ловачког ресторана подигнут је хотел „Шумарице”.

Град Крагујевац поседује и значајан број верских и сакралних објеката, међу којима посебно издвајамо следеће манастире:

Манастир Дивостин женски манастир који је због тога и добио име Дивостин (дијевин стан). Налази се на шест километара од Крагујевца на путу ка Горњем Милановцу и посвећен је Благовестима. Постоји предање да је манастир настао још у време деспота Стефана Лазаревића на почетку XV века. Сачувано је мало историјских података у периоду од XV до XVIII века, а нешто више се помиње у сведочанствима на почетку XVIII века. Постоји веровање да је код манастира сахрањен један од светитеља и да је на том месту настао извор посвећен Пресветој Богородици за који се сматра да лековит, и који се због тога у народу зове Светиња. Изнад извора се налази рељефни портрет Милана Обреновића који је дело вајара Симеона Роксандића (<http://www.eparhija-sumadijska.org.rs/>).

Извор: <http://www.lusumadija.rs/istorijat/>

Извор: <http://www.pouke.org/>

Слика 14. Извор Светиња и Манастир Дивостин

Манастир Ралетинац се налази недалеко од Великих Пчелица на путу за Рековац и посвећен је Светим Апостолима Петру и Павлу. Не постоје поуздани подаци када је настао, али према народној традицији се верује да је подигнут почетком XV века као испосница оближњег манастира Денковац. Друго предање говори да је задужбина извесне Рале, једне од три кћери српског племића који је погинуо у боју на Косову. По том предању и по именима његових кћери Рале, Дене и Саре сазидане су три цркве назване по њиховим именима Ралетинац, Денковац и Саринац. Најстарија црква није сачувана и све до 1870. године манастир је био у рушевинама. Иконостас је израђен и постављен 1893. године. Рад на манастиру је настављен и у XX веку зидањем припрате и градњом конака када је 1977. године завршено коначно уређење и обнова манастира (<http://www.eparhija-sumadijska.org.rs/>).

Манастир Денковац је у комплексу манастира дуж тока Дуленске реке и он је посвећен Успењу Пресвете Богородице. Најстарији писани запис говори да се манастир Денковац првобитно звао Северин, а помиње се у турском попису из 1530. године као манастир са два монаха у селу Денковцу у Крушевачкој нахији. По предању се верује да је некадашње манастирско кубе било толико високо да се могло видети са велике даљине, односно да је у њему столовао Владика којег су хајдуци убили, па се због тога на путу од Денковаца до Ралетинца налази гроб назван у народу Владичин гроб (<http://www.eparhija-sumadijska.org.rs/>).

Извор: <http://www.panoramio.com/photo/>

Извор: www.kragujevac.co.rs

Слика 15. Манастири Ралетинац и Денковац

Манастир Саринац је трећи у низу манастира дуж тока Дуленске реке, који припада сличном историјском периоду као и Ралетинац и Денковац и са њима чини нераскидиву световну целину. Манастир је посвећен Вазнесењу Господњем. Иако је по предању настао крајем XIV века од првобитних грађевина је остао само нејасан траг темеља и на њему је подигнута нова грађевина 1996. године (<http://www.eparhija-sumadijska.org.rs/>).

Манастир Вољавча са црквом св. Арханђела налази се у веома живописном шумовитом пределу у североисточној подгорини Рудника на удаљености од 4 km од Страгара. Према савременим истраживањима манастир Вољавча који је један од најинтересантнијих сакралних објеката у Шумадијском округу, саграђен је у првој половини XV века као задужбина властелина Михајла Кончиновића из рудничке Сребренице (<http://www.eparhija-sumadijska.org.rs/>).

Извор:http://www.grof.co.rs/duzi_boravak.html

Извор: <http://www.topola-online.com/>

Слика 16. Манастир Вољавча

Манастир Благовештење се налази у долини истоимене реке у шумовитој подгорини Рудника, удаљен 7 km од Страгара. У цркви манастира је живопис из XIII века. Манастир је имао значајну улогу у Карађорђево доба, јер је 1796. године у њему Карађорђе држао опрост греха због нежељеног убиства свог очуха (<http://www.eparhija-sumadijska.org.rs/>).

Извор:<http://www.odmornarudniku.com/>

Извор: <http://www.manastiri.rs/>

Слика 17. Манастири Благовештење и Драча

Манастир Драча са црквом св. Николе и два конака из прве половине XIX века подигнут је у селу Драчи, у долини Драчке реке, 12 km северозападно од Крагујевца. Манастир је један од најзанимљивијих споменика прве половине XVIII века у Србији, сазидао је 1735. године као задужбина Станише Марковића Млатишуме (<http://www.eparhija-sumadijska.org.rs/>).

Средњевековна црква св. Николе (данас Константина и Јелене) у селу Рамаћи налази се на обронцима Рудника, недалеко од Страгара (7 km). У цркви је очуван живопис са краја XIV века који припада моравској школи и представља значајно остварење српске средњевековне уметности. Смештена у занимљивом природном амбијенту, црква је својим високим уметничким вредностима веома привлачна за бројне посетиоце (<http://www.eparhija-sumadijska.org.rs/>).

Западно од Страгара, на реци Сребреници налазе се остаци цркве Петковице. Црква је посвећена Светом Арханђелу Михајлу и Гаврилу. На основу сачуваних фрагмената живописа црква је вероватно настала у две фазе: крајем XIII века и средином XIV века, што је сврстава међу најстарије цркве шумадијске епархије (<http://www.eparhija-sumadijska.org.rs/>).

Извор: <http://pekgora.wordpress.com/>

Извор: <http://www.manastiri.rs/>

Слика 18. Црква у Рамаћи и манастир Петковица

Манастир Никоље са црквом посвећеном св. Николи у селу Шаторњи, близу Страгара, подигао је Никола Дорјечиновић, рођак деспота Стефана. Црква је обновљена 1817. године. Испод фресака из 1850. године се могу видети трагови оригиналних фресака из 1425. године.

У непосредној близини цркве Петковице и манастира Вољавче и Благовештења налази се средњевековно утврђење Сребрница, за које се претпоставља да је подигнуто у другој половини XIV века. Ово утврђење се помиње у дубровачким списима као *Srebrniza de Rudnic*. Сребрница представља једино до сада делимично очувано средњевековно утврђење на подручју Шумадијског округа. Пошто се остаци средњевековног утврђења налазе у веома лошем стању и без адекватне заштите надлежних органа, а због изванредног историјског, културног и туристичког интереса постоји оправдана потреба да се у заштиту објекта од даљег пропадања укључе све надлежне институције.

Слика 19. Средњевековно утврђење Сребрица

3.2. ОПШТИНА ТОПОЛА

Извор:<http://www.zastave-grbovi.com/>

Општина Топола се налази у срцу Шумадије и због свог специфичног положаја увек је била место путника намерника. Основни разлог због којег туристи масовно и често посећују Тополу је њена богата историја. Топола је колевка династије Карађорђевић, па је у време Првог српског устанка 1804. године и војда Карађорђа Петровића за кратко била престоница Србије.

Опленац је туристички најатрактивнији локалитет у оквиру општине Топола због задужбинског комплекса династије Карађорђевић. Опленац је брдо на чијим падинама лежи варош Топола, а име је добио по кривим стаблима која су на њему расла, а користила су се за оплен, део сеоских запрежних кола. Плодно земљиште и умерено-континентална клима погодује виноградарству, због чега су Карађорђевићи на Опленцу подигли винограде и винске подруме. Дани бербе грожђа у Тополи су постали познати по традиционалној манифестацији под називом Опленачка берба, која постаје атрактивна домаћим и међународним туристима.

Извор: <http://www.novosti.rs/>

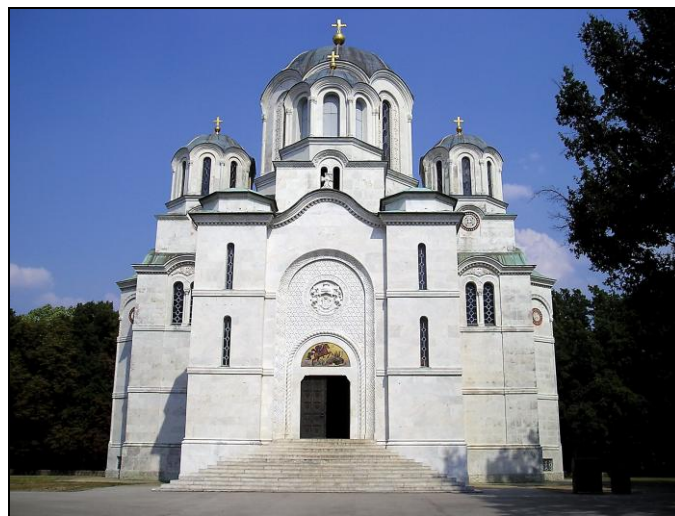

Извор: <http://www.zaprokul.org.rs/>

Слика 20. Опленачка берба у Тополи

У општини Топола од специфичних културно-историјских знаменитости издвајају се:

Опленец и црква Светог Ђорђа која је смештена у централном делу опленачког парка. Црква Светог Ђорђа која је уједно и маузолеј зидана је у српско-византијском стилу од 1910. до 1930. године. У крипти цркве се налази гробница у којој је сахрањено двадесет чланова династије Карађорђевић, међу којима су и Карађорђе-родоначелник династије и Петар I Карађорђевић-ктитор Опленца.

Извор: <https://sr.wikipedia.org/wiki/>

Слика 21. Црква Светог Ђорђа на Опленцу

На Опленцу саграђена је 1912. године летња кућа краља Петра, у којој је део живота провео краљ ктитор и из ње надгледао градњу своје задужбине, док су у близини Краљева вила и вила краљице Марије. Кућа је после убиства краља Александра, 1935. године претворена у Музеј венаца, поклона и реликвија. Данас је у овом простору Галерија са изложбом „Тајна сандука бр. 23”, а повремено се организују и изложбе посвећене династији Карађорђевић.

Извор: <http://www.panoramio.com/>

Слика 22. Петрова кућа на Опленцу

Једна од атракција Опленца је и Виноградарева кућа из 1911. године у којој се данас налази галеријски простор са сликама познатог српског сликара Николе Граовца.

Извор: <http://members.virtualltourist.com/>

Слика 23. Виноградарева кућа на Опленцу

Краљев подрум је туристичка атракција Опленца која је познат по својим квалитетним винама. Први писмени подаци о виноградарству су из 1432. године када се помињу квалитетна вина из овог краја. Краљ Александар Карађорђевић је 1931. године подигао вински подрум, у стилу француских подрума. У току је комплетна рестаурација Краљевог подрума са свим машинама и опремом из краљевог времена након чега ће бити укључен у туристичку понуду општине Топола као Музеј винарства.

Историјски музеј у Тополи основан је 1967. године и данас своју делатност обавља у саставу Задужбине краља Петра I, која је обновљена 1993. године. Музеј, поред сталних поставки у Карађорђевој конаку, Петровој кући и Виноградаревој кући, организује и тематске изложбе, предавања, промоције и друго.

Карађорђевој граду је саградио Карађорђе Петровић, први владар обновљене Србије, у периоду од 1811. до 1813. године да би донео економски и културни

просперитет Тополи. Карађорђево град је сачуван из времена када је Топола била престоница Србије, а данас су реконструисани делови Карађорђевог утврђеног града зиданог 1811. године. У његовом комплексу се налази и Црква посвећена Рођењу Пресвете Богородице задужбина Војда Карађорђа из истог периода, у којој је био сахрањен до 1930. године и Карађорђевог конак са меморијално-историјском поставком која говори о Војду и устанку.

Извор: <http://topolaoplenac.org.rs/>

Извор: <http://members.virtualtourist.com/>

Слика 24. Карађорђево град у Тополи

Међу другим значајним културно-историјским споменицима у општини Топола су још и стара школа у Овсишту, иначе родном месту најпознатијег српског сатиричара, Радоја Домановића, црква-талпара у Павловцу из XIX века, конак Милутина Георгијевића из XIX века и црква из XV века у Горовићу.

3.3. ОПШТИНА АРАНЂЕЛОВАЦ

Извор: <http://www.zastave-grbovi.com/>

Општина Аранђеловац је туристички једна од најатрактивнијих у Шумадијском округу. Богато културно-историјско наслеђе и бањски туризам заузимају важно место у туристичкој понуди општине. Туристички

најатрактивнији локалитети су: Орашац, Рисовачка пећина, парк Буковичке бање са изворима и зградом Старог Здања.

Орашац је мало насеље у општини Аранђеловац у Шумадијском округу. У овом насељу се одиграо један од најзначајнијих догађаја у модерној историји Србије, подизање Првог српског устанка. У новембру 1803. године у њему је склопљен договор о отпочињању војних сукоба против Турака, а устанак је подигнут на Сретење (15. фебруар) 1804. године у Марићевића јарузи. Орашац је одлуком скупштине Србије из 1979. године категорисан као културно-историјско место од непроцењиве важности и самим тим је сврстан као културно добро од значаја за Републику Србију.

Извор:<http://commons.wikimedia.org/>

Слика 25. Споменик војду Карађорђу и музеј у Орашцу

Парк Буковичке бање се налази у подножју Букуље. Парк се пружа се на површини од 40 хектара са цветним алејама и ретким растињем у делу француског парка и трим стазом у делу парка са шумом. Парк је уједно и музеј скулптура на отвореном са бројним скулптурама најпознатијих српских и страних уметника. Целокупан уметнички опус припада колекцији која је извајана на изложби „Бели Венчац” која се одржава сваке године. Парк Буковичке бање је уз пећину Рисовачу и Орашац заштићен од стране државе као место од непроцењивог културног и историјског значаја. У парку Буковичке бање се одржава манифестација „Мермер и звуци”, као и међународни фестивал „Свет керамике”, који обједињују различите културне садржаје: опера и ноћи балета, извођење позоришних комада, пројекције филмова, књижевне вечери, изложбе слика и концерте.

У парку Буковичке бање се налази Старо здање који је симбол града, њега је почео да гради средином деветнаестог века Милош Обреновић, а завршио је Михајло Обреновић. „Старо здање“ се један период користило као скупштинска зграда за летња заседања скупштине Србије. Изграђен је по пројекту Косте Шрепловића, који је објединио оригиналне романичке елементе са мотивима орнаменталне декорације. Зграда Старо здања је урађена налик на „Капетан мишино здање” у Београду и представља једно од најзнаменитијих архитектонских подухвата у деветнаестом веку у Србији. Зграда се тренутно налази у изузетно тешким условима, без крова, оронута и запуштена. Постоји

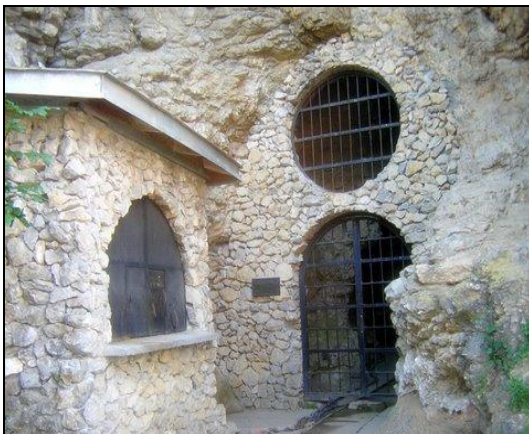
интересовање власника хотела „Извор“, Мирољуба Алексића, да се реконструкцијом хотела створи архитектонска просторна целина која би обухватила хотеле „Извор“, „Шумадија“ и „Старо Здање“.

Извор:<http://sajkaca.blogspot.com/>

Слика 26. Старо Здање, летња резиденција Обреновића

У околини Аранђеловца се уздиже брдо Рисовача са пећином која је значајан археолошко-палеонтолошки и спелеолошки раритет. Прва археолошка и спелеолошка истраживања пећине су спроведена у организацији др Бранка Гавеле и др Раденка Лазаревића. Пећина Рисовача је значајно налазиште остатака материјалне културе палеолитске заједнице. Пећина Рисовача има статус културним добром као споменик природе I категорије. Старалац овог објекта геонаслеђа је Музеј у Аранђеловцу који организује индивидулане и групне посете пећини у Музеју палеолита који се у њој налази.

Извор:<http://www.arandjelovaonline.com/>

Извор: <http://opusteno.rs/>

Слика 27. Пећина Рисовача, улаз и унутрашњи изглед

Дугогодишњим истраживањима Рисовачке пећине откривено су фосилизовани остаци фауне леденог доба, који потичу из последњег, четвртог, леденог доба пре око сто хиљада година. Пронађени су и трагови материјалне културе неандерталских ловаца, артефакти од камена и кости, који потврђују

палеолитску старост ове пећине. Пећина припада периоду средњег палеолита-мустијерској епохи (<http://www.bukovickabanja.rs/>).

У Рисовачкој пећини је отворен Музеј палеолита, који треба посетиоцима да приближи тај период људске историје. У ту сврху је у пећини направљена реконструкција палеолитске породице која је окупљена око ватре.

Извор: <http://www.glassrbije.org/>

Слика 28. Реконструкција палеолитског начина живота

Народни музеј у Аранђеловцу обрађује, чува и излаже бројне експонате који се чувају у археолошкој, етнолошкој, историјској и уметничкој збирци. Стална поставка у Музеју је „Савремена уметничка керамика” у оквиру смотре „Мермер и звуци” и Аранђеловац од првих трагова до прве деценије XX века.

Манастир Брезовац се налази на југоисточној страни планине Венчац и удаљен је од Аранђеловца 6 километара, а од Тополе 10 km. Манастир се некад звао Венч или Венчац, и подигнут је 1444. године у подножју старог римског утврђеног града Венча као задужбина Деспота Ђурађа Бранковића.

Извор: <http://manastir-lepavina.org/>

Слика 29. Манастир Брезовац

3.4. ОПШТИНА РАЧА

Извор: <http://www.zastave-grbovi.com/>

Општина Рача се први пут помиње од стране Турака у периоду од 1489-1491. године под називом Радца. Пошто је простор општине Рача релативно слабе насељености и повољних природних услова, насељавање у периоду Првог и Другог српског устанка је било интензивно.

У општини Рача је саграђена црква из XVIII века од брвана која је обновљена 1826. године. Постоји легенда да је у њој крштен Карађорђе, који је рођен у суседном селу Вишевцу. У Вишевцу се налази и етно комплекс, споменик Карађорђу и црква.

Извор: <http://www.vreme.com/>

Извор: <http://www.panoramio.com/>

Слика 30. Споменик Карађорђу у Вишевцу

Године 1934. у Рачи је саграђен „Карађорђевог дома“ репрезентативни архитектонски објекат велике културно-историјске вредности. Ова зграда Карађорђевог дома је подигнута њему у част као својеврсни споменик вођи Првог српског устанка. У послератном периоду у њему је било смештено сиротиште за децу из целе Југославије, а након тога и основна школа.

Извор:<http://www.skyscrapercity.com/>

Слика 31. Карађорђевог дома у Рачи

3.5. ОПШТИНА КНИЋ

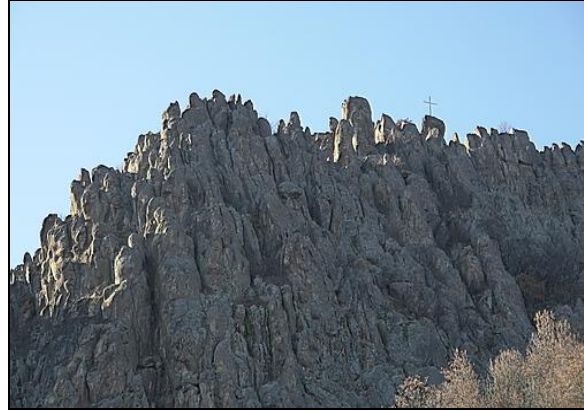
Извор: <http://www.zastave-grbovi.com/>

Општина Кнић је била насељена још у млађем каменом добу, о чему сведоче пронађена многа оруђа од камена и ископине великог насеља у гривачком пољу поред реке Груже. Општина Кнић се географски поистовећује са микрорегијом Гужом која представља микрорегију у оквиру Шумадије. Она се издваја као мања географска целина која захвата централни и јужни део Шумадије. Гружа је нагнута према југу и отворена према западно-моравском басену. Она представља стари језерски басен који је сада слив реке Груже наследио, а по којој носи и назив.

Простор Груже се давно помиње у историјским документима, име Борча се помиње још у првој половини XIII века. Освајањем Турака граница српске државе се помера ка северу, па у том тренутку Гружа и њени градови Честин и Борач добијају све већи значај. Највећи процват Груже је за време владавине деспота Стефана Лазаревића, када захваљујући успешној трговини град Борач постаје важан политички и војни центар његове државе.

Извор: <http://www.ciklonaut.com/>

Извор: <http://www.elitemadzone.org/>

Слика 32. Црква св. Гаврила у Борчу и Борачки крш са средњевековним градом

Борач са остацима средњевековног утврђења, црквом из XIV века и старим гробљем из XIX века је најинтересантнија туристичка атракција у општини Кнић. Утврђени град Борач је био подигнут на Борачком кршу, делу Рудничког масива, који је изграђен од гранитне масе скамењене лаве, формирајући редак облик рељефа јединствен у Србији. Борач је село са дугом традицијом и великим искуством у бављењу сеоским туризмом по чему је посебно препознатљив.

Црква Свети Архангел Гаврило у Борчу је саграђена 1350. године, и за њу је везана легенда о Грдани, сестри цара Душана, а мајци Вукашина Мрњавчевића. Она је крајње неприступачна јер је са три стране заклоњена стрмим литицама, а са улазне стране је окружена столетним липама.

Од културно-историјских споменика у општини Кнић су и Мрњина црква у Бечевици из XIV-XV века и манастир „Каменац” у Честину који је саграђен у периоду од XV-XIX века.

Извор: <http://www.kragujevac.co.rs/>

Слика 33. Манастир Каменац

3.6. ОПШТИНА БАТОЧИНА

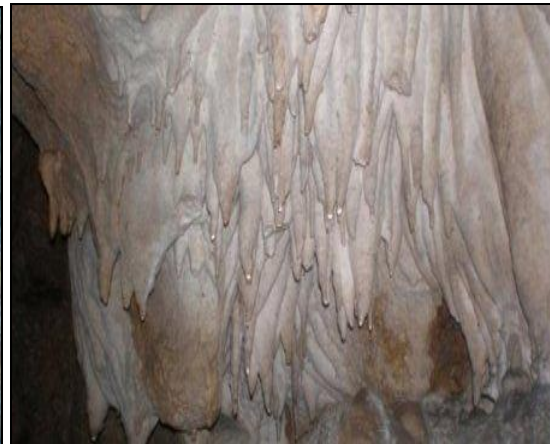

Извор: <http://www.zastave-grbovi.com/>

Општина Баточина и њена територија су познати по бурној историји посебно у најстаријим периодима људске историје. На простору општине Баточина издваја се велики број археолошких локалитета међу којима је најпознатији Градац-Јеринино брдо са остатцима из палеолита, неолита, гвозденог доба и средњег века. Јеринино брдо код Градца као пећинско пребивалиште припада споменицима најраније људске културе и оно потиче из мустријске епохе средњег каменог доба. Истраживање пећине Јеринино брдо се може узети као прво палентолошко-геолошко истраживање на тлу Србије. Пећина Градац као једно од најпознатијих палеолитских налазишта на простору Србије и даље није уређена за туристичке посете. На истом месту, у средњем веку се подиже утврђење, а постоје и остаци мање цркве са лонгитудиналном основном и поликружном апсидом. Локалитет Градац није довољно истражен, због чега је потребно детаљније истраживање цркве и утврђења које би омогућило популаризацију поменутог локалитета у туристичке сврхе. Међу значајним налазиштима из неолита су и Смрдан, Саставци, а из гвозденог доба Виногради, Дрвник и Прњавор.

Извор: <http://www.javolimsrbiju.rs>

Извор: <http://serbia.superodmor.rs/>

Слика 34. Пећина Градац-Јеринино брдо

Извор: <http://www.panoramio.com/>

Извор: <http://commons.wikimedia.org/>

Слика 35. Манастир Грнчарица и црква брвнара у Брзану

Од споменика културе духовног значаја издвајамо манастир Грнчарицу у Прањавору, који је посвећен Светом Николи, а капела Светом Георгију у којем се налази део моштију Светог Харалампија. Манастир је задужбина краља Драгутина са краја XIII века, а недалеко од манастира се налази извор Свете Петке.

У општини Баточина, у порти храма Светог Илије у Брзану подигнута црква брвнара са вредним иконама и фрескама.

3.7. ОПШТИНА ЛАПОВО

Извор: <http://www.zastave-grbovi.com/>

Општина Лапово има изузетно повољан геостратешки положај. Први помен Лапова потиче из XII века, а у периоду након Косовске битке се помиње као Хлапова пољана. Близина важних путних (Е-75) и железничких (Београд-Ниш) праваца утиче на динамичан економски развој, обезбеђујући одличне услове за развој транзитног и пословног туризма.

Извор: <http://www.zaprokul.org.rs/>

Слика 36. Општина Лапово

Важна туристичка атракција је Музеј железнице која се налази у парној локомотива са једним вагоном. У Музеју железнице се налази поставка слика и скулптура локалних и националних уметника.

Културно-туристички центар „Стефан Немања“ има задатак да позиционира туристички производ општине Лапово на домаћем и иностраним тржиштима. Лапово свој туристички имиџ не заснива само као „Град музеј железнице“ већ и кроз организацију манифестација и захваљујући понуди етно производа. Најзначајнија културна и туристичка дешавања у општини Лапово су манифестације „Дан Моравских шареница“ и „Међународна изложба железничара уметника“. Манифестације у потпуности презентују туристичку понуду општине Лапово, у којој посебно место заузимају ловни и риболовни туризам.

Извор: <http://etnosrbija.org/>

Слика 37. Манифестација „Дан моравских шареница“

Туристичка понуда општине Лапово се базира на манифестационом туризму, односно његовим сегментима:

- изворно народно стваралаштво;
- гастрономске приредбе;
- позоришне, литерарне, музичке и филмске представе, културни фестивали;
- сајмови и берзе са локалним производима;
- привредне и промотивне манифестације свих удружења, секција, група и појединаца из Лапова.

4. Туристички промет

Општине Шумадијског округа прикупљају податке о туристичком промету искључиво за сопствене потребе, а не организовано на нивоу Шумадијског округа. Пошто не постоји званичан регистар туристичких организација када је у питању број туриста и ноћења на простору Шумадијског округа, за потребе истраживања су преузети подаци званичне статистике Републичког завода за статистику.

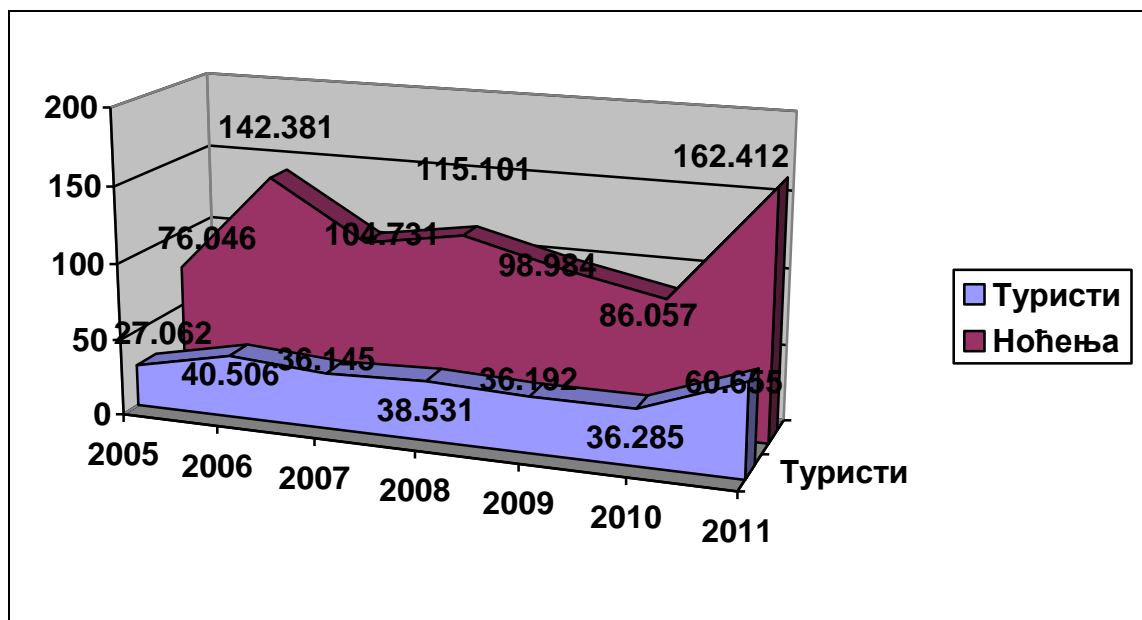
Табела 31. Туристички промет у Шумадијском округу од 2005. до 2011. године

Општина град	Туристи			Ноћења туриста			Просечан број ноћења туриста	
	Свега	Домаћи	Страни	Свега	домаћи	Страни	домаћи	Страни
Аранђеловац	5.644	5.464	180	30.875	30.625	250	5,6	1,4
Баточина	-	-	-	-	-	-	-	-
Кнић	2.046	1.921	125	3.024	2.835	189	1,5	1,5
Крагујевац	14.271	10.016	4.255	29.158	19.066	10.092	1,9	2,4
Лапово	-	-	-	-	-	-	-	-
Рача	67	57	10	83	69	14	1,2	1,4
Топола	5.034	4.722	312	12.906	12.510	396	2,6	1,3
Шумадијски округ 2005.	27.062	22.180	4.882	76.046	65.105	10.941	2,9	2,8
Аранђеловац	23.640	22.761	879	106.906	104.519	2.387	4,6	2,7
Баточина	-	-	-	-	-	-	-	-
Кнић	676	574	102	810	680	130	1,2	1,3
Крагујевац	11.943	9.472	2.471	20.223	15.082	5.141	1,6	2,1
Лапово	348	317	31	394	352	42	1,1	1,4
Рача	118	97	21	142	121	21	1,1	1,0
Топола	3.781	3.571	210	13.906	13.625	281	3,8	1,3
Шумадијски округ 2006.	40.506	36.792	3.714	142.381	134.379	8.002	3,7	2,2
Аранђеловац	9.128	7.748	1.380	44.213	41.496	2.717	5,4	2,0
Баточина	-	-	-	-	-	-	-	-
Кнић	1.609	1.430	179	3.994	3.672	322	2,6	1,8
Крагујевац	20.341	12.738	7.603	44.898	28.543	16.355	2,2	2,2
Лапово	400	242	158	420	262	158	1,1	1,0
Рача	255	36	219	1.802	103	1.699	2,9	7,8
Топола	4.412	3.189	1.223	9.404	7.821	1.583	2,5	1,3
Шумадијски округ 2007.	36.145	25.383	10.762	104.731	81.897	22.834	3,2	2,1
Аранђеловац	8.087	6.930	1.157	40.524	37.860	2.664	5,5	2,3
Баточина	-	-	-	-	-	-	-	-
Кнић	2.323	2.034	289	4.590	4.129	461	2,0	1,6
Крагујевац	23.659	15.800	7.859	60.185	41.201	18.984	2,6	2,4
Лапово	623	338	285	623	338	285	1,0	1,0
Рача	25	21	4	246	212	34	10,1	8,5
Топола	3.814	2.641	1.173	8.933	7.478	1.455	2,8	1,2
Шумадијски округ 2008.	38.531	27.764	10.767	115.101	91.218	23.883	3,3	2,2
Аранђеловац	6.178	5.640	538	31.500	30.510	990	5,4	1,8
Баточина	-	-	-	-	-	-	-	-
Кнић	1.120	890	230	2.611	2.139	472	2,4	2,1

Крагујевац	23.743	14.771	8.972	54.385	31.609	22.776	2,1	2,5
Лапово	1.789	1.198	591	3.766	1.818	1.948	1,5	3,3
Рача	-	-	-	-	-	-	-	-
Топола	3.362	2.099	1.263	6.722	4.928	1.794	2,3	1,4
Шумадијски округ 2009.	36.192	24.598	11.594	98.984	71.004	27.980	2,9	2,4
Аранђеловац	4.534	3.995	539	20.036	19.004	1.032	4,8	1,9
Баточина	-	-	-	-	-	-	-	-
Кнић	1.022	754	268	2.882	2.357	525	3,1	2,0
Крагујевац	26.628	16.494	10.188	55.082	32.308	22.774	2,0	2,2
Лапово	1.185	848	337	2.045	1.019	1.026	1,2	3,0
Рача	13	3	10	27	5	22	1,7	2,2
Топола	2.849	1.863	986	5.985	4.769	1.216	2,6	1,2
Шумадијски округ 2010.	36.285	23.597	12.328	86.057	59.462	26.595	2,5	2,2
Аранђеловац	24.151	20.652	3.499	62.382	56.183	6.199	2,7	1,7
Баточина	-	-	-	-	-	-	-	-
Кнић	1.313	830	483	4.305	2.629	1.676	3,1	3,4
Крагујевац	30.502	16.606	13.896	84.310	39.526	44.784	2,3	3,2
Лапово	1.416	1.151	265	2.297	1.712	585	1,4	2,2
Рача	18	12	6	48	42	6	3,5	1,0
Топола	3.255	1.880	1.375	9.070	6.348	2.722	5,3	1,9
Шумадијски округ 2011.	60.655	41.131	19.524	162.412	106.440	55.972	2,5	2,8

Извор: Републички завод за статистику

Републички завод за статистику у објављеној публикацији „Општине у Србији” између осталог износи и податаке из области туризма за све округе и њихове општине у Србији. Туристички промет Шумадијског округа нема јасну динамику већ из године у годину долази до раста и опадања броја туриста и ноћења.

Извор: Републички завод за статистику

График 6. Промене у броју туриста и ноћења у Шумадијском округу од 2005. до 2011. године

Када је у питању број туриста он је у константном расту изузев 2009. године када бележи пад од 6,1% у односу на 2008. годину, док је највећи раст остварен 2006. и 2011. године у односу на претходне године процентуално 66,8%, односно 59,8%. Ако упоредимо број туриста 2005. године и 2011. године забележен је раст од 44,6%. Број ноћења има веће флукуације па је раст туристичког промета у односу на претходну годину остварен 2006., 2008., и 2011. године. Тренд дугорочног раста постоји и када је у питању број ноћења, па је у односу на први посматрани период забележен раст од 46,8%.

Најажурнију туристичку статистику води Градска туристичка организација Крагујевац која системско прикупљање података спроводи од 2007. године. Распољиви подаци за град Крагујевац постоје у дужем временском периоду, али тек од 2007. године, Градска туристичка организација Крагујевац успоставља методологију прикупљања и евидентирања података о броју и структури туристичких посета граду Крагујевцу. Постоје одређена одступања између Републичког завода за статистику и Градске туристичке организације Крагујевца и последица су коришћења различитих статистичких метода. Због боље прегледности у наставку ће бити детаљније приказан туристички промет по месецима у граду Крагујевцу по евиденцији Градске туристичке организације.

Табела 32. Број туриста 2007. године за град Крагујевац

Месец	Домаћи		Страни	
	Туристи	Ноћења	Туристи	Ноћења
Јануар	1140	1603	437	795
Фебруар	916	2091	375	668
Март	1498	2691	493	1021
Април	968	1942	629	1067
Мај	1304	3175	928	2131
Јун	861	2509	585	1340
Јул	781	2302	596	1262
Август	987	2139	511	1086
Септембар	998	2422	1106	2923
Октобар	1423	3116	991	2064
Новембар	1066	3228	504	1119
Децембар	888	1720	388	689
Укупно	12830	28938	7543	16165

Извор: Туристичка организација Крагујевац

Укупан број туриста у 2007. години износио је 20.373, а остварено је 45.103 ноћења. Домаћи гости чинили су око 63% од укупног броја (или 12.830), док је учешће страних гостију око 37% од укупног броја (7.543). Што се броја ноћења тиче проценат је готово исти 64% ноћења остварили су домаћи гости (28.938), а око 36% страни (16.165 ноћења). Највећа посећеност остварена је у октобру и мају, што се може довести у везу са бројним манифестацијама и богатим програмом организованим поводом октобарских свечаности и обележавања дана града. Просечна дужина боравка износила је 2,2 дана, готово је уједначена дужина боравка и за домаће и стране госте. Забележена је највећа посета гостију из Словеније око 17,6%, коју чине пословни људи и све већи број организованих туристичких група из ове земље, потом следе Италија са учешћем од око 10% и Немачка са 6% (Туристичка организација Крагујевац).

Табела 33. Број туриста 2008. године за град Крагујевац

Месец	Домаћи		Страни	
	Туристи	Ноћења	Туристи	Ноћења
Јануар	744	1627	354	799
Фебруар	1370	2637	369	846
Март	1707	3479	614	2007
Април	1228	3314	557	1246
Мај	1254	4882	850	1888
Јун	1799	3114	714	1504
Јул	1059	2754	671	1827
Август	1612	4176	783	2783
Септембар	1353	4660	1232	2741
Октобар	1496	4035	806	1711
Новембар	1107	4160	447	854
Децембар	981	2114	398	699
Укупно	15710	40952	7795	18905

Извор: Туристичка организација Крагујевац

Укупан број гостију у 2008. години износио је 23.505, а остварено је 59.857 ноћења. Домаћи гости чинили су око 67% од укупног броја (или 15.710), док је учешће страних гостију око 33% од укупног броја (7.795). Што се броја ноћења тиче проценат је следећи, 68% ноћења остварили су домаћи гости (40.952), а око 32% страни (18.905 ноћења). Највећа посећеност остварена је у септембру, када је одржано Балканско јуниорско првенство у каратеу, сајам књига, пољопривредни сајам као и више пословних и научних семинара и скупова. Просечна дужина боравка износила је 2,6 дана; готово је уједначена дужина боравка и за домаће и стране госте. Од страних туриста процентуално највећи удео имају посетиоци из Италије 12,6% (981), затим из Словеније 12% (935) и Босне и Херцеговине око 12% (934). У односу на 2007. годину укупан број туриста повећан је за око 13% (2007. године износио је 20.373), а број ноћења је увећан је за око 25% (45.103 ноћења 2007. године). Број домаћих гостију у односу на 2007. годину увећан је за 18,3% (12.830), а страних гостију је увећан за око 3% (7.543). Број остварених ноћења домаћих туриста је порастао за 41%, а број ноћења страних туриста је увећан за 17% у односу на 2007. годину (Туристичка организација Крагујевац).

Табела 34. Број туриста 2009. године за град Крагујевац

Месец	Домаћи		Страни	
	Туристи	Ноћења	Туристи	Ноћења
Јануар	821	1493	456	917
Фебруар	1162	2296	468	1062
Март	1782	3184	830	2415
Април	1160	2240	875	2189
Мај	1248	2841	1110	3418
Јун	1182	2184	871	1910
Јул	668	1463	709	1846
Август	1622	2759	795	2536
Септембар	1042	2832	785	1617
Октобар	1390	3279	1010	2875
Новембар	1101	3053	589	1171
Децембар	1412	3444	509	869
Укупно	14590	31068	9007	22825

Извор: Туристичка организација Крагујевац

Укупан број гостију у 2009. години износио 23.597, а остварено је 53.893 ноћења. Домаћи гости чинили су око 62% од укупног броја (или 14.590), док је учешће страних гостију око 38% од укупног броја (9.007). Што се броја ноћења тиче проценат је готово исти 58% ноћења остварили су домаћи гости (31.068) а око 42% страни (22.825). Највећа посећеност остварена је у марту и октобру, када је одржан међународни Цез фестивал, сајам намештаја, кућни сајам „Камен Србије” као и више пословних и научних семинара и скупова. Просечна дужина боравка износила је 2,14 дана; нешто је дужи боравак страних туриста 2,4 дана (2 дана домаћи). Од страних туриста процентуално највећи удео имају посетиоци из Италије са око 18%, затим из Босне и Херцеговине 12% и Словеније 10%. У односу на 2008. годину укупан број туриста је скоро исти (2008. године износио је 23.505), а број ноћења је смањен за око 10% (59.857 2008.године). Број домаћих гостију у односу на 2008. годину смањен је за 7% (15.710), а страних гостију је увећан за око 15,5% (7.795). Број остварених ноћења домаћих туриста је смањен за 24%, а број ноћења страних туриста је увећан за 17% у односу на 2008. годину (Туристичка организација Крагујевац).

Табела 35. Број туриста 2010. године за град Крагујевац

Месец	Домаћи		Страни	
	Туристи	Ноћења	Туристи	Ноћења
Јануар	852	1428	483	1056
Фебруар	1219	1762	512	1097
Март	1995	3541	693	1561
Април	930	1578	592	1442
Мај	1426	2520	1466	3115
Јун	1457	2642	974	1683
Јул	1140	4459	790	1913
Август	1479	3513	1226	3140
Септембар	1377	2822	970	2247
Октобар	1789	3094	1156	2651
Новембар	1410	2655	921	2034
Децембар	1525	2450	666	1292
Укупно	16599	32464	10449	23231

Извор: Туристичка организација Крагујевац

Укупан број гостију у 2010. години износио је 27.048, а остварено је 55.695 ноћења. Домаћи гости чинили су око 61% од укупног броја (или 16.599), док је учешће страних гостију око 39% од укупног броја (10.449). Што се броја ноћења тиче 58% ноћења остварили су домаћи гости (32.464), а око 42% страни (23.231). Највећа посећеност остварена је у мају и октобру када је дан града, сајам комуналне опреме, као и више пословних и научних семинара и скупова. Просечна дужина боравка је 2,6 дана; готово је уједначена дужина боравка и за домаће и стране госте. Од страних туриста процентуално највећи удео имају посетиоци из Италије око 16,8% (1.764), затим из Босне и Херцеговине 15% (1.552) и Словеније 11% (1.152). У односу на 2009. годину укупан број туриста повећан је за око 14,6% (2009. године износио је 23.597), а број ноћења је увећан за око 3,3% (53.893, 2009. године). Број домаћих гостију у односу на прошлу годину увећан је за 12% (14.590), а страних гостију је увећан за око 13,7% (9.007). Број остварених ноћења домаћих туриста је порастао за 6,1%, а број ноћења

страних туриста је увећан за 1,8% у односу на 2009. годину (Туристичка организација Крагујевац).

Табела 36. Број туриста 2011. године за град Крагујевац

Месец	Домаћи		Страни	
	Туристи	Ноћења	Туристи	Ноћења
Јануар	1136	1506	617	1510
Фебруар	1039	1987	606	1357
Март	1693	2368	1271	3320
Април	1749	4484	789	2257
Мај	1906	3347	1761	4242
Јун	1353	3869	1027	2461
Јул	1376	5752	1126	4181
Август	1111	6058	955	4031
Септембар	1213	2958	1271	3975
Октобар	1444	2733	1955	6170
Новембар	1458	2755	1499	6606
Децембар	1300	2011	1018	4709
Укупно	16778	39828	13895	44819

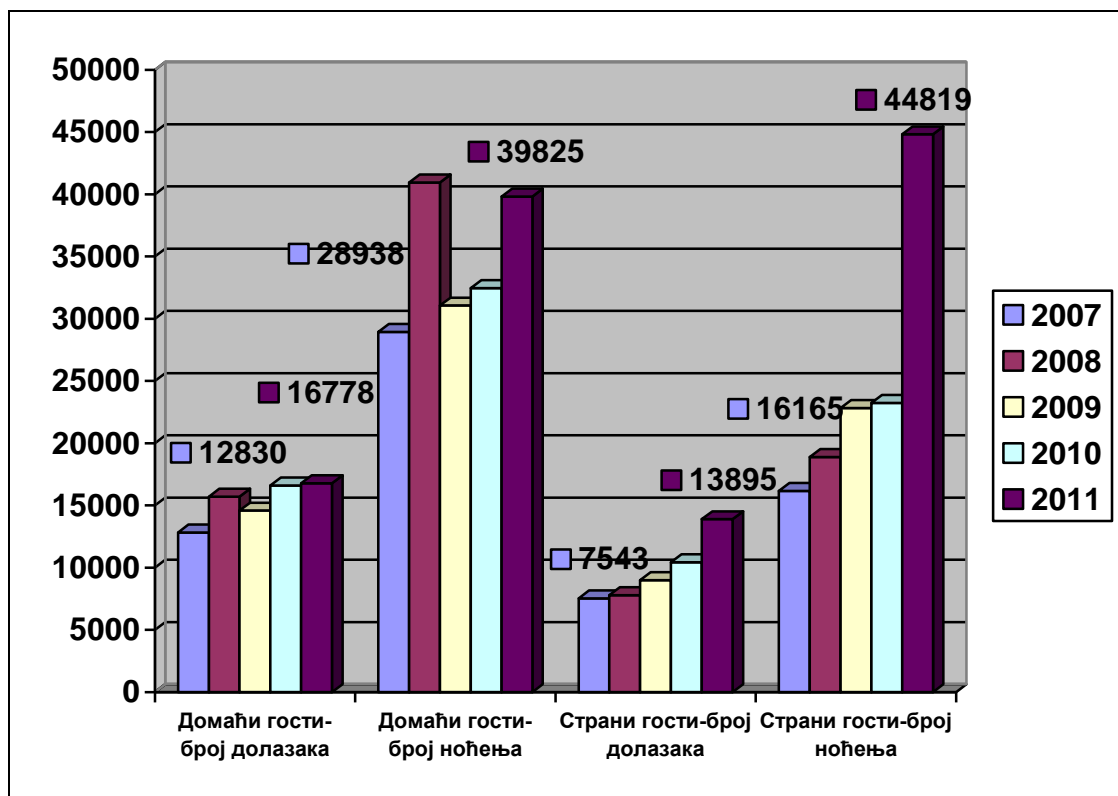
Извор: Туристичка организација Крагујевац

Укупан број гостију у 2011. години износио је 30.673, а остварено је 84.647 ноћења. Домаћи гости чинили су око 55% од укупног броја (16.778), док је учешће страних гостију око 45% од укупног броја (13.895). Што се броја ноћења тиче проценат је следећи: 47% ноћења остварили су домаћи гости (39.828), а око 53% страни (44.819). Највећа посећеност остварена је у октобру и новембру. Просечна дужина боравка је 2,3 дана за домаће и 3,2 за стране госте. Од страних туриста процентуално највећи удео имају посетиоци из Италије око 31% (4.344 долазака) и остварених 19.656 ноћења, затим из Словеније 10% (1.444) Босне и Херцеговине 9% (1.258). У односу на прошлу 2010. годину укупан број туриста повећан је за око 13,4% (2010. године износио је 27.048), а број ноћења је увећан за око 52% (55.696 претходне године). Број домаћих гостију у односу на 2010. годину увећан је за 1% (16.599), а страних гостију је увећан за око 33% (10.449). Број остварених ноћења домаћих туриста је порастао за 23% (32.464), а број ноћења страних туриста је увећан за 93% (23.231) у односу на 2010. годину (Туристичка организација Крагујевац).

Табела 37. Број туриста у првој половини 2012. године за град Крагујевац

Месец	Домаћи		Страни	
	Туристи	Ноћења	Туристи	Ноћења
Јануар	1281	3412	1458	6439
Фебруар	800	1609	1417	6317
Март	1387	2409	1788	7610
Април	1111	2123	1742	6379
Мај	1919	3132	1983	7295
Јун	1242	3675	1625	5482
Укупно	7740	16360	10013	39522

Извор: Туристичка организација Крагујевац

Извор: Туристичка организација Крагујевац

График 7. Туристички промет у граду Крагујевцу од 2007. до 2011. године

График 7. показује да је број домаћих туриста у граду Крагујевцу у периоду од 2007. године до краја 2011. године, порастао за 30,77%, односно увећан је са 12.830 на 16.778, док је број ноћења домаћих туриста порастао за 37,63%, тј. повећан је са 28.938 на 39.825. Са друге стране пораст је још израженији када је у питању број посета и број ноћења страних туриста за овако кратак временски период, па је број посета страних туриста повећан са 7.543 на 13.895 или 84,21%, а број ноћења страних туриста повећан је са 16.165 на 44.819 или 177,25%. Тај тренд се наставља и у 2012. години, јер подаци у првих шест месеци такође показују да ће и број посета и број ноћења домаћих и страних туриста бити до краја године сигурно још значајније увећан.

Ако се изузму општински центри и град Крагујевац, најатрактивније туристичке дестинације у Шумадијском округу су планина Рудник и Буковичка Бања као познато бањско туристичко место.

Рудник је једино планинско туристичко место у Шумадијском округу које се налази у оквиру планинских туристичких места са запаженијим туристичким прометом. Број туриста на планини Рудник варира из године у годину са просеком од 9.810 туриста и 60.082 ноћења. Приметан је пораст броја страних туриста, и њихових ноћења, са просеком од 4,8 ноћења по страном туристи. Остварен туристички промет је задовољавајући у националним размерама, ако се узме у обзир да су остале планине маркетиншки присутније на туристичком тржишту.

Табела 38. Туристички промет на планини Рудник у периоду од 2005. до 2010 године.

Рудник	Туристи			Ноћења туриста			Просечан број ноћења туриста	
	Свега	Домаћи	Страни	Свега	Домаћи	Страни	Домаћи	Страни
2005.	8.325	8.162	163	53.186	52.829	357	6,5	2,2
2006.	9.385	9.015	370	59.706	58.403	1.303	6,5	3,5
2007.	11.322	10.558	764	69.660	65.581	4.079	6,2	5,3
2008.	12.262	11.415	847	74.585	69.075	5.510	6,1	6,5
2009.	9.752	9.045	707	58.710	55.132	3.578	6,1	5,1
2010.	7.814	7.178	636	44.647	40.556	4.091	5,7	6,4

Извор: Републички завод за статистику

Рудник има одличан географски положај близу великих емитивних центара као што су Београд (100 km) и Крагујевац (40 km). Рудник је погодан за развој здравственог, ловног и школског туризма. Због својих климатских услова Рудник је још 1922. године био проглашен за ваздушну бању. На Руднику је 1956. стављен под заштиту „Велики Штурац“, као строги природни резерват, површине 8 ha. Он се категорише као природно добро I категорије-природно добро од изузетног значаја. Рудник је атрактиван и због палеовулканског узвишења Островице, на коме се налазе остаци утврђеног града, а постоје и бројни други историјски локалитети као што су остаци тврђаве Рудник, римског и средњовековног рударства. У подножју Рудника налазе се и манастири Враћевшница, Вољавча, Благовештење и Никоље, који су веома значајни за модерну српску историју (<http://www.srbija.travel>).

Рудник поседује потенцијал да оствари пуну туристичку афирмацију, али је неопходно предузети агресивнију маркетинг кампању у циљу његове промоције у националним и међународним оквирима, као и обогатити туристичку понуду садржајима сазнајног и рекреативног карактера, који су интересантни модерном туристи окренутом природи.

Табела 39. Листа најпосећенијих планинских места у Србији у периоду јануар-август 2012. године

Место	Туристи	Ноћења
1. Златибор	79,923	355,273
2. Копаоник	49,582	231,557
3. Тара	42,455	180,717
4. Дивчибаре	23,634	98,669
5. Ивањица	9,631	49,355
6. Рудник	6,468	41,677
7. Златар	3,555	9,780

Извор: Републички завод за статистику

На листи најпосећенијих планинских туристичких места у Србији, у периоду од јануара до августа 2012. године планина Рудник се налази на шестом месту и по броју долазака туриста и по броју ноћења. Постигнути резултати су негде око годишњег просека, па је за очекивати да се у периоду до краја године број туриста и ноћења увећа преко границе од 7.000 туриста и 45.000 ноћења, што је добар туристички промет.

Буковичка Бања се налази на листи најпосећенијих бања у Србији у публикацији Републичког завода за статистику „Општине у Србији”. У посматраном периоду од 2005. до 2011. године. Буковичка Бања бележи флукуације у броју туриста и ноћења. Просечан број туриста у посматраном периоду је 11.623, а просечан број ноћења износи 48.062, са просечним трајањем боравка страних туриста од 1,97 дана, а домаћих туриста 4,85 дана. Највећи раст туристичког промета, поготово у броју туриста је остварен у 2011. години, јер је у односу на 2010. годину забележен раст од 53,26%, највише као резултат поновног почетка рада реконструисаног хотела „Извор”.

Популарност Буковичке Бање међу туристима није материјализована и већим бројем ноћења, због недовољног броја хотелских капацитета, јер су хотелски објекти „Шумадија” и „Старо Здање” привремено затворени због реконструкције. Са друге стране изградњом луксузног хотела „Извор” Буковичка Бања се осим бањских и велнес садржаја, профилише и као конгресни, пословни и ресорт центар. Буковичка Бања са 270 конгреса у 2011. години постаје један од најзначајнијих конгресних центара у овом делу Европе.

Табела 40. Туристички промет Буковичке Бање од 2005. до 2011. године

	Туристи			Ноћења туриста			Просечан број ноћења туриста	
	Свега	Домаћи	Страни	Свега	Домаћи	Страни	Домаћи	Страни
2005.	5.644	5.464	180	30.875	30.625	250	5,6	1,4
2006.	23.640	22.761	879	106.906	104.519	2.387	4,6	2,7
2007.	9.128	7.748	1.380	44.213	41.496	2.717	5,4	2,0
2008.	8.087	6.930	1.157	40.524	37.860	2.664	5,5	2,3
2009.	6.178	5.640	538	31.500	30.510	990	5,4	1,8
2010.	4.534	3.995	539	20.036	19.004	1.032	4,8	1,9
2011.	24.151	20.652	3.499	62.382	56.183	6.199	2,7	1,7

Извор: Републички завод за статистику

Светске компаније „Адидас”, „Пежо”, „Филипс” су одржале конгресе, што оправдава планирана улагања у вредности од 100 милиона евра у изградњу конгресног и бањског ресорт центра који би укључио хотеле „Извор”, „Шумадија” и „Старо Здање”, физички повезане у једну целину.

Табела 41. Листа најпосећенијих бањских места у Србији у периоду јануар-август 2012. године

Место	Туристи	Ноћења
1. Врњачка Бања	101.224	362.566
2. Сокобања	37.325	234.377
3. Буковичка Бања	17.369	41.846
4. Пролом Бања	12.110	56.276
5. Нишка Бања	11.663	136.177
6. Бања Ковиљача	11.216	108.483
7. Горња Трпача	7.820	72.542
8. Матарушка Бања	4.653	44.600
9. Врањска Бања	3.000	23.365

Извор: Републички завод за статистику

Буковичка Бања је високо котирана када су у питању бање у Србији са 17.369 туриста и 41.846 ноћења за период јануар-август у 2012. години. Захваљујући оствареном промету Буковичка бања је трећа по броју туриста, а осма по броју ноћења у Србији. Реафирмацијом Буковичке Бање као познатог и атрактивног лечилишта и промоцијом новог имица који је заснован на конгресним, пословним и ресорт туристичким активностима искључује се сезоналност туристичких посета и Буковичка Бања се заокружује као атрактивна туристичка дестинација у току целе године.

Због непостојања заједничког регистра туристичких посета и ноћење за простор Шумадијског округа јавља се потреба за формирањем туристичке организације Централне Србије. Због непостојања заједничке и јединствене стандардизоване методологије прикупљања и обраде туристичких података, они нису међусобно упоредиви и на основу њих се не могу изводити уопштени закључци, већ само парцијални, применљиви на конкретне типове туризма и специфична туристичка места и атракције. Заједнички регистар туристичких података је од огромног статистичког, али и практичног значаја јер обрада података указује на актуелне проблеме и начине њиховог решавања чиме туристичка делатност Шумадијског округа добија нову вредност и квалитет, односно постаје конкурентна на домаћем и међународном туристичком тржишту.

5. Инвестиције у развој туризма у Шумадијском округу

Република Србија и Министарство финансија и привреде расписује конкурс у складу са Законом о буџету Републике Србије за 2012. годину (Службени гласник РС, бр.101/2011) и Уредбом о начину доделе и условима коришћења средстава за кредите за подстицање квалитета туристичке понуде за 2012. годину (Службени гласник РС, број 8/2012). Предвиђена материјална средства у буџету намењена за потребе подстицања квалитета туристичке понуде за 2012. годину износе 100.000.000,00 динара.

Средства су планирана за финансирање пројеката унапређења квалитета туристичке понуде кроз:

- изградњу, уређење и реконструкцију смештајних, угоститељских објеката и спортско-рекреативних и забавних садржаја;
- рестаурацију и адаптирање руралних објеката и њихово претварање у смештајне капацитете;
- набавку, реконструкцију и адаптацију пловних и плутајућих објеката, као и превозних и рекреативних средстава намењених посетиоцима и туристима;
- унапређење маркетинга домаће туристичке понуде;
- дизајн и производњу сувенира (Службени гласник РС, број 8/2012).

Оцена пројеката врши се на основу следећих критеријума:

- 1) усклађеност пројекта са Стратегијом развоја туризма Републике Србије;
- 2) усклађеност пројекта са прописима о минимално техничким и санитарно хигијенским условима за уређење и опремање угоститељских објеката;
- 3) очекивани допринос унапређењу стандарда и квалитета туристичке понуде;
- 4) економска оправданост пројекта;
- 5) финансијско стање и кредитна способност подносиоца захтева;
- 6) ниво развијености општине на којој се пројекат реализује;

7) усклађеност архитектуре и габарита објекта са амбијенталном целином (Службени гласник РС, број 8/2012).

За оцену пројекта и његово одобрење задужена је Комисија коју решењем образује министар надлежан за послове туризма. Она не узима у обзир непотпуне захтеве и захтеве који нису оцењени позитивно од стране Фонда за развој Републике Србије. За пољопривредна газдинства и предузетнике минимални износ одобрених кредитних средстава је 500.000 динара, док за мала и средња предузећа износи 2.000.000 динара. Кредитна средства у финансирању пројекта не могу бити већа од 50% укупне вредности пројекта (Службени гласник РС, број 8/2012).

Табела 42. Поднети захтеви за завршетак пројекта инфраструктуре 2012. године у Републици Србији

Подносилац Анекса	Пројекат	Одобрена средства	Поднет захтев за Анекс
Дирекција за урбанизам, грађевинско земљиште, путеве и изградњу Ваљева	Визиторски центар Дивчибаре	24,000,000	9/13/2012
ТО општине Сремски Карловци	Постављање туристичке сигнализације у Сремским Карловцима	2,000,000	10/29/2012
Дирекција за грађевинско земљиште и изградњу општине Нова Варош	Изградња система за вештачко оснежавање ски стазе Бријежђа у Новој Вароши -II Фаза	16,000,000	9/25/2012
ДЈУП "Белоцркванска језера"	Уређење обале језера у Ауто кампу код Беле Цркве -II фаза	5,000,000	10/26/2012
Јавна установа, Туристичка организација општине Пирот	Пројекат пешачко саобраћајне туристичке сигнализације општине Пирот	2,000,000	10/24/2012
Туристичка организација Златибор	Уређење, заштита и туристичка валоризација природних и културних историјских мотива Златибора	10,000,000	10/26/2012
Јавно предузеће Скијалиште Бесна Кобила	Главни пројекат за изградњу енергетског кабловског вода 10(6) кV за напајање МБТС 6/0.4 кV Бесна Кобила	18,021,800	9/26/2012
Јавно предузеће за управљање грађевинским земљиштем и путевима Љубовија	Израда пројектне документације и путоказа за туристичку сигнализацију општине Љубовија	700,000	9/27/2012
ЈП Национални парк Ђердап	Још неоткривен Национални парк Ђердап - II фаза	7,000,000	10/8/2012
ТО Суботице	Постављање туристичке сигнализације и израда пројекта за вођење туристичког саобраћаја на подручју града Суботица - II Фаза	3.5000.00	9/26/2012
Градска туристичка организација Крагујевац	II фаза постављања туристичке сигнализације на територији града Крагујевца	5,900,000	9/27/2012
ЈП "Развој" Жабалъ	Изградња стубне трафо станице СТС	4,000,000	10/30/2012
Туристичка организација општине Инђија -једини пројекат из 2011	Реконструкција келтског насеља	2,000,000	10/30/2012

Извор: Министарство финансија и привреде

Министарство финансија и привреде је одобрило кредите у вредности од 107,121,800 динара. Међу одобреним кредитима једини кредит за завршетак пројекта инфраструктуре је одобрен Градској туристичкој организација Крагујевац за II фазу постављања туристичке сигнализације на територији града Крагујевца у вредности од 5,900,000 динара. Захваљујући овим средствима, али и средствима обезбеђеним од стране градске управе завршен је један пројекат кључан за унапређење туризма на простору града Крагујевца и Шумадијског округа, посебно у контексту раста туристичког промета у последњих пар година и у будућности.

Укупно уложена кредитна средства за унапређење квалитета туристичке понуде од стране Министарства економије и регионалног развоја на подручју Шумадијског округа за период 2007-2012. година износе 53.300.000 динара. Од тога улагања у град Крагујевац за ове намене у посматраном периоду износе 39.300.000 динара, а улагања у Аранђеловац 14.000.000 динара (Министарство финансија и привреде). Укупно уложена кредитна средства за унапређење туристичке инфраструктуре од стране Министарства финансија и привреде економије на подручју Шумадијског округа за период 2008-2012. година износе 15.409.664 динара. Од тога улагања у град Крагујевац за ове намене у посматраном периоду износе 9.900.000 динара, улагања у Аранђеловац 3.200.000 динара, а у Топола 2.309.664 динара (Министарство финансија и привреде).

Табела 43. Инфраструктурна улагања у град Крагујевац и општине Аранђеловац и Топола

Крагујевац	2011	Постављање туристичке сигнализације на територији града Крагујевца	Градска туристичка организација, Крагујевац	4,000,000.00
	2012	Друга фаза постављања туристичке сигнализације на територији града Крагујевца	Градска туристичка организација, Крагујевац	5,900,000.00
УКУПНО				9,900,000.00
Аранђеловац	2008	СП Парк-санитарни пункт	ЈКП "Зеленило"	2,000,000.00
	2009	Третман чврстог отпада у туристичком месту	ЈКП "Букуља" Аранђеловац	1,200,000.00
УКУПНО				3,200,000.00
Топола	2008	Завршетак санитарног објекта у оквиру туристичког паркинга у Тополи	Туристичка организација "Опленац" - Топола	1,109,664.00
	2009	Третман чврстог отпада у туристичком месту	ЈКСП "Топола"	1,200,000.00
УКУПНО				2,309,664.00

Извор: Министарство финансија и привреде

Министарство финансија и привреде је одобрило финансијска средства у износу од 13,131,000 у периоду од 2007-2012. године за пројекте промоције туризма Шумадијског округа. Пројекти промоције су обухватили град Крагујевац и општине Аранђеловац и Топола, које су уједно и туристички најпосећеније, док

је изостала промоције туристички мање развијених општина као што су Рача, Лапово, Баточина и Кнић (Министарство финансија и привреде).

Табела 44. Улагање у пројекте промоције туризма Шумадијског округа

ПРОЈЕКТИ ПРОМОЦИЈЕ:	Одобрена средства РСД	Година улагања
Допринос бољој промоцији туристичке понуде Буковичке бање -Аранђеловац, обједињавање целокупне понуде и информација са територије Општине Аранђеловац	226,000	2007.
Реконструкција отворене сцене и пратећег објекта у парку Буковичке бање, Аранђеловац	1,700,000	2008.
Организација и промоција јубиларне " 45. Опленачке бербе" и "36. Сабора народног стваралаштва Србије", Топола	1,000,000	2008.
Савремено уређење и санација пећине Рисоваче, Аранђеловац	1,855,000	2009.
Припрема и одржавање туристичке манифестације "46. Опленачка берба" и "37. Сабор народног стваралаштва Србије", Топола	1,700,000	2009.
Промоција туристичке понуде Крагујевца и околине, с посебним акцентом на промоцију сеоског туризма на Другом међународном сајму туризма и сеоског туризма 2010	250,000	2010.
Пројекат санације, конзервације и адаптације Окућнице Илије Милошевића у Аранђеловцу -Етно домаћинство	200,000	2010.
Организација, промоција и одржавање традиционалне туристичке манифестације "47 Опленачка берба" и "38. Сабор народног стваралаштва Србије", Топола	1,700,000	2010.
Промоција понуде и подршка развоју сеоског туризма на територији града Крагујевца, кроз суорганизацију и учешће на Трећем међународном сајму туризма и сеоског туризма, на Шумадија сајму у Крагујевцу, од 24. до 26.11.2011.	500,000	2011.
Манифестација: "Опленачка берба грожђа 2011"	1,500,000	2011.
Организација и промоција манифестације 16. Ликовна колонија "Гружанска јесен" и организовање изложби слика са колоније	1,000,000	2011.
Опленачка берба 2012 - Организација, промоција и одржавање 49-те традиционалне туристичке манифестације Опленачка берба и Републичке манифестације 40-тог Сабора народног стваралаштва Србије, Топола	1,500,000	2012.
Укупно	13,131,000	

Извор: Министарство финансија и привреде

Министарство економије и регионалног развоја одобрава финансијска средства за доделу субвенција и донација за финансирање пројеката развоја туризма путем јавног конкурса. Средства из категорије субвенције јавним нефинансијским предузећима и организацијама могу да користе туристичке организације, привредна друштва или друге организације и институције чији је оснивач Влада или јединица локалне самоуправе и правни субјекти који газдују туристичким простором или објектима туристичке инфраструктуре за пројекте развоја туризма, ако се тим пројектима обезбеђује:
-промоција и унапређење Србије као туристичке дестинације, квалитета понуде туристичких места, регија и простора и унапређење рецептивно туристичко-гоститељске понуде;

- развој забавно рекреативних садржаја;
- едукација и тренинзи у туризму и унапређење статистичких истраживања;
- израда планске и пројектне документације, развојни планови реструктурирања и тржишног позиционирања туристичких места и туристичких регија, као и пројеката базичне комуналне и туристичке инфраструктуре и туристичке супраструктуре;
- изградња приступних саобраћајница до туристичких места и локација које су у складу са Стратегијом развоја туризма;
- уређење грађевинског земљишта и изградња комуналне инфраструктуре;
- уређење и коришћење земљишта намењеног општој рекреацији у туристичким местима и туристичким регијама;
- изградња туристичке инфраструктуре, постављање туристичке сигнализације у туристичким местима и туристичким регијама;
- реконструкција и изградња објеката од посебног значаја за развој туризма у туристичким местима (Министарство финансија и привреде).

Додела средстава за финансирање пројеката зависи од следећих услова:

- 1) степен усклађености пројекта са Стратегијом развоја туризма Републике Србије;
- 2) развој приоритетних туристичких производа;
- 3) развој туристичких простора;
- 4) адекватно управљање туристичким ресурсима и развојним процесима у туризму;
- 5) степен развијености општине (Министарство финансија и привреде).

III АНАЛИЗА ПЕРСПЕКТИВА И ОГРАНИЧЕЊА РАЗВОЈА ТУРИЗМА ШУМАДИЈСКОГ ОКРУГА

Шумадијски округ поседује добре услове за развој туризма, јер располаже бројним природним и антропогеним туристичким вредностима. Да би се одредио жељени правац будућег туристичког развоја потребно је анализирати његове потенцијале и ограничења, и на основу њих организовати туристичку понуду која се заснива компаративним предностима Шумадије у односу на суседне регије.

1. Постојећи и могући облици туризма у Шумадијском округу

Шумадијски округ опредељење за развој туризма заснива на природним, привредним и културно-историјским потенцијалима који у први план будућег туристичког развоја стављају следеће видове туризма:

Пословни туризам је вид туризма чији развој нужно зависи од економских прилика у којима се налази држава и регион. Ова врста туристичког путовања се у туристичким круговима описује као високо профитабилна делатност која продужава туристичку сезону, подстиче просперитет локалних заједница, улагање у инфраструктуру и подиже и обогаћује квалитет туристичке понуде.

У Шумадијском округу пословни туризам је најзаступљенији у градским срединама, посебно у граду Крагујевцу. Економски и индустријски развој на

простору Шумадијског округа је обележило пресељење Тополивнице (1851) из Београда у Крагујевац, а крајем XIX и почетком XX века град постаје јак трговачки центар (<http://www.kragujevac.rs/>).

Економски потенцијали града Крагујевца су огромни и сви напори државе и локалних органа власти су усмерени ка производњи аутомобила у фабрици Фиат аутомобили Србија, као и на развој мреже коопераната у виду малих и средњих предузећа који треба да буду подршка систему аутомобилске и некадашње метално-машинске индустрије. Фиат као мултинационална компанија привлачи и остале стране инвестиције и пословне људе који ће значајно поправити пословни имиџ града Крагујевца и туристички га још више афирмисати. У складу се очекиваним туристичким посетама пословне клијентеле, туристичка и угоститељска инфраструктура мора да се осавремени и прилагоди потребама и жељама тог захтевног тржишног сегмента. Посебна пажња мора да се посвети изградњи пословног хотела високе категорије пожељно из групе познатих хотелских ланаца, који својим именом гарантује квалитет услуга.

Транзитни туризам је специфичан за обод Шумадијског округа, односно општину Лапово. Општина Лапово се налази на најважнијем саобраћајном коридору који тангира територију Шумадијског округа, па је самим тим веома погодна за развоја транзитног туризма. Општина Лапово има изузетно повољан географско-саобраћајни положај на Коридору 10. Транзитни туристи се одликују специфичним захтевима, што отежава могућност организације адекватне туристичке понуде. Понуда у сфери транзитног туризма је разноврсна и укључује услуге смештаја, хране, пића и разних других садржаја. Због специфичности транзитног туризма, Општина Лапово, организацију своје туристичке понуде за транзитне туристе мора да сконцентрише на уске зоне поред транзитних путева. Осим општине Лапово у развој транзитног туризма све активније треба да се укључи и град Крагујевац, који је само 30 km од коридора 10, и који својом туристичком понудом треба да привуче туристе и да их задржи одређени број дана.

Градски туризам као специфичан облик туристичког кретања, поседује мотивску специфичност и посебност, што значи да градови представљају комплексне туристичке мотиве који су сачињени од различитих туристичко атрактивних садржаја (Јовичић, 2003).

Град Крагујевац је највећи туристички рецептивни центар Централне Србије, па због тога постоји потреба константног праћења промена у сложеном систему туристичке понуде и потражње. Богата културно-историјска баштина и све бројније манифестације дају Крагујевцу посебну вредност, али намеће се закључак да остварени економски ефекти туризма заостају за реалним могућностима града и његовог непосредног окружења.

Град Крагујевац одликују препознатљиве туристичке атракције и светски позната манифестација „Велики школски час” која се одржава у спомен парку „Крагујевачки октобар”. Централно градско језгро је урбанистички и архитектонски јединствено у Србији (Милошев венац), са значајним споменичким, културним и историјским наслеђем значајним за модерну историју Србије. Крагујевац као некадашња престоница за време владавине кнеза Милоша Обреновића од 1818. до 1841. године је добио читав низ институција које су први пут у историји српске државе основане баш у Крагујевцу.

Сеоски туризам представља један од најперспективнијих видова туризма Шумадијског округа. Он представља алтернативу градском туризму, али га уједно и својим садржајима туристички допуњује и обогаћује. Општина Кнић са 36 села има највећи број домаћинстава која у току целе године дочекују туристе. Гружански домаћини су почели да се баве сеоским туризмом седамдесетих година прошлог века, а данас туристичка понуда укључује 7 села: Борач (1 домаћинство), Баре (1 домаћинство), Драгушица (1 домаћинство), Грабовац (1 домаћинство), Губеревац (1 домаћинство), Кнић (2 домаћинства) и Жуње (6 домаћинстава).

Табела 45. Туристички промет у сеоском туризму општине Кнић

Године	Број туриста	Број ноћења
1997	35	216
1998	47	354
1999	79	710
2000	107	846
2001	147	1175
2002	213	2167
2003	105	1023
2004	48	465
2005	92	828
2006	86	724
2007	138	853
2008	138	878
2009	162	659

Извор: Туристичка организација општине Кнић

Уз општину Кнић сеоски туризам је развијен у околини града Крагујевца и у општини Топола и Рача. Највећа вредност сеоског туризма је афирмација природних лепота сеоских подручја које су опуштајуће за тело и душу. Сеоски туризам Шумадијског округа промовише огроман потенцијал рељефних, хидрографских и вегетацијских привлачности специфичних за овај део Србије. Шумадија и њен сеоски амбијент поседују пејзаже који одузимају дах и маме туристе. Еко-туризам као савремени тренд је све присутнији у понуди сеоског туризма, јер се боравак у природи све више поистовећује са поновним враћањем њој. Сеоски туризам Шумадијског округа може да комбинује природне крајолике, јединствен етнографски доживљај и препознатљиво шумадијско гостопримство.

Вински туризам. Вински туризам је вид туристичке активности који комбинује дегустацију вина одређеног виноградарског краја, обилазак природних лепота и упознавање са обичајима и културно-историјским споменицима тог подручја (Hall et al., 2000). Енолошка препознатљивост Србије у односу на шири регион може да јој обезбеди пуну туристичку афирмацију у будућности. Шумадијски округ је ову врсту туризма туристички презентовао кроз постојање пута вина кроз Шумадију, у којој централно место заузимају вина Опленца. У понуди винског туризма Шумадијског округа преовлађујуће учествују винарије са простора општине Топола, које имају дугу традицију и искуство организације обиласка винарија и дегустације вина.

Најзначајнија атракција винског туризма општине Топола је обилазак „Краљевог подрума” подигнутог 1931. године, у којем се може разгледати опрема као део музејске поставке.

У непосредној околини Тополе, у селу Винча налази се подрум „Александровић” који нуди могућност прихвата организованих група за дегустацију вина у аутентичном винском амбијенту, са дегустационом салом која располаже капацитетом за 60 особа. Винарија „Александровић” се поред производње вина бави и винским туризмом са годишњом посетом од преко 15.000 љубитеља вина у оквиру организованих и индивидуалних посета. У организоване посете осим дегустације вина укључен је и обилазак винограда и винарије у пратњи стручног водича (<http://www.podrumaleksandrovic.rs/>).

„Српска традиција” је вински подрум у околини Тополе, у селу Блазнава, који је конципиран као ризница националног, културног и верског наслеђа и идентитета. Винска понуда укључује туристичку посету винском подруму у којем може да се организује дегустација за 40 туриста (<http://srpskatradicija.izlog.org/>).

Спортско-рекреативни туризам има велику развојну шансу захваљујући традицији и искуству у организацији спортских догађаја на простору Шумадијског округа. На овом простору издваја се град Крагујевцу јер је познат као град са дугом традицијом бављења спортом. У граду је 1903. године основан фудбалски клуб „Шумадија”, који је уз „Таково” из Горњег Милановца први и најстарији фудбалски клуб у Србији. Град располаже значајним спортским капацитетима. Спортским објектима управљају Јавно предузеће Спортски центар „Младост” и Спортски центар „Парк”. Спортски Центар „Парк” укључује језеро у Шумарицама, комплекс базена на отвореном, затворени базен и халу „Парк”, постављајући високе стандарде када је у питању инфраструктура спортских објеката. Најзначајнији спортски објекти којима газдује Спортски центар „Младост” су градски стадион „Чика Дача”, Спортска хала „Језеро”, терени за мале спортове крај хале „Језеро” и др. Јавно предузеће Спортски центар „Младост” као споредну делатност има угоститељску делатност која се обавља у ресторану, салону и бифеима, који се налазе при спортским објектима. Као град дуге спортске традиције и културе Крагујевац је домаћин бројних такмичења националног и интернационалног карактера, па је самим тим све атрактивнији за ту врсту туристичких посета. У значајнија такмичења која су скорије одржана могу се издвојити јуниорска балканијада у атлетици, кадетске квалификације у фудбалу и друго. Уз Крагујевац по развоју спортског туризма издваја се и Аранђеловац који се у последње време осим бањског туризма, туристички профилише и за прихват, смештај и припрему спортиста.

Ловни туризам је најперспективнији вид туризма на простору Шумадијског округа. У Шумадији настају прве ловачке организације засноване на једнакости и дружељубљу. У Крагујевцу постоји дуга традиција ловства која своје корене вуче још из 1887. године када је формирана прва организована Крагујевачка ловачка дружина, са двадесетак ловаца. Краљ Милан Обреновић, а касније и Александар Обреновић су први патрони развоја ловства у Крагујевцу и Србији који су га осавременили, законски уредили и омасовили. Данас, Ловачко удружење „Шумадија” из Крагујевца, са око 1.200 ловаца, газдује ловиштем „Лепеница”, у површини од 66.000 ha, и сврстава се у ред највећих ловачких организација у Србији. У ловишту се газдује са многим врстама дивљачи: зецом, фазаном, препелицом, дивљом патком и гуском, дивљом свињом и срнећом дивљачи. Осим ловачког удружења „Шумадија” у Страгарима постоји и ловачко удружење „Сребрница” која на обронцима Рудника ловцима нуди бројну дивљач. Посебну атракцију ловишта „Сребрница” представљају муфлон и јелен лопатар,

који су интродуковани из ловишта „Карађорђево”. Они су се временом веома добро адаптирали на нове услови чиме је њихово увођење у потпуности оправдано. Ловни туризма је подједнако добро развијен и на простору општина Топола (ЈУ „Карађорђе” са 470 ловаца и ловиштем „Каменица”), Рача (ЈУ „Градиште”), Кнић (ЈУ „Владан Милошевић” са 650 ловаца и ловиштем „Гружа”), Баточина (ЈУ „Рогот” са 300 ловаца и ловиштем „Стражевица”) и Лапово (ЈУ „Лапово” са 140 ловаца).

Екскурзионо-манifestациони туризам је важан сегмент туристичке понуде Шумадијског округа. По броју туриста који учествују у екскурзионом туризму посебно се издваја општина Топола, са око 200.000 туриста на годишњем нивоу, који посећују њено културно-историјско наслеђе. Пошто је овај крај синоним за грожђе и вино, у њему се одржава једна од најпознатијих винских манифестација у Србији која се сваког октобра одржава као тродневна манифестација посвећена берби грожђа и вину. У последње време је туристичка понуда општине Топола обogaћена и понудом Опленачког винског пута и обиласцима винарија Краљев подрум и подрум Александровић, чиме се афирмише и вински туризам као туризам посебног интереса. Осим општине Топола град Крагујевац је познат по својим манифестацијама, а посебно по антиратној манифестацији „Велики школски час”. Крагујевац поседује понуду бројних манифестација међу којима су осим поменуте манифестације „Велики школски час”, и „Октобру хододарје-ОКТОХ” која је у оквиру октобарских свечаности, познате су и „Јоаким Фест”, „Јоаким интер Фест”, „Jazz Fest”, „Beer Fest”, „Арсенал Фест” и друге. Најзначајније туристичко одредиште екскурзионог туризма је спомен-парк „Крагујевачки октобар” који је током седамдесетих година прошлог века бележио и до 400.000 посетилаца на годишњем нивоу. Данас спомен-парк бележи мањи број посета, па је потребно усмерити све напоре на савремену промоцију и свеобухватну валоризацију на одрживим основама, чиме би се повратио његов некадашњи имиџ. Отварањем Шумадија сајма туристичка понуда је обogaћена и сајамским активностима које дају нову димензију и квалитет развоју манифестационог и туризма у целини.

Бањски туризам је посебно атрактиван вид туризма на простору Шумадијског округа, и потенцијално један од најперспективнијих видова туризма. Термоминералне воде нису тако честа појава на простору Шумадијског округа, а значајнији термоминерални извори су: Буковичка бања, бања Вољавча и Лужничка бања. Једино адекватно валоризована у туристичком и здравственом смислу је Буковичка бања, мада и она бележи осетан пад туристичког промета у последњој деценији. Буковичка бања је једна од првих бања у Србији у којој су термоминерални извори откривени још за време кнеза Милоша, након чега су започели радови на уређењу земљишта и стварању бањског лечилишта. Огроман потенцијал се данас реализује највише захваљујући успешној приватизацији хотела „Извор” који је некада припадао друштвеном предузећу за туризам и угоститељство „Буковичка бања”. Успешна приватизацији „Извора” није дала стимуланс ревитализацији хотелске делатности, као и завршетку очекиваних приватизација преосталих смештајних капацитета. Приватизације хотела „Шумадија” и „Старо здање” су и даље под знаком питања јер се при тренутним законским прописима не могу приватизовати пошто се налазе под заштитом државе као добра од изузетног културног и историјског значаја, али се могу дати

у вишегодишњи закуп уз обавезна улагања у њихову реконструкцију и адаптацију.

Културно-манifestациони туризам је највећи туристички потенцијал Шумадијског округа. Регион Шумадије је простор на којем су се одиграли неки од најважнијих историјских догађаја, па њихова заоставштина данас представља вредно културно-историјско благо. На простору Шумадијског округа може се пратити развој људске цивилизације, од људских насеља из палеолита у Рисовачкој пећини код Аранђеловца и пећине Градац код Баточине, преко средњевековних градова Борач и Сребреница, Карађорђевог града у Тополи из времена Првог српског устанка, с почетка XIX века, па све до савремених дана и Спомен-парка „21. октобар” у Крагујевцу. На простору Шумадијског округа постоје и бројни манастири и цркве неопходни за развој верског туризма. Поклоничка путовања зависе од јаке везе верских и државних институција, као и сектора културе и туризма задужених за очување и валоризацију производа верског туризма. Најинтересантнија дестинација поклоничких путовања је Оплепац и црква Св. Ђорђа у општини Топола који годишње посећује више десетина хиљаде туриста.

Екотуризам. Шумадијски округ поседује велики потенцијал за екотуризам. Екотуризам користи просторе удаљене од великих градских насеља који пружају следеће могућности: шетња обележеним пешачким стазама, јахање, посматрање птица, брање печурака, лековитих биљака и сакупљање плодова, учествовање у пољопривредним радовима и преноћиште у колибама и шаторима савршено уклопљеним у природни амбијент. За већину поменутих активности важно је укључити обученог стручног водича из локалне заједнице који својим присуством гарантује безбедност туриста и поседује важне информације едукативног карактера о вредности природног простора и неопходности његове заштите. Једини резерват природе на простору Шумадијског округа је Брзанско моравиште који је само малим делом на простору општине Баточине, а већим делом на простору општине Јагодина. Специјални резерват природе „Брзанско моравиште“ чине очувана мочварна и влажна станишта, посебно значајна из перспективе миграција и гнезђења за многе законом заштићене птице. Мочварна и влажна станишта у долини Велике Мораве су све више угрожена масовном експлоатацијом шљунка, а у одређеним случајевима су претворена и у одлагалишта отпада.

2. INPUT и OUTPUT анализа туризма Шумадијског округа

За утврђивање перспектива и ограничења туристичког развоја Шумадијског округа користиће се резултати инпут-оутпут анализе. На основу инпут-оутпут анализе посматрају се односи и релације инпута и оутпута у процесу трансформације туристичког производа. Да би добили што боље резултате важно је да се током процеса реализације оутпут прилагођава и мења у зависности од мишљења и задовољства туриста. Уважавањем мишљења и ставова туриста повратном спрегом се утиче на промену инпута и основних фактора реализације развојних задатака и циљева (Љешевић, Остојић, 2006).

Опредељење за одрживи развој туризма Шумадијског округа се заснива на природним, привредним и културно-историјским потенцијалима, који се на прави начин могу туристички валоризовати. Да би се постигли очекивани резултати

трансформације постојећег стања Шумадијског округа неопходно је уложити напоре у унапређење људских и природних потенцијала, променом односа према њима као кључном ресурсу за развој одрживог туризма. Ако се не промени однос према њима ни остали потенцијали неће имати одговарајући амбијент и не може се очекивати повратни ефекат на одрживи развој. За промену привредног амбијента је неопходна економска трансформација и реструктурирање града Крагујевца као регионалног центра и покретача економског развоја Шумадијског округа. Распадом бивше Југославије, услед неповољних политичко-економских околности значајно се променио правац привредног развоја Крагујевца који се кроз процес реструктурирања индустрије све више усмерава ка услужним делатностима, у којима посебно место заузима туризам. Циљ ове анализе је да се покаже да туризам може да буде једна од основних развојних опција Шумадијског округа.

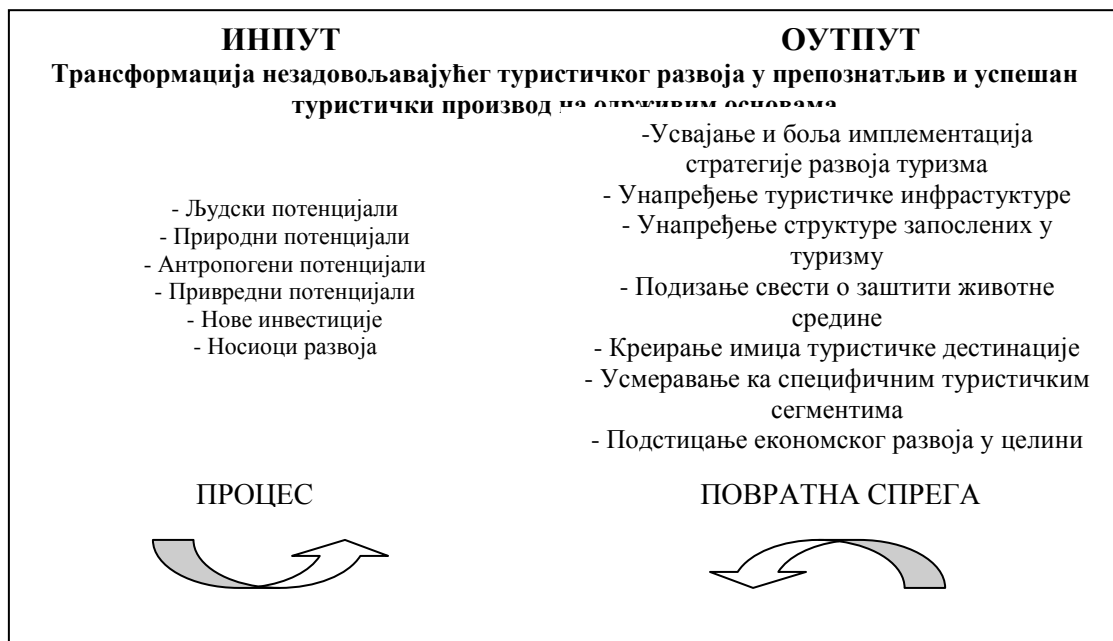

График 8. Трансформација незадовољавајућег туристичког развоја у препознатљив и успешан туристички производ на одрживим основама

Инпут-оутпут анализа природних потенцијала. За пуно вредновање и валоризацију природних туристичких вредности на одрживим основама неопходно је одрживо управљање и ефикасно коришћење природних ресурса, јер се на тај начин ствара основа за потребе одрживог развоја туризма. Заштићена природна добра, ловишта и термоминерални извори су природна богатства Шумадијског округа која га издвајају у односу на остале туристичке регије, али тек њиховим одрживим управљањем и валоризацијом постоји могућност да постану и важни елементи туристичке понуде. Због тога је потребно трансформисати њихов тренутни незадовољавајући инпут у оутпут одрживог и одговорног туристичког развоја. Животна средина као туристички ресурс мора да буде под константним мониторингом не само институција задужених за његово спровођење, већ и локалног становништва, јер проблем отпадних вода и дивљих депонија озбиљно угрожава туристички развој. Да би се остварио одрживи развој туризма у Шумадијском округу од пресудног значаја је трансформација става и

понашања према природним ресурсима као непотрошивом добру. То је могуће остварити пуном имплементацијом политике из области заштите и унапређења животне средине, која је често декларативног карактера.

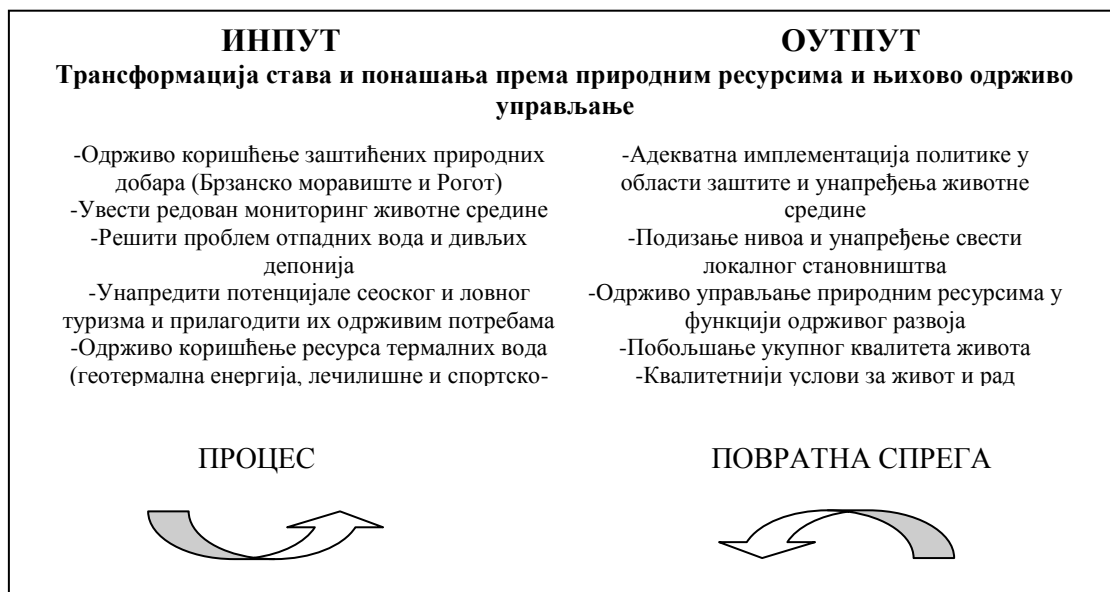

График 9. Трансформација става и понашања према природним ресурсима и њихово одрживо управљање

Инпут-оутпут анализа антропогених потенцијала. Одрживи приступ ка антропогеним ресурсима је подједнако важан као и према природним, јер и они трпе промене као последица друштвених и економских околности. Да би се на прави начин искористили сви природни и друштвени потенцијали важно је спровести акције у циљу унапређења свести локалног становништва о њиховој заштити у функцији одрживог развоја.

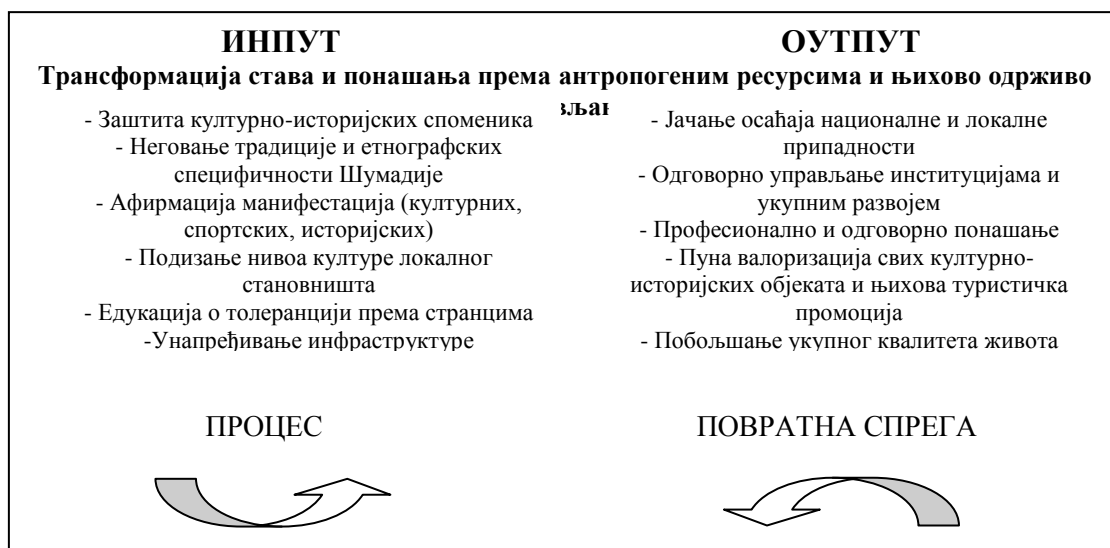

График 10. Трансформација става и понашања према антропогеним ресурсима и њихово одрживо управљање

Тешко је променити став и понашање према антропогеним ресурсима, јер су навике јако укорене у друштвеној средини. Промоцијом и заштитом културно-историјских локалитета, афирмацијом манифестација које негују традицију и етнографску специфичност Шумадије као регије директно се утиче на јачање локалног и регионалног идентитета и осећаја припадности. Подизањем културне свести путем едукације локалног становништва мења се став према странцима, интеракција са туристима омогућава усвајање нових знања и искуства различитих култура. Унапређивање туристичке инфраструктуре не утиче се само на квалитет туристичке понуде, већ у одређеним сегментима она побољшава укупни квалитет живота локалне заједнице.

Инпут-оутпут људских потенцијала. Људски ресурси постају један од главних покретача привредног развоја, а уједно и најважнији фактор у процесу планирања одрживог развоја туризма. Знање постаје све важнији ресурс и стратешка предност, па је са тог становишта оспособљавање и боље коришћење кадрова услов за економски напредак и развој туризма на одрживим основама. Пошто структура образовних профила становника Шумадијског округа не задовољава потребе и захтеве динамичног развоја туризма, неопходно је едуковање нових и преквалификација и оспособљавање већ запослених и неангажованих кадрова за одговорне функције у циљу унапређења туризма на овом простору.

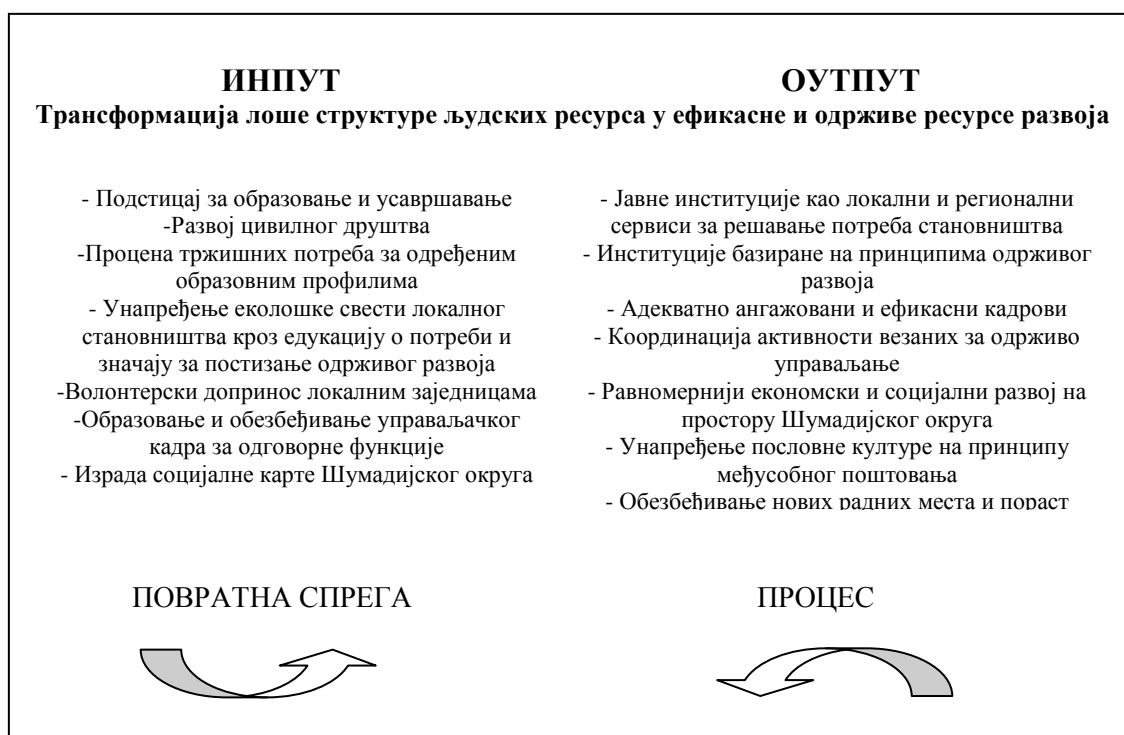

График 11. Трансформација лоше структуре људских ресурса у ефикасне и одрживе ресурсе развоја

У Шумадијском округу влада велика стопа незапослености, па се је због тога развој туризма као радно-интензивне делатности економски оправдан. Људски ресурси у Шумадијском округу нису адекватно ангажовани и максимално

искоришћени. Туристичка предузећа у Шумадијском округу, осим ретких, не пропознају потребу за континуираним улагањем у људске ресурсе, а посебно у њихово знање, као будуће конкурентне предности. Запослени у туризму мора да се посматрају као стратегијски ресурс, јер људски капитал представља основу услужних делатности као што је туризам. Интензивним приливом страних туриста потребно је посветити посебну пажњу подизању стручности и професионалности особља, односно подизању компетенција, усвајању нових знања и развоју каријере.

Шумадијски округ има циљ да створи успешан туристички производ на одрживим основама. Да би се постигла одрживост и виши квалитет услуга у туризму Шумадијског округа потребно је трансформисати одређене сегменте друштвеног живота који тренутно не подржавају очекиване туристичке ефекте:

- Повећање запослености (запошљавање људи који су изгубили посао у реструктурирању индустрије и њихова преквалификација);
- Унапређење економског стандарда и квалитета живота уопште;
- Подстицање предузетничке иницијативе у делатностима које су комплементарно повезане са туризмом;
- Равномернији економски развој на простору целог Шумадијског округа;
- Очување и промоција културно-историјског и етнографског наслеђа, и унапређење свести о националном, регионалном и локалном идентитету и припадности;
- Модернизација инфраструктуре у складу са потребама локалног становништва и туриста;
- Обезбеђивање материјалне базе туризма која прати раст туристичког промета;
- Унапређење еколошке свести и потребе заштите животне средине код локалног становништва Шумадијског округа.

3. SOSTAC анализа

Да би се утврдило постојеће стање туризма у Шумадијском округу, као и могућности његове експлоатације потребно је урадити пре свега ситуациону анализу путем које ће се сагледати основне фазе, изазови, потребна прилагођавања и измене у процесу доношења и реализације стратешких одлука. Свака фаза је повезана и логички произилази из претходне (Љешевић, Остојић, 2006).

Постоји много различитих приступа када је у питању планирање развоја туризма одређене туристичке дестинације. Не постоји један јединствен приступ, али постоје есенцијални елементи које сваки план мора имати. SOSTAC је јединствен приступ који садржи све есенцијалне елементе које мора да садржи сваки план туристичког развоја. Због тога се овај модел показао веома успешним и доказао да је један генерички, моћан и успешан приступ. Његови основни елементи:

1. **Situation** (ситуација) Истраживање где смо сада?.
2. **Objectives** (циљеви) – Где идемо? Како се трудимо да то остваримо?
3. **Strategy** (стратегија) – Како ћемо стићи до циља?
4. **Tactics** (тактика) – Детаљи стратегије?
5. **Action** (акција) – Детаљи тактике?
6. **Control** (контрола) – Мерење и контрола да ли смо стигли тамо!

3.1. Визија и мисија туризма Шумадијског округа

Визија Шумадијског округа је да се у скоријој будућности туристички профилише и усмери ка конкретним тржишним сегментима, међу којима посебна пажња треба да се посвети пословном, транзитном, спортском, екскурзионо-манifestационом, ловном, културно-историјском, градском и сеоском туризму. Промоцијом туризма на одрживим основама се остварује мултипликован ефекат на друштвено-економске прилике на простору Шумадијског округа. Одрживи развој туризма доприноси убрзаном економском развоју, новим инвестиционим и инфраструктурним улагањима, као и заштити богатог културно-историјског наслеђа и природе. Суштина визије развоја туризма Шумадијског округа је да се туризам и његови потенцијали на прави начин вреднују и искористе чиме би се остварили дугорочни ефекти унапређење квалитета живота уопште.

Мисија је да се кроз туризам подстакне развој и осталих делатности уз максимално учешће локалног становништва и привлачење страног капитала и улагача. Мисија је да се путем развоја туризма укључе сви могући људски ресурси у идеју заштите животне средине и културно-историјског наслеђа. Поменута мисија има изразито хуманистички карактер, што би резултовало унапређењем националне и локалне припадности становништва, као и подизања свести о културној и етнографској специфичности и јединствености овог простора.

3.2. Ситуација (Situation)

Ситуациона анализа посматра развој туризма Шумадијског округа кроз интерну (SWOT) и екстерну (PEST) тачку гледишта, да би добили комплетну слику о тренутним снагама, слабостима, шансама и претњама, на основу којих планирамо туристички развој у будућности. Анализа развоја туризма у Шумадијском округу пре свега мора да утврди специфичности тренутне туристичке понуде и њене предности и мане у односу на конкуренцију на туристичком тржишту. Одређивање места које туризам као делатност тренутно има у укупном развоју, обезбеђује смернице за његов будући развој у контексту одрживости.

3.3. Циљеви (Objectives)

Неки од значајнијих циљева развоја туризма Шумадијског округа су:

- Подстицање развоја економије Шумадијског округа уз посебан осврт на допринос туризма економском развоју и привлачењу страних инвеститора;
- Повећање запослености у туризму и комплементарним делатностима;
- Грађење позитивног имиџа о Шумадијском округу као атрактивној туристичкој дестинацији и привлачење страних инвеститора;
- Очување природних и културних вредности и њихова потпуна промоција;
- Учешће туризма у реструктурирању привреде и стимулација развоја малих и средњих предузећа;
- Подизање културне и еколошке свести код младих и јачање локалног патриотизма и националне припадности;

-Стварање позитивне економске и културне атмосфере у граду, чиме би се стваралачки и идејни капацитет младих у потпуности искористио.

3.4. Стратегија (Strategy)

Постићи зацртану визију будућег развоја туризма града Крагујевца захтева поступност спровођења следећих корака:

-Први корак мора да буде изградња примарне инфраструктуре у оној мери у којој би подржала планирани развој туризма. Са изградњом инфраструктуре потребно је обезбедити и смештајне капацитете прилагођене потребама туриста различитих афинитета;

-Други корак је обезбеђивање едукованих и оспособљених кадрова за рад у туризму и његово вођење;

-Трећи корак је уређење постојећих туристичких локалитета (културно-историјских и природних) и афирмација нових садржаја интересантних савременом туристи;

-Четврти корак је реструктурирање привреде Шумадијског округа у складу са актуелним економским приликама, уз све значајнији удео услужних делатности. У реструктурирању привреде важну улогу имају мала и средња предузећа као будући носиоци економског развоја, која своје пословање могу да усмере ка великим системима, као што је Фиат аутомобили Србија. Посредством ових економских подстицаја обезбеђује се испуњавање основног економског циља или запошљавање младих људи различитих занимања;

-Развојем туризма очекује се и квалитативна промена свакодневних услова живота становништа на простору Шумадијског округа, унапређење мултикултуралне, еколошке и националне свести.

3.5. Тактика и поступци реализације (Tactics)

Развоја туризма Шумадијског округа треба да се базира на следећим перспективним видовима туризма:

- Пословни туризам;
- Градски туризам;
- Бањски туризам;
- Транзитни туризам;
- Сеоски туризам;
- Спортски туризам;
- Ловни туризам;
- Екскурзионо-манифестациони;
- Културно-манифестациони;
- Индустијски туризам.

Развојем и савременом промоцијом поменутих туристичких садржаја Шумадијски округ би постао атрактивна туристичка дестинација, не само од националног већ и међународног значаја. За постизање поменутог циља потребно је обезбедити смештајне капацитете који би пратили очекивани раст туристичког промета, као и неопходну саобраћајно-комуналну и туристичку супраструктуру.

3.6. Акциони план и непосредна реализација (Action)

Најзначајнији кораци у правцу развоја туризма Шумадијског округа се остварују кроз следеће факторе инпута:

-Образовна структура и стручне квалификације људских ресурса тренутно не задовољавају потребе будућег развоја туризма Шумадијског округа, поготово у мањим општинама као што су Рача, Кнић и Лапово. Проблем недостатка и неодговарајуће структуре школованих кадрова је посебно изражен у сфери хотелијерства и туризма, иако на Економском факултету у Крагујевцу и Факултету за туризам и хотелијерство у Врњачкој Бањи постоји образовни потенцијал да тај проблем реши. На ПМФ-у у Крагујевцу је постојао смер еко-туризмолога које је након само четири године угашен. Образовање интердисциплинарних занимања као што је еко-туризмолог је важно, јер омогућава вишедимензионалну перцепцију животне средине, њених потенцијала, оптималног коришћења и заштите базирајући се на принципима одрживог развоја.

-Туризам као делатност има “преливајући” ефекат на комплементарне делатности, па и сам развој привреде зависи од постигнутих резултата развоја туризма. Развој туризма доводи до развоја трговине, пољопривреде и грађевинарства, а чест је и повратан ефекат, јер пословни туризам је могућ када је пословна атмосфера на простору Шумадијског округа повољна за улагање. Пословни туристи обично имају обичај да посећују најзначајније туристичке атракције, па на тај начин подстичу туристички развој уопште;

-Инвестиције су врло важан предуслов, јер за развој туризма као делатности није довољан само јасно дефинисан план развоја туристичке дестинације, већ он зависи и од страних инвеститора и развојних фондова који би квалитативно утицали на конкурентност града Крагујевца у туристичком и економском смислу (Љешевић, Остојић, 2006).

3.7. Контрола (Control)

Контрола постигнутих резултата се остварује праћењем и евалуацијом постигнутих циљева, чиме се добијени резултати користе за дефинисање и отклањање проблема насталих у току анализе стања и потенцијала развоја туризма Шумадијског округа. Прави резултати праћења постигнутих циљева се остварују тек када стратегија развоја туризма на нивоу округа јасно дефинише правце развоја и њихове очекиване резултате (Љешевић, Остојић, 2006).

Позитивни импулси планског развоја туризма се очекују оснивањем регионалне туристичке организације Шумадијског округа, која би објединила и организовала постојећу туристички понуду њених општина.

4. PESTEL анализа туризма Шумадијског округа

Један од објективних показатеља оправданости развоја туризма је PESTEL анализа. Она је име добила од почетних слова анализираних фактора. Она анализира све позитивне, али и негативне стране процеса развоја туризма. Посматрајући однос погодности и недостатака, PESTEL анализира и прецизно дефинише појединачне, али и заједничке утицаје политичких, економских, социјалних фактора у актуелној правној ситуацији у оквиру посматраног

техничко-технолошког тренутка и у постојећим еколошким условима. Она обично претходи SWOT анализи. Код нас у земљи су доминантни фактори из сфере политичких утицаја због нестабилне политичке ситуације у земљи. За разлику од политичких утицаја својствених за наше подручје код западноевропских или америчких истраживања доминантни су технолошки и социокултурни фактори (Љешевић, Остојић, 2006).

Табела 46. PESTEL анализа Шумадијског округа

		ПОГОДНОСТИ	НЕПОГОДНОСТИ
P	Политички фактори	<ul style="list-style-type: none"> -Политички консензус о туризму као веома значајној развојној стратегији -Политичка сагласност будућег развоја ка европским интеграцијама, усвајањем европског система вредности -Релативно стабилна политичка ситуација, у којој се предвиђени развојни планови настављају и након избора -Изражена политичка иницијатива усмерена ка регионализацији -Усвајање Стратегије одрживог развоја туризма на регионалном нивоу 	<ul style="list-style-type: none"> -Политика испред стручности -Недостатак стручних кадрова -Врло чести политички сукоби око развојних праваца и потреба које су неопходне -Значајан утицај политичких партија на економска и социјална дешавања -Честе промене локалних власти -Недоследност спровођења стратегије развоја -Развојни правци туризма су често одређени интересима политичких партија, а не стварним потребама
	Економски фактори	<ul style="list-style-type: none"> -Одличан економско-географски положај -Постојање високо квалификоване и вредне радне снаге -Дуга традиција индустријског развоја -Одлични потенцијали за пољопривредну производњу -Постојање туристичко-угоститељских капацитета -Релативно добра саобраћајна инфраструктура -Значајан потенцијал тржишта -Простор које се може економски валоризовати 	<ul style="list-style-type: none"> -Економска неефикасност постојећих привредних субјекта -Одсуство обједињене регионалне туристичке понуде -Велика разлика у економском развоју унутар регије -Незадовољавајућа туристичка инфраструктура, квантитативно и квалитативно -Спора и неефикасна приватизација посебно изражена у хотелско-угоститељској делатности -Недостатак стручних кадрова у туризму -Споро реструктурирање, поготово у подручјима традиционалне индустрије
	Социјални фактори	<ul style="list-style-type: none"> -Дуга традиција бављења туризмом -Воља и спремност становништва за преквалификацију и усавршавање -Постојање Универзитета у оквиру којег постоји факултет за хотелијерство и туризам -Релативно добра политика запошљавања и социјална политика -Позитиван став према развоју туризма -Постојање туристичких организација у свим општинама -Изражена свест о регионалном идентитету и припадности -Специфична и препознатљива етнографија, култура, историја и гастрономија 	<ul style="list-style-type: none"> -Недостатак стручних кадрова, посебно у мањим општинама -Велика емиграција из сеоских средина -Непостојање регионалне туристичке организације -Непостојање обједињене туристичке понуде -Неадекватна промоција на националном и међународном тржишту -Изражена урбанизација ка градским подручјима, несразмерна са потенцијалима истих -Неравномерна густина насељености -Присутна нетолеранција и ксенофобија као последица грађанских и социјалних сукоба у прошлој деценији

Т	Техничко-технолошки фактори	<ul style="list-style-type: none"> -Постојање саобраћајне, комуналне и енергетске инфраструктуре -Добра покривеност телевизијским, телефонским сигналом и интернетом 	<ul style="list-style-type: none"> -Техничка опремљеност хотелских објеката која није у складу са савременим стандардима -Неадекватна информатичка промоција туристичких атрактивности -Лош квалитет саобраћајне инфраструктуре -Не примењују се модерни техничко-технолошки процеса који у мањој мери загађују животну средину
Е	Заштита животне средине	<ul style="list-style-type: none"> -Постојање природних туристичких ресурса -Постојање еколошке инфраструктуре (депоније, станице за пречишћавање фекалних и отпадних вода) -Могућност узгајања органске хране у сеоским подручјим -Значајан биљни и животињски диверзитет -Гасификација индустријских погона и градских насеља -Образовне институције едукују и шире свест о заштити животне средине 	<ul style="list-style-type: none"> -Постојање великих загађивача широм територије Шумадијског округа и могућност већих еколошких акцидента -Непоштовање закона о заштити животне средине -Непостојање свести о заштити природне и животне средине -Недовољна заштита од ерозије, клизишта, поплава и метеоролошких непогода -Неконтролисан лов и риболов који доводи до нарушавања еколошке равнотеже -Неконтролисана употреба хемијских препарата у пољопривреди
Л	Правни аспекти	<ul style="list-style-type: none"> -Постојање Стратегије одрживог развоја туризма на регионалном и општинском нивоу -Постојање Закона о локалној управи -Постојање регионалних и локалних судских институција -Ефикасно добијање дозвола за рад и изградњу туристичких објеката -Постојање просторних и генералних планова у којима туризам заузима важно место у највећем броју општина 	<ul style="list-style-type: none"> -Недовољно поштовање закона и других правних аката -Правна централизованост државе -Превелико пореско оптерећење становништва и привредних субјеката -Општа правна несигурност, како на националном, регионалном и локалном нивоу -Велики утицај политике на правну регулативу -Неефикасност рада судских институција -Гломазан и нестручан административни апарат

Извор: Љешевић, М., Остојић, Н. (2006), Стратегија одрживог развоја општине Горњи Милановац, Европски центар за мир и развој, Београд-прилагођено од стране аутора

PESTEL анализа Шумадијског округа показује да на развој туризма утичу погодности, али и непогодности које су условљене политичким, економским, социјалним, техничко-технолошким, еколошким и правним аспектима. Кључне погодности развоја туризма у контексту политичких прилика је иницијатива ка регионализацији која треба да афирмише регионалне туристичке потенцијале, док се непогодности углавном односе на политичку нестабилност и партијску политику запошљавања нестручних кадрова. Економски фактори који утичу на развој туризма у Шумадијском округу у категорији погодности су у вези са географским положајем, дугом традицијом индустријског развоја и значајним потенцијалом тржишта, док се непогодности односе на неравномерност економског развоја, спору приватизацију, недостатак стручних кадрова и неефикасност постојећих привредних субјеката. Социјални фактори који делују позитивно на развој туризма су подршка локалног становништва за развој туризма, дуга традиција бављења туризмом и препознатљива етнографија, култура, историја и гастрономија, док су непогодности туристичког развоја неадекватна промоција Шумадијског округа као туристичке регије, непостојање регионалне туристичке организације и заједничке туристичке понуде. Утицај

техничко-технолошких фактора на развој туризма није присутан као претходни аспекти, његове погодности за развој туризма су одговарајућа инфраструктура и покривеност Шумадијског округа телевизијским и телефонским сигналом и интернетом. Техничко-технолошке непогодности које ограничавају туристички развој Шумадијског округа се манифестују кроз неадекватну техничку опремљеност хотелских објеката што директно утиче на квалитет туристичког искуства, изостанак модерне информатичке промоције туристичких потенцијала и технолошке процесе који не задовољавају еколошке стандарде. чиме се трајно угрожава један од најважнијих туристичких ресурса, а то је животна средина. Заштита животне средине се често занемарује као важан фактор који утиче на туристички развој, па је због тога квалитет животне средине у Шумадијском округу нарушен као последица великог загађивања, непостојања еколошке свести и непридржавање еколошким законима. Погодности туристичког развоја Шумадијског округа из еколошког аспекта се односе на висок квалитет природних ресурса, постојање еколошке инфраструктуре (депоније, станице за пречишћавање фекалних и отпадних вода) и постојање образовних институција које у будућности могу да едукују и шире свест о потреби заштите животне средине. Актуелна правна ситуација утиче на развој туризма Шумадијског округа позитивно јер постоји правни оквир који гарантује његов развој и он је обезбеђен постојањем Стратегије одрживог развоја туризма на регионалном и општинском нивоу, Закона о локалној управи и регионалних и локалних судских институција, док су непогодности недовољно поштовање закона и других правних аката, правна централизованост државе, превелико пореско оптерећење становништва и привредних субјеката, општа правна несигурност, неефикасност судских институција и велики утицај политике на правну регулативу.

5. SWOT анализа туристичких потенцијала Шумадијског округа

Путем SWOT анализе се у приложеним табелама обрађују следећа подручја веома важна за развој туризма у Шумадијском округу:

Табела 47. Општа инфраструктура и саобраћај Шумадијског округа

ПРЕДНОСТИ	СЛАБОСТИ
<ul style="list-style-type: none"> - Дobar географски положај округа у централном делу Србије, на прожимању регија -Близна Коридора 10 (железничког и друмског) - Развијена телекомуникациона мрежа - Значајно улагање у саобраћајну инфраструктуру и реконструисана мрежа путева - Уређена водоводна, канализациона и гасоводна мрежа на највећем делу територије Шумадијског округа -Постојање заинтересованих надлежних институција у локалу за побољшање путне 	<ul style="list-style-type: none"> - Лош саобраћајни положај, изолованост од у најважнијих друмских и железничких праваца (осим општине Лапово) - Недостатак туристичке сигнализације (осим града Крагујевца) -Слаба покривеност саобраћајном сигнализацијом, пружни прелази неадекватни и небезбедни -Преоптерећеност саобраћајне мреже и недостатак паркинг простора у општинским центрима и граду Крагујевцу - Недоследност стриктног примењивања закона, прописа и казнене политике у области заштите животне средине што за последицу има велику загађеност и лошији квалитет живота

<p>инфраструктуре</p> <ul style="list-style-type: none"> - Добра територијална покривеност путном мрежом у региону (разуђена путна мрежа региона) 	<ul style="list-style-type: none"> -Недостатак финансијских средстава за инфраструктурна улагања на регионалном нивоу -Лоше стање постојеће путне, железничке и друмске мреже у региону -Недостатак стручних кадрова и институција као што је Агенција за безбедност саобраћаја на нивоу округа и непостојање институције за регионалну и међуопштинску сарадњу у области саобраћаја
<p>ШАНСЕ</p>	<p>ОПАСНОСТИ</p>
<ul style="list-style-type: none"> - Градске власти схватају значај добре инфраструктуре сматрајући је за важан импулс економском развоју због чега улажу значајна средства у њену изградњу -Развојем привреде и убрзаним економским развојем одвајају се већа средства за изградњу инфраструктуре -Инвестицијом државе и града Крагујевца обезбеђена су средства неопходна за оспособљавање Фиатове фабрике аутомобила -Добијање средстава из домаћих и страних фондова - Израда регионалних пројеката, приближавање предприступним фондовима -Регионализација-децентрализација Републике 	<ul style="list-style-type: none"> - Недостатак средстава да се постојећа инфраструктура одржава, а будућа изгради - Оптерећеност инфраструктуре на нивоу целог Шумадијског округа, а посебно у граду Крагујевцу и Аранђеловцу, увећавањем броја становника у периоду од 2000. године -Нестабилна политичка ситуација -Постојање великог броја клизишта -Нерешени имовинско правни односи -Несузбијање корупције

Општа инфраструктура и саобраћајнице у Шумадијском округу нису у складу са туристичким потребама, јер не задовољавају основне услове одрживог туристичког развоја. Саобраћајно-географски положај Шумадијског округа није ни повољан а ни неповољан. Повољан саобраћајни положај је у општини Лапово и он је одређен близином Коридора 10. Неповољности саобраћајног положаја се могу ублажити изузетно добрим географским положајем простора на прожимању регија. Са друге стране добра територијална покривеност путном мрежом и разуђена путна мрежа округа елиминису последице реалативно неповољног саобраћајног положаја осталих општина. Најозбиљнији пројекти су усмерени на унапређење саобраћајног положаја путем пројекта изградње ауто пута кроз Централну Србију, чији су радови почели на делу од Баточине (Е-75) до Крагујевца. Постојећи саобраћајни положај града Крагујевац ван значајнијих саобраћајница се може отклонити или ублажити садржајнијом туристичком понудом и атрактивностима због којих би туристи масовно са главних правца гравитирали ка Крагујевцу. Одсуство туристичке сигнализације на простору целог Шумадијског округа, осим у граду Крагујевцу и делимично у општини Топола, је показатељ туристичког развоја, тако да је неопходно изградити туристичку сигнализацију која би на препознатљив начин била јединствена само за простор Шумадијског округа, испуњавајући неопходне националне стандарде. Позитивни резултати прилагођавања саобраћајне инфраструктуре потребама туризма се могу очекивати у скоријој будућности јер локалне власти планирају значајна материјална улагања у реконструкцију постојеће саобраћајне мреже и изградњу нових саобраћајница које треба да буду покретач економског развоја, па самим тим и развоја туризма. Проблем код извођења инфраструктурних радова од регионалног значаја је недостатак координације на међуопштинском нивоу.

Озбиљан проблем је и недоследност примене Закона о заштити животне средине што за последицу има загађеност и деградацију квалитета живота

Табела 48. Туристичка инфраструктура и ресурси Шумадијског округа

ПРЕДНОСТИ	СЛАБОСТИ
<ul style="list-style-type: none"> -Заинтересованост општинских власти да туризам посматрају као један од кључних покретача економског развоја -Позитиван став локалног становништва према развоју туризма -Обучени људски ресурси и дуга традиција образовања туристичко-угоститељских профила -Природни ресурси (нетакнута природа и постојање објеката природног наслеђа-Рисовача, Брзанско моравиште) -Постојање бањских локалитета уз могућност опремања нових (Буковичка бања, бања Вољавча) -Значајна заинтересованост житеља региона за бављење сеоским туризмом, сачувана архитектура и добра организованост традиционалних сеоских газдинстава -Богато културно-историјско наслеђе -Етнолошки ресурси (гастрономија, обичаји, манифестације и стари занати) -Амбијентални ресурси (Ботаничка башта, акваријум, парк Буковичке бање) -Велики број музеја са различитим поставкама -Гостољубивост и љубазност становника -Географски положај и клима (испреплетаност са суседним регијама) -Светски позната манифестације “Велики школски час” у Крагујевцу и “Мермер и звуци” у Аранђеловцу -Богата угоститељска понуда која се заснива на квалитетним и укусним кулинарским специјалитетима, како локалним, тако и националним -Укључивање додатних туристичких садржаја у туристичку понуду округа и њено репозиционирање кроз развој спортског, ловног, сеоског и манифестационог туризма -Повољна старосна структура становништва и њихова заинтересованост за рад у туризму 	<ul style="list-style-type: none"> -Недостатак координације и сарадње на регионалном нивоу -Не постоји дефинисана заједничка туристичка понуда региона -Незавршена реституција и нерешени правно-имовински односи -Лоша инфраструктура и запуштеност смештајних капацитета -Недовољни смештајни капацитети свих категорија -Недостатак личне иницијативе и предузимљивости -Униформност туристичке понуде и недостатак нових услуга усмерених ка специфичним тржишним сегментима -Лоша и нестабилна економска и политичка ситуација -Незадовољавајућа структура запослених, посебно изражена у лошим менаџмент, комуникацијским и информационам вештинама -Неповезаност носилаца туристичке понуде -Одсуство информисаности и културе понашања -Неискоришћеност свих туристичких потенцијала -Неорганизовано бављење промоцијом туристичких потенцијала и локалитета -Недостатак истраживања и студија о новим туристичким локалитетима -Лоша комунална опремљеност постојећих туристичких локалитета -Недовољан број туристичких водича на територији Шумадијског округа -Непостојање препознатљивог бренда, симбола Шумадијског округа -Неадекватни пратећи садржаји постојећој туристичкој понуди -Непостојање јединственог регистра туристичких посета на нивоу округа -Школски програми нису усмерени ка посетама значајним домаћим туристичким локалитетима
ШАНСЕ	ОПАСНОСТИ
<ul style="list-style-type: none"> -Коридор 10 пролази кроз територију Шумадијског округа омогућавајући ефикасан начин повезаности и доласка туриста изван региона -Постојање иницијативе за формирање регионалне туристичке организације Шумадијског округа 	<ul style="list-style-type: none"> -Туристички развој без јасне стратегије и плана -Економска и политичка нестабилност -Изражено загађивање животне средине и угрожавање одрживости руралне средине -Квалитет услуга на незадовољавајућем нивоу и успорен раст продуктивности

<ul style="list-style-type: none"> - Сеоски туризам (агротуризам, учествовање у пољопривредним радовима) - Бањски туризам (промоција Бања Вољавча, поново уређење Лужничке и Ботунске бање) - Ловни туризам (све општине Шумадијског округа имају удружења ловаца и уређена ловишта) - Еко-туризам (туристичка афирмација Ботаничке баште и Акваријума у Крагујевцу, као и развој birdwatching-а дуж тока Велике Мораве у општинама Лапово и Баточина) - Културно-манifestациони туризам (Велики школски час, Мермер и звуци, Опленачка берба) - Сајамске манифестације у Шумадија сајму у Крагујевцу везане за туризам и његову промоцију - Религиозни туризам (обилазак манастира на простору Шумадијског округа и њихово тематско и историјско повезивање-Вољавча, Благовештење, Петковица) - Специјализоване туре (винске, пешачке, јахачке, гастрономске, бицикличке) - Доступност информација кроз интернет презентације Туристичких организација општина Шумадијског округа и града Крагујевца - Индустијски туризам специфичан за старо градско језгро Крагујевца и индустријске објекте у њему (Ливница, Кнежев арсенал) 	<ul style="list-style-type: none"> - Недовољна примена савремених информационих технологија у угоститељско-хотелској делатности - Одсуство стандардизације понашања и пословања у туризму - Глобална рецесија - Конкурентност између региона, округа, одвлачење туриста од стране суседних и несуседних региона - Недовољна регулатива из области заштите животне средине, као једног од предуслова развоја туризма на територији Шумадијског округа
---	---

Постојећа туристичка инфраструктура Шумадијског округа тренутно не испуњава захтеве туриста. Због тога је потребно прилагодити туристичку инфраструктуру захтевима туриста како би се туристички развој у будућности сконцентрисао на потенцијалне предности. Да би обезбедили туристичку инфраструктуру адекватну захтевима туристичког тржишта потребно је сегментирање туристичке понуде Шумадијског округа. Сегментацијом туристичке понуде значајније место би заузимао туризам посебних интересовања као што је индустријски туризам, вински туризам, манифестациони туризам, еко-туризам и у оквиру њих специјализоване туристичке туре као што су винске, пешачке, јахачке, гастрономске, бицикличке. Предности и шансе туристичког развоја Шумадијског округа су велике, али постоје и одређене слабости и опасности. Шанса развоја туризма на одрживим основама је промоција бањског, сеоског и ловног туризма који је усмерен ка природи, која представља ресурс одмора и опуштања, као и бег од брзог начина живота савременог човека и његових свакодневних проблема и обавеза. Сајамске манифестације и интернет наступ олакшавају присутност понуде Шумадијског округа у националним и међународним размерама, па због тога она мора да буде интегрисана на нивоу округа. Озбиљна конкурентност туристичких регија како из земље, тако и из света захтева јасну стратегију туристичког развоја одрживог туризма са прецизним плановима и акцијама на његовом унапређењу и промоцији. За конкурентност на тржишту неопходни су и едуковани кадрови за рад у туристичкој делатности, који у односу на директне конкуренте заостају у професионализму, менаџмент, комуникацијским и информатичким вештинама. Проблем образовања и оспособљавања кадрова за рад у туризму се временом превазилази, јер у

Шумадијском округу постоје институције способне да едукују кадрове за туризам и угоститељство, а посебно за најодговорнија места носиоца промена, менаџера.

Табела 49. Туристичка понуда и маркетинг Шумадијског округа

ПРЕДНОСТИ	СЛАБОСТИ
<ul style="list-style-type: none"> -Антропогене туристичке вредности (културно-историјски споменици и манифестације) <li style="padding-left: 20px;">-Природно богатство <li style="padding-left: 20px;">-Географски положај -Непосредност, срдачност и традиционално гостопримство -Постојање туристичких организација 	<ul style="list-style-type: none"> -Недостатак финансијских средстава -Неодговарајућа квалификациона структура запослених <li style="padding-left: 20px;">-Низак ниво професионализма -Недефинисана туристичка пропаганда без јасно прецизираног туристичког производа <li style="padding-left: 20px;">-Слаба веза између туристичко-угоститељских објеката и додатних комплементарних садржаја -Непостојање јединствене регионалне туристичке понуде
ШАНСЕ	ОПАСНОСТИ
<ul style="list-style-type: none"> -Формирање регионалне туристичке организације -Спровођење националне и регионалне стратегије развоја туризма -Реализација стратешког плана економског развоја на локалном и регионалном нивоу у којем туризам заузима значајно место <li style="padding-left: 20px;">-Обука постојећих кадрова -Унапређење економског развоја Шумадијског округа <li style="padding-left: 20px;">-Развијена медијска мрежа која може да учествује у промоцији и афирмацији развоја туризма 	<ul style="list-style-type: none"> -Неконкурентност туристичке понуде у односу на оближње туристичке регије у земљи и иностранству -Недефинисана и непрецизна туристичка понуда Шумадијског округа на тржишту <li style="padding-left: 20px;">-Неадекватно позиционирање регије у националним и међународним оквирима

Упоређујући предности и слабости може се уочити да су предности и шансе значајне, али се могу остварити тек када се промени став о туризму као делатности. Са друге стране озбиљан проблем су слабости и могуће опасности које ће постати реалност ако се тренутна превазиђена филозофија развоја туризма не замени са стратегијом одрживог развоја туризма на нивоу целог Шумадијског округа. Предности развоја туризма у Шумадијском округу су културно-историјска баштина и природно богатство, али и традиционално гостопримство и етнографске специфичности Шумадије. Шансе да туризам постане носилац економског развоја регије су реалне ако се доследно поштује и спроводи национална и регионална стратегија туризма. Носилац туристичког развоја у будућности би требало да постане Регионална туристичка организација Централне Србије која би објединила понуду града Крагујевца као центра регије са осталим општинама Шумадијског округа, чиме би она постала конкурентнија на туристичком тржишту. Структура запослених у туризму није задовољавајућа, па је због тога потребно учинити напоре да се постојећи образовни профили кроз обуку или преквалификацију оспособе за потребе савременог туризма. За носиоце процеса едукације потребно је ангажовати недлежне институције које поседују кадрове способне да пренесу практично и теоријско искуство дугогодишњег рада у туризму. То су едукатори специјализовани за континуирано оспособљавање и ангажовање људских ресурса у циљу унапређења квалификација и компетенција

запослених у туризму. Опасности су присутне у сфери недефинисаног туристичког развоја из којег произилази неконкурентност туристичке понуде у односу на сусуедне туристичке регије у земљи и иностранству. Због тога туристичка понуда Шумадијског округа мора да агресивном туристичком промоцијом дефинише циљне групе потенцијалних гостију и позиционира се у свести жељених туриста.

IV СТРАТЕШКИ ПРАВЦИ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА ТУРИЗМА ШУМАДИЈСКОГ ОКРУГА

Стратешки правци одрживог развоја туризма у Шумадијском округу су усмерени на његово позиционирање као атрактивне туристичке дестинације у националним и међународним оквирима. Концепт одрживог развоја може се интегрисати у постојећи туристички развој једино кроз стратешке циљеве развоја. Они су дефинисани визијом, мисијом, циљевима и задацима одрживог развоја туризма Шумадијског округа.

1. Визија развоја одрживог развоја туризма Шумадијског округа

Развојна шанса Шумадијског округа се базира на разноврсној туристичкој понуди. Природни и културно-историјски туристички потенцијал и повољан туристичко-географски положај Шумадијског округа у националним и интернационалним оквирима је основа за што боље позиционирање туристичке регије у свести туриста. Ради лакшег позиционирања и пласмана на међународном тржишту промоција туристичке понуде би требало да се спроводи на нивоу обједињене понуде Централне Србије. Једно од главних опредељења визије развоја туризма је фокусирано на промоцију туризма као делатности која утиче на економски развој, обезбеђивањем додатних прихода и запослења. Усвајањем позитивног става према развоју туризма оствариће се користи и у другим сегментима развоја локалне заједнице, социјалним и еколошким. Развој туризма омогућава да све више младих узима учешће у овој делатности професионално се оспособљавајући за потребе туризма и тако доприноси мањој емиграцији ка већим градским срединама. Задржавањем младог становништва у руралним подручјима, локална и регионална власт исказују своје опредељење да оживе и ревитализују села. Развојем сеоског туризма обезбеђује се материјална база у виду новоизграђених кућа и апартмана, који су посебно опремљени за потребе и жеље савременог туристе, уједно и запошљавајући чланове домаћинства.

Визија развоја туризма је да природне и културне вредности Шумадијског округа одрживим коришћењем добију нове употребне вредности. Неки од могућих начина остваривања тог циља су:

- Обезбедити саобраћајну и комуналну инфраструктуру која задовољава потребе туристичког промета као основу за његов несметан развој и унапређење квалитета живота шире друштвене заједнице;
- Обезбедити квалитетну угоститељско-туристичку инфраструктуру;
- Валоризовати све природне и друштвене ресурсе на простору Шумадијског округа за потребе развоја туризма на одрживим основама;

- Развојем туризма обезбедити ревитализацију сеоских средина;
- Запошљавањем и образовањем младих људи отклонити масовну емиграцију из руралних ка урбаним средина;
- Обезбедити едукован и оспособљен кадар који је способан да туристичку понуду округа презентује туристима на професионалан и савремен начин;
- Развојем услужних делатности, међу којима посебно место заузима туризам, реструктурирати традиционалну привреду која је била базирана развоју индустрије;
- Мониторингом прецизно утврдити утицај туризма на квалитет и стање животне средине;
- Развојем туризма отклонити негативне ставове и предрасуде локалног становништва према туристима и омогућити отвореност ка усвајању новог начина размишљања и система вредности.

2. Мисија и циљеви одрживог развоја туризма Шумадијског округа

Мисија Шумадијског округа као туристичке регије мора да буда јасна и тржишно оријентисана у својим ставовима. Истовремено, мора да буде у складу са могућностима регије и њене туристичке индустрије. Она мора да одражава баланс различитих интереса: корисника туристичких услуга, стејкхолдера, привреде и локалног становништва. У остварењу те мисије неопходно је етапно остваривање одговарајућих циљева ка остварењу мисије, коришћењем интерних предности и екстерних шанси Шумадијског округа као туристичке дестинације боље него потенцијална конкуренција.

Развој туризма у контексту одрживог развоја треба да покаже смернице будућег развоја туристичке регије обухватајући процену достигнутог развоја регије. Главни задатак планирања одрживог развоја туризма је да покаже да туризам може да се развија у складу са одрживим развојем и да може бити једна од водећих развојних делатности. Да би мисија развоја туризма Шумадијског округа била испуњена потребно је следеће:

-Да се туризам афирмише као делатност која може да оствари значајну и одрживу економску, социјалну и еколошку корист;

-Да се промоцијом туризма привуку потенцијални домаћи и страни инвеститори чији капитал је неопходан за туристички развој;

-Да се утврди стварна употребна вредност ресурса значајних за развој туризма и да се на основу добијених квантитативних и квалитативних резултата усмери и профилише туристички развој на одрживим основама;

-Да се у Шумадијском округу прецизно одреде простори перспективни за туристички развој, као и да се предвиде могући проблеми њихове реализације на одрживим основама;

-Да се потенцира на развоју одрживог туризма јер он представља један од кључних чинилаца економског и друштвеног преображаја Шумадијског округа као регионалне целине.

Мисија Шумадијског округа као туристичке регије је обезбеђивање укупног задовољства туриста уз складан друштвени, привредни и културни развој туристичке регије. Успешан исход је могућ ако се обезбеди да мисија и различити циљеви буду јасни и прихваћени на туристичком тржишту.

Циљеви опредељују у ком правцу туристичка регија треба да усмери свој развој, а њихово остваривање је могуће кроз смернице будућег развоја. Циљеви мора да одражавају конкурентске предности Шумадијског округа, његове ресурсе и могућности (географску и етнографску препознатљивост, богатство природних и антропогених ресурса и друго).

Приликом дефинисања циљева одрживог развоја туризма Шумадијског округа потребно је раздвојити опште и посебне циљеве. Општи циљеви су везани за цело подручје, док се посебни циљеви концентришу на конкретне туристичке локалитете. Самореализација општих и посебних циљева и њихова међусобна интеракција, доводе до остварења главног циља, а то је развој туризма у контексту одрживог развоја.

Пошто је за развој било које делатности неопходна јасна и недвосмислена подршка, и за развој туризам је важан општи консензус свих друштвених структура, са посебним освртом на подршку локалног становништва. Да би се обезбедила подршка за развој туристичке делатности на начелима одрживог развоја, потребно је урадити следеће:

- Обезбедити услове за прилив инвестиција у Шумадијски округ на бази значајних туристичких потенцијала и повољног геостратешког положаја;
- Унапредити систем образовања према потребама туристичке делатности;
- Интегрисати туристички развој на одрживим основама у сегменте политике, планирања и управљања;
- Развити инфраструктуру базирану на принципима заштите животне средине;
- Подићи капацитет локалних органа управљања и пратећих институција, због ефикасније имплементације програма и пројекта туристичког развоја у институционалне оквире;
- Диверсификовати туристичку понуду и подићи ниво туристичких услуга;
- Омогућити приступ природним ресурсима, изградњом неопходне туристичке инфраструктуре;
- Обезбедити економску одрживости постојећих и нових туристичких производа;
- Припремити све заинтересоване за шире укључивање у туристичке активности, посебно локално становништво;
- Развити информациони систем који прати тренутно стање и промене туристичке понуде и тражње;
- Увести проактивни став према променама у туристичком промету;
- Постићи висок ниво система контроле и управљања туристичком понудом;
- Усвојити стандарде понашања туристичких радника према туристима и обезбедити перманентну контролу квалитета смештаја, хране и услуга;
- Развијати континуирану едукацију о негативним последицама развоја туризма на очување и унапређење животне средине;
- Обезбедити одрживост културно-историјских споменика као дела националног и културног идентитета локалног становништва;
- Афирмисати еколошку етику као начин живота;
- Подстицати агресивнији маркетинг у циљу промоције туристичке понуде.

3.Задаци и основни проблеми одрживог развоја туризма Шумадијског округа

Узимајући у обзир неравномерност развоја туризма на простору Шумадијског округа, потребно је циљеве развоја туризма прилагодити тренутним околностима у свим општинама Шумадијског округа. На простору Шумадијског округа јасно се издвајају центри туристичког развоја са највећим бројем посетиоца и ноћења, и то су Крагујевац, Аранђеловац и Топола. Ови центри имају већ прифилсану туристичку понуду, па је Крагујевац као центар регије, познат по пословном, градском, културном и спортском, манифестационом, Аранђеловац по бањском, а Топола по екскурзионом, манифестационом, винском и културно-историјском туризму. Поменута туристичка места поседују дугу традицију развоја туризма и документацију о броју туристичких посета, за разлику од мањих места где су туристичке организације скорије формиране. Једино је ловни туризам подједнако развијен у свим општинама Шумадијског округа. Пошто и остали општински центри поседују изузетан туристички потенцијал, неопходно је и њих медијски и маркетиншки промовисати и укључити у понуду са осталим атрактивним и препознатљивим туристичким садржајима. На тај начин се формира производ који поседује већу туристичку вредност, јер пружа садржајније активности за комплетнији и потпунији доживљај туристичке понуде Шумадијског округа. Да би створили услове да се испуне одговарајући циљеви неопходно је пратити промене у туристичком промету и кретањима на простору целог округа, јер се на основу њих могу утврдити развојни приоритети и одредити начини њихове имплементације. Потребно је извршити следеће задатке да би обезбедили испуњење стратешких праваца развоја туризма Шумадијског округа на одрживим основама:

- Прикупити статистичке податке о укупном броју посета и ноћења домаћих и страних туриста, за месечне и годишње периоде, за период последњих 10 година и све општине Шумадијског округа, и на основу њих направити пројекцију у будућности;
- Прикупити податке о туристима по типовима туризма и направити профил туристе за сваки тип туризма;
- Анализом утврдити основне мотиве доласка, одредити изворе информација који су иницирали посету и учесталост долазака туриста и ка њима профилисати будућу туристичку понуду;
- Објективно и квантитативно вредновати природне и друштвене потенцијале како би им се прецизно одредило место и улога у туристичкој понуди и самим тим максимално искористили њихови потенцијали;
- Испитати ставове локалног становништва према свим аспектима развоја туризма, позитивним и негативним утицајима, јер од перцепције локалне заједнице зависи ниво задовољства туриста;
- Објективним праћењем и вредновањем развоја туризма широм Шумадијског округа, јасно детерминисати капацитете како не би дошло до превелике сатурације простора, а посебно обратити пажњу на деградацију природе и угрожавање еколошке стабилности постојећих екосистема.

3.1. Основни проблеми реализације одрживог развоја туризма у Шумадијском округу

Туризам Шумадијског округа карактерише немогућност праћења развоја туризма, квалитета услуга, система заштите природног, културног и историјског наслеђа и недовољна примена информационо-комуникационих технологија. Промене на туристичком тржишту су турбулентне, па све туристичке дестинације очекује оштра конкуренција и велика борба за задржавање позиција или освајање нових тржишта. Да би дестинације остале и постале конкурентне на туристичком тржишту мора да перманентно унапређују квалитет понуде, инфраструктуру и конфор у хотелским и другим угоститељским објектима.

Позиција туристичке дестинације је опште дефинисана као представа, коју у својој свести имају потрошачи о дестинацији и њеном месту у односу на конкуренцију (Reich, 1999). Позиција дестинације на тржишту је начин на који дестинацију виде потенцијални и садашњи посетиоци у смислу искуства коју она пружа у односу на конкурентске дестинације (Ritchie, Crouch, 2003). Позиција туристичког производа Шумадијског округа у свести туриста зависи од бројних фактора. Да би Шумадијски округ био препознат на туристичком тржишту као атрактивна туристичка дестинација потребно је издвојити финансијска средства за улагање у општу и туристичку инфраструктуру, осигурати стандарде квалитета и ангажовати стручне и квалификоване кадрове способне да одговоре на изазове рада у савременом туризму. Шумадијски округ мора да се позиционира као туристичка регија чији се садржаји базирају на јединству природних и антропогених ресурса. То је могуће остварити бољом валоризацијом знања, квалитетном понудом, очуваним природним и антропогеним ресурсима и укључивањем локалне заједнице.

Најзначајнији проблеми туристичке привреде Шумадијског округа су:

- Низак ниво уређености сеоских кућа, окућница и атара и њихова неадаптираност за потребе туризма, поготово сеоског;
- Непланска изградња без прецизног просторно-туристичког плана;
- Недостатак адекватног маркетинга и канала дистрибуције туристичких услуга, јер локалне туристичке агенције нису заинтересоване за рецептивни туризам;
- Слаба куповна моћ потенцијалних корисника услуга;
- Стереотипна туристичка понуда, без посебне специјализације;
- Велика разлика у туристичкој понуди града Крагујевца и остатка Шумадијског округа, централизација туристичке понуде и садржаја;
- Непостојање децентрализованог система одлучивања;
- Нерешени правно-имовински односи власништва над земљиштем, поготово на примеру АД „Буковичка Бања”;
- Људски ресурси, неорганизованост и нестручност;
- Изостанак интереса локалних и страних улагача за развој туризма, слаба подршка улагачима, мањак информација и могућност кредитирања;
- Нетранспарентност програма развоја туризма у појединим општинама, и недовољна укљученост шире друштвене заједнице у њихову реализацију;
- Слаб маркетинг, мањак туристичких информација и промоције, посебно изражено у мање развијеним општинама;
- Слаба конкурентност, у односу на директне конкуренте у националним и међународним размерама;

- Слаба развијеност туристичког производа;
- Слаба понуда пропратаних садржаја, што имплицира немогућност дужег задржавања гостију;
- Нефункционална инфраструктура која не може да задовољи специфичне потребе туристичке понуде Шумадијског округа, то се пре свега односи на саобраћајну, енергетску и водоводну инфраструктуру, као и на мрежу трговинских и услужних објеката;
- Слаба организованост и неадекватна повезаност са великим туристичким туроператерима и туристичким агенцијама;
- Спора администрација, слаба правна заштита интереса, корупција и други отежавајући елементи за инвестирање.

Кључни предуслов за професионалан приступ развоју туризма је постојање образовне структуре специјализоване за рад у туризму и угоститељству. Ефикасност у обављању пословних активности у области хотелијерства и туризма примарно је детерминисан професионалним компетенцијама менаџмента и запослених, те њиховим односима ка кључним стејкхолдерима хотелских и туристичких предузећа. Професионалне компетенције менаџмента и запослених представљају стратегијски ресурс и предуслов за успешно пословање у овој делатности. Када је у питању средње образовање на простору Шумадијског округа постоји само средња школа за туризам и угоститељство у Крагујевцу. Што се тиче високошколских институција, на простору Шумадијског округа не постоје више школе из ове области, али постоји Факултет за хотелијерство и туризам у Врњачкој Бањи, који је почео са радом 2011. године. На Економском факултету у Крагујевцу постоји смер туризам, али је отварањем Факултета за хотелијерство и туризам у Врњачкој Бањи смањено интересовање. До 2011. године ПМФ у Крагујевцу је уписивао студенте на струковне студије еко-туризмологије које су временом укинуте. Када је реч о средњим струковним школама образовни програми нису усаглашени са потребама и програмима одрживог развоја и одрживог туризма.

V МЕСТО ТУРИСТИЧКО-УГОСТИТЕЉСКЕ ДЕЛАТНОСТИ У ОДРЖИВОМ РАЗВОЈУ ШУМАДИЈСКОГ ОКРУГА

Туризам је највећа извозна делатност, обезбеђујући финансијска средства за развој неразвијених и пасивних простора. Значај туризма се огледа и у његовој блиској повезаности са низом делатности, утиче на друштвени производ, платни биланс, запосленост и директно утиче искоришћавања ресурса и квалитет животне средине. Развој туризма доводи до интензивнијег инвестирања у инфраструктуру обезбеђујући унапређење квалитета живота, посебно становништву у пасивним крајевима.

1. Место туризма у одрживом развоју привреде Шумадијског округа

Туризам се види као делатност који има потенцијал за постизање одрживог развоја. Одрживим развојем туризма се чува и унапређује вредност туристичких атракција за садашње и будуће генерације.

У Европској Унији туризам је тренутно највећа услужна делатност која остварује више од 13% БДП, учествује са више од 6% у укупној запослености и 30% у спољној трговини, реално очекујући да ће ова тенденција раста да се настави и у будућности. У Србији резултати нису на нивоу ЕУ, делимично и због неефикасне институционалне структуре. За развој туризма задужено је Министарство финансија и привреде, односно сектор за туризам. Проблемом развоја туризма се бави и Туристичка организација Србије и мрежа туристичких организација у општинама. Туризам као један од приоритета економског развоја нема своје министарство, већ је само сектор у оквиру Министарства финансија и привреде. Законом о туризму планирано је оснивање и Агенције за развој туризма, која треба да обезбеди одговарајући оквир за реализацију Стратегије развоја туризма Републике Србије.

У Шумадијском округу не постоји регионална туристичка организација која би координирала рад општинских туристичких организација и организовала обједињену туристичку понуду и њен наступ на националном и међународном тржишту. На простору Шумадијског округа су већ постигнути одређени резултати у организовању туристичке делатности, као на пример:

-У свим окружним управама формиране су градске и општинске туристичке организације са својим програмима и активностима, са едукованим и квалификованим кадром, простором, опремом;

-Шумадијски округ поседује неопходну туристичко-угоститељску инфраструктуру;

-Шумадијски округ располаже археолошким налазиштима, културно-историјским споменицима и другим природним специфичностима;

-За ово подручје постоји Стратегија одрживог развоја Шумадије и Поморавља и Стратегије локалног развоја градова и општина са овог подручја, у којима развој туризма има значајно место;

-Шумадијски округ у својој туристичкој понуди пружа могућност посете бројним културно-уметничким и туристичким манифестација локалног и регионалног карактера (Шумадијски управни округ, [http:// www.sumadijskiokrug. org. rs/](http://www.sumadijskiokrug.org.rs/)).

Учешће туризма у привреди Шумадијског округа никада није било у складу са његовим географским и саобраћајним положајем, природним и антропогеним туристичким вредностима и материјалном базом. Да би се остварио његов пун потенцијал потребна је сврсисходна организација и пропаганда туризма на домаћем и иностраном тржишту, уз континуиране акције обогаћивања садржаја туристичког боравка и његовог продужења. Туризам може заузети место носиоца привредног развоја тек када се спроведу акције државних, регионалних, градских и општинских власти на побољшавању тренутног стања и на усмеравању инвестиција у изградњу нових туристичко угоститељских објеката.

Како је туризам делатност наглашене мултипликативности, остварена средства значајним делом се преливају у оне делатности које су му комплементарне. Због тога туризам треба шире посматрати, утолико пре што се

финансијски ефекти остварују углавном на бази домаће робе која се пласира у финалном облику, чиме се у односу на класично тржиште постижу 3 до 10 пута већи ефекти (Унковић, 1995).

2. Учешће локалних и регионалних органа власти у развоју одрживог туризма Шумадијског округа

У Шумадијском округу власт се може посматрати на регионалном нивоу, кроз функционисање Шумадијског управног округа, и на локалном односно општинском (градском) нивоу у виду локалних управа. Надлежност координације развоја туризма је као и на националном нивоу, правно издвојена из општинских и регионалних органа управљања и поверена туристичким организацијама. Основни проблеми развоја туризма нису у директној надлежности локалних самоуправа, већ туристичких организација, које се у одређеним општинама (Баточина, Лапово) баве и проблемима културе. Осим туристичких организација последњих година је све заступљенији и приватни сектор који је временом постао доминантан у области угоститељства и туризма.

Табела 50. Туристичке организације у Шумадијском округу

Општина	Туристичка организација
Аранђеловац	Туристичка организација општине Аранђеловац
Баточина	Културни центар „Доситеј Обрадовић”
Кнић	Туристичка организација општине Кнић
Крагујевац	Туристичка организација града Крагујевца
Лапово	Културно-туристички центар „Стефан Немања”
Рача	Туристичка организација општине Рача
Топола	Туристичка организација „Опленац”

Извор: Шумадијски управни округ

Туристичке организације имају посреднички фактор у пружању туристичких услуга. Оне могу бити базиране на принципу добровољности и непрофитабилности стимулишући потенцијалну тражњу, а могу бити и рецептивно усмерене са задатком уређења туристичког места и координације туристичких активности.

Туристичка организација Крагујевац је пример добре организације за све остале туристичке организације у Шумадијском округу. У граду Крагујевцу постоји Туристички информативни центар, чија је основна функција пружање информација туристима. Туристички информативни центар пружа још и услуге резервације смештаја у хотелима и сеоским домаћинствима и организације стручног вођење кроз град и околину. ТИЦ нуди разноврстан избор сувенира и предмета домаће радиности са обележјима града, Шумадије и Србије, а врши и продају туристичких водича, монографија, брошура, туристичке и саобраћајне карте и разгледница.

Туристичка организација града Крагујевца тренутно спроводи другу фазу постављања туристичке сигнализације, у складу са Правилником о туристичкој сигнализацији, која ће обухватити све значајније туристичке знаменитости које нису обухваћене у првој фази. Осим града Крагујевца, туристичка сигнализација постоји у општини Топола и општини Аранђеловац. Пре отпочињања пројекта

туристичке сигнализације у граду Крагујевцу нису постојали основни знаци и путокази, усаглашени са овим правилником, а од сигнализације су постојале само табле за хотеле и друге угоститељске објекте. Постављањем туристичке сигнализације град Крагујевац је дугорочно решио проблем који је директно утицао на развој туризма. У плану је израда цепног водича за град и околину на два језика. Градска туристичка организација „Крагујевац“ се бави штампањем проспеката везаних за туристичку понуду града, међу којима су: Град Крагујевац, Манастири у околини Крагујевца, Викенд у Крагујевцу, Мини мапа шумадијских манастира, Лов и риболов у околини Крагујевца. У понуди постоји туристичка карта која је урађена као мапа ширег центра града са туристичким знаменитостима и угоститељским објектима.

Шумадијски округ поседује значајне потенцијале за развој и унапређење свих облика туризма, посебно сеоског туризма. Шумадијски управни округ је заједно са представницима туристичких организација Града Крагујевца и општина Аранђеловац, Баточина, Лапово, Кнић, Рача и Рековац покренуо иницијативу за оснивање Туристичке организације регије Централне Србије (ТОРЦС) (Шумадијски управни округ, <http://www.sumadijskiokrug.org.rs/>).

Интензиван пораст туристичког промета све више оправдава потребу за формирањем регионалне туристичке организације чији би задатак био да координира рад општинских туристичких организација и позиционира Централну Србију као атрактивну туристичку дестинацију. Неке конкретне обавезе будуће регионалне туристичке организације биће:

- Координирање регионалног и локалног развоја и рада у туристичкој делатности;
- Организација заједничког наступа на сајмовима у земљи и иностранству;
- Припрема и презентација информативно-пропагандног материјала којим се промовишу туристички садржаји и вредности;
- Припрема и израда пројеката у области туризма;
- Подстицање изградње туристичке инфраструктуре и спортско-рекреативних садржаја значајних за унапређење квалитета туристичке понуде;
- Организација постојећих и афирмација нових регионалних туристичких манифестација на овом подручју;
- Спровођење послова и активности значајних за развој и унапређења туристичке делатности (Шумадијски управни округ, <http://www.sumadijskiokrug.org.rs/>).

3. Улога туристичких агенција у развоју одрживог туризма Шумадијског округа

Угоститељско-туристичку делатност у Шумадијском округу обавља велики број физичких и правних лица организованих у разне облике привређивања и свих видова својине. Ову делатност обавља укупно 338 организационих јединица-предузећа, агенције, службе, пословне јединице и други организациони облици према номенклатури делатности.

Независно од великог броја туристичких агенција које послују на простору Шумадијског округа, мало је оних које се баве рецептивним туризмом односно довођењем страних туриста у Шумадију или Србију уопште. По подацима Yute у Србији послује више од 500 туристичких агенција, али се само мали број туристичких агенција бави довођењем страних туриста у Србију јер је то врло неизван посао који тражи велика иницијална улагања у маркетинг, веб

презентацију и промоцију на међународним туристичким сајмовима. Са друге стране једино развој рецептивног туризма може да поправи изузетно висок спољнотрговински дефицит.

Табела 51. Активне туристичке агенције у Шумадијском округу

БРОЈ ЛИЦЕНЦЕ	ПУНО ПОСЛОВНО ИМЕ АКТИВНЕ ТУРИСТИЧКЕ АГЕНЦИЈЕ
1. ОТП 117/2010	ПРИВРЕДНО ДРУШТВО ЗА ТРГОВИНУ, ТУРИЗАМ И УСЛУГЕ ТУРИСТИЧКА АГЕНЦИЈА ДВЕРИ ДОО КРАГУЈЕВАЦ
2. ОТП 162/2010	АТЛАС Т.Т.Т.ТУРИСТИЧКО-ТРАНСПОРТНО-ТРГОВАЧКО ДОО, АРАНЂЕЛОВАЦ
3. ОТП 192/2010	ДРУШТВО ЗА ТУРИЗАМ PRESTIGE PLUS TOURS ДОО КРАГУЈЕВАЦ
4. ОТП 198/2010	ПРОИЗВОДНО-ПРОМЕТНО-УСЛУЖНО ПРЕДУЗЕЋЕ ЕКСПОРТ-ИМПОРТ EVRO TRADE TOURS Д.О.О. КРАГУЈЕВАЦ
5. ОТП 228/2010	Т.Т.Т. WORLD TRAVEL ЕХПОРТ-ИМПОРТ ДОО АРАНЂЕЛОВАЦ
6. ОТП 256/2010	ДРУШТВО СА ОГРАНИЧЕНОМ ОДГОВОРНОШЋУ ЗА ТУРИЗАМ И ТРГОВИНУ, КОМПАС-КРАГУЈЕВАЦ, КРАГУЈЕВАЦ
7. ОТП 346/2010	ПРЕДУЗЕЋЕ ЗА ТУРИЗАМ ТРГОВИНУ И УСЛУГЕ СПАКИЋ ДОО КРАГУЈЕВАЦ
8. ОТП 371/2010	ПРИВАТНО ПРОИЗВОДНО ТРГОВИНСКО ПРЕДУЗЕЋЕ И ЕКСПОРТ-ИМПОРТ ИНТЕГРАЛ ПРОМЕТ ДОО КРАГУЈЕВАЦ
9. ОТП 378/2010	ДРУШТВО ЗА ПРОИЗВОДЊУ ПРОМЕТ И УСЛУГЕ ARION GETE ДОО КРАГУЈЕВАЦ
10. ОТП 442/2010	ПРЕДУЗЕЋЕ УГОСТИТЕЉСТВА И ТУРИЗМА JUVENTUR ДОО КРАГУЈЕВАЦ
11. ОТП 443/2010	ПРЕДУЗЕЋЕ ЗА ТРГОВИНУ И УСЛУГЕ ЛАЗАРО ДОО КРАГУЈЕВАЦ
12. ОТП 463/2010	ТУРИСТИЧКО-ТРАНСПОРТНО И УСЛУЖНО ПРЕДУЗЕЋЕ HOLIDAY ДОО КРАГУЈЕВАЦ
13. ОТП 464/2010	АГЕНЦИЈА ЗА ТУРИЗАМ И САОБРАЋАЈ ДОО КРАГУЈЕВАЦ
14. ОТП 471/2010	ДРУШТВО ЗА ТУРИЗАМ, УГОСТИТЕЉСТВО И УСЛУГЕ MALUTAS TRAVEL ДОО КРАГУЈЕВАЦ
15. ОТП 482/2010	АКЦИОНАРСКО ДРУШТВО ЗА САОБРАЋАЈ, ТУРИЗАМ И УГОСТИТЕЉСТВО АУТОСАОБРАЋАЈ КРАГУЈЕВАЦ
16. ОТП 512/2010	ПРИВРЕДНО ДРУШТВО ЗА ТУРИЗАМ, УСЛУГЕ И ТРГОВИНУ ART TRAVEL & SERVICE ДОО КРАГУЈЕВАЦ
17. ОТП 554/2010	ТУРИСТИЧКА АГЕНЦИЈА ББ ТУРС ЕКСПОРТ-ИМПОРТ ДОО АРАНЂЕЛОВАЦ
18. ОТП 559/2010	ПРИВРЕДНО ДРУШТВО ЗА ПРОИЗВОДЊУ, ТРГОВИНУ И УСЛУГЕ APOLLO TOURS ДОО КРАГУЈЕВАЦ
19. ОТП 606/2010	КОМПАС - ТУРС ПРЕДУЗЕЋЕ ЗА САОБРАЋАЈ И ТУРИЗАМ ДОО КРАГУЈЕВАЦ
20. ПТП 117/2010	ТУРИСТИЧКА АГЕНЦИЈА АТОС БИЉАНА ПЛАНИЋ ПР КРАГУЈЕВАЦ
21. ПТП 145/2010	ХОРИЗОНТ ДОО ПРЕДУЗЕЋЕ ЗА ТУРИЗАМ И УСЛУГЕ КРАГУЈЕВАЦ
22. ПТП 146/2010	ДРУШТВО СА ОГРАНИЧЕНОМ ОДГОВОРНОШЋУ ЗА ТУРИЗАМ, ТРГОВИНУ И УСЛУГЕ ТОРА ТРАВЕЛ КРАГУЈЕВАЦ
23. ПТП 203/2010	ВИШЊА ЂУРИЋ ПР, АГЕНЦИЈА ЗА ТУРИЗАМ НЕКРЕТНИНЕ И УСЛУГЕ МАМВО TOURS, АРАНЂЕЛОВАЦ
24. ПТП 244/2010	ДРУШТВО СА ОГРАНИЧЕНОМ ОДГОВОРНОШЋУ ЗА ТУРИЗАМ И УСЛУГЕ КЛИК TOURS КРАГУЈЕВАЦ
25. ПТП 281/2010	ПРИВРЕДНО ДРУШТВО БУДА ШПЕД ДОО КРАГУЈЕВАЦ
26. ПТП 317/2010	СЛАВИЦА МИЛИЧИЋ ПР, АГЕНЦИЈА ЗА ПОСЛОВНЕ АКТИВНОСТИ НИКА, ЛАПОВО
27. ПТП 38/2010	ТУРИСТИЧКА АГЕНЦИЈА MARCO POLO СЛОБОДАН РАЦИЋ ПР КРАГУЈЕВАЦ
28. ПТП 5/2010	МИОДРАГ МАРИНКОВИЋ ПР, ТУРИСТИЧКА АГЕНЦИЈА РАЗГЛЕДНИЦА, КРАГУЈЕВАЦ
29. ПТП 54/2010	TRIO MANUS ДОО КРАГУЈЕВАЦ

Извор: Агенција за привредне регистре

У Шумадијском округу постоји 29 пословних лица који се баве туристичком делатношћу. Већина од поменутих 29 пословних агенција се искључиво баве туризмом и регистроване су као туристичке агенције, али постоје и пословна лица која се баве туризмом, али су регистрована као експорт-импорт компаније. Туристичке агенције у Шумадијском округу су географски сконцентрисане у граду Крагујевцу (24), четири у општини Аранђеловац и једна у општини Лапово.

Табела 52. Туристичке агенције на простору Шумадијског округа

Град-општина	Туристичке агенције
Крагујевац	24
Аранђеловац	4
Топола	-
Кнић	-
Рача	-
Баточина	-
Лапово	1
Шумадијски округ	29

Извор: Министарство за привреду и финансије, сектор за туризам

На простору Шумадијског округа послују туристичке агенције које су оријентисане на рецептивни туризам и оне се највећим делом налазе у Крагујевцу. Агенције Prestige plus tours, АТС Крагујевац ДОО и Хоризонт су агенције које су се више од осталих усмериле ка рецептивном туризму и савременим приступом афирмишу Шумадијски округ као атрактивну туристичку дестинацију за стране и домаће туристе.

Агенција за туризам и саобраћај из Крагујевца постоји од 2005. године и њена делатност је дечији и омладински туризам и афирмисање туристичких потенцијала Крагујевца и округа у целини. Коришћење њених садржаја је првенствено намењено становништву града Крагујевца и округа, али је усмерено и на потенцијалну страну клијентелу.

Агенција Prestige plus tours пружа широк спектар туристичких услуга, а посебно издвајамо оригиналан приступ у промоцији Шумадије као туристичке регије. Агенција је отворила прву сувенирницу у округу која нуди преко 500 различитих артикала који симболизују Србију, Шумадију, као и град Крагујевац. Промоција недовољно афирмисане туристичке регије као што је Шумадија, ствара одређен ниво јединствености и оригиналности на основу чега се она издваја у туристичкој понуди.

Агенција се посебно специјализовала у понуди туристичких аранжмана домаћих планина и бањских места, међу којима посебно место заузима Буковичка Бања. Туристичка понуда агенције је усмерена ка страним гостима којима се нуде организовани излети по Србији, са смештајем у Крагујевцу. Посебно је интересантан пројекат „Три идеална дана у Србији” који промовише културу и историју Шумадије.

Извор: <http://www.prestigetours.rs/prestige-souvenir-shop>

Слика 38. Сувенири Шумадије из сувенирнице Prestige plus tours

У понуди агенције Prestige plus tours се налази и програм боравка на сеоском домаћинству и фарми коња „Ружа Груже” у селу Баре у Гружи. Сеоско домаћинство се састоји од куће за одмор са смештајем за 6-8 особа. Током боравка могуће је ораганизовати и додатне садржаје међу којима су: Јахаћа тура од 7 дана по Шумадији, часови јахања, теренско јахање, пешачке туре, трекинг туре на Борач, Јешевац и Рамаћке висове, као и посета оближњим манастирима и црквама, Враћевшници и црквама у Борачу и Рамаћи. Ово сеоско газдинство пружа идеалан одмор за опуштање и приватност, односно праву анти-стрес терапију у амбијенту сеоске куће старе 150 година носталгичног декора.

Извор: <http://www.travelsbook.net/>

Извор: <http://www.riding-vacations.info/>

Слика 39. Ентеријер и фарма коња сеоског газдинства „Ружа Груже“

Хоризонт туристичка агенција се бави продајом туристичких аранжмана у земљи и иностранству. У понуди агенције издваја се аранжман “Одмор на селу” у којем се нуди боравак у етно домаћинству у селу Борач у општини Кнић. Та врста боравка омогућава аутентичан доживљај сеоског домаћинства из XIX века са млекарском, воденицом, качаром, шумадијском кућом, сушаром и пекарском. У оквиру аранжмана укључен је и једнодневни факултативни обилазак цркве Архангела Гаврила из XIV века и Борачког крша.

Осим већ поменутих агенција у Шумадијском округу послују и бројне агенције на принципу субагентуре, као и пословнице највећих српских туроператора (Kon Tiki Travel, Аргус и други).

Због опште незаинтересованости туристичких агенција, али и због високих трошкова промоције Шумадијског округа као туристичке регије, најзначајнију

улогу у промоцији Шумадије на иностраном тржишту преузимају Туристичке организације. Ни саме туристичке организације не поседују потребна финансијска средства за адекватну туристичку промоцију и афирмацију туристичких потенцијала Шумадије, поготово на иностраном тржишту, јер искључиво зависе од буџета општина које их финансирају. Финансије су одувек биле препрека у свим сегментима живота на овим просторима, али професионализам, волонтерски рад, ентузијазам, позитиван став и пре свега љубав према свом граду (општини), можда не може да елиминише, али може да надомести постојеће финансијске проблеме.

4. Улога хотелијерско-угоститељских предузећа у развоју одрживог туризма Шумадијског округа

Хотелијерско-угоститељска делатност у Шумадијском округу је на завидном нивоу, са највећом концентрацијом у регионалном центру. У Шумадијском округу послује велики број ресторана и хотела. Највише хотела и ресторана има у граду Крагујевцу, док је њихов број у осталим општинама знатно мањи. Највишу категоризацију (пет звездица) има хотел „Извор” у Аранђеловцу, хотел „Женева Лукс” у Крагујевцу има четири звездице, док су хотели са три звездице у Крагујевцу, хотели “Шумарице”, „Крагујевац” и „Зеленгора”, који се већ неко време реновирају и адаптирају ради добијања више категоризације. Хотелски капацитети нису довољни, а посебно је изражена тражња за хотелским капацитетима више категорије.

Табела 53. Категоризација угоститељских објекта Шумадијског округа на дан 10.10. 2012. године

Општина	Хотел	Категоризација	Ресторан
Крагујевац	Женева Лукс	**** (Хотел)	Балкан
	Шумарице	*** (Хотел)	Ловац
	Зеленгора	*** (Хотел)	Двориште
	Крагујевац	*** (Хотел)	Палас
	Стари Град	** (Хотел)	Певац
	Женева	** (Хотел)	Престоница
	Шумарице	*** (Депаданс хотела)	
	Анђелика	*** (Гарни хотел)	
	Лама	*** (Гарни хотел)	
	Радовић	** (Гарни хотел)	
	President de luxe	** (Гарни хотел)	
	Royal	** (Гарни хотел)	
	Три О	** (Гарни хотел)	
	Три О	** (Депаданс гарни хотела)	
Аранђеловац	Извор	***** (Хотел)	Александар***
	Круна	** (Гарни хотел)	Видиковац**
Топола	Опленац	** (Хотел)	Вожд
			Језеро
			Стара варош
Кнић	Еурогај	** (Хотел)	
Баточина	-	-	
Лапово	-	-	Три фењера
Рача	-	-	

Извор: Министарство за економију и регионални развој

Угоститељство је усмерено на свакодневне потребе становништва, а само мали део је у склопу хотелијерске-туристичке понуде. Категорисани ресторани на простору Шумадијског округа су ресторани „Александар” са три звездице и „Видиковац” са две звездице. Због тога је у скоријој будућности потребно категорисати још неке ресторанске објекте, поготово оне који се налазе у Крагујевцу, узимајући у обзир велики прилив страних туриста. У страним туристичким водичима се једино могу наћи категорисани ресторански објекти јер страни туристи очекују стандардизован квалитет.

У Шумадијском округу има укупно 1.212 лежајева у оквиру 16 хотела или гарни хотела. У граду Крагујевцу постоји 12 смештајних објеката са 532 лежаја, у Аранђеловцу два са 530 лежајева, у Тополи један са 100 лежајева и Книћу један са 50 лежајева. Остале општине немају смештајне капацитете, па је то један од императива њиховог будућег развоја. Презентовани смештајни капацитети су одраз тренутног стања хотелијерства Шумадијског округа, али се мора нагласити да се одређени хотелски објекти налазе још у фази реконструкције и реновирања (хотел „Крагујевац”, хотел „Шумадија” и „Старо здање” у Аранђеловцу, хотел „Опленац” у Тополи, хотел „Шумадија” у Рачи). Територијални распоред хотелске понуде Шумадијског округа је неравномеран и концентрисан је у граду Крагујевцу са 6 хотела и 6 гарни хотела као категорисаних објеката, односно укупно 26 категорисаних и некатегорисаних објеката за смештај. На другом месту је општина Аранђеловац, са хотелом „Извор” који својим капацитетом надокнађује недостатак осталих објеката и гарни хотелом „Круна”, док су на трећем општине Топола и Кнић са по једним хотелом (хотел „Опленац” и хотел „Еурогај”). Највећи број смештајних капацитета у Крагујевцу је очекиван када се узме у обзир да је Крагујевац град са највећим бројем становника и изражено већим бројем туристичких посета.

Табела 54. Структура угоститељских и објеката за смештај и њихови капацитети у Шумадијском округу

Град-општина	Хотел-гарни хотел-пrenoиште	Угоститељски објекти	Укупно	Капацитети за смештај
Крагујевац	26	377	403	906
Аранђеловац	12	177	189	882
Топола	5	72	77	198
Кнић	2	41	43	81
Рача	2	21	22	74
Баточина	-	26	27	-
Лапово	1	14	14	34
Шумадијски округ	48	728	776	2175

Извор: Шумадијски управни округ

Смештајне капацитете Шумадијског округа чини 16 смештајних објеката и са 1.212 лежајева, док је тај број на нивоу Републике Србије значајно већи са 304 смештајних објеката и 26.625 лежајева. Процентуално учешће у Шумадијског округа на нивоу републике износи 5,26% смештајних објеката и 4,55% смештајних капацитета, што чини његов занемарљиви део.

Табела 55. Понуда објекта за смештај у општинама Шумадијског округа, са бројем соба и бројем лежаја

Општина	Објекти за смештај	Број соба	Број лежаја
Аранђеловац	Хотел Извор	165	500
	Хотел Шумадија ¹	55	130
	Хотел Старо Здање	-	-
	Гарни хотел Круна	12	30
	Мотел Краљица	7	14
	Вила Александар	20	30
	ДОО Рујна зора	31	100
	Вила Сокол	5	20
	Вила Видиковац	8	20
	Преноћиште Златни котлић	16	40
	Етно село Брестови и Визија	6	19
	Етно село Карађорђево вајат	6	19
Топола	Хотел Оплепац	38	100
	Хотел Три О	11	38
	РЦ Бајкал	14	34
	СУР Старо вино	10	20
	Капетанови виногради	3	6
Кнић	Хотел Еурогај	18	50
	Преноћиште Путник	13	31
Баточина		-	-
Рача	Хотел Шумадија	29	54
	Ловачки дом-Рача	9	20
Лапово	Мотел Кошута	22	34
УКУПНО		498	1809

Извор: Сопствено истраживање аутора

Категоризација смештајних капацитета у Шумадијском округу је прецизно одређена, али постоји одређени број објеката који не испуњава услове за категоризацију. Они избегавају назив преноћиште, па се често називају вила, пансион или hostel. Постоји проблем око објеката који су некада били категоризовани као хотел или мотел, а данас због недовољног минимума за категоризацију у том типу објекта се дефинишу као преноћишта или коначишта, као што су некадашњи хотел „Меркур” и мотел „Андреја”.

Студентски центар „Слобода” се користи у комерцијалне сврхе у току лета, а од скоро је обухваћен и статистичким истраживањима када су у питању смештајни капацитети, па његов смештајни капацитет треба узети са резервом.

Смештајни капацитети општина Шумадијског округа и града Крагујевца који су приложени у табелама, 55. и 56., нису укупни јер не укључују приватни смештај и смештај у сеоском домаћинствима специјализованим за сеоски туризам. Приватни смештај је посебно заступљен на простору града Крагујевца, Аранђеловца, Тополе, а што се тиче сеоског туризма у сеоским газдинствима општине Кнић и њеним селима (Борач, Жуње, Баре, Губеревац, Драгушница и друга).

Укупан смештајни капацитет Крагујевца је 454 собе, са 906 лежаја. У граду и његовом непосредном окружењу има 6 хотела, 6 гарни хотела и 14 преноћишта:

¹ Хотел је привремено затворен

Табела 56. Понуда угоститељских објекта за смештај града Крагујевца, са бројем соба и бројем лежаја

Угоститељски објекти за смештај	Број соба	Број лежаја
Хотел Крагујевац	104	180
Хотел Шумарице	104	157
Хотел Зеленгора	29	69
Хотел Стари Град	25	52
Хотел Женева	13	33
Хотел Женева lux	12	41
Гарни хотел Анђелика	14	28
Гарни хотел Лама	10	22
Гарни хотел Три О	23	32
Гарни хотел Royal	8	20
Гарни хотел Радовић	7	15
Гарни хотел President de luxe	9	28
Преноћиште Андреја	7	13
Преноћиште Одмор	4	12
Преноћиште Галовић	6	15
Преноћиште Вила 118	8	15
Преноћиште Дедиње	16	42
Преноћиште Меркур	4	15
Преноћиште Лазаревић	14	26
Преноћиште Амазон	5	12
Преноћиште Albergo Desenzano Dell Garda	6	16
Преноћиште Wind Mill	3	7
Преноћиште Александра	3	7
Преноћиште Ива shop	2	8
Преноћиште Каћа	5	11
Преноћиште Мир	13	30
УКУПНО	454	906
Студентски центар Слобода	64	120
УКУПНО	518	1026

Извор: Сопствено истраживање аутора

Угоститељску делатност у Крагујевцу обавља 377 самосталних угоститељских објеката, од којих 320 кафана, пицерија и бифеа, а 57 њевапциница. Самосталне угоститељске радње располажу са преко 8500 m² пословног простора, а просечна величина износи око 51,5 m².

У структури града Крагујевца приметно је увећање хотелских капацитета, посебно у периоду последњих пар година, паралелно са експанзијом града у економском смислу, као и у вези са инвестицијом Фијата и његових коопераната у аутомобилску индустрију. Интересантно је да се у структури смештајних капацитета дешавају две значајне промене. Пре свега се постојећи хотели реконструишу, увећавају им се капацитети, али и подиже квалитет услуга и смештаја. Кроз ову врсту трансформације пролазе или су прошли хотели „Шумарице”, „Зеленгора”, „Крагујевац” као највећи хотели града Крагујевца и некада саставни делови УТП „Крагујевац”. Истовремено су изграђени и потпуно нови капацитети од којих су неки испунили услове категоризације као што је Хотел „Женева lux” који је категоризован као хотел са четири звездице, као и

гарни хотел „Три О” који ће у будућности изградњом ресторана такође испунити неопходни минимум за категоризацију. Са друге стране долази до увећања смештајних капацитета посебно у категорији преноћишта где је све раширенија понуда објеката апартманског типа луксузно опремљених и прилагођених потребама пословне иностране клијентеле. Међу новим смештајним капацитетима издвајају се Преноћиште „Вила 118”, Вила „Лазаревић”, Вила „Амазон”, Преноћиште „Albergo Desenzano Dell Garda”, Преноћиште „Wind Mill”, Преноћиште „Александра”, Преноћиште „Ива shop”, Преноћиште „Каћа”, Преноћиште „Мир” и други. Постојећи хотели по тврдњи њихових власника имају попуњеност смештајних капацитета од 80% на годишњем нивоу, што представља пословни резултат на нивоу туристички афирмисаних дестинација.

Долазак „Фијата” је хотелијере натерао да побољшају квалитет услуга, али се не може рећи да тренутни квалитет задовољава потребе пословних посета. Што се тиче броја смештајних капацитета нерегистрована преноћишта увећавају капацитете, али њихова структура и квалитет услуга нису задовољавајући.

Раст туристичког промета у граду Крагујевцу, посебно у категорији пословних туриста омогућава пуну експанзију хотелијерства. Пошто је потреба за хотелом високе категорије оправдана у цео проблем довођења инвеститора за изградњу пословног хотела, по могућству неког из светски познатих ланаца хотела, укључиле су се и градске структуре. Актуелна градска власт, сматра да је инвестиција „Фијата“ важан економски подстицај за изградњу хотела високе класе намњеног пословним туристима, па градска власт нуди заинтересованим инвеститорима локације код језера на „Бубњу”, изнад стадиона „Чика Дача”, недалеко од Правног и Економског факултета. Најатрактивнија локација је код језера Бубањ, на улазу у град из правца аутопута ка Баточини и у близини „Шумадија сајма”. Локација од око 53 а је планском документацијом имовински и урбанистички припремљена за потенцијалног инвеститора. Планира се умањење почетне лицитационе цене за земљиште до 50%. Град ће на тај начин изгубити део средстава од продаје земљишта за изградњу хотелског објекта, али ће део средстава накнадно сигурно вратити рачунајући економску исплативост пројекта. Пошто се ради о пословном туризму, који се брзо развија у граду Крагујевцу, нема сумње да ће град брзо вратити уступљена средства.

4.1. Трансформација хотелске делатности у Шумадијском округу

У периоду до 2000. године, базу хотелијерско-угоститељске делатности Шумадијског региона, доминантно су чинила велика друштвена предузећа. Носилац целокупне хотелијерске и угоститељске понуде у Крагујевцу и широј околини је био УТП „Крагујевац”, који је својом делатношћу покривао и ширу околину града Крагујевца, док је на простору Аранђеловца пословало друштвено предузеће „Буковичка Бања” које је обухватало хотеле „Извор”, „Старо Здање” и „Шумадија”. Осим Крагујевца и Аранђеловца на простору Шумадијског округа постоје и хотелски објекти у Тополи и Рачи.

Приватизацијом УТП „Крагујевац” настаје нови правни субјекат Х.Т.Д. „Шумарице” Д.О.О. Да би се разрешили нагомилани дугови и да би се предузеће финансијски стабилизовало велики део нерентабилних објеката се продаје. У том периоду из тадашњег УТП „Крагујевац” се продају хотели „Крагујевац” и

„Дубровник”, мотели „Равни Гај” и „Кошута”, као и велики број угоститељских објеката.

Хотелски објекти који су прошли кроз процес приватизације у Шумадијском округу су:

Хотел „Крагујевац” са око 5000 m², хотел има 112 соба са преко 150 лежаја, ресторан (свечана сала) са 450 места и терасу са 900 места. Хотел је припадао УТП “Крагујевац”, али је продат на лицитацији по принципу затворених понуда за 800.000 евра, а купац се обавезао да преузме 37 радника.

Мотел „Кошута” се налази у општини Баточина, на одличној локацији на ауто путу Београд-Ниш. Продат је 2005. године компанији „Језеро” Д.О.О., у циљу излажења на коридор А-10. Мотел се граничи са аутопутем Е-75, регионалним путем Баточина-Крагујевац и међународном железничком пругом. Планирано је комплетно реновирање хотела који је временом поприлично пропао. Хотелски објекат са преко 250 m² је купљен заједно са земљиштем од 6 ha, у чијем комплексу је предвиђена изградња сервиса, бензинске станице и ТИР паркинга.

Извор: <http://www.ekapija.com/>

Извор: <http://www.jezero.rs/>

Слика 40. Хотел „Крагујевац” и мотел „Кошута”

Мотел „Равни Гај” је такође некада припадао УТП „Крагујевац”, али је продат је на аукцији компанији „Феман” из Јагодине. Мотел „Равни Гај” се након приватизације мења назив у хотел „Еурогај”. Хотел се налази у општини Кнић са одличним саобраћајно-географски положај на раскрсници путева из Крагујевац ка Краљеву и Чачку. Хотел располаже са 10 једнокреветних соба, 3 собе са француским лежајем и 5 двокреветних соба и са 8 луксузно опремљених апартмана. Хотел је категорисан са две звездице, поседује паркинг-простор у складу са категоризацијом и располаже затвореним базеном са топлем водом.

Извор: <http://www.portal-srbija.com/hotel-euro-gaj-knic-restoran-i-sportski-tereni>

Слика 41. Хотел „Еурогај”

Приватизација УТП „Крагујевац” је утицала и на промену у структури запослених ХТД „Шумарице”, па су разлике између предприватизационог периода 2002. године и периода од 2008. до 2010. године посебно очигледне пре свега у броју запослених и нивоу стручне спреме (табела 57). Број запослених је пре приватизације износио чак 635, пошто је УТП „Крагујевац” у том тренутку имао већи број организационих јединица, које су након приватизације рационализоване због високих расхода. По нивоу стручне спреме најзаступљенији су запослени I, II, III и IV степена образовања.

Табела 57. Број и структура запослених у ХТД „Шумарице” у периоду од 2002. године до 2010. године

Ниво стручне спреме и број запослених у ХТД „Шумарице”							
2002		2008		2009		2010	
I и II степен	95	I и II степен	16	I и II степен	14	I и II степен	12
III степен	355	III степен	46	III степен	42	III степен	32
IV степен	150	IV степен	20	IV степен	16	IV степен	20
V степен	23	V степен	17	V степен	15	V степен	17
VI степен	7	VI степен	6	VI степен	6	VI степен	6
VII степен	5	VII степен	3	VII степен	3	VII степен	4
УКУПНО	635	УКУПНО	108	УКУПНО	96	УКУПНО	91

Извор: Интерна документација, ХТД „Шумарице”

Промене у организационој структури у периоду од 2002. до 2008. године се испољавају кроз изразито смањење броја запослених и структуре запослених. У односу на 635 запослених 2002. године, 2008. године број запослених износи 108, а највеће смањење запослених је у категорији запослених са III и IV степеном стручне спреме. Број запослених у 2008. години је износио 108, а у 2010. години износи 91, са трендом даље рационализације запослених и у скоријој будућности. Ниво стручне спреме је изражен у промени запослених са I и II степеном образовања и запослених са III степеном образовања, у којима је број запослених значајно опао. Са друге стране број запослених високог и вишег нивоа стручне спреме је остао непромењен. За очекивати је даље смањење запослених у сфери неквалификоване радне снаге до нивоа ефикасног пословања и зарада, и промена структуре запослених у корист високо квалификованих кадрова који својим

компетенцијама треба да омогуће одрживи раст пословања (Благојевић и Димитровски, 2012).

ХТД „Шумарице” данас представља лидера међу сродним предузећима на простору Шумадијског округа. Данас ХТД „Шумарице” чине два репрезентативна хотела „Зеленгора” и „Шумарице”, као и ресторани „Балкан”, „Стара Србија” и „Парк”. Имиц хотела „Шумарице” који је заснован на породичним слављима и конгресном туризму, изградњом спортске сале и пратећих спортских садржаја, додаје се и спортско-рекреативни садржај.

Извор: <http://www.portal-srbija.com/>

Извор: <http://www.portal-srbija.com/>

Слика 42. Хотели „Зеленгора” и „Шумарице”

Аранђеловац и Буковичка Бања са својом туристичко-здравственом понудом и манифестацијама међународног карактера имају дугу традицију развоја туризма. У области хотелијерства у периоду пре приватизације доминантно је припадало „Буковичка Бања” АД из којег данас произилазе два правна субјекта: хотел „Извор” и „Буковичка Бања” АД.

Хотел „Извор” и „Буковичка Бања” АД у Аранђеловцу су постали засебни правни субјекти настали договорене статусне поделе Акционарског предузећа за туризам и угоститељство. Акционарско друштво за туризам и угоститељство је подељено на два правна лица: „Буковичка Бања” АД (хотели „Старо Здање” и „Шумадија” и сви објекти у парку Буковичке Бање, у Аранђеловцу и на Букуљи) и хотел „Извор” АД у чији је састав ушао само истоимени хотел. Неопходност поделе је резултат немогућности приватизације „Буковичка Бања” АД у целини, јер се хотели „Шумадија” и „Старо здање”, који се налазе у парку Буковичке Бање, налазе под заштитом закона као посебно културно добро, те самим тим нису на продају.

Хотел „Извор” је након поделе приступио приватизацији, па је 31. јула 2003. године путем аукције нови власник хотела постао Мирољуб Алексић који је купио 70% капитала предузећа, за 96 милиона динара. Нови власник хотела „Извор” са 70% капитала, Мирољуб Алексић је након обавезних улагања у првој години изложио амбициозни план реконструкције хотела са 13.524 на 32.000 м².

Данас је хотел „Извор” луксузни конгресно спа и велнес ресорт са око 32.000 м². Овај престижни хотелско-туристички комплекс поседује складну архитектуру, модеран ентеријер и пружа висок ниво услуге и садржаја. Хотел

располаже са 165 смештајних јединица, од чега су четири собе за лица са посебним потребама, са укупним капацитетом од 500 гостију (<http://www.a-hotel-izvor.com/>).

Извор:<http://odrzivagradnja.com/>

Извор: <http://www.dalekoodposla.com/>

Слика 43. Спољашност и унутрашњост хотела „Извор”

Конгресни центар хотела „Извор” се састоји од пет мултифункционалних сала опремљених савременом техничком опремом са капацитетом од 820 места. Хотел је познат и по велнес садржајима, односно хотел има велнес центар са девет базена са термоминералном водом. Посебна атракција хотела „Извор” је аква парк који чине три базена и велики број тобогана за одрасле и децу. Примарна циљна група гостију хотела „Извор” су пословни људи, а захваљујућу велнес садржајима и аква парку циљна група постају и породице.

<http://www.kongresniturizam.com>

Извор: <http://www.beoclick.com/>

Слика 44. Хотел „Извор” конгресна сала и велнес центар

Промене у структури запослених у хотелу „Извор” су последица приватизације и амбиција новог власника да репрезентативност објекта и његових садржаја подржи и одговарајућим стручним компетенцијама запослених (табела 58).

Табела 58. Поређење броја и квалификационе структуре запослених у хотелу „Извор“ 2002. и 2012. године

Степен стручне спреме	Број запослених (31. 03. 2002)	Број запослених (14. 08. 2006)	Број запослених (20. 05. 2012)
ВСС (VII)	9	4	13
ВС (VI)	17	9	18
ВК (V)	44	6	45
ССС (IV)	24	22	32
КВ (III)	71	21	40
ПК (II)	51	5	-
НСС (I)	13	9	12
УКУПНО:	229	76	160

Извор: Интерна документација Хотел „Извор“

Квалификациона структура показује смањење броја запослених у категорији високог и вишег образовања, и у категорији средњег образовања у односу на период друштвеног предузеће „Буковичка бања“. Промена квалификационе структуре у периоду приватизације и након ње је последица рационализације запослених са 229 на 76, јер се одређени број запослених одлучио за понуђени социјални програм. Број запослених након завршене реконструкције 2012. године је поново увећан, због потреба за већим бројем запослених. Разлика у односу на 2006. годину је посебно изражена у броју висококвалификованих кадрова, посебно у категорији факултетског и вишег образовања.

Запослени са највишим квалификацијама чине top и middle менаџмент и значајни су као носиоци промена. Ова категорија запослених спороводи тактичке и стратешке пословне планове амбициозног власника чиме директно утичу на унапређење квалитета пружених услуга. Неопходна је честа промена запослених на руководећим положајима јер менаџери са дужим мандатом у својим предузећима могу постати психолошки посвећени својим старим навикама управљања чиме се смањује квалитет одлучивања и перформансе предузећа. Одређене студије подржавају аргумент да дужи мандат има тенденцију негативаног утицаја на перформансе пословања (Barker, Patterson, 1996).

„Буковичка бања“ АД се састоји од хотела „Старо здање“ и „Шумадија“. Хотел „Старо здање“ је под заштитом државе као веома значајан културно-историјски споменик, и данас се налази у веома тешком стању. Овај хотел је симбол града, њега је почео да гради средином деветнаестог века Милош Обреновић, а завршио га је Михајло Обреновић. Хотел „Шумадија“ се такође налази у веома тешком стању и хотелу прети судбина „Старог здања“ уколико држава хитно не промени индиферентни однос према имовини којом располаже. Пошто је тренутно стање у предузећу „Буковичка Бања“ АД неодрживо неопходно је да држава уложи нека средства или пронађе стратешког партнера како би се поменути репрезентативни хотели у оквиру бањског комплекса категоризовани као културно-историјски споменици спасли од пропадања. Закон о приватизацији није предвидео продају културно-историјских споменика, већ само закуп, што је тешко оствариво јер је државе одредила да закуп за хотел „Старо здање“ траје 15 година, а у његову санацију и реконструкцију треба да се уложи најмање око шест милиона евра.

У плану је инвестиција која би требало да обједини хотеле „Извор”, „Старо здање” и „Шумадија” у један хотелски комплекс и омогући изградњу новог хотела од 10.000 m² на месту базена. Обавеза инвеститора је да запосли најмање 40 нових радника, посебно високо школованих кадрова који су неопходни за висок квалитет услуге хотела специјализованих за конгресни туризам. У плану је и уређење парка изграђеног у француском стилу, који представља туристичку атракцију сам за себе.

Извор: <http://sajkaca.blogspot.com/>

Извор: <http://www.bbturs.co.rs/>

Слика 45. Хотели „Старо Здање” и „Шумадија”

Општина Топола је најатрактивнија једнодневна излетничка и екскурзиона туристичка дестинација са бројем туриста између 120.000 и 150.000 на годишњем нивоу. Туристичке посете су махом екскурзионог карактера са полудневним боравком, при чему обилазак обухвата посету цркви Светог Ђорђа на Опленцу, Карађорђевој граду у подножју Опленца и Краљевом подруму. Број туристичких посета Тополи је тешко утврдити, јер не постоји адекватан регистар посетилаца, па одређени број посетилаца који у ово место долазе у сопственој организацији често остаје нерегистрован. Остварени приход није у сразмери са туристичким потенцијалом Тополе и бројем посетилаца, највише због непостојања одговарајућег хотела.

Извор: <http://members.virtualtourist.com/>

Извор: <http://www.geolocation.ws/>

Слика 46. Спољашњи изглед хотела „Опленец” у Тополи

Изградња хотел на Опленцу почела је 1933. године. Хотел је првобитно носио назив Задужбински дом односно „Дом задужбинске Цркве св. Ђорђа на Опленцу”. Након Другог светског рата објекат је национализован и уступљен на коришћење „Лола корпорацији”. У процесу реституције хотел „Опленац” је враћен Задужбини, али је настао проблем око броја запослених. Хотел тренутно има око шездесет запослених, а процене менаџмента су да хотел рентабилно може да послује са 25 радника, због чега је потребно трајно решавања броја запослених и нерешеног социјалног програма. Хотел „Опленац” располаже са 38 соба и око 100 лежаја и категоризован је са две звездице. Хотел се адаптира при чему се обнавља све што није аутентична вредност објекта.

У оквиру хотелске понуде општине Топола налази се и хотел „Карађорђе” у Јарменовцима, већинског друштвеног власништва чија приватизација је и даље неизвесна. Хотел има 35 соба са 72 лежаја, али се налази у веома лошем стању јер се већ више од десет година користи као смештај за избеглице и интерно расељена лица. Пре потенцијалне приватизације неопходна је комплетна реконструкција хотелског објекта.

У општини Топола постоји хотел Три „О” који је због раста туристичких посета био заиста неопходан. Хотела Три „О” је модеран, добро опремљен хотел са 11 апартмана који је прилагођен профилу туристе који посећује Тополу и њену околину. Општини Топола су потребни нови смештајни капацитети мањег капацитета, да би се избегли велики трошкови у вансезони, али опремљени у складу са потребама излетника на пропутовању, као доминантног тржишног сегмента.

Извор: <http://www.booking.com/>

Извор: <http://www.godisnji-odmor.com/>

Слика 47. Хотел Три „О” у Тополи

У општини Рача се налази хотел „Шумадија” који већ неко време не послује пуним капацитетима. Приватизација хотела „Шумадија” је спроведена као приватизација ТУП „Шумадија”, чији је хотел „Шумадија” организациони део. Методом аукције нови власник постаје Зоран Матијевић који је 24. фебруара 2003. године купио ТУП „Шумадија” за цену од 212.000.000 динара, са могућношћу отплате у старој девизној штедњи, што је у том тренутку реално износило око 13.054.000 динара.

Хотел је комплетно реновиран 2004. године, има 29 соба и један апартман, банкет салу и ресторан. Постоје индиције да ће хотел постати старачки дом, што

је економски оправдано због мале искоришћености смештајних капацитета, који се користе искључиво за породична славља и прославе. Капацитети би се у том случају максимално искористили за потребе клијената старачког дома, радника из иностранства по којима је овај крај познат.

Извор: <http://www.geolocation.ws/>

Слика 48. Хотел „Шумадија” у Рачи

На основу анализе трансформације хотелске делатности, може се закључити да је процес приватизације хотелско-угоститељске делатности у Шумадијском округу наилазио на препреке које су типичне за приватизациони процес и у другим делатностима. Резултати спроведених приватизација су охрабрујући што је стимуланс да се процес приватизације хотелских објеката заврши до краја, чиме би се остварио синергијски ефекат и на остале делатности.

Будући развој хотелијерства Шумадије је у директној вези са искоришћавањем туристичких потенцијала. Туристичка понуда Шумадијског округа мора да се усмери ка развоју бањског и пословног туризма, а паралелно са њима сеоског, транзитног и ловног туризма. Да би туристичка понуда била конкурентна мора да буде конципирана на принципу одрживости, гарантујући висок квалитет туристичког доживљаја сада и у будућности. Очувана природна средина, географски положај, гостољубивост становништва и историјски локалитети су основна предности туристичке регије Шумадије у односу на растућу туристичку понуду суседних регија у земљи и иностранству.

На хотелску делатност не утиче само развој туризма, већ је њихово пословање директно условљено и са друштвено-економском ситуацијом у којој се земља и округ. На примеру хотела „Шумарице” и „Зеленгора” може да се упореде подаци о броју ноћења у периоду стабилних друштвено-економских прилика 1988. године и у економски турибулетном периоду од 2003 до 2010. године. Разлика је више него очигледна и драстична, а са друге стране приметан је позитиван и обећавајући тренд константног раста броја ноћења од 2000. године. Тешко очекивати у будућности сличне резултате као из 1988. године, због потпуно различитих друштвено-економских околности, али они могу да послуже као идеал пословања у будућности

Табела 59. Упоредни подаци о броју ноћења у хотелима „Шумарице“ и „Зеленгора“ од 1988. до 2010. године

Хотели	1988	2003	2004	2005	2008	2009	2010
„Шумарице“	44.707	6.479	7.226	9.197	18.905	17.044	18.905
„Зеленгора“	13.543	2.517	3.052	5.624	7.298	6.593	7.298
УКУПНО	58.250	8.996	10.278	14.803	26.203	23.637	26.203

Извор: Интерна документација Х.Т.Д. „Шумарице“

То нужно доводи до промене начина рада и понашања од општег друштвеног ка индивидуалном, у којој је хотелско пословање базирано на проактивној иницијативи ка туристичком тржишту и његовим специфичним сегментима. Само проактивна хотелска предузећа усмерена ка тржишту која у први план стављају образовање и стручност, могу да обезбеде висок квалитет услуга и професионализма.

Приватизациони процес у хотелској делатности је дао неопходни замањ будућим структурним променама, па су хотелска предузећа отворенија за све облике промена. Најзначајније промене су остварене у промени структуре запослених, јер је подизање нивоа компетенција запослених утицало на ефикасност функционисања хотелских предузећа. Структура запослених одређује потенцијал раста хотелског предузећа и омогућује конкурентну предност на тржишту. Број запослених и њихов степен образовања у хотелима Шумадијског округа након завршене приватизације је пре свега усаглашаван са новом ефикаснијом организацијом у којој се нова управљачка структура базира на људским компетенцијама и фаворизује улагање у нова знања и вештине. Запослени мора да се посматрају као стратегијски ресурс, јер људски капитал представља најзначајнији део нематеријалне активе. Од улоге запослених у процесу управљања променама зависи однос према кључним стејкхолдерима предузећа, као и успешно пословање у хотелској делатности (Бјелановић и Димитровски, 2012).

Својинска трансформација хотелијерства Шумадијског округа пружила је потребни стимуланс када је у питању модернизација и осавремењавање хотелских капацитета, ослушкујући потребе савременог туристе. Промена начина рада и понашања од друштвеног ка индивидуалном, хотелско пословање је проактивно усмерено ка туристичком тржишту и његовим специфичним сегментима. Само проактивна хотелска предузећа усмерена ка тржишту која базу за успех придају образовању и професионализму, могу да обезбеде висок квалитет услуга. Број објеката и квалитет услуга у њима доживео је значајну квалитативну и квантитативну промену у односу на период пре отпочињања приватизације.

VI ПРОСТОРНО-ПЛАНСКИ АСПЕКТИ ТУРИСТИЧКОГ РАЗВОЈА

Туристички развој не може да буде препуштен случају, већ мора детаљно да буде планиран и усмераван ка жељеним циљевима. Туристички планови обухватају просторно планирање туризма које мора да користи простор на одрживи начин, водећи рачуна да туристичке потребе ни на који начин не угрозе

животну средину. Туристичко планирање мора да се усклади са просторним размештајем природних и антропогених туристичких вредности.

Просторно планирање у туризму је планска и континуирана активност друштва, са циљем организације, уређења и опремања одређених просторних целина у функцији њихових тржишних могућности, расположивог туристичког потенцијала и социо-економских циљева, уз напоре да се максимизирају позитивни и минимизирају негативни социјални, економски и просторни ефекти туризма (Станковић, 2003).

1. Локални и регионални планови развоја туризма

Туристичко планирање се спроводи на различитим нивоима, од општег нивоа који се може применити за државу или регион, до локалног нивоу и нивоа субјекта укљученог у туризам. Важно је истаћи да планирање и развој туризма морају бити међусобно интегрисани на свим нивоима, јер постоји забринутост око различитих перцепција о визији туристичког развоја одређеног простора у будућности. Због тога сваки ниво просторно-планског туристичког развоја, од општег ка локалном, подразумева различите проблеме и начине решавања истих. Степен које туристичко планирање има у различитим сегментима свеукупног развоја регионалног и локалног простора зависи од релативног значаја туризма за заједницу или регион, као и у којој мери су органи који спроводе планирање осетљиви на туристичке активности.

Туристичко планирање на регионалном, а посебно на локалном нивоу обезбеђује равнотежу између потреба и жеља туриста у односу на потребе и жеље локалних становника. Формални туристички план предвиђа начин како да се остваре различити интереси у оквиру заједнице, координирајући туризам и друге активности заједнице у циљу остваривања заједничких циљева.

1. 1. Локални планови развоја туризма

Туристичко планирање које обухвата локални простор или ниво заједнице, подразумева и укључује подрегионе, градове, села, насеља, рурална подручја и неке туристичке атракције. Овај ниво планирања се фокусира на туристичке планове и коришћење простора за планирање туристичких активности и других туристичких објеката и атракција.

Успешно туристичко планирање зависи пре свега од извора финансирања. Пошто локалне заједнице немају очекивана финансијска средства за туристичко планирање, потребно је пронаћи начин да им та средства постану доступна као и одредити критеријуме за њихову доделу. Новим Законом о финансирању локалне управе (Службени гласник РС, број 62/06) обезбеђен је оквир за финансирање локалних заједница. Елиминисањем финансијских препрека стварају се услови да локалне власти кроз туристичко планирање на нивоу локалне заједнице успешно реализују неке мере и активности које су предвиђене Стратегијом одрживог развоја.

Локалне управе Шумадијског округа требе да дефинишу локалну туристичку политику са остваривим циљевима и да успоставе систем праћења промена у простору. Редован мониторинг спровођења туристичке политике и пуно извештавање о променама у простору обезбеђује одрживи туристички развој

који води рачуна о локалним ресурсима. Подршка туристичком развоју на локалу може да се обезбеди сарадњом свих стајхолдера заинтересованих за одрживи развој локалне заједнице. Подстицање развоја и инвестирање у информационе технологије и развој просторних и урбанистичких планова на локалном нивоу могу само додатно да осигурају испуњење циљева одрживог туристичког развоја. Република Србија мора да буде заинтересована да помогне развој локалних заједница јер су оне основа општег економског развоја целе државе. Општине Рача и Кнић као неразвијене општине не поседују финансијска средства, а ни стручне кадрове за израду просторних и урбанистичких планова, па држава треба да пронађе модел подршке за решавања ових проблема.

1. 2. Регионални планови развоја туризма

Туристичко планирање на регионалном нивоу углавном врши покрајина, регион или округ и оно обухвата регионалну политику планирања туристичке и опште инфраструктуре и других сродних функција.

Регионални аспект истраживања наглашава се применом методе компарација, на основу које се диференцирају туристички локалитети, центри и регије по укупним и специфичним вредностима (Станковић, 1985).

У Стратегији развоја туризма Републике Србије утврђен је распоред туристичких кластера и то су: Београд, Војводина, Западна Србија и Источна Србија. Чињеница да простор Централне Србије није издвојен као засебан кластер доста говори, па самим тим и иницијатива Шумадијског управног округа за оснивање Туристичке организације Централне Србије је у потпуности оправдана и легитимна. Формирање туристичких кластера има за циљ да координацијом туристичких активности и промоције туристичка понуда наше земље се што боље позиционира на међународном тржишту. Подела на кластере није одређена административним границама већ је заснована на искуству економског развоја и специфичним потенцијалима за развој туризма. Развој туризма на принципу туристичких кластера треба да обезбеди равномернији регионални туристички развој, идентификовање конкурентних предности и на основу њих формира туристички производ интересантан за пласман на иностраном туристичком тржишту.

Устав Републике Србије из 2006. године и Стратегија регионалног развоја Републике Србије за период од 2007. до 2012. године нису прилагођене европским принципима регионализације што данас за последицу има изражену неравномерност социо-економског развоја. Улога локалних заједница је већ дужи време игнорисана и тек доношењем Закона о локалној самоуправи (Службени гласник РС, бр. 9/02, 33/04, 135/04, 62/06 и 129/07), делимично је омогућена децентрализација. Очекивања децентрализације су била велика и примарно су се односила на функционалну и финансијску самосталност јединица локалне самоуправе. Због недоследности реформе на националном и недовољне оспособљености администрације за реформске процесе на локалном нивоу очекивани резултати су изостали (Национална стратегија одрживог развоја Србије, 2005). Због тога одређен помак у регионализацији и децентрализације је остварен тек Законом о регионалном развоју који је усвојен 2009. године, по којем Републику Србију чине седам региона и то:

1. Регион Војводине
2. Београдски регион
3. Западни регион
4. Источни регион
5. Централни регион
6. Јужни регион
7. Регион Косова и Метохије (Закон о регионалном развоју, 2009).

Овим Законом простор Шумадијског округа припада Централном региону. Основни циљеви регионалног развоја су: смањење регионалних и унутар-регионалних разлика у степену друштвено економског развоја и квалитета живота; подстицање економског развоја недовољно развијених подручја; смањење негативних демографских кретања; ефикасније коришћење домаћих природних ресурса и добара; развој конкурентности на свим нивоима; развој економије базиран на знању, иновативности, савременим научно-технолошким достигнућима и друго (Закон о регионалном развоју, 2009).

Одрживи развој туризма смањује регионалне и унутар регионалне разлике у економском развоју, позитивно стимулишући развој и ефикасније коришћење ресурса недовољно развијених подручја.

1.3 Просторни план града Крагујевца и општина Шумадијског округа и туристичке смернице

Град Крагујевац као регионални центар има Просторни план, а Генерални план је урађен 2005. године за период до 2015. За подручје обухваћено Генералним планом постоје дигиталне катастарске подлоге за катастарску општину Крагујевац и урађена је орто-фото подлога у боји за цело административно подручје града Крагујевца. Подручје ван захвата Генералног плана, сеоско подручје, покривено је векторизованим растерским подлогама.. Планирано је да се одради дигитализација претходне планске документације, ради праћења промена у простору (Стратегија одрживог развоја Шумадије и Поморавља 2011-2021, 2011).

Културно наслеђе Крагујевца обухвата заштићене просторно културно-историјске целине који своју сврху у одрживом развоју морају наћи у његовој активној презентацији као путокази и водичи града. Потенцијали града који презентују његово богато културно-историјско наслеђе се посматрају као приоритети у наредном периоду његове урбане и функционалне обнове. Градски центар са својим јасно дефинисаним и валоризованим културним добрима од националног значаја мора се ревитализовати, како би се његова презентација могла укључити у процес припрема за обележавања два века Крагујевца као престоног града (Службени лист града Крагујевца, бр. 8/07).

Приоритети ревитализације и презентације културног наслеђа у оквиру градског насеља и генералног плана су:

- Милошев венац;
- Старо градско језгро;
- Спомен парк „21. октобар”;
- Стари део Заставе.

Све активности у овим зонама спроводе се према посебним програмима и условима за ревитализацију и презентацију од стране установа (Завод за заштиту

споменика културе, Народни Музеј, Музеј 21. октобар) које су директно одговорне за њихово функционисање и одржавање у складу са законским регулативама. Јединствену представу и организацију градског језгра са наведеним зонама и заштићеним природним целинама обједињују урбанистичке целине Звезда, Стара радничка колонија, Нова колонија-Пивара, градски тргови и појединачно заштићени објекти (споменици културе). Просторни план града се бави и српском средњевијековном археологијом. У општини Страгари налази се значајно споменичко наслеђе у виду остатака средњевијековног утврђеног града Сребрнице. Досадашње активности на истраживању, презервацији и презентацији овог локалитета који је једини из преобреновићке Србије на подручју града, су биле минималне. Просторни план у оквиру еколошке зоне на овом подручју формира и посебну зону организације историјског наслеђа под радним називом Сребрница (Службени лист града Крагујевца, бр. 8/07).

Развој градског центра и ревитализација наслеђа на простору градског језгра је један од приоритета Просторног плана и њега мора да прати и ревитализација специфичних зона на ширем простору које поред еколошких својстава своје потенцијале представљају кроз полифункционални карактер споја природе и амбијента, попут еко-центра Љубичевац. Посебну специфичност у простору представљају етнолошке туристичке вредности попутобрашица у Лужницама, које својом категоризацијом као споменик културе од изузетног значаја, дају основу за формирање специфичних културолошких програма и садржаја, и афирмишу представу села (Службени лист града Крагујевца, бр. 8/07).

Манастирски комплекси, као заштићене и амбијенталне споменичке целине, остварују несумњиво важан утицај на очување уравнотеженог система вредности природног и духовног амбијента и његово ширење кроз мрежу посебних просторних тачака у оквиру подручја Просторног плана. На простору града се такође налази велики број спомен обележја (спомен бисте, чесме, плоче), које нису утврђене за споменике културе, али представљају спомен на историјске догађаје и личности (Службени лист града Крагујевца, бр. 8/07).

Приоритет је и формирање бањског центра у Страгарима, бања Вољавча, захваљујући квалитету термоминералног извора, што значајно доприноси проширењу туристичке понуде и општег програмског капацитета средине.

Генерални план општине Аранђеловац дефинише планска решења за период до 2026. године, и он обухвата Буковичку Бању која је према Просторном плану Републике Србије сврстана у међународне и националне бање првог степена. Генерални план општине Баточина је урађен за период до 2022. године, док планирана израда Просторног плана. Општина Кнић има Генерални и Просторни план из 1982. године, због чега је потребна израда нових планова. Општина Лапово има Генерални урбанистички план за период до 2020. године, а Просторни план не постоји. Општина Рача има Генерални урбанистички и Просторни план са планским хоризонтом до 2010. године. Општина Топола има Генерални план усвојен 1999. године, док Просторни план није усвојен од 1988. године (Стратегија одрживог развоја Шумадије и Поморавља 2011-2021, 2011).

2. Шумадијски округ у плановима туристичког развоја националног значаја

Стратегија развоја туризма територију Републике Србије индикативно дели на четири кластера. Кластери имају улогу да допринесу обликовању међународно-конкурентног туристичког производа сваког региона појединачно. Издвојени основни туристички кластери су:

- 1) АП Војводина,
- 2) Београдска регија,
- 3) Западна Србија,
- 4) Источна Србија (Стратегија туризма Републике Србије, 2006).

По овој подели простор Централне Србије, и Шумадијски округ као његов део, није издвојен као туристички кластер чиме се игнорише континуирани раст туристичког промета и вредност и значај туристичких атракција на овом простору. Туристички потенцијали Централне Србије превазилазе регионалне оквири и постају све атрактивнији у националним и међународним оквирима, са веома разноврсном и богатом туристичком понудом. Укључивањем Централне Србије као туристичког кластера држава би се јасно определила за равномернији регионални туристички развој следећи тако европске развојне тенденције базиране на регионализацији.

Законом о туризму предвиђено је оснивање Агенције за развој туризма која треба да преузме улогу у области планирања и развоја туризма. Агенција за развој туризма треба саветодавно да помогне туристичким организацијама да циљ унапређења конкурентности туристичких кластера буде реалан.

За разлику од Стратегије туризма Републике Србије, Законом о Просторном плану Републике Србије (Службени гласник РС, број 88/10 112), територија Србије је подељена на шест туристичких кластера, на чије ће коначно формирање утицати тржиште:

- 1) Војводина,
- 2) Централна Србија/Београд,
- 3) Источна Србија,
- 4) Средишна Србија,
- 5) Западна Србија
- 6) Јужна Србија/Косово и Метохија (Закон о просторном плану Републике Србије 2010-2020, 2010).

У овој подели је приметан одређени напредак, у смислу прецизније туристичке регионализације, јер је издвојен кластер Средишње Србије којем припада простор Шумадијског округа. На овај начин процес планирања и организовања туристичког развоја је просторно конкретизован и прилагођен природним и друштвеним специфичностима регионалне целине. Подела није административна јер туристички кластери најчешће обухватају територије две или више општина које се могу налазити у оквиру различитих управно територијалних целина. Основни критеријум за издвајање кластера је кохезија и комплементарност њихових туристичких вредности.

Просторне и територијалне целине нижег ранга туристичког значаја су туристички простори, који представљају делове туристичких кластера са дестинацијама, *touring* правацима, туристичким местима. У зависности од расположивих услова и ресурса подељени су на:

1) примарне туристичке просторе који обухватају површинске целине туристичких дестинација, кружне и линеарне међународне и националне путне и пловне туристичке праваце и концентрисане агломарације градских туристичких центара и места, бањских туристичких центара и места међународног и националног значаја

2) остале, секундарне туристичке просторе и места претежно регионалног значаја (Закон о просторном плану Републике Србије 2010-2020, 2010).

Примарне туристичке дестинације као регионалне целине унутар туристичких кластера се по критеријуму учешћа целогодишње туристичке сезоне деле на:

- дестинације са мањим учешћем целогодишње понуде: Горње Подунавље; Фрушка гора; Горња Тиса; Доња Тиса; Шумадијске планине; Кучајске планине; Доње Подунавље; и Делиблатска пешчара;

- дестинације са знатним учешће целогодишње понуде: Ваљевско-подрињске планине-Дрина; Дрина-Тара-Златибор и Златар-Пештер;

- дестинације са комплетном целогодишњом понудом: Стара планина; Власина-Крајиште; Копаоник; Голија; Проклетије са Мокром Гором и Шар планина (Закон о просторном плану Републике Србије 2010-2020, 2010).

По овој подели простор Шумадијског округа је делимично обухваћен и издвојен под називом Шумадијске планине, као дестинација са мањим учешћем целогодишње понуде. Док се остатак простора Шумадијског округа налази у категорији секундарних туристичких простора и места регионалног значаја. Простор туристичке зоне заштите II степена (Ц 2) „Шумадијске планине” обухватају планинска подручја: Букуље, Космаја, Венчаца, Рудника, затим Крагујевац, Аранђеловац, Тополу, Орашац, Таково, Горњу Црнућу, Оплецац и Буковичку бању.

Градови међународног туристичког значаја су: Београд, Нови Сад, Приштина, Ниш и Суботица. Градови националног туристичког значаја су: Ужице, Пирот, Врање, Нови Пазар, Пећ, Призрен, Ваљево, Вршац, Сомбор, Зрењанин и Крагујевац.

У зависности од ове поделе град Крагујевац, као регионални центар и највећи град у Централној Србији, се налази у категорији градова од националног туристичког значаја, а не међународног туристичког значаја, чиме се игнорише значајан раст туристичког промета, поготово број посета и ноћења страних туриста у последњих пар година.

Када су у питању бањски туристички центри, Буковичка бања као најатрактивнија бањска туристичка дестинација се сврстава у бањска туристичка места националног, а перспективно и међународног значаја уз Врњачку Бању, Нишку Бању, Сокобању, Матарушку Бању, Бању Ковиљачу и Врањску Бању. Остала бањска места у које сврставамо Бању Вољавчу су регионалног значаја.

Међународни речни правци су: Дунав, Тиса, Сава и главни канал ДТД, док су национални пловни правци остали пловни канали у Војводини, а перспективно и токови Велике Мораве и Дрине. Велика Морава поседује значајан потенцијал за развој ловног, риболовног и екотуризма у општинама Лапово и Баточина, па због тога мора на прави начин да се валоризује и искористи.

Главно ограничење за развој туризма Шумадијског округа у контексту националног туристичког развоја је политички и социо-економски тренутак укупног развоја Србије, а посебно њених пасивних простора. У понуди

Шумадијског округа недостају туристички производи базирани на еколошким и етнографским мотивима Шумадије и њеног становништва. Недовољно је афирмисан концепт одрживог туризма и његова интеграција са комплементарним привредним делатностима, природним и културним наслеђем. Простор Шумадијског округа одликује низак квалитет услуга и дисбаланс цене и квалитета, осим у већим туристичким местима као што су Крагујевац и Аранђеловац. Тржишна позиција Шумадијског округа као туристичке регије није довољно прецизно дефинисана, па његове компаративне предности нису до краја искоришћене и трансформисане у конкурентске предности. Смештајни капацитети су већим делом застарели, незадовољавајућег квалитета и не прате туристичку тражњу, а једино хотели „Шумарице” и „Зеленгора” у Крагујевцу и хотел „Извор” у Аранђеловцу представљају добар пример успешног хотелског пословања. Локално становништво није укључено у туристичке пројекте, док су постојеће комплементарне локалне активности само делимично интегрисане са туризмом.

3. Технике планирања као услов одрживог развоја туризма Шумадијског округа

Туризам је један од начина да се постигне економска, еколошка, социјална, културна и организациона одрживост. Циљеви развоја туризма мора да буду организовани у контексту у којем доприносе остваривању ширих економских, социјалних, културних и еколошких циљева нације, региона или локалитета.

Када говоримо о планирању туризма у контексту одрживог развоја најважније је обратити пажњу на корелацију одрживости, планирања, развоја и туризма. На тај начин је могуће ове елементе интегрисати у циљу постизања што ефикаснијих техника планирања које ће одредити развој одрживог туризма. Интегрисано планирање је један од неколико менаџмент приступа који се користи да би се решио проблем који произилази из сложеног односа државног и приватног сектора. Интегрисано планирање у туризму такође подразумева интеграцију циљева, програма, пројеката, инвестиција и употребе ресурса. Употреба ресурса је од централног значаја, посебно за одрживи развој, зато што посматра однос између економског развоја и заштите природних, културних и људских ресурса.

Интегрисано планирање за постизање одрживог развоја туризма мора да се посматра као значајна компонента у ширем политичком оквиру. Резултати ће зависити од нивоа у којем је планирање туризма интегрисано, хоризонтално и вертикално. Интегрисано туристичко планирање треба да се посматра као вежба за креативан и иновативан менаџмент ресурса да би се остварили одрживи исходи.

Ефикасно интегрисано туристичко планирање у Шумадијском округу може позитивно да допринесе:

- запошљавању, посебно кроз диверсификацију привредне структуре;
- генерисању прихода од страних посетилаца;
- стимулисању локалне трговине и индустрије;
- значајнијим инфраструктурним улагањима;
- пружању услуга и погодности у којима може да ужива и локално становништво;
- очувању угрожених и осетљивих средина, култура и заједница;

- генерисању и одржавању повољног имиџа дестинације у међународним оквирима.

Планирање на нивоу Шумадијског округа укључује свеобухватне планове у области туризма, градске и општинске туристичке планове и планирање коришћења простора за туристичке објекте и области атракција. Специјални програми као што су екотуризам и сеоски туризам се спроводе на општинском нивоу. Истраживање, образовање и обука за туризам, се такође одвијају на општинском нивоу, у зависности од потреба за кадровима, као и туристички маркетинг, пружање информација и друге менаџмент функције. Туристичко планирање у Шумадијском округу на локалном нивоу подразумева и планирање туристичког места, који се односи на специфичну локацији објеката у зависности од плана коришћења земљишта. Значај планирања, управљања и регулације на локалном нивоу је све више признат широм света. Еколошки и социо-економски услови варирају на различитим локацијама унутар Шумадијског округа, а често и унутар територије једне општине. То посебно важи за Шумадијски округ, као просторне целине која поседује велику природну и културну разноврсност. Национална и регионална политике туристичког развоја је важна, али локалне заједнице најбоље могу да одговоре на који начин је могуће остварити оптимално коришћење локалних ресурса.

WTO предлаже да локалне власти које су одговорне за округе, градове, села и туристичке атракције буду све више укључене у развој и управљање многим аспектима туризма. Ова препорука WTO је у складу са трендом децентрализације, у ситуацији када држава даје већу одговорност локалним властима, са нагласаком на укључивање локалне заједнице у туризам кроз партиципативно планирање и друге развојне процесе.

Партиципативно планирање подразумева укључивање свих заинтересованих субјеката у процес избора циљева, програма и пројеката за развој туризма. Од овог типа планирања користи има локално становништво које јавном расправом предлаже решавање неких њима важних проблема и локални органи власти јер добијају подршку локалне заједнице. Транспарентност самог процеса је кључна за обезбеђивање подршке за програме развоја туризма, јер без јавности у одлучивању нема ни сагласности заједнице за усвајања стратешког документа.

Препознајући значај локалног нивоа развоја туризма, WTO је 1994. објавио ”водич за локалне планере”, који је ревидиран 1999. и преименован као ”водич за локалне власти за развој одрживог туризма”.

Одрживост у планирању развоја туризма је императив у ситуацији када се дестинације сусрећу са повећаним притиском на природно, културно и социо-економско окружење, које настаје као последица раста туристичких активности. Неконтролисан раст у туризму са циљем да оствари краткорочну корист често може да угрози животну средину и друштво, као и да уништи саму основу туризма. Локалне заједнице су постале свесне таквих проблема и сада захтевају више еколошке стандарде од одговорних институција за развој туризма, као и већу посвећеност туроператера и туристичких агенција. Туризам има потенцијал да донесе економску корист за локалну заједницу и помогне очувању природних и културних добара, под условом да је правилно планирање и управљање дугорочна визија.

Стратешко планирање је најчешћи избор за постизање одрживог развоја туризма. Он системски обједињује потребе, везе и подршку свих заинтересованих

страна о потреби постизања одрживог развоја туризма. Стратешко планирање Шумадијског округа мора да комбинује визију дугорочне одрживости и акционих планова у што краћим временским периодима. Стратешко планирање одрживог развоја туризма Шумадијског округа обезбеђује дугорочну конкурентност која произилази из проактивног става према променама на туристичком тржишту и ефикасне реализације свих потенцијала и могућности.

Локални развој туризма захтева приступ који подразумева укључивање свих сегмената друштва у процес одлучивања о будућем планирању и управљању. Локалне стејхолдере чине различите групе са различитим интересима које треба узети у обзир. Обично постоји више различитих ставова о облицима туризма који треба да се развијају на одређеном подручју. Независно од постојећих разлика између различитих група, важно је узети у обзир сва мишљења, односе између група и какву улогу те групе могу да имају у развоју туризма. Одржавање блиске сарадње и координације између институција, приватног сектора, невладиних организација и других представника локалне заједнице је од суштинског значаја да се развој туризма инкорпорира заједничке циљеве. Јавно-приватни сектор сарадње расте веома брзо у свим деловима света, а структура, природа и обим те сарадње постају све разноврснији, креативнији и софистициранији. Ова сарадња је нарочито важна на локалном нивоу, с обзиром да око 90% туристичке привреде чине мала и средња предузећа која послују на локалном тржишту. Одржавање радионица и семинара у локалној заједници су одрживе опције за образовање и подизање свести локалног становништва о значају туристичког развоја. Учење од других, имплементацијом успешних искустава је још један важан облик образовања. За ову сврху, WTO (2000) је припремио публикацију „Sustainable Development of Tourism: A Compilation of Good Practices“ (Одрживи развој туризма: Компилација добрих пракси). Ова публикација садржи примере добре праксе за одрживи развој и менаџмент у туризму, које су прикупљене из 31 земље широм света.

Јавност Шумадијског округа мора да се едукује о развојним плановима и програмима у туризму, актуелним догађајима у туризму, користима од туризма и начинима опхођења према туристима различитог типа. Подизање свести о заштити животне средине природних области, очување археолошких и историјских локалитета, очување традиционалних уметности и заната, као и побољшање квалитета животне средине су питања која траже пажњу јавности. Јавно образовање кроз туристичке програме треба да буде део плана и програма развоја туризма. Туристи који посећују Шумадијски округ, а посебно објекте верске и сакралне архитектуре треба да буду информисани о локалним обичајима, прихватљивом социјалном понашању и начину понашања. Такође, потребно је и одредити правила очувања животне средине у форми кодекса понашања туриста.

4. Програми управљања односом туризма и животне средине у Шумадијском округу

Туризам има интерес да штити животну средину јер квалитет животне средине као туристичког ресурса условљава успешан развој туризма. Због тога је потребно усмерити све напоре на одговорно управљање туризмом у циљу заштите животне средине као основног туристичког ресурса. Заштита животне средине је у функцији одрживог развоја туризма, јер се одрживим развојем туризма чува

животна средина за будуће генерације. Одрживи развој утиче да се еколошка политика планира дугорочно уважавајући последице будућег економског развоја на природну средину и ресурсе (Callan, Thomas, 2007).

Глобално друштво се налази у антагонизму на релацији развој туризма и животна средина. Чињеница је да туризам на одређене начине доводи до уништавања природне и животне средине. Свака експанзија туризма крије у себи опасности нарушавања еколошке равнотеже, пошто туризам интегрално користи природу као важан ресурс. Утопистички би било захтевати да се ради заштите природе потпуно заустави даљи развој туризма, чак и када је угрожена стабилност одређених екосистема. Свако смањивање неповољних и нежељених утицаја туризма на природу продужује опстанак и коришћење привлачног потенцијала и рекреативних капацитета простора на којима се он развија (Чрњар, 2002).

Туристичка потражња и туристичка понуда које истовремено врше велики притисак на исте природне ресурсе и убрзавају њихово исцрпљење, мора да се одрекну илузије о неограничености простора прикладног за развој туризма, јер је он значајно ограничен и има га све мање (Алфирер, 1994).

Имајући у виду постојеће природне и антропогене потенцијале за развој туризма, као и могућности за његову валоризацију, туризам може да се посматра као важан стимуланс економског развоју Шумадијског округа. Пораст туристичког промета Шумадијског округа доприноси повећању запослености и утиче позитивно на стање у платном билансу.

Управљање туризмом у Шумадијском округу се уређује развојним и просторним планом, који утврђује размештај и изградњу објеката у туристичком месту у зависности од потенцијалних негативних ефеката на животну средину.

Национални програм заштите животне средине обезбеђује имплементацију, планирање, управљање и интегралну заштиту животне средине и он садржи:

- 1) опис и оцену стања животне средине;
- 2) основне циљеве заштите животне средине у целини и по областима;
- 3) услове за примену адекватних привредних, техничких, технолошких, економских и других мера за одрживи развој и менаџмент заштите животне средине;
- 4) дугорочне и краткорочне мере које имају за циљ спречавање, ублажавање и контролу загађивања;
- 5) носиоце, начин и динамику реализације;
- 6) средства за реализацију (Закон о заштити животне средине, 2007).

4.1 Позитивни утицаји туризма на животну средину Шумадијског округа

Туризам може донети многе економске и друштвене користи, посебно у руралним областима и земљама у развоју, док се масовни туризам повезује са негативним ефектима. Туризам може бити одржив ако потенцијални негативни ефекти на локалну заједницу и околину не премаше финансијске користи.

Туризам ствара радна места, како кроз директну запосленост у туризму, тако и индиректно у секторима као што су малопродаја и транспорт. Када туристи троше новац на робу и услуге, то доводи до вишеструког ефекта на економски развој обезбеђујући нова радна места. Туристичка индустрија такође пружа

пословне могућности за мала предузећа, што је посебно важно у руралним заједницама и генерише додатне пореске приходе, као што су аеродромске и хотелске таксе, који могу да се искористе за локалне потребе.

Побољшање инфраструктуре и нови забавни садржаји који проистичу из развоја туризма такође користе локалној заједници. Туризам подстиче очување традиционалних обичаја, заната и манифестација што подстиче осећај националне и локалне припадности и поноса становништва. Размена између домаћина и гостију омогућава боље разумевање културе, а такође може да помогне у развоју свести о глобалним питањима као што су сиромаштво и кршење људских права. Туризам утиче и на развијање позитивних ставова према странцима, обострано учење о култури и обичајима, умањење негативних стереотипа и перцепција и развијање пријатељства.

Туризам, а посебно екотуризам, помаже у промоцији очувања дивљих животиња и фитодиверзитета, пошто се они сматрају туристичким ресурсима. Он такође помаже да се обезбеде средства за одржавање природних резервата и националних паркова, кроз улазне накнаде и накнаде за водича. Креирањем алтернативних могућности за запослење, туризам смањује проблеме као што су криволов или илегални риболов и крчење шума, посебно код држава у развоју.

Позитивни утицаји туризма се могу увећати укључивањем локалне заједнице у туризам, одлучивањем и планирањем, поштовањем свих социјалних и културних разлика, ограничавањем негативног утицаја туризма на природну средину, одрживом употребом природних ресурса и очувањем биодиверзитета.

Да би се туризам Шумадијског округа одрживо развијао мора да обезбеди квалитетну животну средину. На тај начин туризам подстиче заштиту животне средине и унапређује квалитет природе. Туризам Шумадијског округа захтева планско решавање проблема заштите животне средине, јер су туристи крајњи корисници услуга. Они очекују да се уреде простори око туристичких места, споменика природе и културе. За потребе уређења туристичких места врши се и пошумљавање чиме се директно утиче на квалитет посматраног простора и увећава његова туристичка вредност. Када је у питању Шумадијски округ могу се издвојити следећи позитивни утицаји туризма на животну средину:

- Ревитализација просторних целина у циљу туристичке промоције (старо градско језгро Крагујевца, Милошев венац и део око Ливнице и Кнежевог арсенала);
- Рестаурација и адаптација старих зграда за потребе развоја туризма;
- Поновно коришћење индустријских објеката за развој туризма, посебно индустријског туризма, организовањем едукативних тура кроз индустријске комплексе (старо језгро фабрике Застава, музеј Ливница и Кнежев арсенал);
- Заштита природе у функцији туризма, а посебно заштићених природних добара: резервата природе (Брзанско моравиште и Рогот) и споменика природе (Рисовача);
- Формирање свести о значају животне средине;
- Промена понашања локалног становништва и туриста према природи као основном туристичком ресурсу;
- Заштита етнолошког наслеђа, посебно специфична за развој сеоског туризма, у којем се посебно вреднују стари и очувани објекти, оруђа, ношња и друго (Борач у општини Кнић);

- Унапређење естетских квалитета животне средине, кроз хортикултурно уређење и функционално просторно планирање (парк Буковичке бање, Оплепац у општини Топола, градски центар Крагујевца, Спомен парк „21. октобар”);
- Уређење споменичких и музејских целина (Орашац у општини Аранђеловац, Карађорђево град у општини Топола, Спомен музеј „Крагујевачки октобар” у Крагујевцу), и споменика природе (Рисовача у општини Аранђеловац) савременим информатичким помагалима у циљу туристичке промоције и едукације локалног становништва, а посебно деце;
- Заштита еколошке равнотеже и диверзитета екосистема;
- Одговорно управљање ловиштима и промоција ловног туризма (ловиште Сребрница, Рогот и друга);
- Ревитализација и уређење водених басена и речних токова (језеро Бубањ, Шумаричко језеро у граду Крагујевцу, језеро Гараш у општини Аранђеловац).

4.2 Негативни утицаји туризма на животну средину Шумадијског округа

Туризам као делатност одликује велика концентрација људи различитих интересовања, образовања, навика и односа према животу и другим људима. Утицај туризма на животну средину може довести до стварања специфичне физиономије простора.

Све док туристичке активности нису масовне и концентрисане у простору, утицај туризма на животну средину не узрокује посебан проблем. Али када туризам поприми масовне размере и када туристи почињу да се просторно концентришу у туристичким дестинацијама, тада долази до нагле промене понашања туриста, односно туризам се из пасивног претвара у активни, а туристи почињу “конзумирати“ природу и природна богатства. На тај начин настају:

- експанзивни облици туризма (кампинг, наутика и друго);
- агресивни облици туризма (сви облици туризма који се неплански развијају);
- деструктивни облици туризма (када се због непланског развоја и агресивности уништавају поједини простори) (Чрњар, 2002).

Успешан туризам зависи од неопходне инфраструктуре, као што су путеви, туристичка места и хотели. Трошкови успостављања основне инфраструктуре су трошкови које обезбеђује држава, тако да тај новац држава добија из пореских прихода. Послови креирани развојем туризма су често сезонски и слабо плаћени, а туризам утиче и на повећање цена некретнина, роба и услуга. Новац који се оствари развојем туризма не доноси увек корист локалној заједници, већ највећу корист имају одређени појединци или велике међународне компаније, попут великих ланаца хотела или туроператора. На дестинације које зависе од туризма негативно утичу догађаји као што су тероризам, природне катастрофе и економске рецесије.

Понашање туриста може имати штетан утицај на квалитет живота локалних заједница. Саобраћајна гужва, бука, пренатрпаност, вандализам, наркоманија, алкохолизам, проблем проституције и повећан ниво криминала су неки од проблема са којима се сусрећу туристичке дестинације широм света. Туризам може и да крши људска права, када се мештани расељавају са своје земље да би се обезбедио простор за нове хотеле или им се забрањује улазак на плажу. Такође екстремне разлике у богатству и начину живота између локалног

становништва и туриста у неким областима може изазвати незадовољство, а самим тим и осећај код туриста да нису добродошли. Интеракција са туристима такође може довести до ерозије традиционалних култура и вредности.

Туризам представља претњу природним екосистемима, пошто често доводи до њиховог поремећаја или чак уништавања. Туризам прекомерним коришћењем простора утиче на природне и културне ресурсе, као што су водоснабдевање, плаже, шуме, реке, језера и места културног наслеђа и историјске баштине. Он такође изазива повећано загађивање кроз емисију штетних гасова саобраћаја, увећање смећа и канализације и буке.

Ако сагледамо претходно изложене негативне утицаје развоја туризма на квалитет животне средине, може се закључити да су одређени негативни процеси карактеристични и за Шумадијски округ. Сазнање о њиховом постојању и значају њиховог утицаја на квалитет животне средине, пружа могућност њихове редукције ниво на којем ће се постићи оптимална равнотежа одрживости животне средине и њене туристичке афирмације. Негативне последице туристичке делатности у Шумадијском округу су:

-Насилничко понашање, алкохолизам и наркоманија туриста у туристичким местима (типично за дестинације екскурзионог туризма као што је Оплепац у општини Топола и Спомен парк „21. октобар“ у граду Крагујевцу или места одржавања значајних културно-забавних манифестација као што је „Опленачка берба“ у општини Топола, „Арсенал фест“ у граду Крагујевцу, и парк Буковичке бање у општини Аранђеловац, где је велики број скулптура манифестације „Мермер и звуци“ међународних аутора и непроцењивог културног значаја уништен);

-Загађење воде, ваздуха и земљишта као последица увећања броја туристичких посета (загађење обала река и језера, излетишта, паркова и друго);

-Загађење средине буком због галаме туриста у туристичким местима;

-Прекомерни и неконтролисани лов у ловним газдинствима;

-Сатурација простора као последица концентрације туристичких активности и објеката;

-Девастација и смањење пољопривредних површина као последица просторне пренамене земљишта за потребе туризма.

VII СТРАТЕШКЕ СМЕРНИЦЕ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА ШУМАДИЈСКОГ ОКРУГА

Да би се постигао пун ефекат развојног и стратешког планирања, неопходне су стратешке смернице одрживог развоја које комбинују дугорочне и краткоточне мере. Стратешке смернице су дефинисане оквиром стратегије одрживог развоја и њихова имплементација у реалним оквирима представља сложен процес који би морао да укључи све оне који су у некој вези са туризмом. За постизање одрживог развоја туризма потребно је партиципативно укључивање интересних група и појединаца на начин да одрживи туризам рефлектује партнерски однос у његовом развоју како на националном, тако и на локалном нивоу. Три нивоа дефинишу формирање стратегије:

(1) Анализа стања, проблема и шанси;

(2) Одређивање циљева и формирање стратешког избора;

(3) Развијање политика и акциони програми (Carbone et.al, 2005).

1. Анализа стања, проблема и шанси

Много је разлога да се туризам у Шумадијском округу сматра делатношћу са огромним развојним потенцијалом. Планирање и развој туризма Шумадијског округа базира се на анализи природних, друштвених елемената, која је спроведена у претходном делу. Анализа постојећег стања пружа увид у све чиниоце који утичу на развој туризма Шумадијског округа. Планирање развоја туризма у Шумадијском округу одређује његов будући правац и место на туристичком тржишту.

Први корак у анализи развоја туризма у Шумадијском округу, утврђује ресурсе од којих туризам зависи и на које има краткорочни и дугорочни утицај. Прикупљање података обухвата следеће ставке:

- анализа прошлих политика и планова развоја туризма, као и информација и политика које су у тесној вези са одрживим развојем и животном средином;
- анализа постојећих важних истраживања;
- консултације са кључним интересним групама и појединцима важним за развој туризма;
- преглед туриста и туристичких предузећа;
- мишљење локалног становништва;
- мишљење о туристичком тржишту (Стојановић, 2006).

Анализа тренутне ситуације је први корак у одређивању и идентификовању фактора који утичу на одрживи развој туризма у Шумадијском округу. Предмет анализе представља валоризацију свих ресурса који се налазе на територији Шумадијског округа, односно издвојени су сви потенцијални простори у општини који могу имати одређену туристичку вредност. Пошто је туризам врло тешко одредити административним границама, анализира се шире подручје од Шумадијског округа, па чак и од Централне Србије. Уосталом препорука ЕУ је да развој туризма мора да се заснива на регионалној сарадњи, јер се на тај начин формира интегрисан и конкурентан туристички производ. Сврха анализе стања и оцена туристичких вредности представља полазну основу за утврђивање циљева развоја туризма Шумадијског округа. Анализа стања туристичких ресурса представља основу за одређивање стратешких развојних праваца, који се конкретизују кроз акциони програм за краткорочни, средњорочни и дугорочни период.

Анализа постојећих ресурса који могу да се валоризују развојем туризма, показује да се туризам на простору Шумадијског округа суочава са одређеним проблемима, као и да постоје реалне шансе за постизање одрживог развоја туризма.

Најзначајнији проблеми одрживог развоја туризма Шумадијског округа:

- Стагнација и опадање броја домаћих и страних туриста у последњих неколико година, осим у граду Крагујевцу и општини Аранђеловац;
- Непостојање јединственог регистра туристичких посета Шумадијског округа, што отежава праћење кретање туриста и извођење процена за будућност;
- Непостојање адекватне туристичке сигнализације (осим у граду Крагујевцу и општинама Топола и Аранђеловац);
- Одсуство заједничке туристичке понуда на нивоу Шумадијског округа;
- Недовољно развијена свест локалног становништва о значају туризма на унапређење квалитета живота;

- Непостојање подршке за јавно-приватну иницијативу у области туризма;
- Инфраструктура и материјална база нису у складу са туристичким потребама;
- Недовољан број хотела и мањак смештајних капацитета свих категорија;
- Образовна структура не прати потребе развоја туризма;
- Недовољна информисаност становништва о користима развоја туризма;
- Туристичка промоција непримерена туристичким потенцијалима;
- Потреба за промоцијом нових туристичких локалитета;
- Низак ниво компетенција запослених у туристичкој делатности;
- Потреба едуковања запослених за пружање квалитетних услуга;
- Непостојање институционалне подршке појединцима који желе да се баве туризмом;
- Изостанак финансијске подршке за предузетничку иницијативу у области развоја туризма;
- Непостојање консензуса шире јавности о стратешким циљевима развоја туризма у будућности;
- Недовољан број лиценцираних туристичких водича на територији Шумадијског округа;
- Потреба за израдом сувенира препознатљивог само за простор Шумадијског округа;
- Непостојање додатних и пратећих садржаја у постојећој туристичкој понуди;
- Непостојање организације школских екскурзија едукативног карактера ка значајнијим туристичким локалитетима Шумадијског округа;
- Нерегулисани имовинско-правни односи који утичу на процес приватизације хотелско-угоститељских објекта;
- Лоша комунална опремљеност постојећих туристичких локалитета;
- Велика конкуренција од стране суседних и несуседних округа;
- Непридржавање регулативе из области заштите животне средине, као једног од предуслова за развој туризма Шумадијског округа.

Најзначајније шансе развоја одрживог туризма Шумадијског округа су:

- Иницијатива за формирање регионалне туристичке организације Централне Србије, која укључује Шумадијски и Поморавски округ;
- Усвојена Стратегија развоја туризма Србије 2010-2021. година;
- Усвојена Стратегија одрживог развоја Шумадије и Поморавља 2011-2021. године;
- Коришћење бораваћих такси за туристичку промоцију;
- Постојање туристички валоризованог културно-историјског наслеђа (Опленац, старо градско језгро Крагујевца и Орашац);
- Увођење стандарда квалитета категоризацијом смештајних објекта;
- Заступљеност термоминералним извора и дуга традиција развоја бањског туризма (Буковичка Бања, Бања Вољавча);
- Одлични услови за развој верског туризма (Вољавча, Благовештење, Драча, Брезовац, Петковица);
- Физичко-географски потенцијали (реке, планине, језера, повољна клима) као основа за развој туризма;
- Спортско-рекреативни објекти који су прилагођени за потребе туриста и локалног становништво (Аранђеловац и Крагујевац);

- Заинтересованост становништва Шумадијског округа за сеоски туризам (Кнић, Топола, Аранђеловац, Крагујевац), очувана архитектура традиционалних сеоских газдинстава;
- Добри услови за развој ловног (Рогот, Рудник, околина Крагујевца) и риболовног туризма (Гружа, Велика Морава);
- Препознатљиве туристичке манифестације са оригиналним и јединственим садржајима (Опленачка берба, Велики школски час, Мермер и звуци);
- Туристички афирмисани спалеолошки локалитети (Рисовача код Аранђеловца, Градац код Баточине);
- Општи услови на светском туристичком тржишту, на којем је све израженија тражња за природним, етнографским и историјским специфичностима Шумадије и Србије уопште;
- Могућност профилисања туристичке понуде Шумадијског округа као дестинације која нуди специјалне програме за специфичне групе туриста;
- Пораст стандарда као основа за пораст тражње за услугама из области туризма;
- Близина и пролазак Коридора 10 кроз Шумадијски округ (општина Лапово) чиме се обезбеђује отвореност ка домаћем и међународном тржишту.

2. Одређивање циљева и формирање стратешког избора

У фази одређивања циљева и формирања стратешког избора институције надлежне за развој туризма на простору Шумадијског округа усаглашавају заједничку визију стратешких циљева развоја туризма са заинтересованим групама. Одређивање стратешких циљева се мора заснивати на информацијама добијених анализом стања. Стратешки циљеви морају да садрже основне одлике туристичке дестинације, које укључују општи и локални интерес за остваривање економске, друштвене и еколошке одрживости. Циљеви се могу разликовати унутар територије Шумадијског округа, од општине до општине, у зависности од њихових специфичности, али увек са заједничким циљем редуковања сиромаштва, очувања природе и смањивање негативних утицаја на животну средину. На формирање стратешког избора утиче карактер туризма и усклађеност његовог развоја са дестинацијом, тржишним сегментима и туристичком понудом.

Туризам значајно доприноси економском расту Шумадијског округа и унапређењу квалитета живота његових грађана, базирајући се на одрживом коришћењу просторних, природних и антропогених потенцијала и активно стварајући окружење привлачно за инвеститоре. Развој туризма Шумадијског округа може да се искористи за просперитет регионалне економије, стварање нових радних места, модернизацију инфраструктуре и подстицање инвестиција и извоза. Наведени циљеви ће се најлакше постићи кроз јавно-приватну иницијативу и партнерство у којем се туризам посматра као стратешки и развојни приоритет. Институционални оквир Шумадијског округа мора да прилагоди постојећу законску регулативу новим околностима на туристичком тржишту. Либерализација прописа у туризму и делатностима које су му уско усмерене треба да отклони потенцијалне развојне препреке. На тај начин се смањује пореско оптерећење и подстиче инвестирање у едукацију кадрова у туризму. На нивоу Шумадијског округа потребно је остварити пуну имплементацију просторних и еколошких стандарда уз постојање јасне стратегије одрживог развоја.

Стратешки циљеви туризма Шумадијског округа су:

1. Усвајање просторног плана развоја туризма у Шумадијском округу и његова пуна имплементација;
2. Промоција и очување свих атрактивних природних и друштвених ресурса неопходних за постизање одрживог развоја туризма;
3. Постизање веће конкурентности Шумадијског округа на националном и међународном туристичком тржишту;
4. Реституција и завршавање процеса приватизације у хотелијерству Шумадијског округа;
5. Унапређивање квалитета постојећих смештајних капацитета и стварање услова за улазак међународних хотелских ланаца;
6. Изградња саобраћајне инфраструктуре која подржава туристички развој;
7. Обезбеђивање пратећих садржаја у туристичким местима;
8. Континуирано унапређивање туристичке понуде у складу са међународним стандардима и захтевима туриста;
9. Заштита животне средине и одржива валоризација туристичких потенцијала;
10. Едукација запослених за коришћење савремених информатичких вештина и подизање њихових стручних компетенција и професионализма;
11. Ефикаснија дистрибуција туристичких аранжмана уз значајнију посредничку улогу локалних и регионалних туристичких организација;
12. Агресивнији циљани маркетинг на домаћем и међународном тржишту.

Приоритети развоја туризма у Шумадијском округу су:

1. Унапређивање туристичке понуде новим садржајима;
2. Повећање броја туриста и ноћења у наредном периоду;
3. Едукација туристичких водича и кадрова у туризму са посебним акцентом на усвајање информатичких вештина и знање страних језика, посебно немачког и италијанског;
4. Едукација о начину пружања туристичких услуга;
5. Едукација о користима развоја туризма у локалној заједници;
6. Увођење пореских олакшица и субвенционисаних кредита од стране државе и локалне управе за унапређење предузетништва и подизање категоризације смештајних објеката;
7. Изградња нових смештајних капацитета и адаптација постојећих, посебно када је у питању развој сеоског туризма у непосредном градском окружењу;
8. Одржавање и изградња инфраструктуре, путне, водоводне и канализационе у свим туристичким местима.

Реализацију стратешких циљева је могуће остварити усвајањем стратегија одрживог развоја и мастер планова за све општине Шумадијског округа, као и за округ у целини. Да би се реализовали стратешки циљеви потребно је обезбедити повољну климу за улагање у развој туризма. То се може постићи привлачењем инвеститора одређеним подстицајима, пореским олакшицама у зависности од броја запослених и презентацијом и промоцијом пројеката из области туризма на међународном тржишту.

3. Политика развоја туризма и акциони програми

Туристичка политика се дефинише као „скуп регулативе, правила, упутстава, директива, развојно-промотивних задатака и активности као оквира за

колективне и индивидуалне одлуке које директно утичу на развој туризма и дневне активности актера“ (Стратегија развоја туризма Републике Србије, 2005).

Основни циљ туристичке политике је да створи окружење које максимизира користи за све заинтересоване стране и минимизира негативне процесе који утичу на квалитет туристичког доживљаја. Туристичка политика треба пре свега да утврди правац у којем одређена дестинација треба дугорочно да се креће, а истовремено да обезбеди климу за ефикасну сарадњу свих фактора укључених у развој туризма.

Одговорни туризам је кључ одрживог развоја дестинације, јер његови основни принципи утичу на туристичке агенте да раст тражње за туристичким аранжманима ускладе са капацитетима природе и користима за ширу друштвену заједницу. Да би туристичка политика била у складу са концептом одрживог развоја важан је и аспект који следи након боравка туриста и који обухвата бригу за туристе у периоду након њиховог боравка (aftercare), као и њихово континуирано праћење у будућности (follow-up).

Шумадијски округ није у потпуности искористио своје рељефне, климатске и хидрографске карактеристике и културно-историјско наслеђе. Повољни природни услови и валоризовано културно, историјско и етнографско наслеђе гарантују квалитетно туристичко искуство. Градски и бањски туризам су до сада били фаворизовани у туристичком развоју, због чега промоција природних карактеристика Шумадије путем развоја спортско-рекреативног и ловног туризма треба да постане будући развојни приоритет. Приликом планирања туристичких активности у плану развоја одрживог туризма у Шумадијском округу треба издвојити пет видова туризма за чију валоризацију постоје одлични услови и нису потребна нека додатна средства за улагање у њихов развој, а то су: бањски, сеоски, спортско-рекреативни, културно-историјски туризам.

Бањски туризам. Почетак развоја туризма у Шумадији везује се за развој бањског туризма. Данас је бањски туризам у Шумадији познат због Буковичке Бање, која је једино место у Шумадији дефинисано као туристичко. Поред Буковичке Бање за развој бањског туризма се користи локалитет са минералном и термалном водом у Страгарима код Крагујевца (Бања Вољавча) који још у потпуности није испитан. Осим класичних бања са лековитим термоминералним изворима, туристички је актуелна и понуда ваздушне бање Рудник.

Спортско-рекреативни туризам. Постоје добри услови за развој спортско-рекреативног туризма у Шумадијском округу, али су недовољно искоришћени. Хидрографске карактеристике Шумадије погодују развоју спортско-рекреативног туризма јер одређене водене површине као што је Гружанско језеро, поседују идеалне услове за спортове на води (веслање и кајак), као и пратећу инфраструктуру. Гружанско језеро је веома богато рибом и омиљено је место спортских риболоваца. Савремени спортско-рекреативни туризам је немогућ без одговарајуће спортске инфраструктуре која захтева значајна материјална улагања. На простору Шумадијског округа постоје спортски комплекси у Крагујевцу и Аранђеловцу, који пружају услове за организацију припрема спортиста за такмичења. Шумадијски округ има дугу традицију колективних спортова и само становништво је оријентисано ка спорту и здравом начину живота. Одређени хотели у Шумадијском округу, међу којима издвајамо хотел „Шумарице“ у Крагујевцу и „Извор“ у Аранђеловцу своје пословање

усмеравају ка организацији боравка и припрема спортских екипа. У овом сегменту је посебно напредовао хотел „Шумарице” чији менаџмент је обезбедио завидну инфраструктуру потребну да се обезбеде услови за смештај и рад најпознатијих домаћих и иностраних клубова.

Сеоски туризам. Шумадијски округ располаже повољним условима за развој туризма на селу. Развој сеоског туризма омогућава ревитализацију и очување традиционалних вредности српског села. Понуда сеоског туризма укључује активности, услуге и додатне садржаје које организује сеоски домаћин на свом породичном газдинству. Основни циљ развоја туризма на селу је стварање додатних прихода, али не по сваку цену, већ поштујући принципе одрживог развоја и очувања природних ресурса. У селима Шумадијског округа, осим изузетно лепих пејзажа и аутентичних традиционалних сеоских домаћинстава, постоје антропогени мотиви који се такође могу туристички валоризовати. Предности сеоског туризма у Шумадији су очувана традиционална архитектура, обичаји, препознатљива гастрономија, гостољубивост и срдачност домаћина. Сеоски туризам пружа алтернативу пољопривредној производњи, или чак њихов спој када је у питању производња здраве хране за туристе. Овај вид туризма може бити један од развојних праваца и диверсификације традиционалних делатности неких општина, као што су Кнић и Топола, а све је израженији тренд развоја сеоског туризма и у општини Аранђеловац и околини града Крагујевца. У наведеним општинама укупно је категоризовано 49 домаћинстава, од којих највише у општини Кнић (14), Топола (12), Крагујевац (10), док је у општини Аранђеловац нешто мањи (5). Неодвојиви део сеоског туризма су традиционални занати чија валоризација штити локални и национални идентитет и обезбеђује приход руралном становништву.

Ловни туризам. Ловни туризам има важно место у туристичком развоју Србије, поготово ако се узме у обзир чињеница да је осамдесетих година прошлог века важио за једну од водећих привредних грана. Ловни туризам чини важан део туристичке понуде Шумадијског округа и одвија се у организованим ловиштима, која постоје на територији свих општина. Шуме и брдовити предели пружају одличне услове за развој ловног туризма док могућности за развој риболовног туризма постоје на језерима и речним токовима. Богатство животињског света овог подручја привлачи велики број ловаца из иностранства од којих највише њих долази из Италије и Швајцарске. Недостатак смештајних капацитета за ловце, резултовао је малим бројем ноћења и скромним финансијским приходима. И поред незадовољавајућих инфраструктурних услова за развој ловног туризма, страни ловци су ипак задовољни због добрих улова, често капиталних примерака и одличне организације ловачких газдинства, сјајног гостопримства и доброг провода.

Културно-манifestациони туризам. Шумадијски округ је простор бројних историјских догађаја који су променили историју Србије и чија заоставштина данас представља значајно културно-историјско благо. Културно-историјско наслеђе се додатно промовише одржавањем манифестација и развојем манифестационог туризма. Неке од најпознатијих манифестација величају и обележавају преломне историјске тренутке у историји Србије, међу којима су прослава Сретењског устава у порти старе цркве и старе скупштине у Крагујевцу, прослава почетка Првог српског устанка у Орашцу у Аранђеловцу, као и

манifestација „Велики школски час” који обележава помен на жртве једног од највећих страстишта у току Другог светског рата.

Развој реалне и оствариве туристичке политике помаже реализацију циљева. Политика одрживог развоја туризма у Шумадијском округу као своје циљеве поставља примену савремених трендова у туристичком пословању, задовољство туриста, подршку локалном туристичком пословању, задржавање прихода на локалном нивоу, увећање запослености, подршку локалном становништву и унапређење квалитета њиховог живота, заштиту културног и природног богатства и решавање проблема животне средине.

Акциони планови развоја туризма до 2021. године у Шумадијском округу просторно обухваћени Стратегијом одрживог развоја Шумадије и Поморавља су:

- Обезбедити услове за развој институционалних капацитета у области спорта и туризма на територији Шумадије и Поморавља;
- Повећати институционалне капацитете до 2016. године у области туризма, умрежавањем постојећих и оснивањем регионалне туристичке организације;
- Повећати број стручно оспособљених кадрова у области туризма за 50% до 2021. године, усавршавањем постојећих и образовањем нових кадрова;
- Дефинисати туристички производ Шумадије и Поморавља;
- Повећати смештајне капацитете у туризму до 2021. године за 50%;
- Повећати број туристичких инфраструктурних објеката на територији Шумадије и Поморавља за 40%;
- Повећати туристички промет за 60% до 2021. године на нивоу региона у односу на постојеће стање (Стратегија одрживог развоја Шумадије и Поморавља, 2011).

3.1. Пројектне идеје и програми за развој одрживог туризма у Шумадијском округу

За постизање дугорочне одрживости туризма Шумадијског округа потребни су јасно и прецизно дефинисани циљеви који остварују директан утицај на одржив развој туризма. Постизање одрживости туризма почиње идентификовањем проблема које локална заједница треба да реши. Свака општина Шумадијског округа има своје специфичности, па је логично да ће се потенцијалне препреке за постизање одрживог развоја туризма најлакше утврдити на нивоу општина. Артикулацијом проблема циљеви се деле по приоритетности да би се одредио временски оквир у којем се могу очекивати промене. Циљеви могу решавати одређене акутне проблеме локалних заједница, па се на основу тога по важности временски имплементирају у пројекат, али крајњи циљ пројекта мора да остане општи, а то је постизања одрживог развоја туризма на целом простору Шумадијског округа. Очекивања локалне заједнице од успешне имплементације одрживог туристичког развоја су велика, због чега је потребна потпуна транспарентност у усвајању и реализацији пројектата.

Регионална агенција за економски развој је омогућила да се све институције на простору Шумадијског округа међусобно повежу и заједно аплицирају за пројекте у области одрживог развоја туризма. Коришћењем интернета и унапред припремљене апликације OLED, омогућено је свим општинама Шумадијског округа да онлајн приступом унесу и евентуално допуне пројектне идеје. Кључна корист овог вида сарадње локалних управа је могућност међусобне сарадње институција. Повезивањем и постизањем договора о

заједничкој сарадњи између партнерских институција, свака институција увећава шансе да реализује пројекат. Бодовањем пројектних идеја учесника добија се ранг листа свих пројеката и елиминишу се они који не задовољавају утврђени минимум. Ово је јако важно са аспекта будућих извора финансирања, садржаних у будућим позивима Европске уније из компоненте 3, ИПА инструмента за предприступну помоћ, који се односи на регионални развој. У оквиру области туризма издвајамо 44 пројектне идеје (Стратегија одрживог развоја Шумадије и Поморавља, 2011).

Пројекти су разврстани и груписани у развојне програме и то на бази комплементарности пројектних идеја. Идентификовањем развојних програма омогућено је лакше сагледавање одрживог развоја туризма као целине, као и израда плана његове имплементације. У оквиру области туризма издваја се 17 пројектних идеја, које се налазе у оквиру 3 развојна програма (Подизање квалитета туристичких услуга кроз умрежавање институција и обуку кадрова, Програм унапређења туристичке инфраструктуре и Програм за промовисање туристичких локалитета и манифестација) Усвојена листа пројеката за Шумадијски округ, подељених по приоритетима, циљевима и програмима садржана је у наредним табелама (Стратегија одрживог развоја Шумадије и Поморавља, 2011):

Табела 60. Подизање квалитета туристичких услуга кроз умрежавање институција и обуку кадрова Шумадијског округа

Пројекат	Подносилац	Општина	Број бодова	Вредност пројекта
Формирање туристичке организације регије Шумадије -ГОРШ	Шумадијски управни округ	Крагујевац	14,80	50.000 €
Умрежавање и промовисање туристичких потенцијала Удружења жена из региона Шумадије и Поморавља	Општина Лапово	Лапово	18,79	25.000 €
Умрежавање културно-туристичких установа на територији региона Шумадије и Поморавља	Општина Лапово	Лапово	19,34	25.000 €
Обука рецепцијског особља на територији Шумадије	Крагујевац Одељење за ЛЕР	Крагујевац	18,00	15.000 €
Организација полагања испита за локалне водиче за регион Шумадије	Град Крагујевац Одељење за ЛЕР	Крагујевац	19,67	5.000 €
Туристички полетарци - радионице за младе из Шумадије и Поморавља	Регионална агенција за економски развој Шумадије и Поморавља	Крагујевац	19,83	20.000 €
Унапређење развоја туризма у Шумадијском региону кроз оспособљавање кадрова за менаџера у туризму	Друга техничка школа - Центар за континуирано образовање одраслих	Крагујевац	20,00	25.000 €
УКУПНО			18,63	165.000 €

Извор: Стратегија одрживог развоја Шумадије и Поморавља

По приоритетности се од поменутих пројекта издваја иницијатива Шумадијског округа за формирање Туристичке организације Шумадијског округа, која је најслабије оцењена од стране учесника (14,80), док је најбоље оцењен пројекат Центра за континуирано образовање одраслих при Другој

техничкој школи (20,00). Потреба за едукацијом кадрова у туризму је један од горућих проблема, па највећи број пројекта (4) има за циљ подизање стручности и професионализма кадрова у туризму, али и локалног становништва. Остали пројекти (3) се баве проблемом боље регионалне сарадње и подизања нивоа организације са локалног на регионални. Пројектна активност је концентрисана на искључиво две средине (град Крагујевац и општина Лапово), што је последица њиховог доброг рада на обуци кадрова за израду пројекта. Више забрињава одсуство пројекта из развојног програма Подизање квалитета туристичких услуга кроз умрежавање институција и обуку кадрова из осталих општина Шумадијског округа.

Табела 61. Програм унапређења туристичке инфраструктуре Шумадијског округа

Пројекат	Подносилац	Општина	Број бодова	Вредност пројекта
Израда пројектно-техничке документације за спортско-туристички комплекс на Бешњаји	Град Крагујевац Одељење за ЈЕР	Крагујевац	18,17	25.000 €
Реконструкција и опремање хотела “Опленац” у Тополи	Општина Топола	Топола	19,20	1.250.000 €
Реконструкција и опремање хотела “Карађорђе” у Јарменовцима	Општина Топола	Топола	19,40	700.000 €
Хидрогеолошка истраживања у циљу коришћење капацитета термоминералних вода у подручју села Борач код Кнића	Општина Кнић	Кнић	19,26	100.000 €
Израда трим стазе на Букуљи	ТО општине Аранђеловац	Аранђеловац	19,80	50.000 €
Формирање пешачке стазе манастир Каменац - Манастир Каленић, путевима деспота Стефана Лазаревића	Општина Кнић	Кнић	22,14	50.000 €
УКУПНО			19,66	2.175.000 €

Извор: Стратегија одрживог развоја Шумадије и Поморавља

Развојни програм унапређења туристичке инфраструктуре је финансијски најзахтевнији са чак 2.175.000 €, због чега је важно пронаћи праве финансијере. Најреалнија опција је конкурисање код ИПА, предприступних фондова Европске уније, али пожељно је и учествовање јавно-приватног партнерства од којег ће користи имати и локална заједница и приватни сектор. Бодови које су добили пројекти су у односу на претходни развојни програм у просеку виши, а идеје оригиналније, више усмерене на решавање неких конкретних проблема или садржајно обогаћивање туристичке понуде. Најбоље оцењен пројекат је Формирање пешачке стазе манастир Каменац-Каленић, путевима деспота Стефана Лазаревића, општине Кнић (22,14), док је најслабије оцењен пројекат Израда пројектно-техничке документације за спортско-туристички комплекс на Бешњаји, града Крагујевца и одељења за ЈЕР (18,17). У овом развојном програму (Програм унапређења туристичке инфраструктуре) регионална заступљеност општина Шумадијског округа је равномернија, са израженијим и активнијим учешћем осталих општина Шумадијског округа, а не као у претходном развојном програму, у којем су са пројектима учествовали само град Крагујевац и општина Лапово. Приметно је профилисање туристичких развојних праваца, па су и пројекти пратили туристичке понуде одговарајућих општина. Општина Топола је предложила пројекте усмерена на подизање броја и квалитета постојећих

смештајних капацитета, реконструкцијом хотела “Опленац” и “Карађорђе”, општина Аранђеловац допуњује своју понуду бањског туризма са спортско-рекреативним садржајима. Општина Кнић је првенствено окренута ка развоју сеоског туризма, па је своје пројекте усмерила ка сеоском туризму, изградњом сазнајне пешачке руте и истраживањима термомонералних извора у селу Борач, које је водеће када је у питању сеоски туризам у општини Кнић.

Табела 62. Програм за промовисање туристичких локалитета и манифестација Шумадијског округа

Пројекат	Подносилац	Општина	Број Бодова	Вредност пројекта
Израда туристичких публикација са обједињеном туристичком понудом Шумадије и Поморавља	Општина Баточина	Баточина	20,66	12.000 €
Инклузивни фестивал “Ноте за све”	Спортски клуб “Мале Пчелице”	Крагујевац	21,32	10.000 €
Промоција историјског туризма - Карађорђе	Општина Рача	Рача	21,83	50.000 €
Израда веб портала туристичких локалитета и потенцијала региона	Регионална агенција за економски развој Шумадије и Поморавља	Крагујевац	22,67	15.000 €
УКУПНО			21,62	87.000 €

Извор: Стратегија одрживог развоја Шумадије и Поморавља

Развојни програм за промовисање туристичких локалитета и манифестација има највећу просечну оцену када су у питању бодови за пројекте (21,62). Закључно са овим програмом заступљене су све општине Шумадијског округа, јер су у овом програму присутни пројекти општине Баточина и Рача које нису биле заступљене у претходним развојним програмима. У овом развојном програму акценат је на два важна аспекта туристичког развоја и пословања. Први је промоција туристичких локалитета, и она је заступљена са два пројекта (Израда веб портала туристичких локалитета и потенцијала региона и Промоција историјског туризма-Карађорђе). Други аспект промотивне активности усмерава ка промоцији манифестационог туризма који има велики потенцијал, због свих етнографских, историјских и културних специфичности Шумадије као географске регије (Израда туристичких публикација са обједињеном туристичком понудом Шумадије и Поморавља и Инклузивни фестивал “Ноте за све”). Израда веб портала туристичких локалитета и потенцијала региона (22,67) и туристичких публикација са обједињеном туристичком понудом (20,66) је најбољи начин да се промовишу туристичке атракције на простору Шумадијског округа.

3.2. Концепт банкарства за сиромашне (Banking for poor) као средство за постизање одрживог развоја туризма у Шумадијском округу

Концепт банкарства за сиромашне (banking for poor) је једна од могућности коју треба размотрити када је у питању постизање одрживог развоја туризма. Модел банкарства за сиромашне има висок проценат успешности у недовољно развијеним земаљама и регионима, али за примену у нашој земљи и Шумадијском округу су ипак потребне одређене модификације.

Неразвијени региони се могу дефинисати као региони који имају низак животни стандард, као и неразвијену индустријску базу. Ови региони су суочени са ниским приходима, високом незапосленošћу, сиромаштвом и ниским степеном доступности капитала. У Шумадијском округу постоје одређене општине попут Раче и Кнића које се по својим економским показатељима могу посматрати као неразвијене општине. Потенцијалне инвестиције у ове општине са економске тачке гледишта треба избегавати, док са становишта одрживог развоја, ови региони би требало да буду од посебног интереса. Одрживи развој препознаје не само значај увећања економских ресурса, већ и обогаћивање еколошких и социјалних ресурса.

Банкарство за сиромашне је концепт који постоји последњих неколико деценија. Примена концепта банкарства за сиромашне у Шумадијском округу је могућа као подстицај туристичком и економском развоју на одрживим основама. Суштина овог концепта је да обезбеди приступ неопходних финансијских средства економски неразвијеним регионима. Становништво у општинама Кнић и Рача има право на финансијске услуге, као што су кредити, депозит и осигурање. Обезбеђивање веће приступачности финансијским производима ствара услове да се увећају приходи и на тај начин побољша животни стандард сиромашног становништва (Khavul, 2010; Hinson, 2010). Потреба за концептом банкарства за сиромашне настала је као резултат функционисања конвенционалног банкарства. Наиме, конвенционални банкарски кредити захтевају висок ниво информација у циљу избегавања ризика. Људи у пасивним регионима, који су у исто време потенцијални предузетници, немају потребну документацију, због недостатка потребних информација (Dusuki, 2008). Штавише, кредити издати у конвенционалном банкарству су обично исувише велики за сиромашне предузетнике. Циљ ових предузетника није да се богате, већ је њихов циљ да користе микро кредите како би зарадили профит који ће их избавити из сиромаштва и обезбедити им основне потребе.

Заједничко за све програме који раде под концептом банкарства за сиромашне је да они обезбеђују мале своте новца и краткорочне кредите за најсиромашније становништво у пасивним и неразвијеним регионима. Штавише, ови програми су првенствено усмерене на специфичне области, као што су кредити за пољопривредне предузетнике, кредити за угоститеље, кредити за жене предузетнике и друго. За разлику од региона израженог сиромаштва у којима је концепт банкарства за сиромашне веома популаран, неразвијени региони у транзицији имају одређену акумулацију капитала, веће трошкове, као и одређени ниво пословне активности, па микро кредити малих вредности нису у потпуности довољни за развој предузетничке активности.

Развој туризма подстакнут концептом банкарство за сиромашне може имати позитиван економски утицај на различите начине. Прво и најважније као средство директног и индиректног стварања нових радних места, јер мештани имају прилику да започну предузетничке активности (породични бизнис). Предузетничке активности у вези са туризмом на индивидуалном нивоу пружају могућност побољшања њиховог животног стандарда. На локалном нивоу, ове активности су јачање локалне економије, јер се новац троши у локалним предузећима. Акуеампонг (2011) се залаже да се обликује стратегија развоја туризма која у исто време, развија одговарајуће туристичке производе и повећава животни стандард локалног становништва. Пажљиво стратешко планирање о потребама специфичних услуга у области туризма би могло да елиминира потенцијалну конкуренцију између локалних предузетника и тако им обезбеди сигуран профит уз јачање локалне економије. Још једна предност развоја туризма базираног на концепту банкарства за сиромашне је диверсификација локалне привреде, захваљујући којој економски просперитет остварује више делатности чиме се смањује изложеност привреде потенцијалним шоковима и кризама. Ова диверсификација би могла да обезбеди стабилност животног стандарда локалног становништва.

Банкарство за сиромашне у туризму Шумадијског округа је оствариво, након отклањања потенцијалних баријера. Овај концепт би могао да подржи развој туризма и општи развој локалне економије, кроз кредите ланца вредности и ланца вредности обавеза (група одговорност). Туризам као стратегија развоја се не односи само на отварање слободних смештајних капацитета, већ треба да укључи локалне предузетнике у локални развој и развој локалних туристичких капацитета. Другим речима, туризам је стварање директних и индиректних радних места, као што је покретање хотела или угоститељског објекта (директни послови), или перионице и сувенирнице (индиректни послови). Туристи међусобно повезују све локалне предузетнике, који се самим тим неће такмичити једни против других, већ ће радити заједно, јер ако нема туриста сви губе новац. На тај начин се постиже кохезија одређеног простора и његовог становништва, јер ће сви усмерити напоре да остваре заједнички циљ. Ипак ограничен приступ финансијским средствима још увек је главна препрека која омета локални развој региона земаља у транзицији, јер у Србији не постоји банка која функционише на принципу банкарства за сиромашне.

Очекивања локалног становништва Шумадијског округа када је у питању унапређење њиховог животног стандарда и одрживог локалног развоја су реална, ако се баријере за приступ потребном капиталу уклоне. Финансирање не сме да обухвати само бизнис планове у једном делу ланца вредности (изградња хотела, или угоститељских објекта), већ треба да се фокусира на финансирање пословних планова који би укључили више различитих предузетника, чиме би сви постали победници, становништво, локална економија и природа.

Концепт банкарство за сиромашне (banking for poor) је изводљив на простору држава Југоисточне Европе, а пре свега у Србији и њеним неразвијеним општинама. На простору Шумадијског округа се издвајају Кнић и Рача као општине у којима је овај концепт економски и политички оправдан и као такав би требало да добије пуну подршку државе, регионалних и локалних органа власти.

VIII МОНИТОРИНГ ОДРЖИВОГ ТУРИЗМА

Мониторинг се користи за управљање туристичким дестинацијама и заштићеним областима јер он утврђује границе промена унутар туристичких дестинација. Код туристичких дестинација је потребно првобитно утврдити основу у односу на коју могу да се приметне одређене промене. Суштина мониторинга је да након уочавања промена иницира спровођење неопходних прилагођавања над препознатим променама да би се постигли циљеви управљања. Мониторингом се такође може идентификовати потреба за научним истраживањем како би се објаснили узроци одређених промена.

Мониторинг и евалуација утицаја туризма на туристичку дестинацију су неопходни да би гарантовали њену одрживост. У циљу постизања дугорочне одрживости развијен је велики број методолошких поступака, али највећи број њих је исувише сложен да би се применио као јединствен за све типове туристичких дестинација због ограничених научних, техничких и економских ресурса који су на располагању.

1. Појам мониторинга

Мониторинг је процес спровођења редовних мерења нечега у циљу да се обезбеди боље разумевање тренутне ситуације, као и да се стекне увид у будуће трендове. Мониторинг омогућава да се што боље упозна понашање одређеног система мерењем његовог развоја, утврђивањем изазова и упознавањем његових граница. Он такође омогућава процену “здравља” система утврђујући у ком правцу се одређени елементи крећу, и проналази начин да се унапреди његова отпорност и адаптивни капацитет. Мониторинг као приступ је поново откривен и ревитализован у контексту одрживости. Мониторинг се јавља као пресудна техника у системима који су подложни кризама, брзим променама и изненађењима (Gunderson, 2003).

Busch и Trexler (2003) су идентификовали пет принципа фундаменталних у сваком приступу мониторинга одрживости:

- Истицање окружења и објеката који су обухваћени мониторингом;
- Квалитетна контрола и комуникација са заинтересованим странама;
- Учење како да се одговори на одређене проблеме на различитим нивоима;
- Програм мониторинга је организован тако да укључује циљеве менаџмента одрживог развоја;
- Мониторинг мора да врши евалуацију напора менаџмента за постизања одрживог развоја.

Мониторинг одрживог развоја туризма дефинишу критеријуми који изражавају циљеве које желимо да постигнемо одрживим развојем туризма. Они описују стање и побољшање одређених карактеристика региона, туристичког производа или развоја туризма уопште. Ако су ови критеријуми испуњени може се констатовати да је туризам развијен на одржив начин. За мерење да ли су критеријуми испуњени користе се одређени индикатори. Индикатори су карактеристике које осликавају стање или промену стања критеријума. Сваки критеријум мора да има најмање један, а пожељно је и више индикатора који могу бити мерени на научно валидан и објективан начин. Такође је важно да се схвати да скуп индикатора који припадају сваком критеријуму треба да буду изабрани и

прилагођавани према посебним условима на подручју где се вреднује одрживост туризма.

Да би се пратиле промене у простору које настају развојем туризма, а које су уједно и кључни предуслов његовог развоја, неопходно је утврдити индикаторе који ће се пратити. Прикупљање и мерење података о индикаторима мора да се доследно и континуирано спроводи, како би се повећала могућност стицања валидних и поузданих информација. Промена броја запослених у туризму или броја хотелских соба су подаци који се могу лако прикупити, мада се и то може искомпликовати са развојем одређене дестинације у квантитативном и квалитативном смислу. Индикатори као што су психолошки доживљаји и просторна дистрибуција туриста, квалитет вода и слично испољавају велику варијабилност у времену и простору, због чега је формирање и одржавање базе оваквих податка изузетно захтевно у стручном, временском и финансијском смислу (Јовичић, Илић, 2010).

2. Праћење и вредновање развоја туризма Шумадијског округа

Контрола је важна фаза процеса управљања. Сврха контроле ја да провери и обезбеди да остварени резултати буду у складу са планираним. Ради се о процесу сталног праћења и вредновања развоја туризма у контексту одрживог развоја, који је организован тако да се системом контроле превентивно делује да извршиоци поштују утврђене циљеве и задатке подстичући ефикасност.

Мониторинг развоја туризма у Шумадијском округу обухвата праћење и вредновање туристичких активности које су усмерене ка постизању одрживости. Мониторинг као процес пружа повратну реакцију (feedback), која омогућава корекцију будућих планских одлука у зависности од резултата садашњег туристичког пословања. Институције у Шумадијском округу које су одговорне за развој туристичке дестинације, мора да буду способне да контролишу факторе од којих зависи остварење планских задатака.

Након анализе постојећих потенцијала за развој туризма у Шумадијском округу, одређени су појединачни облици туризма за конкретне локалитете и пределе целине на простору Шумадијског округа. На основу анализе туристичких потенцијала предложен је акциони план одрживог развоја туризма на простору Шумадијског округа, како би инфраструктура и активности били унапређени и усклађени са потребама туриста, односно како би у потпуности задовољили услове одрживог развоја туризма.

Праћење и вредновање развоја туризма истиче његове предности и недостатке, који се касније кроз имплементацију подстичу односно отклањају. Прецизно и јасно дефинисање развојних опредељења и будућег правца туристичког развоја Шумадијског округа елиминише штетне утицаје туризма на животну средину и локалну заједницу и максимизира позитивне ефекте унапређења економског развоја и квалитета живота уопште. Једино на тај начин развој туризма Шумадијског округа има дугорочну перспективу и може да се посматра као одржив.

Имплементација развоја подразумева и организовање одговарајућих независних и стручних институција, које имају за циљ да прате реализацију

развоја идентификујући непожељне појаве и процесе и ефикасно реагујући на њиховом отклањању и санирању, да не би дошло до одступања од предвиђених и планираних циљева развоја. На простору Шумадијског округа за ову врсту мониторинга развоја одрживог туризма потребне су институције стручне за идентификовање проблема и на локалном и на регионалном нивоу. Логичан избор је да на локалном нивоу мониторинг развоја одрживог туризма спроводе туристичке организације којима је потребна додатна помоћ и експертиза локалне управе, док је регионални ниво искључиво у домену Шумадијског управног округа, као једине државне институције надлежне за простор Шумадијског округа. Мониторинг на нивоу регије је отежан и због непостојања регионалне туристичке организације, мада већ дуже време постоји иницијатива за њено формирање, али без пуно разумевања од стране државних органа. Као последица непостојања регионалне туристичке организације долази до изражених проблема у координацији туристичких активности и спровођењу туристичких планова. Осим тога Шумадијски управни округ не поседује ни неопходне људске и материјалне ресурсе потребне за професионално праћење и евалуацију одрживог развоја туризма.

Процес праћења, контроле и унапређења се налази у сталном односу повратне спреге између процеса мониторинга и вредновања туристичке дестинације и њеног унапређења или чак корените промене које произилази из повратне информације од стране свих учесника у туристичком развоју. Потреба за сталним прилагођавањем туристичке дестинације последица је честих и веома брзих промена у глобалној и локалној средини, и представља базу савременог менаџмент приступа усмереног ка туристичкој дестинацији.

Табела 63. Основни елементи и садржај праћења и вредновања Стратегије одрживог развоја туризма у Шумадијском округу

Основни елементи	Праћење	Евалуација и Надлежне институције	
Дефиниције	Процес сакупљања информација о свим аспектима примене стратегије. Користи се за информисање о спровођењу развоја	Процес којим се оцењују ефекти и утицаји остварени у реализацији стратегије. Користи се за проналажење разлога за одступање у спровођењу развоја	Основање посебних органа на регионалном и општинским нивоима, или давање надлежности већ постојећим органима или институцијама.
Сврха	Анализа постојећег стања; Идентификација проблема и проналажење решења; Праћење остваривања циљева у планираним роковима; Утврђивање у којој мери су циљеви остварени на кратак, средњи и дуги рок.	Одређивање ефикасности програма и пројекта за постизање одрживог развоја туризма; Одређивање степена испуњења циљева одрживог развоја туризма; Усвајање грешака у току процеса у циљу успешније реализације у будућности.	

Ко?	Република Србија; Шумадијски управни округ; Општине Шумадијског округа; Носиоци развоја; Туристичке организације; Локално становништво.	Република Србија; Шумадијски управни округ; Општине Шумадијског округа; Носиоци развоја; Туристичке организације; Локално становништво; туристи.
Шта?	Реализација и имплементација развоја туризма у Шумадијском округу у контексту одрживог развоја.	Реализација и имплементација развоја туризма у Шумадијском округу у контексту одрживог развоја.
Када?	Праћење је непрекидан процес, током целе године; Праћење треба да буде унапред планирано, као рутински део примене стратегије	Евалуација се спроводи у току примене стратегије одрживог развоја туризма, на крају одрживог развоја туризма или после завршене сваке фазе стратегије одрживог развоја туризма.
Како?	Праћење обављају учесници у пројекту, посебно они који надлежни за његово спровођење, Праћењем се посматра реализација задатака и циљева Праћење може да се спроводи непосредним увидом у информациони систем или базу података туристичке привреде.	Интерну евалуацију обавља институција задужена за спровођење стратегије и сами учесници процеса одрживог развоја туризма; Екстерну евалуацију спроводи локално становништво, спољни консултанти, агенције или невладине организације.
Зашто?	Праћење обезбеђује информације које су потребне да би надлежни за стратегију одрживог развоја могли да: Спроведу анализу тренутне ситуације у вези са стратегијом Идентификују и пронађу решења Дефинишу трендове и појавне облике Поштују планиране рокове Мере степена реализације очекиваних исхода	Евалуација прати прогрес пројекта, односно прати напредак реализације стратегије одрживог развоја туризма и испуњавање њених циљева и задатака, примену планираних активности, утицај стратегије на развој осталих привредних делатности и целог Шумадијског округа
Врста информација	У првом плану су квантитативни подаци, али се могу користити и квалитативни подаци.	У првом плану су квалитативни подаци, али се могу користити и индикатори као квантитативни показатељи На основу квалитативних и квантитативних показатеља изводе се завршне оцене реализације циљева и задатака стратегије одрживог развоја туризма
Категорија информација	Дескриптивни и аналитички подаци се користе за схватање развојних активности и њихових резултата у оквиру стратегије одрживог развоја	Дескриптивни и аналитички подаци се користе за схватање развојних активности и њихових резултата у оквиру стратегије одрживог развоја

Извор: Љешевић, М., Остојић, Н. (2006), Стратегија одрживог развоја општине Горњи Милановац, Европски центар за мир и развој, Београд-прилагођено од стране аутора

Квалитетно спроведен процес праћења и евалуације даје важан допринос одрживом развоју туризма, јер успоставља везу између промена у туристичком развоју у прошлости, садашњости и будућности. Мониторинг и евалуација помажу да институције надлежене за одрживи развој туризма у Шумадијском

округу искористе искуство прошлих и тренутних активности као важно средство за планирање одрживог туристичког развоја у будућности.

Мониторинг реализације развоја одрживог туризма мора да омогући правовремено и јавно извештавање органа локалне управе, али и свих заинтересованих субјеката односно локалног становништва и институција на територији Шумадијског округа. За објективно праћење и евалуацију резултата развоја одрживог туризма у Шумадијском округу важно је учешће локалног становништва у праћењу и вредновању спровођења одрживог развоја на локалном и регионалном нивоу.

3. Глобализација и шанса туристичког развоја Шумадијског округа

Последњу деценију XX века и почетак XXI века карактерише процес глобализације која је присутна у свим сегментима људског живота. Глобализација је повећана међузависност између држава, економије и људи. То не подразумева само велике корпорације, већ и мала, средња и породична предузећа. Овај процес је довео до стварања и функционисања глобалног туристичког тржишта у којем се очекује да се туристичке дестинације такмиче на равноправној основи, без обзира на земљу порекла. Глобализација је омогућила читав нови свет развојних могућности.

Последице глобализације у туризму су све већа униформност туристичке понуде као последица развоја масовног туризма који прати деградација природне средине, атрактивних туристичких локалитета и културно-историјских препознатљивости. Супротно процесу глобализације јача процес партикуларизма базиран на одбрани посебности, стављајући у први план јединственост локалног, регионалног и националног.

Туризам и глобализација су процеси који имају велики број додирних тачака из којих произилазе позитивне, али и негативне последице по његов развој. Када се туризам и глобализација укрштају са одрживим развојем то за последицу има стварање нехомогеног система, јер различите вредности, циљеви и задаци имају тенденцију да се сукобљавају и изгледају контрадикторно. Туризам се добро уклапа у појам одрживости, а у одређеним сегментима је компатабилан и са процесом глобализације, док се глобализација и одрживи развој посматрају као супротни процеси. Када се динамика туризма и глобализације прошири на локалне области и заједнице, туризам, глобализација и одрживост постају концепти у све израженијој супротности. Туризам подстиче реализацију циљева глобализације, због којих има потенцијално негативне импликације, које могу ометати одрживост.

Шумадијски округ је као и остале просторне целине широм света изложен процесу глобализације, која на различите начине утиче на позитивне и негативне промене у смислу одрживог развоја туризма. У Шумадијском округу потребе за радном снагом у туризму из године у годину расту, па се самим тим и туризам посматра као делатност која подстиче економски раст. Квалитет и обим запослености се разликује, јер туризам обезбеђује запосленост пре свега за високо образоване кадрове. Неки сегменти туристичке индустрије ће моћи да остваре

корист, док ће други се суочити са повећаном конкуренцијом и потешкоћама произашлим из политичких импликација глобализације.

Кључни правци развоја одрживог туризма у тренутном контексту све израженијег утицаја процеса глобализације Шумадијског округа су:

-Инсистирати на препознатљивости и ексклузивности природног и културно-историјског наслеђа Шумадијског округа, заштитити га од нестајања и утапања у глобализоване форме туристичких садржаја;

-Афирмација културе и традиције као основне туристичке вредности која Шумадијски округ издваја и разликује од конкуретних туристичких регија, посебно у иностранству;

-Избећи типизацију туристичких садржаја и увести нове, алтернативне облике туризма јединствене и специфичне за Шумадијски округ;

-Базирати туристички производ Шумадијског округа на индивидуалним формама путовања;

-Стимулацијом развоја туризма обезбедити могућности да сиромашне заједнице (поготово рурални и пасивни крајеви неразвијених општина Кнић и Рача) имају користи од туризма;

-Минимизирати негативне социо-културолошке и еколошке ефекте туризма;

-Обезбедити континуирану заштиту природне средине и културног наслеђа (заштита резервата природе и аутентичних традиционалних сеоских заједница Шумадијског округа од прекомерног туристичког промета, преко граница одрживости);

-Ускладити развој туризма између очувања идентитета и глобализацијских токова;

-Концептом банкарство за сиромашне (banking for poor) обезбедити средства за одрживи развој туризма у зависности од потреба локалних предузетника (посебно интересантан приступ који је у супротности са глобализацијом финансијских токова, јер пружа неопходна средства за економски изоловане и неразвијене регионе);

-Уложити напоре у едукацију и оспособљавање људских ресурса у сектору туризма.

Последице глобализација у Шумадијском округу су видљиве у питању загађивање природне средине и промене локалне културе и традиције. Загађивање животне средине је проблем који је посебно изражен у туристичким местима попут Крагујевца, Аранђеловца и Тополе. Као последица интензивних туристичких посета долази до гомилања отпада, који временом угрожава естеску и туристичку вредност туристичких локалитета. Један од разлога загађивања животне средине је у чињеници да домаћи туристи и локално становништво немају изграђену еколошку свест. У Шумадијском округу локално становништво није изложено утицајима туризма као у туристичким дестинацијама са израженим масовним туризмом, али у туристички експлоатисанијим срединама локално становништва се више прилагођава карактеру туризма и потребама туриста, чиме долази до одређених промена у његовом идентитету. То је посебно изражено у граду Крагујевцу у којем глобална, туристичка култура врши снажан утицај на локалну културу, због чега долази до делимичног губљења локалног идентитета. Пошто је култура један од кључних туристичких ресурса, туризам ће морати да се развија у складу са друштвеним интересима, штитећи и чувајући традиционалну

културу, да би однос између туризма и културе био одржив (Moscardo, 1999; Macintosh, Hinch, Ingram, 2000).

Туризам у Шумадијском округу добиће запажено место у укупном привредном развоју ако изабере пут који се базира на принципима одрживог развоја. Колико год да је важно у времену глобализације одупрети се глобалним туристичким токовима, да би се избегао сценарио препознатљив за масовне туристичке дестинације, поставља се питање да ли је уопште могуће задржати аутентичност у условима масовне туристичке експанзије? Велика је дилема да ли ће туристички производ Шумадијског округа који афирмише локалне вредности, постићи вредност у глобалној туристичкој понуди. Важно је постићи равнотежу између потребе очувања локалних вредности и тежње прилагођавања локалних глобалним вредностима.

IX РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

1. Утицај туризма на локалну заједницу

Туризам је несумњиво важан на локалном, националном и међународном нивоу, али не тако да чини основу привреде једне заједнице, већ му више одговара допунска улога кроз диверсификацију економских активности локалне заједнице (Godfrey, Clarke, 2000). Туризам је постао један од важних извора прихода за многе локалне заједнице које траже начин за побољшање њиховог живота.

Разумевање перцепције локалне заједнице може да помогне да се обезбеди њена подршка за развој туризма. Gursoy и Rutherford (2004) су предложили да особе задужене за развој туризма треба да размотре перцепцију и став становника пре него што почну улагање у основне ресурсе важне за развој туризма. Потребне и жеље становника локалне заједнице су од интегралне важности за планирање, поготово када предусетљивост локалног становништва према посетиоцима и развоју туризма игра важну улогу у привлачењу и задовољавању туриста (Tosun, 1998)

Главни разлог пораста интересовања за утицај туризма на локалну заједницу је због доказа да туризам не доводи само до позитивних, већ има и потенцијал за негативне исходе на локалном нивоу (Lankford, 1994). Позитивни или негативни утицаји туризма зависе од специфичности саме заједнице, јер немају сви типови туристичких активности исти утицај на сваку заједницу (Godfrey, Clarke 2000). Huang и Stewart (1996) указују да туризам може да промени однос између локалног становништва, као и однос према њиховој заједници. Перцепција заједнице према утицајима туризма се узима као важна основа за планирање и политику успешног развоја туризма (Ap 1992). Развој туризма и његов утицај на локалну заједницу функционише на принципу повратне спреге, јер у којој мери и на који начин туризам делује и мења локалну заједницу, она својим односом према развоју туризма и туристима повратно реагује и утиче на његов развој.

Последице развоја туризма у локалним заједницама имају мултидимензионални карактер јер обухватају економске, социјалне, културне, еколошке и политичке снаге (Singh et al., 2003). Кључни аспекти утицаја туризма у локалним заједницама се односе на унапређење квалитет живота и стандарда

становништва, заштити животне средине. Туризам има важну улогу у изградњи самопоуздања, осећај припадности и идентитета локалне заједнице (Smith, Robinson, 2006). Туризам поседује снагу за промену у локалној заједници, кроз ревитализацију културе и традиције локалне заједнице и унапређењу осећаја заједништва у локалној баштини. Туризам је повезан са повећаном свешћу о туђим културама, понашању, вредностима и наслеђу, па на тај начин помаже локалним заједницама и туристима да стекну боље међусобно познавање кроз интеракцију (Singh et al, 2003.). Он промовише интерес локалне заједнице у ширењу образовања знања, пружајући боље туристичке услуге. Осим тога, интеракција између локалних становника и туриста доноси нове идеје, вредности и начин живота, као и мотивацију за економски и социо-културни напредак (Liu, 2003).

2. Резултати истраживања

2.1 Однос запослених у туристичким организацијама према одрживом развоју туризма у Шумадијском округу

Кључни фактор одрживог развоја туризма чини становништво са својим улогама и активностима. У циљу развоја туризма становништво је на локалном, регионалном и националном нивоу груписано у туристичке организације чији је основни циљ развој туристичке дестинације на одрживим основама, координација активности прихвата и смештаја гостију и повезивање различитих учесника у туристичкој понуди. Разноврсна и међусобно зависна природа туризма и велика фрагментација тржишта подстиче заједничку активност. Међузависност доводи до потреба да се координирају активности различитих сектора, као што су смештај, превоз и забава.

Успех и имплементација одрживог развоја туризма немогућа је без подршке свих актера локалне заједнице који су укључени у туристички развој, локалног становништва, предузетника, организација задужених за развој туризма и лидера заједница (Bramwell, Sharman, 1999; Gunn, 1994). Туристичке организације имају малу директну контролу над квалитетом производа и услуга који се нуде у одредишту, тако да резултати у великој мери зависе од њихове способности да координирају постојеће активности и преузму водећу улогу.

Локалне и регионалне туристичке организација су независне, не-профитне организације, које играју важну улогу у пружању подршке конкурентне и одрживе туристичке регије. Свака организација обезбеђује локално и регионално вођење, планирање и координацију сарадње са партнерима да би обезбедила раст туризма кроз активности као што су стратешко планирање, истраживање, развој производа, обуку, привлачење инвестиција и маркетинг.

Шумадијски округ има шест општинских и једну градску туристичку организацију. Циљ туристичких организација није само промоција региона, већ управљање и развој општина као туристичких дестинација. Туристичке организације у Шумадијском округу мора да функционишу као проводник који повезује интересе туриста са интересима шире локалне и регионалне заједнице, и са заинтересованим странама укљученим у развој туризма. Општинске туристичке организације Шумадијског округа се најчешће баве локалним

питањима, као што су локална промоција, развој туристичког производа и његова приступачност домаћим и страним туристима. Општинске туристичке организације се не баве промоцијом Шумадије као целине, већ се концентришу на локалну туристичку понуду. Немогуће је посматрати развој туризма у општинама Шумадијског округа независно од Шумадијског округа као целине.

Због наведених околности препоручује се стварање регионалне туристичке организације која би објединила туристичку понуду и координирала сарадњу и промотивне активности. Регионална туристичка организација пружа регионалну вођство и подршку, координирани и колаборативни приступ који максимизира ресурсе, подстиче стратешко планирање и инвестиције. Ефикасна регионална туристичка организација је важна за успех развоја туризма на одрживим основама у региону. Тек када регионалне и локалне туристичке организације буду функционисале на принципу тесне сарадње, координираним акцијама и пажљивим коришћењем ресурса, Шумадијски округ ће постати конкурентнији у националним и међународним оквирима.

2.1.1. Резултати истраживања

Истраживање је спроведено на простору Шумадијског округа, односно његових општина. Узорак укључује 36 испитаника. У истраживању је коришћена дескриптивна статистичка анализа, вредности аритметичке средине и стандардне девијације.

Циљ истраживања је био да се утврди однос запослених у туристичким организацијама према одрживом развоју туризма у свим општинама Шумадијског округа, као и на нивоу Шумадијског округа као целине. Свака општинска туристичка организација је добила упитник са седам тврдњи који је требало да попуни пет запослених у туристичкој организацији. Пошто одређене туристичке организације немају пет запослених, као испитаници су учествовали и запослени у локалним управама задужени за регионални економски развој. Једино је градска туристичка организација Крагујевца у истраживање укључила већи број испитаника, њих шест, у сразмери са укупним бројем запослених и значајем града Крагујевца у контексту туристичког развоја Шумадијског округа. Испитаници, запослени у туристичкој организацији, требало је да одговоре заокруживањем бројева од један до пет који означавају у којој мери је по њиховом мишљењу дата тврдња тачна (присутна) односно важна када је у питању одрживи развој туризма у њиховој општини. Као ограничење у истраживању се наводи податак да у Шумадијском округу функционишу организације које су комбинација туристичких и културних активности као што су Културно-туристички центар Лапово, Баточина и Рача, па се добијени подаци из ових средина морају узети са одређеном резервом. Спој културних и туристичких активности је могућ и пожељан, јер су ове активности у одређеним аспектима комплементарне и настају као потреба рационализације економских средства на локалном нивоу.

У наставку следе резултати истраживања систематизовани у зависности од тачности (присутности) и у зависности од важности наведених тврдњи о одрживом развоју туризма. На крају се налазе и резултати који се односе на Шумадијски округ као целину који осликавају општи став запослених у туристичким организацијама према одрживом развоју туризма у Шумадијском округу.

Табела 64. Процена тачности понуђених тврдњи по мишљењу запослених у туристичкој организацији општине Аранђеловац

N-величина узорка (5) Mean-аритметичка средина Std. Deviation-стандардна девијација	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
	Statistic	Statistic	Statistic	Statistic
Одрживи развој обезбеђује ефикасно коришћење ресурса	5.00	5.00	5.0000	.00000
Одрживи развој обезбеђује дугорочну визију развоја	5.00	5.00	5.0000	.00000
Одрживи развој садржи добро развијене туристичке планове	5.00	5.00	5.0000	.00000
Одрживи развој обезбеђује задовољство локалног становништва	4.00	4.00	4.0000	.00000
Одрживи развој обезбеђује задовољство туриста	4.00	4.00	4.0000	.00000
Одрживи развој омогућава ангажовање локалног становништва	5.00	5.00	5.0000	.00000
Одрживи развој унапређује економски развој	5.00	5.00	5.0000	.00000

Табела 65. Процена важности понуђених тврдњи по мишљењу запослених у туристичкој организацији општине Аранђеловац

N-величина узорка (5) Mean-аритметичка средина Std. Deviation-стандардна девијација	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
	Statistic	Statistic	Statistic	Statistic
Одрживи развој обезбеђује ефикасно коришћење ресурса	5.00	5.00	5.0000	.00000
Одрживи развој обезбеђује дугорочну визију развоја	5.00	5.00	5.0000	.00000
Одрживи развој садржи добро развијене туристичке планове	5.00	5.00	5.0000	.00000
Одрживи развој обезбеђује задовољство локалног становништва	5.00	5.00	5.0000	.00000
Одрживи развој обезбеђује задовољство туриста	5.00	5.00	5.0000	.00000
Одрживи развој омогућава ангажовање локалног становништва	5.00	5.00	5.0000	.00000
Одрживи развој унапређује економски развој	5.00	5.00	5.0000	.00000

Резултати дескриптивне статистичке анализе показују да су запослени у туристичкој организацији Аранђеловац скоро све тврдње у категорији тачно оценили највишом оценом, осим тврдњи које се односе на задовољство локалног становништва и туриста које су оцењене четворкама, а у наставку се апсолутно слажу са важношћу поменутих тврдњи. Не постоји значајна разлика у ставу запослених према тачном и важном када су у питању тврдње о одрживом развоју, на основу чега се може закључити да оно што запослени процењују као важно је такође и присутно у њиховој општини.

Табела 66. Процена тачности понуђених тврдњи по мишљењу запослених у туристичкој организацији града Крагујевца

N-величина узорка (6) Mean-аритметичка средина Std. Deviation-стандардна девијација	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
	Statistic	Statistic	Statistic	Statistic
Одрживи развој обезбеђује ефикасно коришћење ресурса	4.00	5.00	4.6667	.51640
Одрживи развој обезбеђује дугорочну визију развоја	4.00	5.00	4.6667	.51640
Одрживи развој садржи добро развијене туристичке планове	4.00	5.00	4.3333	.51640
Одрживи развој обезбеђује задовољство локалног становништва	4.00	5.00	4.1667	.40825
Одрживи развој обезбеђује задовољство туриста	3.00	5.00	4.3333	.81650
Одрживи развој омогућава ангажовање локалног становништва	4.00	5.00	4.6667	.51640
Одрживи развој унапређује економски развој	4.00	5.00	4.6667	.51640

Табела 67. Процена важности понуђених тврдњи по мишљењу запослених у туристичкој организацији града Крагујевца

N-величина узорка (6) Mean-аритметичка средина Std. Deviation-стандардна девијација	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
	Statistic	Statistic	Statistic	Statistic
Одрживи развој обезбеђује ефикасно коришћење ресурса	4.00	5.00	4.6667	.51640
Одрживи развој обезбеђује дугорочну визију развоја	4.00	5.00	4.6667	.51640
Одрживи развој садржи добро развијене туристичке планове	3.00	5.00	4.0000	.63246
Одрживи развој обезбеђује задовољство локалног становништва	3.00	5.00	4.0000	.89443
Одрживи развој обезбеђује задовољство туриста	3.00	5.00	3.8333	.75277
Одрживи развој омогућава ангажовање локалног становништва	4.00	5.00	4.5000	.54772
Одрживи развој унапређује економски развој	4.00	5.00	4.5000	.54772

Резултати дескриптивне статистичке анализе показују да запослени у туристичкој организацији Крагујевац високо оцењују тачност тврдњи о одрживом развоју туризма, при чему је нижа средња вредност за тачност тврдњи да одрживи развој обезбеђује задовољство локалног становништва у граду Крагујевцу. Највећа вредност стандардне девијације је забележена код тврдње да одрживи развој обезбеђује задовољство туриста, јер су у њој оцене варирале од 3 до 5, са просечном оценом 4,33. На основу тога се може закључити да се запослени слажу да су тврдње о одрживом развоју туризма генерално тачне, али постоје одређена неслагања када је у питању тачност тврдњи о задовољству туриста и локалног становништва. Када је у питању став запослених о важности тврдњи, нешто ниже средње вредности су поново забележене код тврдњи да одрживи развој обезбеђује задовољство туриста и локалног становништва. Не постоји значајна разлика у ставу запослених у туристичкој организацији Крагујевац према тачном и важном када су у питању тврдње о одрживом развоју.

Табела 68. Процена тачности понуђених тврдњи по мишљењу запослених у туристичкој организацији општине Лапово

N-величина узорка (5) Mean-аритметичка средина Std. Deviation-стандардна девијација	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
	Statistic	Statistic	Statistic	Statistic
Одрживи развој обезбеђује ефикасно коришћење ресурса	4.00	5.00	4.8000	.44721
Одрживи развој обезбеђује дугорочну визију развоја	4.00	5.00	4.8000	.44721
Одрживи развој садржи добро развијене туристичке планове	4.00	5.00	4.6000	.54772
Одрживи развој обезбеђује задовољство локалног становништва	4.00	4.00	4.0000	.00000
Одрживи развој обезбеђује задовољство туриста	4.00	5.00	4.4000	.54772
Одрживи развој омогућава ангажовање локалног становништва	3.00	5.00	4.4000	.89443
Одрживи развој унапређује економски развој	5.00	5.00	5.0000	.00000

Табела 69. Процена важности понуђених тврдњи по мишљењу запослених у туристичкој организацији општине Лапово

N-величина узорка (5) Mean-аритметичка средина Std. Deviation-стандардна девијација	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
	Statistic	Statistic	Statistic	Statistic
Одрживи развој обезбеђује ефикасно коришћење ресурса	4.00	5.00	4.6000	.54772
Одрживи развој обезбеђује дугорочну визију развоја	4.00	5.00	4.6000	.54772
Одрживи развој садржи добро развијене туристичке планове	4.00	5.00	4.6000	.54772
Одрживи развој обезбеђује задовољство локалног становништва	4.00	5.00	4.8000	.44721
Одрживи развој обезбеђује задовољство туриста	4.00	5.00	4.8000	.44721
Одрживи развој омогућава ангажовање локалног становништва	4.00	5.00	4.2000	.44721
Одрживи развој унапређује економски развој	5.00	5.00	5.0000	.00000

Резултати дескриптивне статистичке анализе показују да запослени у туристичкој организацији Лапово високо оцењују тачност тврдњи о одрживом развоју туризма, при чему је нешто нижа средња вредност за тачност тврдњи да одрживи развој обезбеђује задовољство локалног становништва, а највећи распон оцена је код тврдње да одрживи развој омогућава ангажовање локалног становништва у општини Лапово. Када је у питању став запослених о важности тврдњи средње вредности су високе и уједначене. Не постоји значајна разлика у ставу запослених према тачном и важном када су у питању тврдње о одрживом развоју у општини Лапово.

Табела 70. Процена тачности понуђених тврдњи по мишљењу запослених у туристичкој организацији општине Топола

N-величина узорка (5) Mean-аритметичка средина Std. Deviation-стандардна девијација	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
	Statistic	Statistic	Statistic	Statistic
Одрживи развој обезбеђује ефикасно коришћење ресурса	5.00	5.00	5.0000	.00000
Одрживи развој обезбеђује дугорочну визију развоја	5.00	5.00	5.0000	.00000
Одрживи развој садржи добро развијене туристичке планове	5.00	5.00	5.0000	.00000
Одрживи развој обезбеђује задовољство локалног становништва	5.00	5.00	5.0000	.00000
Одрживи развој обезбеђује задовољство туриста	5.00	5.00	5.0000	.00000
Одрживи развој омогућава ангажовање локалног становништва	5.00	5.00	5.0000	.00000
Одрживи развој унапређује економски развој	5.00	5.00	5.0000	.00000

Табела 71. Процена важности понуђених тврдњи по мишљењу запослених у туристичкој организацији општине Топола

N-величина узорка (5) Mean-аритметичка средина Std. Deviation-стандардна девијација	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
	Statistic	Statistic	Statistic	Statistic
Одрживи развој обезбеђује ефикасно коришћење ресурса	5.00	5.00	5.0000	.00000
Одрживи развој обезбеђује дугорочну визију развоја	5.00	5.00	5.0000	.00000
Одрживи развој садржи добро развијене туристичке планове	5.00	5.00	5.0000	.00000
Одрживи развој обезбеђује задовољство локалног становништва	5.00	5.00	5.0000	.00000
Одрживи развој обезбеђује задовољство туриста	5.00	5.00	5.0000	.00000
Одрживи развој омогућава ангажовање локалног становништва	5.00	5.00	5.0000	.00000
Одрживи развој унапређује економски развој	5.00	5.00	5.0000	.00000

Резултати дескриптивне статистичке анализе показују да запослени у туристичкој организацији Топола имају јединствен став, па највишом оценом процењују и тачности и важности понуђених тврдњи о одрживом развоју туризма.

Табела 72. Процена тачности понуђених тврдњи по мишљењу запослених у туристичкој организацији општине Рача

N-величина узорка (5) Mean-аритметичка средина Std. Deviation-стандардна девијација	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
	Statistic	Statistic	Statistic	Statistic
Одрживи развој обезбеђује ефикасно коришћење ресурса	1.00	2.00	1.6000	.54772
Одрживи развој обезбеђује дугорочну визију развоја	1.00	3.00	2.0000	.70711
Одрживи развој садржи добро развијене туристичке планове	1.00	2.00	1.2000	.44721
Одрживи развој обезбеђује задовољство локалног становништва	1.00	2.00	1.8000	.44721
Одрживи развој обезбеђује задовољство туриста	1.00	2.00	1.6000	.54772
Одрживи развој омогућава ангажовање локалног становништва	1.00	2.00	1.4000	.54772
Одрживи развој унапређује економски развој	1.00	4.00	2.0000	1.41421

Табела 73. Процена важности понуђених тврдњи по мишљењу запослених у туристичкој организацији општине Рача

N-величина узорка (5) Mean-аритметичка средина Std. Deviation-стандардна девијација	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
	Statistic	Statistic	Statistic	Statistic
Одрживи развој обезбеђује ефикасно коришћење ресурса	3.00	4.00	3.8000	.44721
Одрживи развој обезбеђује дугорочну визију развоја	2.00	4.00	3.2000	.83666
Одрживи развој садржи добро развијене туристичке планове	3.00	4.00	3.4000	.54772
Одрживи развој обезбеђује задовољство локалног становништва	4.00	5.00	4.2000	.44721
Одрживи развој обезбеђује задовољство туриста	4.00	5.00	4.4000	.54772
Одрживи развој омогућава ангажовање локалног становништва	4.00	5.00	4.4000	.54772
Одрживи развој унапређује економски развој	3.00	3.00	3.0000	.00000

Резултати дескриптивне статистичке анализе показују да запослени у туристичкој организацији Рача немају јединствен став о тачности и важности тврдњи о одрживом развоју туризма. Што се тиче процене тачности тврдњи оцено су веома ниске, у распону од 1 до 2, а највеће неслагање је забележено код тврдње да одрживи развој унапређује економски развој. Код оцене важности средње вредности су у односу на друге општине ниже у распону од 3,00 до 4,40, при чему је важност тврдње да одрживи развој утиче на унапређење економског развоја најниже оцењена. У општини Рача забележене су значајније разлике у процени тачности и важности тврдњи о одрживом развоју туризма.

Табела 74. Процена тачности понуђених тврдњи по мишљењу запослених у туристичкој организацији општине Баточина

N-величина узорка (5) Mean-аритметичка средина Std. Deviation-стандардна девијација	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
	Statistic	Statistic	Statistic	Statistic
Одрживи развој обезбеђује ефикасно коришћење ресурса	4.00	5.00	4.4000	.54772
Одрживи развој обезбеђује дугорочну визију развоја	4.00	5.00	4.4000	.54772
Одрживи развој садржи добро развијене туристичке планове	3.00	5.00	4.0000	.70711
Одрживи развој обезбеђује задовољство локалног становништва	3.00	5.00	3.6000	.89443
Одрживи развој обезбеђује задовољство туриста	3.00	5.00	4.0000	.70711
Одрживи развој омогућава ангажовање локалног становништва	3.00	5.00	4.6000	.89443
Одрживи развој унапређује економски развој	3.00	5.00	4.2000	1.09545

Табела 75. Процена важности понуђених тврдњи по мишљењу запослених у туристичкој организацији општине Баточина

N-величина узорка (5) Mean-аритметичка средина Std. Deviation-стандардна девијација	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
	Statistic	Statistic	Statistic	Statistic
Одрживи развој обезбеђује ефикасно коришћење ресурса	3.00	5.00	3.8000	.83666
Одрживи развој обезбеђује дугорочну визију развоја	3.00	5.00	4.2000	.83666
Одрживи развој садржи добро развијене туристичке планове	2.00	5.00	3.2000	1.09545
Одрживи развој обезбеђује задовољство локалног становништва	3.00	4.00	3.6000	.54772
Одрживи развој обезбеђује задовољство туриста	3.00	5.00	4.2000	.83666
Одрживи развој омогућава ангажовање локалног становништва	5.00	5.00	5.0000	.00000
Одрживи развој унапређује економски развој	3.00	5.00	3.6000	.89443

Резултати дескриптивне статистичке анализе показују да запослени у туристичкој организацији Баточина немају уједначен став о тачности и важности тврдњи о одрживом развоју туризма. Што се тиче процене тачности тврдњи средње вредности су од 3,60 до 4,60, а код оцене важности средње вредности су од 3,20 до 5,00. Интересантно је да једино тврдње да одрживи развој обезбеђује задовољство туриста и омогућава ангажовање локалног становништва имају вишу оцену у категорији тачно него у категорији важно што у другим општинама није случај. То показује да је тачност осталих тврдњи у општини Баточина израженија у односу на њихову важност за одрживи развој туризма.

Табела 76. Процена тачности понуђених тврдњи по мишљењу запослених у туристичкој организацији општине Кнић

N-величина узорка (5) Mean-аритметичка средина Std. Deviation-стандардна девијација	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
	Statistic	Statistic	Statistic	Statistic
Одрживи развој обезбеђује ефикасно коришћење ресурса	5.00	5.00	5.0000	.00000
Одрживи развој обезбеђује дугорочну визију развоја	4.00	5.00	4.8000	.44721
Одрживи развој садржи добро развијене туристичке планове	5.00	5.00	5.0000	.00000
Одрживи развој обезбеђује задовољство локалног становништва	4.00	5.00	4.8000	.44721
Одрживи развој обезбеђује задовољство туриста	5.00	5.00	5.0000	.00000
Одрживи развој омогућава ангажовање локалног становништва	5.00	5.00	5.0000	.00000
Одрживи развој унапређује економски развој	4.00	5.00	4.8000	.44721

Табела 77. Процена важности понуђених тврдњи по мишљењу запослених у туристичкој организацији општина Кнић

N-величина узорка (5) Mean-аритметичка средина Std. Deviation-стандардна девијација	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
	Statistic	Statistic	Statistic	Statistic
Одрживи развој обезбеђује ефикасно коришћење ресурса	5.00	5.00	5.0000	.00000
Одрживи развој обезбеђује дугорочну визију развоја	4.00	5.00	4.6000	.54772
Одрживи развој садржи добро развијене туристичке планове	3.00	5.00	4.6000	.89443
Одрживи развој обезбеђује задовољство локалног становништва	3.00	5.00	4.6000	.89443
Одрживи развој обезбеђује задовољство туриста	5.00	5.00	5.0000	.00000
Одрживи развој омогућава ангажовање локалног становништва	4.00	5.00	4.8000	.44721
Одрживи развој унапређује економски развој	4.00	5.00	4.8000	.44721

Резултати дескриптивне статистичке анализе показују да запослени у туристичкој организацији Кнић имају јединствен став и високим оценама процењују тачности и важност понуђених тврдњи о одрживом развоју туризма. Нешто ниже је оцењена важност тврдњи да одрживи развој обезбеђује дугорочну визију развоја и садржи добро развијене туристичке планове, чији распон оцене варира од 3 до 5, са аритметичком средином од 4,60 за обе тврдње.

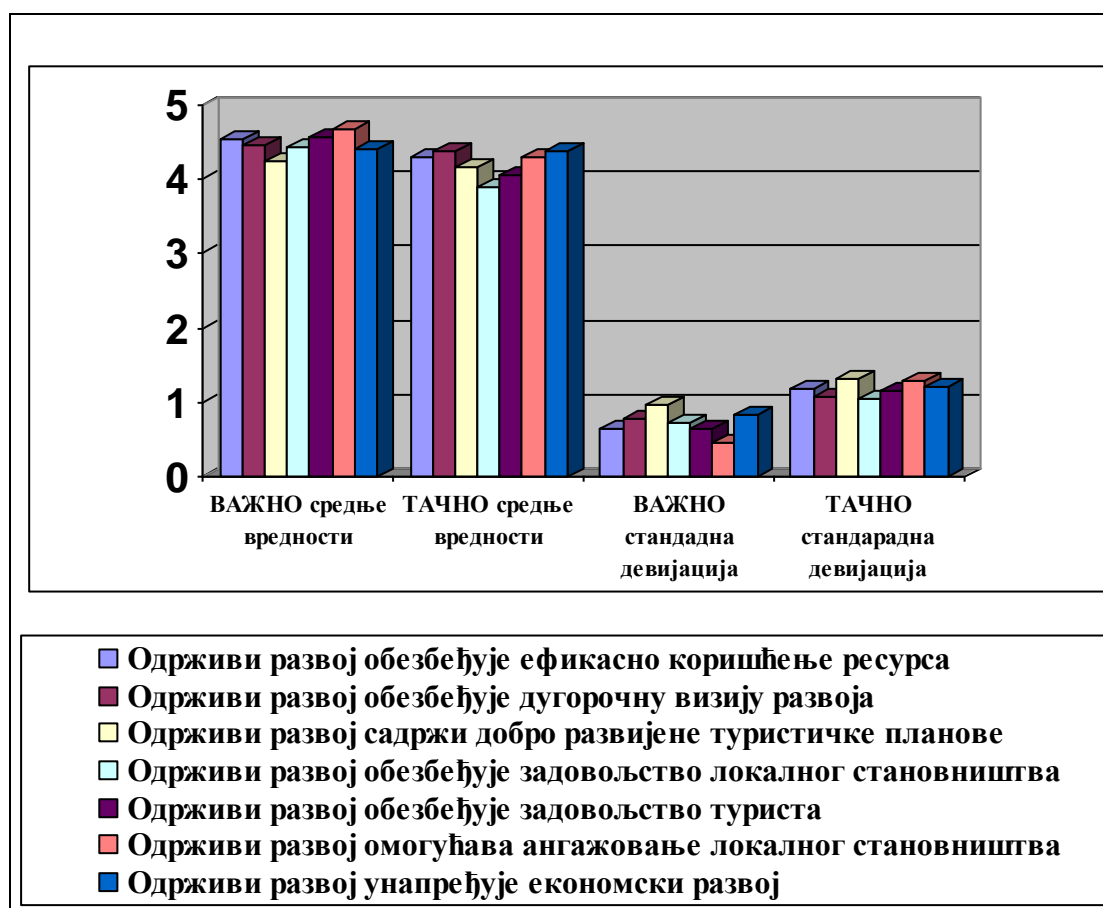
Табела 78. Процена тачности и важности понуђених тврдњи по мишљењу запослених у туристичким организацијама општина Шумадијског округа

Тачно N=36	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
	Statistic	Statistic	Statistic	Statistic
Одрживи развој обезбеђује ефикасно коришћење ресурса	1.00	5.00	4.3611	1.19888
Одрживи развој обезбеђује дугорочну визију развоја	1.00	5.00	4.3889	1.07644
Одрживи развој садржи добро развијене туристичке планове	1.00	5.00	4.1667	1.32017
Одрживи развој обезбеђује задовољство локалног становништва	1.00	5.00	3.9167	1.05221
Одрживи развој обезбеђује задовољство туриста	1.00	5.00	4.0556	1.16972
Одрживи развој омогућава ангажовање локалног становништва	1.00	5.00	4.3056	1.30536
Одрживи развој унапређује економски развој	1.00	5.00	4.3889	1.20185
Важно N=36				
Одрживи развој обезбеђује ефикасно коришћење ресурса	3.00	5.00	4.5556	.65222
Одрживи развој обезбеђује дугорочну визију развоја	2.00	5.00	4.4722	.77408
Одрживи развој садржи добро развијене туристичке планове	2.00	5.00	4.2500	.90633
Одрживи развој обезбеђује задовољство локалног становништва	3.00	5.00	4.4444	.73463
Одрживи развој обезбеђује задовољство туриста	3.00	5.00	4.5833	.64918
Одрживи развој омогућава ангажовање локалног становништва	4.00	5.00	4.6944	.46718
Одрживи развој унапређује економски развој	3.00	5.00	4.4167	.84092

Резултати дескриптивне статистичке анализе показују да запослени у туристичким организацијама Шумадијског округа високо оцењују тачност тврдњи, са аритметичком средином преко 4,00, при чему су највише оцењене тврдње да одрживи развој обезбеђује дугорочну визију развоја и унапређује економски развој у њиховој општини. Једина тврдња која има вредност испод 4,00 је тврдња да одрживи развој обезбеђује задовољство локалног становништва са

средњом вредношћу од 3,91. Све тврдње имају распон оцена од 1 до 5, са одступањем од аритметичке средине од 1,05 до 1,32. На основу анализе може се закључити да се запослени слажу да су тврдње о одрживом развоју туризма генерално тачне када је у питању њихова општина. Када је у питању став запослених о важности тврдњи, све аритметичке средине су веће од 4,00, што указује на високу оцену важности тврдњи. Аритметичке средине се налазе у распону од 4,25 до 4,69, са вредностима стандардне девијације које су испод 1,00, односно од 0,46 до 0,90. По мишљењу запослених најважније је да одрживи развој обезбеђује задовољство туриста и омогућава ангажовање локалног становништва, а најмање важно је да одрживи развој садржи добро развијене туристичке планове. Општи је закључак да не постоји значајна разлика у ставу запослених према тачном и важном када су у питању тврдње о одрживом развоју Шумадијског округа. На основу анализе добијених резултата може се закључити да запослени у туризму сматрају да се туризам развија у правцу одрживог развоја и да је то веома важно за њихове општине и Шумадијски округ.

График 14. Процена важности и тачности тврдњи о одрживом развоју туризма у општинама Шумадијског округа

2.2 Однос локалног становништва према одрживом развоју туризма у Шумадијском округу

2.2.1. Однос локалног становништва према развоју туризма

Ставови се дефинишу као свеукупна евалуација објеката у њиховом окружењу и блиско су повезани са дубоко укоренењем вредностима и карактером саме особе (Eaton, Visser 2008). Субјективни утицај је чисто лични став о том утицају (Ap, Cromton, 1998). На основу разумевања ставова, истраживачи препознају да ставови локалног становништва према туризму нису само рефлексија перцепције локалног становништва према утицају туризма, већ су и резултат интеракције између перцепције локалног становништва и фактора који утичу на њихове ставове (Lankford et al., 1994). Разумевање перцепције локалног становништва према одрживом развоју туризма је од кључног значаја за дистрибуцију еколошких, социјалних и економских трошкова и користи развоја туризма, који на крају обезбеђују одрживи развој туризма (Twining-Ward, Butler, 2002). Успешан развој туризма захтева ефикасно планирање које препознаје захтеве туриста и наглашава вредности локалне заједнице (Lankford et al., 1994).

Пре него што се почне са интензивним развојем туризма на неком простору, потребно је да се разуме став локалног становништва о том развоју, јер без подршке заједнице, тешко је остварити одрживи развој туризма у заједници. Локално становништво на крају одлучује да ли су и који су туристички утицаји прихватљиви, а који су утицаји развоја туризма проблем (Andereck, Vogt, 2000).

Истраживања показују да је немогуће да се обезбеди одрживи развој туризма у дестинацији која није подржан од стране локалног становништва (Ahn, Lee, Shafer 2002; Twinning-Ward, Butler 2002; McCool, Moisey, Nickerson 2001). Развој туризма је мач са две оштрице за локалну заједницу, јер он не генерише само приходе, већ и намеће трошкове (Jafari, 2001). Оцењујући предности и недостатке, локално становништво развија свој став према туризму. Због тога се туризам посматра као комерцијална делатност која има значајан утицај на природно, друштвено и социо-културно окружење у ком се налази (Garrod, 1998).

Спроведене су бројне студије о перцепцији локалног становништва према развоју туризма, често искључују Србију, као мало и незанимљиво туристичко тржиште (Andereck et al., 2005; Choi, Sirakaya, 2005; Sheldon, Abenoja, 2001; Sirakaya et al., 2001; Teye et al., 2002; Upchurch, Teivane, 2000). Студије које испитују перцепцију локалног становништва према развоју туризма и његово планирању унутар локалне заједнице су интензивно испитиване на западу, па због тога њихова примена у контексту развоја туризма у Србији захтева одређене модификације.

Подршка локалног становништва је од пресудног значаја за развој туризма у регионалним дестинацијама у којима је туризам у успону, као што је Србија. Разумевање ставова и перцепције локалног становништва о одрживом развоју туризма у Србији, као и начин на који су поменути ставови о одрживом развоју туризма формиран, може да буде од велике користи за туризам као делатност, а посебно за регионалне пројекте развоја туризма.

Развој туризма у Шумадијском округу доноси негативне утицаје на природу, начин живота и културу, док у исто време, туризам пружа и значајне користи за локално становништво. Прихватање економског развоја који доноси

туризам често значи прихватање културних промена локалног становништва, као и деградацију животне средине. Развој туризма у Шумадијском округу осим директне економске користи, индиректно утиче и на унапређење инфраструктуре и социјалних услуга, као важних елемената функционисања локалне заједнице.

Да би туризам у Шумадијском округу био одржив, мора да постоје заједнички циљеви, развијени од стране локалних органа управљања који су подржани од стране локалне заједнице. Развијање индикатора и праћење промена и трендова пружа могућност да се направи избор који највише одговара специфичностима туристичког развоја Шумадијског округа. Одрживи развој може да задовољи потребе туриста, побољша економски раст, заштити туристичке локације и побољша квалитет живота локалног становништва, повећавајући могућности синергије развоја туризма и очувања квалитета животне средине. Разумевање подршке локалног становништва за одрживи развој туризма је критичан фактор у успешном управљању и промоцији туризма на локалном и регионалном нивоу. Подршка одрживом развоју туризма Шумадијског округа се пре свега односи на туризам који је усмерен ка природи, екотуризам, рурални туризам и туризам наслеђа. Основни кључ успеха у спровођењу одрживог развоја туризма у Шумадијском округу јесте подршка свих стејкхолдера.

Туризам у Шумадијском округу подстиче друштвене, културне, еколошке и економске промене, посебно у дестинацијама где су туристичке активности израженије, као што су Крагујевац, Аранђеловац и Топола. Да би туризам остао одржив у оквиру локалне заједнице, мора да постоји шире учешће локалне заједнице у његовом развоју и континуирана процена ставова локалног становништва о развоју туризма. Развој туризма мора да остане доследан локалном карактеру и вредностима (Johnson, Spenenger, & Akis, 1994). Развој туризма који чува начин живота локалног становништва пружа већи степен друштвене толеранције према посетиоцима, што чини интеракцију између ове две стране задовољавајућом. Субјективно искуство туриста је одређено природом, дубином и квалитетом њихове интеракције са локалним становништвом (Sheldon, Abenoa, 2000).

Главни циљ Шумадијског округа као туристичке дестинације је да обезбеди дугорочну одрживост која је корисна за туризам и локално становништво, што је тешко оствариво јер често развој туризма има штетан утицај на локалне заједнице. Да би се избегао негативан утицај туризма на локалну заједницу, важно је укључити локално становништво у планирање развоја туризма, јер у ситуацији када се локално становништво укључи у процес доношења одлука, биће обезбеђен његов традиционални начин живота и поштовање утемељеног система вредности. Истраживање ставова локалног становништва обезбеђује повратну информацију како локално становништво Шумадијског округа доживљава одрживи развој туризма, као и указује на његове тренутне и потенцијалне недостатке и предности. Адекватно тумачење ставова локалног становништва Шумадијског округа о одрживом развоју туризма може да се имплементира у процес будућег планирања и политике развоја туризма. Учешће локалне заједнице и признавање улоге традиционалних вредности у развоју туризма су препознати као основа за успех развојних пројеката (Alexander, 2000).

Испитивању ставова локалног становништва према одрживом развоју туризма није посвећено довољно истраживања, поготово у земљама у развоју.

Испитивање ставова локалног становништва је значајно посебно за туристичке регије које су фази усвајања концепта одрживог туристичког развоја, јер је у том тренутку подршка и укључивање локалне заједнице критично за постизање одрживог развоја туризма. Највећи број истраживања о ставовима локалног становништва према одрживом развоју туризма спроводе западни истраживачи, па због тога релевантност њихових закључака није примерено карактеристикама Србије као туристичке дестинације. До данас, не постоји спроведено истраживање које испитује однос локалног становништва према одрживом развоју туризма у Србији, што значи да постоји ограничено разумевање перцепције локалног становништва према развоју одрживог туризма.

За постизање одрживог развоја неопходна је подршка локалног становништва Шумадијског округа и његов позитиван однос према туристичком расту и развоју, као и његовим утицајима на природне и антропогене туристичке вредности. Због тога је циљ овог истраживања перцепција локалног становништва према одрживом развоју туризма у Шумадијском округу. Истраживање има практичну примену јер упознавање са ставовима које локално становништво има према одрживом развоју туризма директно утиче и његов развој у будућности. Истраживање може да укаже на постојеће проблеме, као и да усмери туристички развој у правом смеру.

2.2.2. Модели коришћени за мерење ставова локалног становништва према развоју туризма

Од касних 1970-их, посвећена је већа пажња утицају негативних ефеката туризма на ставове локалног становништва, као и на развој теоријских модела. Најпознатији теоријски модели су: Doxey (1975) Irridex модел (Allen et al., 1988; Getz, 1992; Johnson et al., 1994) и Butler (1980) модел животног циклуса туристичке области (TALC) (Ap, Crompton, 1998; Upchurch, Teivane, 2000).

Један од најутицајнијих радова је осмислио Doxey (1975), који је предложио индекс иритације или "Irridex", у којем се четири временски повезане фазе доводе у везу са повећањем броја туриста. Doxey је утврдио са порастом туристичких посета, локално становништво реагује повећањем непријатељства према туристима, пролазећи кроз фазе од еуфорије до антагонизма. Наредне, софистицираније класификације модела су развили Davis et al., 1988; Ap, Crompton, 1993; Ryan, Montgomery, 1994; Smith, Krannich, 1998; Williams, Lawson, 2001; Choi, Sirakaya, 2005. Истраживања у локалним заједницама током осамдесетих и деведесетих година у којима је развој туризма све израженији, покушавају да пронађу доказе да подрже или оспоре Doxey-ијев модел (Ryan, Scotland, Montgomery 1998). Следећи револуционарни модел је Butler-ов (1980) модел који прати инпут локалног становништва у контексту животног циклуса дестинације. Поменути модел је проширио животно циклус на шест фаза, од фазе истраживања преко фазе стагнације до фазе зрелости и подмлађивања. Данас је актуелан микро приступ који обрађује однос локалног становништва о развоју туризма на нивоу заједнице.

Lankford и Howard (1994) су развили скалу ставова о утицају туризма (TIAS), која омогућава истраживачима да измере ставове локалног становништва према туризму у различитим контекстима. Резултати претходних студија су

показали да је TIAS модел поуздан и валидан инструмент за мерење ставова локалног становништва.

Теорија друштвене размене (Social exchange theory) је теорија важна за разумевање перцепција и ставова локалног становништва, обезбеђујући оквир који објашњава однос између појединачних предности и схватања економског развоја (Perdue, Long, Allen, 1990). Теорија друштвене размене примењена на ставове, предвиђа да локално становништво тражи користи у замену за нешто што је процењено као једнако користима које се нуде заузврат. Становници у ову размену укључују гостољубивост, подршку за одговарајући развој и толерисање непријатности насталих као последица развоја туризма, као што су загађење, закрчења саобраћаја и чекање у реду за услуге (Teue, Sonmez, Sirakaya, 2002).

2.2.3. Настанак SUS-TAS скале за испитивање ставова локалног становништва о одрживом развоју туризма

Парадигма одрживог туризма је широко прихваћена као алтернатива конвенционалном масовном туризму, за који многи верују да је резултирао бројним негативним друштвеним и еколошким последицама. Већина истраживача се слаже да је парадигма померена од конвенционалног ка одрживом туризму. Средство за постизање и задржавање одрживог раста постаје прави изазов, па је неколико студија покушало да развије скалу која би измерила овакав напредак. На тај начин је настао SUS-TAS модел који мери ставове локалног становништва према одрживом туризму.

Примена SUS-TAS модел у Шумадијском округу омогућава процену ставова, осећања и перцепције локалног становништва према одрживом туризму. На основу добијених резултата обезбеђују се неопходни услови у којима локално становништво може да сарађује са локалним планерима и органима управљања на његовој имплементацији. Укључивање локалних становника је битно јер они играју важну улогу у остваривању општих циљева развоја туризма у локалној заједници. На нивоу општина Шумадијског округа, SUS-TAS може да обезбеди значајне информације и на тај начин помогне локалним планерима и органима управљања да процене тренутно стање туризма и правце туристичког развоја у будућности.

Први задатак дефинисања SUS-TAS скале био је да се створи шири фонд тврдњи које одражавају ставове локалног становништва према одрживом развоју туризма. У генерисању ставова учествовали су чланови стручног жирија, који су изабрани у складу са две различите методе. Прва укључује идентификовање 80 аутора који су објавили чланке везане за одрживост у четири туристичка часописа (Annals of Tourism Research, Journal of Travel Research, Tourism Management, and Journal of Sustainable Tourism) који су замољени да учествују у истраживању. Друга метода укључује 25 реномираних туристичких истраживача који су замољени да именују потенцијалну кандидате који по њиховом мишљењу заслужују да буду укључени у истраживање. Укупно је номиновано 127 истраживача, али је број након елиминисања кандидата који су номиновани у више наврата, сужен на коначан списак од 45 истраживача, од којих је 37 пристало да учествује у истраживању. У генерисању базе аутори су се стриктно придржавали конвенционалних смерница у погледу формулације ставки, јасноће, неутралности, једноставности, недостатак двосмислености и избегавање жаргона

(Ар, Crompton 1998). За рангирање ставки коришћена је петостепена Ликертова скала. У почетку је формулисано 159 ставки коришћењем литературе и анкетом путем електронске поште, а затим је следило испитивање 14 критеријума за креирање тврдњи у оквиру Ликертове скале по Edward-у (1957). Након тога шест академских стручњака је консултовано да процене јасноћу, двосмисленост и општости сваке тврдње. Поступак провере садржаја свих тврдњи је резултирао задржавањем 125 тврдњи које су модификоване или синтетизоване.

Већина истраживача препоручује испитивање почетних тврдњи помоћу пилот истраживања са одговарајућим узорком, са циљем да се елиминишу двосмислене тврдње. Пилот истраживање је спроведено на узорку од 308 студената и особља универзитета у Тексасу, чиме задовољава минималну величину узорка (300) за експлоративну факторску анализу (Nunnally, Bernstein 1994; Tabachnick, Fidell 1996).

Приликом израде скале о ставу локалног становништва према одрживом развоју туризма доста се водило рачуна да модел буде опште применљив што је предуслов за поузданост. У фази пречишћавања, одбачене су 72 тврдње са ниским степеном корелације или без корелације чија је укупна r вредност мања од 3.

Choi и Sirakaya (2005) су заслужни за стварање SUS-TAS модела са структуром коју чини седам фактора, обухватајући основна начела предложена од стране литературе. Кључне области SUS-TAS скале се састоје од седам димензија: (1) социјални трошкови (минимизирање негативних друштвених и културних утицаја), (2) еколошка одрживост (нпр. заштита од физичких и створених ресурса, етика, политика, стандард, минимизирање негативних утицаја), (3) дугорочно планирање (дугорочно интегрисана партиципација), (4) економска корист (оптимизација економских користи), (5) обезбеђивање задовољства посетилаца (нпр. задовољство посетилаца, одржавање атрактивност дестинације, коришћење одговарајућих алата), (6) туризам усмерен ка локалној заједници (нпр. користи станара у коришћењу рекреативних објеката заједнице, политика „мештани на првом месту“, промоција локалних предузећа, локалне партиципације), и (7) максимизирање учешће заједнице (нпр. активно учешће, учешће у доношењу одлука, сарадња, пружање информација и комуникација) (Choi, Sirakaya, 2005).

Истраживање ставова локалног становништва SUS-TAS скалом омогућава процену ставова локалног становништва, осећања и перцепцију према одрживом туризму и пружа увид у начине на које локално становништво посматра одрживи туризам и сарађује са локалним планерима и доносиоцима одлука.

2.2.4. Примена SUS-TAS скале за испитивање ставова локалног становништва о одрживом развоју туризма у Шумадијском округу

За потребе истраживања коришћена је модификована SUS-TAS скале са 32 тврдње која је на најбољи начин прилагођена специфичностима Шумадијског округа. Пре самог истраживања спроведено је пилот истраживање на узорку од 40 испитаника, да би се евентуално отклониле неке нејасноће и двосмислености. Оригинални SUS-TAS модел је коришћен у руралном месту Orange County, Индијана, САД, што нам говори да је овај модел пре свега усмерена ка западним државама и њиховом специфичним друштвено-економским карактеристикама. Orange County је познат по својим природним лепотама, спором темпу живота и

руралним карактеристикама, прихватајући туризам као главно развојно средство. Одређене модификације SUS-TAS модела су неопходне да би применљивост модела била могућа за Србију и њене регионалне целине. Редуковањем броја тврдњи у односу на оригинални модел и усвајањем нових тврдњи из бројних истраживања о примени SUS-TAS модела (Choi, Sirakaya, 2005; Lee, 2012; Sirakaya-Turk, Ekinici, Kaya, 2007; Yu, Chancellor, Cole, 2011), модел је прилагођен околностима Шумадијског округа. За примену SUS-TAS модела у Шумадијском округу су коришћене 32 тврдње, иако оригинални модел има 44 тврдње. Пошто на простору наше земље и шире околине до сада није спроведено ниједно истраживање о могућностима примене овог модела, одабир тврдњи је био велики изазов. Број и тврдње SUS-TAS модела су морале да се прилагоде специфичностима туристичког развоја, као и особеностима локалног становништва Шумадијског округа.

Истраживање је спроведено на простору Шумадијског округа, односно његових општина у периоду од априла 2012. године до јануара 2013. године. Укупан узорак чини 442 испитаника, са структуром: град Крагујевац 140 испитаника, општина Аранђеловац 50 испитаника, општина Топола 51 испитаник, општина Кнић 51 испитаник, општина Лапово 50 испитаника, општина Рача 50 испитаника и општина Баточина 50 испитаника.

Основни услов истраживања је да испитаници живе на простору општине у којој се спроводи истраживање, јер се тврдње односе на одлике одрживог развоја у општинама Шумадијског округа.

Табела 79. Карактеристике узорка за град Крагујевац

Град Крагујевац N=140			
Пол (мушки и женски)	37,1% (58)		62,9% (88)
Старост (<30 30-60 >60)	32,9% (46)	52,9% (74)	14,3% (20)
Образовање (основно, средње, више, високо)	6,4% (9)	40% (56)	42,9% (60)
	Да	Не	Не знам
1. Да ли је туризам довољно развијен у Вашој општини?	14,3% (20)	69,3% (97)	16,4% (23)
2. Да ли постоји општинска Туристичка организација?	70% (98)	5,7% (8)	24,3% (34)
3. Да ли сте задовољни радом Туристичке организације?	28,6% (40)	29,3% (41)	42,1% (59)
4. Да ли знате шта је одрживи развој? (Да, Не)	51,4% (72)		48,6% (68)
5. Да ли Ваша општина има усвојену Стратегију одрживог развоја?	12,1% (17)	9,3% (13)	78,6% (110)

Када је у питању узорак града Крагујевца већину чине испитаници женског пола, доминирају испитаници средњих година, са преовлађујућим средњим и високим образовањем. Највећи број испитаника сматра да туризам није довољно развијен, већина зна да туристичка организација постоји, али нису задовољни или су неодређени у оцени њеног рада. Више од половине испитаника зна шта је одрживи развој, а већина не зна да ли град Крагујевац има усвојену Стратегију одрживог развоја.

Табела 80. Дескриптивна анализа односа локалног становништва према одрживом развоју туризма у граду Крагујевцу

N=140 N-величина узорка Min-минимум Max-максимум Mean-аритметичка средина Std. Deviation-стандардна девијација	Min	Max	Mean	Std. Deviation
1. Туристи у мојој општини доприносе побољшавању квалитета мог живота	1	5	3.0571	1.25102
2. Осећам се пријатно и добродошло у туристичким предузећима моје општине	1	5	3.2929	1.17832
3. Рекреативни ресурси су доступни и за туристе и за локално становноштво	1	5	3.4286	1.11331
4. Туризам се брзо развија и шири на простору моје општине	1	5	2.3571	1.16342
5. Разноврсност живог света на простору општине је на прави начин вредновано и заштићено	1	5	2.5500	1.08836
6. Туристичка предузећа треба да функционишу у складу са вредностима локалног становништва	1	5	4.0000	.96708
7. Развој туризма промовише позитивну еколошку етику међу свим укљученим у туристички развој моје општине	1	5	3.5500	1.13369
8. Туризам у мојој општини се развија у хармонији са природним окружењем	1	5	3.0214	1.13460
9. Туризам захтева добро, координисано планирање у складу са развојним потребама општине	1	5	4.1714	1.05900
10. Успешни менаџмент у туристичком развоју општине захтева напредну стратегију планирања	2	5	4.3571	.79632
11. Потребно је дугорочно размишљати када планирамо туристички развој општине	1	5	4.4357	.81542
12. Туризам има велики економски допринос на развој наше општине	1	5	3.5571	1.14597
13. Од туризма имају користи сви они који су укључени у туристичку делатност општине	1	5	3.8357	1.00080
14. Туризам обезбеђује нове приходе нашој општини	1	5	3.8929	1.07754
15. Туризам ствара значајне пореске приходе за нашу општинску управу	1	5	3.5643	1.16428
16. Поштовање еколошких стандарда је неопходно да би се смањиле негативне последице туристичког развоја у мојој општини	1	5	4.1571	1.01974
17. Туристичка предузећа треба да купе највећи део робе и услуга из наше општине	1	5	3.6714	1.06914
18. Туристичка предузећа у мојој општини треба континуирано да прате задовољство посетилаца	1	5	4.3000	1.00144
19. Туристичка предузећа у мојој општини треба да обезбеде квалитетно туристичко искуство за посетиоце	1	5	4.3929	.91900
20. Општина у којој живим није пренатрпана због туризма	1	5	4.0714	.95693
21. Сви чланови општине треба да учествују у доношењу одлука које су важне за развој туризма	1	5	3.4000	1.29637
22. Некада је прихватљиво да се искључе становници општине када се доносе одлуке о туристичком развоју	1	5	3.1429	1.22075
23. Развојем туризма општинско природно окружење мора да буде заштићено сада, али и у будућности	1	5	4.4143	.85651
24. Највећи део запослених у туристичким предузећима треба да буде из наше општине	1	5	4.1071	1.07085
25. Туризам ствара ново тржиште за локалне производе	1	5	4.0571	1.12379
26. Од туризма имају користи и друге делатности у општини	1	5	4.1571	1.01974
27. Квалитет мог живота је значајно порастао услед развоја туризма у општини	1	5	2.5786	1.19392
28. Мислим да се квалитет животне средине побољшао као последица развоја туризма	1	5	2.8357	1.19718
29. Туристичка предузећа у мојој општини треба да излазе у сусрет потребама туриста	1	5	4.1714	.92092

30. Развој туризма треба да унапреди животну средину за будуће генерације у мојој општини	1	5	4.5643	.77933
31. Туризам мора да заштити животну средину општине	1	5	4.5714	.77870
32. Туристички развој у општини штити дивље животиње и њихова природна станишта	1	5	3.2786	1.07334

Испитаници у граду Крагујевцу су оценили тврдње о одрживом развоју туризма у распону средњих вредности од 2,35 до 4,57. Највеће одступање од аритметичке средине са вредношћу стандардне девијације од 1,29 је код тврдње да сви чланови општине треба да учествују у доношењу одлука које су важне за развој туризма, на основу чега може да се закључи да не постоји јединствен став да ли локално становништво треба да буде укључено у доношење одлука о туристичком развоју. Највећу вредност аритметичке средине имају тврдње да развој туризма треба да унапреди животну средину за будуће генерације и тврдња да туризам мора да заштити животну средину, што говори о високој еколошкој свести испитаника и значају важности еколошке одрживости града Крагујевца за развој туризма. Испитаници се најмање слажу са тврдњом да се туризам брзо развија и шири на простору општине, чиме исказују незадовољство тренутним туристичким развојем.

Табела 81. Карактеристике узорка за општину Аранђеловац

Општина Аранђеловац N=50			
Пол (мушки и женски)	48% (24)		52% (26)
Старост (<30 30-60 >60)	30% (15)	42% (21)	28% (14)
Образовање (основно, средње, више, високо)	20% (10)	52% (26)	22% (11)
	Да	Не	Не знам
1. Да ли је туризам довољно развијен у Вашој општини?	16% (8)	64% (32)	20% (10)
2. Да ли постоји општинска Туристичка организација?	78% (39)	2% (1)	20% (10)
3. Да ли сте задовољни радом Туристичке организације?	64% (32)	2% (1)	34% (17)
4. Да ли знате шта је одрживи развој? (Да, Не)	42% (21)		58% (29)
5. Да ли Ваша општина има усвојену Стратегију одрживог развоја?	8% (4)	4% (2)	88% (44)

Када је у питању узорак општине Аранђеловац он има изједначен број испитаника по полу, доминирају испитаници средњих година, са преовлађујућим средњим образовањем. Највећи број испитаника сматра да туризам није довољно развијен, већина зна да туристичка организација постоји и генерално су задовољни њеним радом. Мање од половине испитаника зна шта је одрживи развој, а апсолутна већина не зна да ли општина Аранђеловац има усвојену Стратегију одрживог развоја.

Табела 82. Дескриптивна анализа односа локалног становништва према одрживом развоју туризма у општини Аранђеловац

N=50 N-величина узорка Min-минимум Max-максимум Mean-аритметичка средина Std. Deviation-стандардна девијација	Min	Max	Mean	Std. Deviation
1. Туристи у мојој општини доприносе побољшавању квалитета мог живота	1	5	3.1200	.96129
2. Осећам се пријатно и добродошло у туристичким предузећима моје општине	2	5	3.7200	.99057
3. Рекреативни ресурси су доступни и за туристе и за локално становништво	1	5	3.3400	1.00224
4. Туризам се брзо развија и шири на простору моје општине	1	5	2.9600	.83201
5. Разноврсност живог света на простору општине је на прави начин вредновано и заштићено	1	5	3.1000	1.01519
6. Туристичка предузећа треба да функционишу у складу са вредностима локалног становништва	2	5	3.8400	.84177
7. Развој туризма промовише позитивну еколошку етику међу свим укљученим у туристички развој моје општине	1	5	3.6400	.80204
8. Туризам у мојој општини се развија у хармонији са природним окружењем	1	5	3.4400	.81215
9. Туризам захтева добро, координисано планирање у складу са развојним потребама општине	1	5	3.8400	.93372
10. Успешни менаџмент у туристичком развоју општине захтева напредну стратегију планирања	1	5	4.0400	.87970
11. Потребно је дугорочно размишљати када планирамо туристички развој општине	2	5	4.2600	.82833
12. Туризам има велики економски допринос на развој наше општине	2	5	4.0000	.75593
13. Од туризма имају користи сви они који су укључени у туристичку делатност општине	2	5	4.0600	.76692
14. Туризам обезбеђује нове приходе нашој општини	2	5	4.2000	.83299
15. Туризам ствара значајне пореске приходе за нашу општинску управу	1	5	4.0200	.95810
16. Поштовање еколошких стандарда је неопходно да би се смањиле негативне последице туристичког развоја у мојој општини	2	5	4.0200	.89191
17. Туристичка предузећа треба да купе највећи део робе и услуга из наше општине	2	5	3.8400	.97646
18. Туристичка предузећа у мојој општини треба континуирано да прате задовољство посетилаца	3	5	4.4200	.73095
19. Туристичка предузећа у мојој општини треба да обезбеде квалитетно туристичко искуство за посетиоце	2	5	4.3400	.82338
20. Општина у којој живим није пренатрпана због туризма	2	5	3.9000	.88641
21. Сви чланови општине треба да учествују у доношењу одлука које су важне за развој туризма	1	5	4.0400	.92494
22. Некада је прихватљиво да се искључе становници општине када се доносе одлуке о туристичком развоју	1	5	3.6200	1.29189
23. Развојем туризма општинско природно окружење мора да буде заштићено сада, али и у будућности	1	5	4.1400	1.08816
24. Највећи део запослених у туристичким предузећима треба да буде из наше општине	2	5	4.0600	.89008
25. Развој туризма треба да унапреди животну средину за будуће генерације у мојој општини	3	5	4.4000	.69985
26. Туризам мора да заштити животну средину општине	2	5	4.4200	.83520
27. Квалитет мог живота је значајно порастао услед развоја туризма у општини	1	5	3.6000	1.06904
28. Мислим да се квалитет животне средине побољшао као последица развоја туризма	1	5	3.6800	1.09619
29. Туристичка предузећа у мојој општини треба да излазе у сусрет потребама туриста	2	5	4.3400	.91718

30. Туризам ствара ново тржиште за локалне производе	2	5	4.0800	.80407
31. Од туризма имају користи и друге делатности у општини	3	5	4.3400	.71742
32. Туристички развој у општини штити дивље животиње и њихова природна станишта	1	5	3.6200	.98747

Испитаници у општини Аранђеловац су оценили тврдње о одрживом развоју туризма у распону средњих вредности од 2,96 до 4,42. Највеће одступање од аритметичке средине са вредношћу стандардне девијације од 1,29 је код тврдње да је некада прихватљиво да се искључе становници општине када се доносе одлуке о туристичком развоју, на основу чега може да се закључи да не постоји јединствен став да ли локално становништво треба да буде укључено у доношење одлука о туристичком развоју. Испитаници се највише слажу са тврдњом да туризам мора да заштити животну средину општине и да туристичка предузећа треба континуирано да прате задовољство посетилаца у њиховој општини. На овај начин је изражен став да подржавају развој туризма само ако штити животну средину, као и да је неопходно континуирано праћење задовољства туриста јер се на тај начин добија повратни одговор, који пружа смернице туристичког развоја у будућности. Најмање се слажу са тврдњом да се туризам брзо развија и шири на простору општине, чиме исказују незадовољство тренутним туристичким развојем који није у складу са њиховим очекивањима.

Табела 83. Карактеристике узорка за општину Топола

Општина Топола N=51			
Пол (мушки и женски)	51% (26)		49% (25)
Старост (<30 30-60 >60)	35,3% (18)	47,1% (24)	17,6% (9)
Образовање (основно, средње, више, високо)	-	51% (26)	29,4% (15) 19,6% (10)
	Да	Не	Не знам
1. Да ли је туризам довољно развијен у Вашој општини?	19,6% (10)	68,6% (35)	11,8% (6)
2. Да ли постоји општинска Туристичка организација?	98% (50)	-	2% (1)
3. Да ли сте задовољни радом Туристичке организације?	62,7% (32)	3,9% (2)	33,3% (17)
4. Да ли знате шта је одрживи развој? (Да, Не)	62,7% (32)		37,3% (19)
5. Да ли Ваша општина има усвојену Стратегију одрживог развоја?	7,8% (4)	-	92,2% (47)

Када је у питању узорак општине Топола он има уједначен број испитаника по полу, у узорку доминирају испитаници средњих година, са преовлађујућим средњим образовањем. Највећи број испитаника сматра да туризам није довољно развијен, готово сви знају да туристичка организација постоји и генерално су задовољни њеним радом. Више од половине испитаника зна шта је одрживи развој, а огромна већина не зна да ли општина Топола има усвојену Стратегију одрживог развоја.

Табела 84. Дескриптивна анализа односа локалног становништва према одрживом развоју туризма у општини Топола

N=51 N-величина узорка Min-минимум Max-максимум Mean-аритметичка средина Std. Deviation-стандардна девијација	Min	Max	Mean	Std. Deviation
1. Туристи у мојој општини доприносе побољшавању квалитета мог живота	1	5	2.8627	1.02019
2. Осећам се пријатно и добродошло у туристичким предузећима моје општине	1	5	4.0196	.96933
3. Рекреативни ресурси су доступни и за туристе и за локално становноштво	3	5	4.2157	.57667
4. Туризам се брзо развија и шири на простору моје општине	1	5	3.2745	.89618
5. Разноврсност живог света на простору општине је на прави начин вредновано и заштићено	2	5	4.0784	.59475
6. Туристичка предузећа треба да функционишу у складу са вредностима локалног становништва	3	5	4.5294	.57803
7. Развој туризма промовише позитивну еколошку етику међу свим укљученим у туристички развој моје општине	3	5	4.3725	.59869
8. Туризам у мојој општини се развија у хармонији са природним окружењем	3	5	4.2745	.66569
9. Туризам захтева добро, координисано планирање у складу са развојним потребама општине	4	5	4.6471	.48264
10. Успешни менаџмент у туристичком развоју општине захтева напредну стратегију планирања	3	5	4.7255	.49309
11. Потребно је дугорочно размишљати када планирамо туристички развој општине	3	5	4.6863	.58276
12. Туризам има велики економски допринос на развој наше општине	3	5	4.2353	.81457
13. Од туризма имају користи сви они који су укључени у туристичку делатност општине	2	5	4.2353	.81457
14. Туризам обезбеђује нове приходе нашој општини	2	5	4.2353	.73724
15. Туризам ствара значајне пореске приходе за нашу општинску управу	2	5	4.1176	.81602
16. Поштовање еколошких стандарда је неопходно да би се смањиле негативне последице туристичког развоја у мојој општини	3	5	4.8235	.43386
17. Туристичка предузећа треба да купе највећи део робе и услуга из наше општине	3	5	4.3922	.77662
18. Туристичка предузећа у мојој општини треба континуирано да прате задовољство посетилаца	3	5	4.6863	.50952
19. Туристичка предузећа у мојој општини треба да обезбеде квалитетно туристичко искуство за посетиоце	3	5	4.7647	.55094
20. Општина у којој живим није пренатрпана због туризма	3	5	4.7059	.57599
21. Сви чланови општине треба да учествују у доношењу одлука које су важне за развој туризма	1	5	3.9804	1.19147
22. Некада је прихватљиво да се искључе становници општине када се доносе одлуке о туристичком развоју	1	5	3.8235	1.10826
23. Развојем туризма општинско природно окружење мора да буде заштићено сада, али и у будућности	4	5	4.8431	.36729
24. Највећи део запослених у туристичким предузећима треба да буде из наше општине	3	5	4.5686	.60844
25. Развој туризма треба да унапреди животну средину за будуће генерације у мојој општини	2	5	4.7255	.60261
26. Туризам мора да заштити животну средину општине	3	5	4.7843	.46103
27. Квалитет мог живота је значајно порастао услед развоја туризма у општини	2	5	3.6863	1.02937
28. Мислим да се квалитет животне средине побољшао као последица развоја туризма	2	5	4.0980	.90011
29. Туристичка предузећа у мојој општини треба да излазе у сусрет потребама туриста	3	5	4.8235	.43386

30. Туризам ствара ново тржиште за локалне производе	3	5	4.7451	.52319
31. Од туризма имају користи и друге делатности у општини	3	5	4.7255	.56845
32. Туристички развој у општини штити дивље животиње и њихова природна станишта	1	5	4.6863	.90532

Испитаници у општини Топола су доста високо оценили тврдње о одрживом развоју туризма са средњим вредности преко 4,00, мада постоји тврдња са аритметичком средином од 2,82. Највеће одступање од аритметичке средине са вредношћу стандардне девијације од 1,9 је код тврдње да сви чланови општине треба да учествују у доношењу одлука које су важне за развој туризма. Што се тиче ове тврдње испитаници нису сигурни у потребу да локално становништво буде укључено у процес доношења одлука о туристичком развоју, што је забележено и у општини Аранђеловац. Испитаници се највише слажу са тврдњама да је неопходно поштовање еколошких стандарда да би се смањиле негативне последице туристичког развоја и да развој туризма мора да штити општинско природно окружење сад, али и у будућности. На овај начин је изражен јасан став да подршка за развој туризма зависи од односа који туризам има према животној средини, са посебним акцентом на њену заштиту и одрживост. Најмање се слажу са тврдњом да туристи доприносе побољшању квалитета живота, чиме исказују незадовољство тренутним туристичким развојем општине Топола.

Табела 85. Карактеристике узорка за општину Кнић

Општина Кнић N=51			
Пол (мушки и женски)	33,3% (17)		66,7% (34)
Старост (<30 30-60 >60)	27,5% (14)	64,7% (33)	7,8% (4)
Образовање (основно, средње, више, високо)	2% (1)	64,7% (33)	7,8% (4) 25,5% (13)
	Да	Не	Не знам
1. Да ли је туризам довољно развијен у Вашој општини?	25,5% (13)	56,9% (29)	17,6% (9)
2. Да ли постоји општинска Туристичка организација?	100% (51)	-	-
3. Да ли сте задовољни радом Туристичке организације?	33,3% (17)	47,1% (24)	19,6% (10)
4. Да ли знате шта је одрживи развој? (Да, Не)	84,3% (43)		15,7% (8)
5. Да ли Ваша општина има усвојену Стратегију одрживог развоја?	86,3% (44)	5,9% (3)	7,8% (4)

Када је у питању узорак општине Кнић он има изражено већи број испитаника женског пола. У узорку доминирају испитаници средњих година, са преовлађујућим средњим образовањем. Највећи број испитаника сматра да туризам није довољно развијен, апсолутна већина зна да постоји туристичка организација Кнић, али више од половине испитаника није задовољно њеним радом. Највећи део испитаника зна шта је одрживи развој и већина зна да општина Кнић има усвојену Стратегију одрживог развоја.

Табела 86. Дескриптивна анализа односа локалног становништва према одрживом развоју туризма у општини Кнић

N=51 N-величина узорка Mean-аритметичка средина Std. Deviation-стандардна девијација	Min	Max	Mean	Std. Deviation
1. Туристи у мојој општини доприносе побољшавању квалитета мог живота	1	5	2.6471	.97619
2. Осећам се пријатно и добродошло у туристичким предузећима моје општине	2	5	2.8824	.97256
3. Рекреативни ресурси су доступни и за туристе и за локално становноштво	2	5	2.9804	.83643
4. Туризам се брзо развија и шири на простору моје општине	2	5	2.4902	.85726
5. Разноврсност живог света на простору општине је на прави начин вредновано и заштићено	2	5	3.0980	.75511
6. Туристичка предузећа треба да функционишу у складу са вредностима локалног становништва	2	5	3.7647	.58611
7. Развој туризма промовише позитивну еколошку етику међу свим укљученим у туристички развој моје општине	2	5	3.8235	.65440
8. Туризам у мојој општини се развија у хармонији са природним окружењем	2	5	3.4510	.61037
9. Туризам захтева добро, координисано планирање у складу са развојним потребама општине	2	5	3.9020	.53870
10. Успешни менаџмент у туристичком развоју општине захтева напредну стратегију планирања	2	5	4.1176	.51564
11. Потребно је дугорочно размишљати када планирамо туристички развој општине	4	5	4.5490	.50254
12. Туризам има велики економски допринос на развој наше општине	2	5	3.2353	.78964
13. Од туризма имају користи сви они који су укључени у туристичку делатност општине	2	5	3.3333	.71181
14. Туризам обезбеђује нове приходе нашој општини	2	5	3.1569	.78416
15. Туризам ствара значајне пореске приходе за нашу општинску управу	2	5	3.1373	.77510
16. Поштовање еколошких стандарда је неопходно да би се смањиле негативне последице туристичког развоја у мојој општини	3	5	4.2157	.46103
17. Туристичка предузећа треба да купе највећи део робе и услуга из наше општине	4	5	4.0784	.27152
18. Туристичка предузећа у мојој општини треба континуирано да прате задовољство посетилаца	2	5	4.5686	.60844
19. Туристичка предузећа у мојој општини треба да обезбеде квалитетно туристичко искуство за посетиоце	3	5	4.6078	.53211
20. Општина у којој живим није пренатрпана због туризма	2	5	2.8627	.66392
21. Сви чланови општине треба да учествују у доношењу одлука које су важне за развој туризма	2	5	4.1569	.67446
22. Некада је прихватљиво да се искључе становници општине када се доносе одлуке о туристичком развоју	1	5	3.2157	.92334
23. Развојем туризма општинско природно окружење мора да буде заштићено сада, али и у будућности	2	5	4.7255	.56845
24. Највећи део запослених у туристичким предузећима треба да буде из наше општине	3	5	4.0588	.54449
25. Развој туризма треба да унапреди животну средину за будуће генерације у мојој општини	4	5	4.8431	.36729
26. Туризам мора да заштити животну средину општине	4	5	4.8235	.38501
27. Квалитет мог живота је значајно порастао услед развоја туризма у општини	1	5	2.7647	.83877
28. Мислим да се квалитет животне средине побољшао као последица развоја туризма	2	5	2.9216	.84482
29. Туристичка предузећа у мојој општини треба да излазе у сусрет потребама туриста	3	5	4.0000	.44721
30. Туризам ствара ново тржиште за локалне производе	3	5	3.9412	.42008

31. Од туризма имају користи и друге делатности у општини	3	5	3.9412	.42008
32. Туристички развој у општини штити дивље животиње и њихова природна станишта	3	5	3.9412	.42008

Испитаници у општини Кнић су доста нејединствени у оцени тврдњи о одрживом развоју туризма са средњим вредности у распону од 2,49 до 4,84. Није забележено значајније одступање од аритметичке средине. Испитаници се највише слажу са тврдњама да развој туризма у општини Кнић мора да унапреди животну средину за будуће генерације као и да је заштити. Још једном је наглашен став да развој туризма зависи од тога да ли се животна средина штити и унапређује као кључни туристички ресурс, на основу чега може да се закључи да постоји висока свест о одрживости туристичког развоја. Најмање се слажу са тврдњом да се туризам у општини Кнић брзо развија и шири, на основу чега може да се изведе закључак да локално становништво није задовољно темпом развоја туризма и његовим тренутним резултатима.

Табела 87. Карактеристике узорка за општину Лапово

Општина Лапово N=50			
Пол (мушки и женски)	44% (22)		56% (28)
Старост (<30 30-60 >60)	26% (13)	68% (34)	6% (3)
Образовање (основно, средње, више, високо)	8% (4)	58% (29)	16% (8)
	Да	Не	Не знам
1. Да ли је туризам довољно развијен у Вашој општини?	2% (1)	94% (47)	4% (2)
2. Да ли постоји општинска Туристичка организација?	20% (10)	38% (19)	42% (21)
3. Да ли сте задовољни радом Туристичке организације?	6% (3)	60% (30)	34% (17)
4. Да ли знате шта је одрживи развој? (Да, Не)	50% (25)		50% (25)
5. Да ли Ваша општина има усвојену Стратегију одрживог развоја?	10% (5)	18% (9)	72% (36)

Када је у питању узорак општине Лапово он има нешто већи број испитаника женског пола. У узорку доминирају испитаници средњих година, са преовлађујућим средњим образовањем. Највећи број испитаника сматра да туризам није довољно развијен, не знају да ли туристичка организација постоји и нису задовољни њеним радом. Половина испитаника зна шта је одрживи развој, а највећи број не зна да ли општина Лапово има усвојену Стратегију одрживог развоја.

Табела 88. Дескриптивна анализа односа локалног становништва према одрживом развоју туризма у општини Лапово

N=50 N-величина узорка Mean-аритметичка средина Std. Deviation-стандардна девијација	Min	Max	Mean	Std. Deviation
1. Туристи у мојој општини доприносе побољшавању квалитета мог живота	1	5	2.2800	1.12558
2. Осећам се пријатно и добродошло у туристичким предузећима моје општине	1	5	2.5200	1.14713
3. Рекреативни ресурси су доступни и за туристе и за локално становноштво	1	5	2.7200	1.24605
4. Туризам се брзо развија и шири на простору моје општине	1	5	2.0200	1.07836
5. Разноврсност живог света на простору општине је на прави начин вредновано и заштићено	1	5	2.5200	1.16479
6. Туристичка предузећа треба да функционишу у складу са вредностима локалног становништва	1	5	3.8600	.98995
7. Развој туризма промовише позитивну еколошку етику међу свим укљученим у туристички развој моје општине	1	5	3.2800	1.21286
8. Туризам у мојој општини се развија у хармонији са природним окружењем	1	5	2.9400	1.23569
9. Туризам захтева добро, координисано планирање у складу са развојним потребама општине	1	5	4.1600	1.01740
10. Успешни менаџмент у туристичком развоју општине захтева напредну стратегију планирања	1	5	4.0600	1.07684
11. Потребно је дугорочно размишљати када планирамо туристички развој општине	1	5	4.2600	1.04608
12. Туризам има велики економски допринос на развој наше општине	1	5	3.4200	1.34149
13. Од туризма имају користи сви они који су укључени у туристичку делатност општине	1	5	3.4400	1.14571
14. Туризам обезбеђује нове приходе нашој општини	1	5	3.3000	1.37396
15. Туризам ствара значајне пореске приходе за нашу општинску управу	1	5	3.3200	1.28476
16. Поштовање еколошких стандарда је неопходно да би се смањиле негативне последице туристичког развоја у мојој општини	1	5	4.0000	1.16058
17. Туристичка предузећа треба да купе највећи део робе и услуга из наше општине	1	5	3.3800	1.08590
18. Туристичка предузећа у мојој општини треба континуирано да прате задовољство посетилаца	1	5	4.0200	1.05926
19. Туристичка предузећа у мојој општини треба да обезбеде квалитетно туристичко искуство за посетиоце	1	5	4.1600	1.03726
20. Општина у којој живим није пренатрпана због туризма	1	5	3.8600	1.34027
21. Сви чланови општине треба да учествују у доношењу одлука које су важне за развој туризма	1	5	3.9200	1.19249
22. Некада је прихватљиво да се искључе становници општине када се доносе одлуке о туристичком развоју	1	5	2.9000	1.23305
23. Развојем туризма општинско природно окружење мора да буде заштићено сада, али и у будућности	2	5	4.2600	.80331
24. Највећи део запослених у туристичким предузећима треба да буде из наше општине	1	5	3.8800	1.20611
25. Развој туризма треба да унапреди животну средину за будуће генерације у мојој општини	1	5	4.3600	.96384
26. Туризам мора да заштити животну средину општине	1	5	4.1400	1.14304
27. Квалитет мог живота је значајно порастао услед развоја туризма у општини	1	5	2.6600	1.17125
28. Мислим да се квалитет животне средине побољшао као последица развоја туризма	1	5	2.7200	1.10730
29. Туристичка предузећа у мојој општини треба да излазе у сусрет потребама туриста	1	5	3.7800	1.05540
30. Туризам ствара ново тржиште за локалне производе	1	5	3.9000	1.03510

31. Од туризма имају користи и друге делатности у општини	1	5	3.7000	1.11117
32. Туристички развој у општини штити дивље животиње и њихова природна станишта	1	5	3.4600	1.24884

Испитаници у општини Лапово су оценили тврдње о одрживом развоју туризма у распону средњих вредности од 2,02 до 4,36. Код скоро свих тврдњи је исказано значајније одступање од аритметичке средине са вредностима стандардне девијације које прелазе 1,0, а најизраженије је код тврдње да туризам обезбеђује нове приходе нашој општини, што указује да су испитаници подељени у ставу да ли туризам доноси или не доноси економску корист општини Лапово. Испитаници се највише слажу са тврдњом да развој туризма треба да унапреди животну средину за будуће генерације. Пошто је то један од основних постулата одрживог развоја јасно је да становништво општине Лапово има изграђен став да се одрживост постиже једино заштитом животне средине. Најмање се слажу са тврдњом да се туризам брзо развија и шири на простору моје општине, чиме исказују незадовољство тренутним стањем туристичких активности у општини Лапово.

Табела 89. Карактеристике узорка за општину Баточина

Општина Баточина N=50				
Пол (мушки и женски)	48% (24)		52% (26)	
Старост (<30 30-60 >60)	46% (23)	42% (21)	12% (6)	
Образовање (основно, средње, више, високо)	2% (1)	48% (24)	14% (7)	36% (18)
	Да	Не	Не знам	
1. Да ли је туризам довољно развијен у Вашој општини?	8% (4)	82% (41)	10% (5)	
2. Да ли постоји општинска Туристичка организација?	26% (13)	32% (16)	42% (21)	
3. Да ли сте задовољни радом Туристичке организације?	20% (10)	42% (21)	38% (19)	
4. Да ли знате шта је одрживи развој? (Да, Не)	38% (19)		62% (31)	
5. Да ли Ваша општина има усвојену Стратегију одрживог развоја?	16% (8)	14% (7)	70% (35)	

Када је у питању узорак општине Баточина приближан је број испитаника мушког и женског пола. У узорку доминирају млађи или испитаници средњих година, са преовлађујућим средњим и високим образовањем. Испитаници сматрају да туризам није довољно развијен, нису сигурни да ли туристичка организација постоји и нису задовољни њеним радом. Само мали део испитаника зна шта је одрживи развој, а највећи број не зна да ли општина Баточина има усвојену Стратегију одрживог развоја.

Табела 90. Дескриптивна анализа односа локалног становништва према одрживом развоју туризма у општини Баточина

N=50 N-величина узорка Mean-аритметичка средина Std. Deviation-стандардна девијација	Min	Max	Mean	Std. Deviation
1. Туристи у мојој општини доприносе побољшавању квалитета мог живота	1	5	2.8600	1.32496
2. Осећам се пријатно и добродошло у туристичким предузећима моје општине	1	5	2.7800	1.28238
3. Рекреативни ресурси су доступни и за туристе и за локално становноштво	1	5	2.8600	1.21235
4. Туризам се брзо развија и шири на простору моје општине	1	5	2.4000	1.24540
5. Разноврсност живог света на простору општине је на прави начин вредновано и заштићено	1	5	2.9800	1.13371
6. Туристичка предузећа треба да функционишу у складу са вредностима локалног становништва	1	5	3.8400	.97646
7. Развој туризма промовише позитивну еколошку етику међу свим укљученим у туристички развој моје општине	1	5	3.3000	1.14731
8. Туризам у мојој општини се развија у хармонији са природним окружењем	1	5	2.6800	1.31615
9. Туризам захтева добро, координисано планирање у складу са развојним потребама општине	1	5	4.0600	1.03825
10. Успешни менаџмент у туристичком развоју општине захтева напредну стратегију планирања	1	5	3.7000	1.21638
11. Потребно је дугорочно размишљати када планирамо туристички развој општине	1	5	3.8800	1.17178
12. Туризам има велики економски допринос на развој наше општине	1	5	2.8000	1.32480
13. Од туризма имају користи сви они који су укључени у туристичку делатност општине	1	5	3.2000	1.19523
14. Туризам обезбеђује нове приходе нашој општини	1	5	3.1000	1.43214
15. Туризам ствара значајне пореске приходе за нашу општинску управу	1	5	3.1800	1.35059
16. Поштовање еколошких стандарда је неопходно да би се смањиле негативне последице туристичког развоја у мојој општини	2	5	3.7800	1.07457
17. Туристичка предузећа треба да купе највећи део робе и услуга из наше општине	1	5	3.3600	1.00529
18. Туристичка предузећа у мојој општини треба континуирано да прате задовољство посетилаца	1	5	3.7000	1.16496
19. Туристичка предузећа у мојој општини треба да обезбеде квалитетно туристичко искуство за посетиоце	1	5	3.7600	1.17038
20. Општина у којој живим није пренатрпана због туризма	1	5	3.5400	1.19881
21. Сви чланови општине треба да учествују у доношењу одлука које су важне за развој туризма	1	5	3.5600	1.10951
22. Некада је прихватљиво да се искључе становници општине када се доносе одлуке о туристичком развоју	1	5	2.8600	1.24556
23. Развојем туризма општинско природно окружење мора да буде заштићено сада, али и у будућности	1	5	3.9800	1.02000
24. Највећи део запослених у туристичким предузећима треба да буде из наше општине	1	5	3.8400	1.21823
25. Развој туризма треба да унапреди животну средину за будуће генерације у мојој општини	1	5	4.1200	1.08119
26. Туризам мора да заштити животну средину општине	1	5	4.0000	1.03016
27. Квалитет мог живота је значајно порастао услед развоја туризма у општини	1	5	2.5200	1.21622
28. Мислим да се квалитет животне средине побољшао као последица развоја туризма	1	5	2.8400	1.26749
29. Туристичка предузећа у мојој општини треба да излазе у сусрет потребама туриста	1	5	3.6800	1.21957
30. Туризам ствара ново тржиште за локалне производе	1	5	3.5600	1.31180

31. Од туризма имају користи и друге делатности у општини	1	5	3.6200	1.44123
32. Туристички развој у општини штити дивље животиње и њихова природна станишта	1	5	3.4400	1.24802

Испитаници у општини Баточина су оценили тврдње о одрживом развоју туризма у распону средњих вредности од 2,40 до 4,12, са преовлађујућим вредностима аритметичке средина око 3,00. Код свих тврдњи је исказано значајније одступање од аритметичке средине са вредностима стандардне девијације које прелазе 1,0, а најизраженије је код тврдње да туризам обезбеђује нове приходе, што указује на неуједначен став када је у питању економска корист од развоја туризма у општини Баточина. Испитаници се највише слажу са тврдњом да развој туризма треба да унапреди животну средину за будуће генерације, чиме испитаници наглашавају значај заштите, унапређења и очувања животне средине за будуће генерације. Најмање се слажу са тврдњом да се туризам брзо развија и шири, изражавајући незадовољство тренутним развојем туризма у општини Баточина.

Табела 91. Карактеристике узорка за општину Рача

Општина Рача N=50			
Пол (мушки и женски)	38% (19)		62% (31)
Старост (<30 30-60 >60)	66% (33)	32% (16)	2% (1)
Образовање (основно, средње, више, високо)	6% (3)	62% (31)	8% (4) 24% (12)
	Да	Не	Не знам
1. Да ли је туризам довољно развијен у Вашој општини?	-	92% (46)	8% (4)
2. Да ли постоји општинска Туристичка организација?	10% (5)	36% (18)	54% (27)
3. Да ли сте задовољни радом Туристичке организације?	4% (2)	54% (27)	42% (21)
4. Да ли знате шта је одрживи развој? (Да, Не)	38% (19)		62% (31)
5. Да ли Ваша општина има усвојену Стратегију одрживог развоја?	16% (8)	10% (5)	74% (37)

Када су у питању опште карактеристике узорка општине Рача, у њему је израженији број испитаника женског пола, већину узорка чини младо становништво са доминантним средњим образовањем. Велика већина испитаника сматра да туризам није довољно развијен, нису сигурни да ли постоји туристичка организација и нису задовољни њеним радом. Већина испитаника не зна шта означава појам одрживог развоја и највећи број испитаника не зна да ли општина Рача има усвојену Стратегију одрживог развоја.

Табела 92. Дескриптивна анализа односа локалног становништва према одрживом развоју туризма у општини Рача

N=50 N-величина узорка Mean-аритметичка средина Std. Deviation-стандардна девијација	Min	Max	Mean	Std. Deviation
1. Туристи у мојој општини доприносе побољшавању квалитета мог живота	1	5	2.5200	1.21622
2. Осећам се пријатно и добродошло у туристичким предузећима моје општине	1	5	2.6600	1.18855
3. Рекреативни ресурси су доступни и за туристе и за локално становноштво	1	5	2.9800	1.30133
4. Туризам се брзо развија и шири на простору моје општине	1	5	2.1000	1.28174
5. Разноврсност живог света на простору општине је на прави начин вредновано и заштићено	1	5	2.4800	1.09246
6. Туристичка предузећа треба да функционишу у складу са вредностима локалног становништва	1	5	3.7800	1.03589
7. Развој туризма промовише позитивну еколошку етику међу свим укљученим у туристички развој моје општине	1	5	3.2600	1.17473
8. Туризам у мојој општини се развија у хармонији са природним окружењем	1	5	2.5000	1.14731
9. Туризам захтева добро, координисано планирање у складу са развојним потребама општине	1	5	3.7600	1.28667
10. Успешни менаџмент у туристичком развоју општине захтева напредну стратегију планирања	1	5	3.9200	1.12195
11. Потребно је дугорочно размишљати када планирамо туристички развој општине	1	5	4.0000	1.19523
12. Туризам има велики економски допринос на развој наше општине	1	5	2.7600	1.22157
13. Од туризма имају користи сви они који су укључени у туристичку делатност општине	1	5	3.2200	1.18304
14. Туризам обезбеђује нове приходе нашој општини	1	5	3.2000	1.26168
15. Туризам ствара значајне пореске приходе за нашу општинску управу	1	5	3.0800	1.15776
16. Поштовање еколошких стандарда је неопходно да би се смањиле негативне последице туристичког развоја у мојој општини	2	5	3.7800	1.09339
17. Туристичка предузећа треба да купе највећи део робе и услуга из наше општине	1	5	3.1400	1.10675
18. Туристичка предузећа у мојој општини треба континуирано да прате задовољство посетилаца	1	5	3.8200	1.24031
19. Туристичка предузећа у мојој општини треба да обезбеде квалитетно туристичко искуство за посетиоце	1	5	4.0600	1.11410
20. Општина у којој живим није пренатрпана због туризма	1	5	3.7000	1.34392
21. Сви чланови општине треба да учествују у доношењу одлука које су важне за развој туризма	1	5	3.6400	1.20814
22. Некада је прихватљиво да се искључе становници општине када се доносе одлуке о туристичком развоју	1	5	3.0800	1.15776
23. Развојем туризма општинско природно окружење мора да буде заштићено сада, али и у будућности	1	5	4.1200	1.11831
24. Највећи део запослених у туристичким предузећима треба да буде из наше општине	1	5	3.5400	1.26507
25. Развој туризма треба да унапреди животну средину за будуће генерације у мојој општини	1	5	4.0200	1.13371
26. Туризам мора да заштити животну средину општине	1	5	3.8400	1.40495
27. Квалитет мог живота је значајно порастао услед развоја туризма у општини	1	5	2.4600	1.03431
28. Мислим да се квалитет животне средине побољшао као последица развоја туризма	1	5	2.9400	1.09563
29. Туристичка предузећа у мојој општини треба да излазе у сусрет потребама туриста	1	5	3.7959	1.04042
30. Туризам ствара ново тржиште за локалне производе	1	5	3.5000	1.26572

31. Од туризма имају користи и друге делатности у општини	1	5	3.5400	1.19881
32. Туристички развој у општини штити дивље животиње и њихова природна станишта	1	5	3.1000	1.26572

Испитаници у општини Рача су оценили тврдње о одрживом развоју туризма у распону средњих вредности од 2,10 до 4,12. Код свих тврдњи је исказано значајније одступање од аритметичке средине са вредностима стандардне девијације које прелазе 1,0, а најизраженије одступање је код тврдње да општина у којој живим није пренатрпана због туризма, што указује на неуједначен став по питању интензитета и броја туристичких посета. Највећи број испитаника се слаже са тврдњом да развој туризма мора да заштити општинско природно окружење сад и у будућности, што говори у прилог еколошке одрживости јер испитаници наглашавају значај заштите и очувања природног окружења како сада тако и у будућности. Испитаници се најмање слажу са тврдњом да се туризам брзо развија и шири, чиме изражавају незадовољство тренутним темпом развоја туризма у општини Рача.

Табела 93. Карактеристике узорка за Шумадијски округ

Шумадијски округ N=442			
Пол (мушки и женски)	41,6% (184)		58,4% (258)
Старост (<30 30-60 >60)	36,7% (162)	50,9% (223)	12,9% (57)
Образовање (основно, средње, више, високо)	6,3% (28)	50,9% (225)	12,7% (56) 30,1% (133)
	Да	Не	Не знам
1. Да ли је туризам довољно развијен у Вашој општини?	12,7% (56)	74% (327)	13,3% (59)
2. Да ли постоји општинска Туристичка организација?	60,2% (266)	14% (62)	25,8% (114)
3. Да ли сте задовољни радом Туристичке организације?	30,8% (136)	33% (146)	36,2% (160)
4. Да ли знате шта је одрживи развој? (Да, Не)	52,3% (231)		47,7% (211)
5. Да ли Ваша општина има усвојену Стратегију одрживог развоја?	20,4% (90)	8,8% (39)	70,8% (313)

Када су у питању опште карактеристике укупног узорка, нешто већи број испитаника је женског пола. У узорку доминира становништво средњих година од 30 до 60 година, са преовлађујућим средњим образовањем. Највећи број испитаника сматра да туризам није довољно развијен. Незадовољство развојем туризма је податак који говори да су потребне корените промене принципа на којима се он тренутно заснива. У општинама Аранђеловац, Топола и Кнић и граду Крагујевцу највећи проценат испитаника је упознат са постојањем туристичке организације, док у општинама Рача, Баточина и Лапово није. У поменутих општинама туристичке организације функционишу као културно-туристички центри, који обједињују културне и туристичке активности, па је то можда један од узрока неинформисаности локалног становништва о постојању туристичке организације. У општини Кнић су сви испитаници упознати са постојањем туристичке организације. Локално становништво је веома заинтересовано за сеоски туризам, који је у општини Кнић најразвијенији на простору Шумадијског округа, па је самим тим и контакт са туристичком организацијом интензивнији, поготово ако се узме у обзир да је она задужена за његов развој и промоцију. Када је у питању задовољство радом туристичких организација, већина испитаника је задовољна у општинама Топола и Аранђеловац, у граду Крагујевцу нису сигурни,

а у општинама Кнић, Рача, Лапово и Баточина већина није задовољна радом туристичке организације. За општине Рача, Лапово и Баточина је резултат очекиван пошто највећи број испитаника не зна да ли уопште постоји туристичка организација. Нешто мало више од половине испитаника зна шта је одрживи развој као појам, а већина испитаника не зна да ли постоји Стратегија одрживог развоја за њихову општину.

Табела 94. Дескриптивна анализа односа локалног становништва према одрживом развоју туризма у Шумадијском округу

N=442 N-величина узорка Mean-аритметичка средина Std. Deviation-стандардна девијација	Min	Max	Mean	Std. Deviation
1. Туристи у мојој општини доприносе побољшавању квалитета мог живота	1	5	2.8235	1.18210
2. Осећам се пријатно и добродошло у туристичким предузећима моје општине	1	5	3.1606	1.21367
3. Рекреативни ресурси су доступни и за туристе и за локално становноштво	1	5	3.2624	1.15230
4. Туризам се брзо развија и шири на простору моје општине	1	5	2.4842	1.14324
5. Разноврсност живог света на простору општине је на прави начин вредновано и заштићено	1	5	2.8891	1.12442
6. Туристичка предузећа треба да функционишу у складу са вредностима локалног становништва	1	5	3.9570	.91372
7. Развој туризма промовише позитивну еколошку етику међу свим укљученим у туристички развој моје општине	1	5	3.5950	1.06746
8. Туризам у мојој општини се развија у хармонији са природним окружењем	1	5	3.1561	1.15296
9. Туризам захтева добро, координисано планирање у складу са развојним потребама општине	1	5	4.0973	.99525
10. Успешни менаџмент у туристичком развоју општине захтева напредну стратегију планирања	1	5	4.1787	.92690
11. Потребно је дугорочно размишљати када планирамо туристички развој општине	1	5	4.3258	.91978
12. Туризам има велики економски допринос на развој наше општине	1	5	3.4570	1.18349
13. Од туризма имају користи сви они који су укључени у туристичку делатност општине	1	5	3.6629	1.05061
14. Туризам обезбеђује нове приходе нашој општини	1	5	3.6471	1.17508
15. Туризам ствара значајне пореске приходе за нашу општинску управу	1	5	3.5045	1.15518
16. Поштовање еколошких стандарда је неопходно да би се смањиле негативне последице туристичког развоја у мојој општини	1	5	4.1222	.97985
17. Туристичка предузећа треба да купе највећи део робе и услуга из наше општине	1	5	3.6923	1.02812
18. Туристичка предузећа у мојој општини треба континуирано да прате задовољство посетилаца	1	5	4.2353	.99606
19. Туристичка предузећа у мојој општини треба да обезбеде квалитетно туристичко искуство за посетиоце	1	5	4.3190	.94763
20. Општина у којој живим није пренагрпана због туризма	1	5	3.8597	1.11809
21. Сви чланови општине треба да учествују у доношењу одлука које су важне за развој туризма	1	5	3.7308	1.17317
22. Некада је прихватљиво да се искључе становници општине када се доносе одлуке о туристичком развоју	1	5	3.2172	1.21326
23. Развојем туризма општинско природно окружење мора да буде заштићено сада, али и у будућности	1	5	4.3688	.90211
24. Највећи део запослених у туристичким предузећима треба да буде из наше општине	1	5	4.0294	1.04829

25. Развој туризма треба да унапреди животну средину за будуће генерације у мојој општини	1	5	4.4615	.86222
26. Туризам мора да заштити животну средину општине	1	5	4.4118	.94887
27. Квалитет мог живота је значајно порастао услед развоја туризма у општини	1	5	2.8326	1.18915
28. Мислим да се квалитет животне средине побољшао као последица развоја туризма	1	5	3.0860	1.18832
29. Туристичка предузећа у мојој општини треба да излазе у сусрет потребама туриста	1	5	4.1018	.96235
30. Туризам ствара ново тржиште за локалне производе	1	5	3.9887	1.06153
31. Од туризма имају користи и друге делатности у општини	1	5	4.0362	1.04916
32. Туристички развој у општини штити дивље животиње и њихова природна станишта	1	5	3.5747	1.15080

Када посматрамо целокупан узорак испитаници су оценили тврдње о развоју туризма Шумадијског округа у распону средњих вредности од 2,48 до 4,46. Највећу вредност стандардне девијације има тврдња која се односи на то како се испитаници осећају у туристичким предузећима у њиховој општини, што указује да се различито осећају, неки пријатно и добродошло, а неки не. Ова тврдња је веома важна из перспективе подршке локалног становништва и његове укључености у процес доношења одлука о туристичком развоју. Анализирајући резултате може се закључити да постоје заједничке одлике за све општине Шумадијског округа. У свим општинама испитаници су највише оценили тврдње које се односе на унапређење и заштиту животне средине, што говори о високој еколошкој свести и значају очувања природне и животне средине за одрживи развој туризма. Највећи број испитаника се слаже са тврдњом да развој туризма треба да унапреди животну средину за будуће генерације, која је највише оцењена тврдња у општинама Лапово, Баточина, Кнић, док је у осталим општинама и граду Крагујевцу највише оцењена тврдња да туризам мора да заштити животну средину. Тврдња која има најниже вредности аритметичке средине у свим општинама Шумадијског округа осим општине Аранђеловац, је тврдња да се туризам брзо развија и шири. Тај податак нам говори о незадовољству испитаника тренутним туристичким развојем, посебно из перспективе постојећих потенцијала за развој туризма Шумадијског округа. Ниже вредности аритметичке средине имају и тврдње које се односе на позитиван утицај развоја туризма на квалитет живота локалног становништва, што такође указује на незадовољство испитаника тренутном ситуацијом у туризму у њиховим општинама и неминовност промена у правцу одрживости.

Пошто је само око половина испитаника упозната са појмом одрживог развоја, било је интересантно да се испита да ли између те две групе постоје статистички значајне разлике у ставовима о развоју туризма. За утврђивање разлика коришћен је t-тест.

Табела 95. Тврдње код којих постоји статистички значајна разлика између испитаника који знају шта је одрживи развој и испитаника који не знају

А-Испитаници који знају шта је одрживи развој Б-Испитаници који не знају шта је одрживи развој	Mean А (SD)	Mean Б (SD)	t
Туристи у мојој општини доприносе побољшавању квалитета мог живота	3.0260	2.6019	3.825
Осећам се пријатно и добродошло у туристичким предузећима моје општине	3.3550	2.9479	3.569
Рекреативни ресурси су доступни и за туристе и за локално становништво	3.4675	3.0379	3.983
Туризам се брзо развија и шири на простору моје општине	2.5931	2.3649	2.104
Туристичка предузећа треба да функционишу у складу са вредностима локалног становништва	4.0866	3.8152	3.132
Развој туризма промовише позитивну еколошку етику међу свим укљученим у туристички развој моје општине	3.7922	3.3791	4.137
Туризам у мојој општини се развија у хармонији са природним окружењем	3.2900	3.0095	2.576
Туризам захтева добро, координисано планирање у складу са развојним потребама општине	4.2771	3.9005	4.042
Успешни менаџмент у туристичком развоју општине захтева напредну стратегију планирања	4.3377	4.0047	3.830
Потребно је дугорочно размишљати када планирамо туристички развој општине	4.5411	4.0900	5.244
Туризам има велики економски допринос на развој наше општине	3.6234	3.2749	3.123
Од туризма имају користи сви они који су укључени у туристичку делатност општине	3.7619	3.5545	2.081
Туризам обезбеђује нове приходе нашој општини	3.7965	3.4834	2.820
Туризам ствара значајне пореске приходе за нашу општинску управу	3.6190	3.3791	2.190
Поштовање еколошких стандарда је неопходно да би се смањиле негативне последице туристичког развоја у мојој општини	4.3030	3.9242	4.090
Туристичка предузећа треба да купе највећи део робе и услуга из наше општине	3.8225	3.5498	2.795
Туристичка предузећа у мојој општини треба континуирано да прате задовољство посетилаца	4.4156	4.0379	4.051
Туристичка предузећа у мојој општини треба да обезбеде квалитетно туристичко искуство за посетиоце	4.4935	4.1280	4.089
Развојем туризма општинско природно окружење мора да буде заштићено сада, али и у будућности	4.5801	4.1374	5.223
Туризам ствара ново тржиште за локалне производе	4.5844	4.3270	3.143
Од туризма имају користи и друге делатности у општини	4.5584	4.2512	3.398
Квалитет мог живота је значајно порастао услед развоја туризма у општини	2.9610	2.6919	2.389
Мислим да се квалитет животне средине побољшао као последица развоја туризма	3.2078	2.9526	2.266
Туристичка предузећа у мојој општини треба да излазе у сусрет потребама туриста	4.2338	3.9573	3.044
Развој туризма треба да унапреди животну средину за будуће генерације у мојој општини	4.2208	3.7346	4.893
Туризам мора да заштити животну средину општине	4.2078	3.8483	3.614
Туристички развој у општини штити дивље животиње и њихова природна станишта	3.7403	3.3934	3.198

* Сигнификатно на 0.05

Када говоримо о варијабли да ли испитаници знају шта је одрживи развој или не, приближан је број испитаника који су упознати са појмом одрживог развоја (231) и испитаника који нису (211). Анализа је показала да постоје статистички значајне разлике између испитаника који су упознати са појмом одрживог развоја и испитаника који нису код 27 тврдњи, односно само пет тврдњи не показују довољан ниво сигнификантности у одговорима између поменутих група испитаника (табела 99). Испитаници који нису упознати са појмом одрживог развоја су у просеку давали ниже оцене, односно тврдње имају

нижу аритметичку средину у односу на испитанике који су упознати са појмом одрживог развоја. То указује да информисаност и знање о концепту одрживог развоја туризма утиче на позитивнији став о истом, односно јасније увиђа допринос и користи које развој туризам има у економском, еколошком и социјалном контексту како за локално становништво, тако и за животну и природну средину уопште, као и увиђање потребе за планирањем развоја на принципима одрживости.

t-тест је примењен и ради утврђивања постојања статистички значајних разлика у зависности од пола испитаника. У укупном узорку од 442 испитаника, 258 су женског пола, а 184 мушког. Резултати показују да не постоји статистички значајна разлика у ставовима мушкараца и жена када су у питању ставови о одрживом развоју туризма.

Ради утврђивања факторске структуре понуђених карактеристика када је у питању однос локалног становништва према одрживом развоју туризма примењена је експлоративна факторска анализа. Пре саме имплементације, путем КМО статистике (Kaiser-Meyer-Olkin) испитано је да ли је у овом случају погодно коришћење факторске анализе. Вредност КМО може се кретати у интервалу од 0 до 1, и уколико су вредности више од 0.5 сматра се да је примена факторске анализе оправдана. Будући да је добијена висока КМО вредност (КМО = 0.897) факторска анализа се може имплементирати. Такође и Бартлет-ов тест (Bartlett's test of sphericity) потврђује оправданост примене факторске анализе ($p = 0.000$). На основу резултата овог теста одбацује се нулта хипотеза да не постоји значајна корелација између променљивих.

Применом факторске анализе идентификовано је седам фактора: 1) Усмереност ка постизању одрживости; 2) Економске користи; 3) Планирање одрживог развоја; 4) Еколошка одрживост; 5) Тренутни ниво одрживог развоја туризма; 6) Социјалне користи и 7) Укљученост локалне заједнице. Први фактор описује 12,271% укупне варијансе. Интересантно је да обухвата више аспеката одрживости-економски, задовољство туриста и еколошки. Све тврдње у овом фактору су усмерене на перцепцију развоја туризма у будућности која је заснована принципима одрживости. Други фактор групише тврдње које се односе на економске користи развоја туризма. Наведени фактор описује 11,131% укупне варијансе. Трећи фактор обухвата тврдње које се односе на планирање одрживог развоја туризма. Овом фактору припада 9,385% укупне варијансе. Четврти фактор се односи на тврдње о еколошкој одрживости и описује 8,447% укупне варијансе. Пети фактор издваја тврдње које се односе на тренутно стање утицаја развоја туризма обухватајући економску и еколошку компоненту, и он описује 8,094% укупне варијансе. Шести фактор укључује тврдње које се односе на социјалне користи за локалну заједницу и унапређење квалитета живота локалног становништва и он обухвата проценат укупне варијансе од 6,356%. Седми фактор је укљученост локалне заједнице у развој туризма и он описује најмањи проценат варијансе од 4,265%. За издвајање фактора коришћен је метод главних компоненти, у односу на првобитне 32 тврдње факторском анализом је издвојено 26 тврдњи, а шест тврдњи због мале вредности factor loading-a се нису груписале ни у једном од издвојених фактора.

Свих седам фактора приближно објашњавају око 60% варијансе. Поузданост идентификованих фактора мерена је на основу вредности коефицијента Cronbach's alpha. Уколико су вредности датог коефицијента за сваки

фактор више од 0.5 може се констатовати да фактори поседују адекватан ниво поузданости и интерне конзистентности укључених атрибута (Robinson, 1991; Shaver and Wrightsman, 1991). У овом истраживању само седми фактор (Укљученост локалне заједнице) нема степен поузданости који је виши од минимално захтеваног прага.

Табела 96. Резултати факторске анализе

ФАКТОРИ	Factor loading	Eigenvalue	% објашњене варијансе	Alpha
Фактор 1: Усмереност ка постизању одрживости		8.980	12,271	0.790
Туристичка предузећа треба да купе највећи део робе и услуга из наше општине	0.505			
Туристичка предузећа у мојој општини треба континуирано да прате задовољство посетилаца	0.613			
Туристичка предузећа у мојој општини треба да обезбеде квалитетно туристичко искуство за посетиоце	0.692			
Највећи део запослених у туристичким предузећима треба да буде из наше општине	0.581			
Развој туризма треба да унапреди животну средину за будуће генерације у мојој општини	0.625			
Туризам мора да заштити животну средину општине	0.631			
Фактор 2: Економске користи		3.535	11,131	0.852
Туризам има велики економски допринос на развој наше општине	0.690			
Од туризма имају користи сви они који су укључени у туристичку делатност општине	0.727			
Туризам обезбеђује нове приходе нашој општини	0.786			
Туризам ствара значајне пореске приходе за нашу општинску управу	0.731			
Фактор 3: Планирање одрживог развоја		1.672	9.385	0.736
Туристичка предузећа треба да функционишу у складу са вредностима локалног становништва	0.616			
Туризам захтева добро, координисано планирање у складу са развојним потребама општине	0.747			
Успешни менаџмент у туристичком развоју општине захтева напредну стратегију планирања	0.738			
Потребно је дугорочно размишљати када планирамо туристички развој општине	0.608			
Фактор 4: Еколошка одрживост		1.512	8.447	0.739
Туризам се брзо развија и шири на простору моје општине	0.608			
Разноврсност живог света на простору општине је на прави начин вредновано и заштићено	0.791			
Туризам у мојој општини се развија у хармонији са природним окружењем	0.723			
Фактор 5: Тренутни ниво одрживог развоја туризма		1.275	8.094	0.769
Мислим да се квалитет животне средине побољшао као последица развоја туризма	0.638			
Туризам ствара ново тржиште за локалне производе	0.773			
Од туризма имају користи сви они који су укључени у туристичку делатност општине	0.727			

Туристички развој у општини штити дивље животиње и њихова природна станишта	0.734			
Фактор 6: Социјалне користи		1.154	6.356	0.740
Туристи у мојој општини доприносе побољшавању квалитета мог живота	0.685			
Осећам се пријатно и добродошло у туристичким предузећима моје општине	0.643			
Рекреативни ресурси су доступни и за туристе и за локално становништво	0.681			
Фактор 7: Укљученост локалне заједнице		1.055	4.265	0.334
Сви чланови општине треба да учествују у доношењу одлука које су важне за развој туризма	0.652			
Некада је прихватљиво да се искључе становници општине када се доносе одлуке о туристичком развоју	0.578			

Процент описане варијансе је 59.950; КМО = 0.897 > 0.5; Bartlett test of Sphericity: p = 0.000.

Резултати добијени применом факторске анализе показује да су ставови локалног становништва Шумадијског округа пре свега усмерени ка заштити животне и природне средине, што показује висок ниво еколошке свести и потребу за одрживим развојем туризма који посебно води рачуна о еколошкој одрживости. Еколошка одрживост је садржана у три фактора, код једног фактора у целини, а код два обухвата више тврдњи. Важни аспекти развоја туризма су и укљученост локалне заједнице и дугорочно планирање туристичког развоја јер се на тај начин обезбеђује дугорочна подршка за одрживи развој туризма. Као важни сегменти развоја туризма издвојени су економске и социјалне користи које остварује локална заједница и становништво, јер се на тај начин изграђује позитиван став о туристичком развоју и мења опхођење према туристима и ресурсима важним за туристички развој. Усмереност ка локалној заједници такође садржи преовлађујући економски аспект унапређења локалне заједнице, али се и издваја став о потреби праћења задовољства туриста и унапређења квалитета туристичког искуства чиме се дугорочно ствара конкурентан и одржив туристички производ.

За истраживање је коришћен прилагођен SUS-TAS модел, оригинални SUS-TAS модел има структуру коју чини седам фактора: (1) социјални трошкови; (2) еколошка одрживост, (3) дугорочно планирање; (4) економска корист; (5) обезбеђивање задовољства посетилаца; (6) туризам усмерен ка локалној заједници и (7) максимизирање учешћа заједнице (Choi, Sirakaya, 2005).

Применом факторске анализе у истраживању односа локалног становништва Шумадијског округа према одрживом развоју туризма, такође се издвојило седам фактора, али постоје одређене разлике у односу на оригинални модел. Фактори који су заједнички са оригиналним SUS-TAS моделом су: еколошка одрживост, дугорочно планирање, укљученост локалне заједнице у развој туризма, економске користи за локално становништво. Фактор еколошке одрживости у истраживању на простору Шумадијског округа се јавља кроз три фактора са доста сличним тврдњама које се односе на заштиту природе и животне средине. Уместо фактора који се односи на социјалне трошкове или минимизирање утицаја туризма на друштво, издваја се фактор социјалне користи јер су тврдње усмерене искључиво у једном смеру, односно ка позитивним исходима или користима. У оквиру поменутог фактора издвајају се тврдње које се односе на доступност рекреативних садржаја, позитивну интеракцију са туристима која доводи до побољшавања квалитета живота и добра сарадња

локалног становништва са туристичким предузећима. Фактор усмереност ка постизању одрживости се у оригиналном моделу јавља кроз више фактора.

Испитивање ставова локалног становништва Шумадијског округа је већим делом показало заједничке карактеристике са оригиналним SUS-TAS моделом, али ипак постоје и разлике, које су последица специфичности простора на којем је спроведено истраживање, његових унутрашњих друштвено-економских разлика и особености локалне заједнице. На локалном нивоу, прилагођен SUS-TAS модел пружа информације које су неопходне локалним планерима и доносиоцима одлука да процене тренутно стање туризма и унапреде резултате будућег туристичког развоја.

Будућа истраживања треба да испитају употребу SUS-TAS модела и у другим студијама на простору Србије, да би се утврдило да ли се издвајају слични фактори, што би помогло у даљем прилагођавању модела и његових инструмената и димензија потребама локалних заједница широм Србије. Осим тога, будућа истраживања могу да користе SUS-TAS модел и као средство сегментирање локалног становништва, што је изузетно корисно да се утврди да ли се ставови према развоју туризма разликују између одређених друштвених група.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Данас туристи постају софистициранији у одабиру туристичких дестинација, при чему посебно место заузимају еколошки и културни туристички мотиви. Промоција културе и поштовање еколошких стандарда обезбеђују конкурентску предност и могућност њиховог пласмана на глобалном туристичком тржишту. И поред утиска да је одрживост постала свеprisутна опет је све мањи број туристичких производа заиста одржив, и све мање је туристичких дестинација које се могу назвати одрживим, а туризам на глобалном нивоу се све више удаљава од саме одрживости.

У истраживању се полази од хипотезе да туризам може допринети економском развоју, подизању стандарда и квалитета живота становништва, под условом да се Шумадијски округ позиционира као препознатљива и привлачна туристичка дестинација.

Анализиране су неке од кључних карактеристика туризма у контексту одрживог развоја. Одрживи туризам је базиран на четири стуба одрживости: економска, еколошка, културна и локална одрживост. Одрживост се може посматрати као стратегија, у којој теорија постаје пракса. Одрживи туризам је значајан јер доприноси одрживом развоју, обезбеђујући искуства високог квалитета и минималног негативног утицаја на животну средину.

Проблем одрживости је посебно актуелан код држава у развоју и у привредама које се налазе у транзицији, као што је Србија, пошто оне као дестинације у настајању често усвајају старе праксе одрживости са истим нежељеним ефектима.

У докторској дисертацији је спроведено истраживање развоја туризма у контексту одрживог развоја, са посебним освртом на факторе који могу утицати на одрживи развој туризма Шумадијског округа. У првом делу дисертације урађена је детаљна анализа основних карактеристика Шумадијског округа као туристичке регије. Основни потенцијали Шумадијског округа за развој туризма су груписани у три групе: природни, друштвени и културно-историјски. Основни

ресурси развоја туризма су природни и антропогени ресурси, чијим се равномерним развојем и комбиновањем могу остварити жељени резултати. Природни потенцијали Шумадијског округа су велики, али нису на прави начин валоризовани и презентовани широј јавности, па самим тим нису у потпуности искоришћени. Одрживо коришћење природних ресурса је првенствено обавеза локалног становништва, а тек након тога туриста, због чега постоји потреба да се унапреди свест становништва и туриста о очувању животне средине и њеном одрживом коришћењу. Природни и друштвени потенцијали су обрађени на нивоу Шумадијског округа, док су културно-историјски потенцијали обрађени на нивоу општина. Након анализе најзначајнијих потенцијала обрађена је и статистика оствареног туристичког промета, за град Крагујевац и остале општине Шумадијског округа. Она показује да тренутни туристички промет Шумадијског округа бележи континуирани раст броја посета и ноћења, са одређеним флукуацијама. Град Крагујевац једини бележи интензиван раст оба показатеља као последица реиндустријализације града и повећања броја пословних туриста.

Након анализе услова који утичу на туристички развој, спроведена је и анализа перспектива и ограничења за развој туризма издвајањем постојећих и могућих облика туризма специфичних за конкретне локације унутар Шумадијског округа. Путем INPUT-OUTPUT, SOSTAC, SWOT и PESTEL анализе утврђено је постојеће стање туризма и перспективе и ограничења у Шумадијском округу. Идентификовањем постојећих и могућих проблема развоја туризма у Шумадијском округу стварају се услови за њихово решавање. На основу спроведених анализа као постојећи и могући видови туризма у Шумадијском округу се издвајају пословни, транзитни, градски, спортско-рекреативни, ловни, екскурзионо-манifestациони, сеоски, вински, бањски, културно-манifestациони и екотуризам. Општи закључак је да саобраћајна и туристичка инфраструктура у Шумадијском округу нису у складу са туристичким потребама, јер тренутно не испуњавају захтеве туриста и не задовољавају основне услове одрживог туристичког развоја. Ограничења су изражена и у неодговарајућој институционалној подршци за развој туризма, непоштовању закона из области животне средине, непостојању модерних, савремено опремљених смештајних капацитета, незадовољавајућој образовној структури људских ресурса и њихових компетенција и друго. Због тога је потребно прилагодити туристички производ захтевима туриста и локалног становништва како би се обезбедила подршка за туристички развој у будућности.

Да би утврдили место туризма у очекиваном одрживом развоју Шумадијског округа неопходно је детерминисати место које туристичко-угоститељска делатност у њему заузима. Када је у питању туризам важно је сагледати све аспекте његовог функционисања са посебним освртом на носиоце развоја туризма, као што су туристичке агенције и туристичке организације које поседују инструменте за усмеравање туристичког развоја ка одрживости. Осим туристичких предузећа за функционисање туризма и прихват туриста важни су и хотелско-угоститељски објекти, јер у зависности од расположивости хотелских капацитета зависи и обим и структура туристичких посета. Шумадијски округ поседује хотелске капацитете који подржавају тренутни обим туристичких активности, али очекивани раст у будућности захтева нове смештајне капацитете, посебно хотелски смештај високе категоризације за категорију пословних туриста који су веома пробирљив туристички сегмент.

Развој туризма је одржив ако је сагласан са националним, регионалним и локалним просторним плановима. Локални и регионални планови имају увид у будуће правце туристичког развоја који су дефинисани техникама планирања развоја туризма Шумадијског округа. У оквиру Стратегије за развој туризма Централна Србија и Шумадијски округ у оквиру ње нису издвојени као засебни туристички кластер. Ова одлука отежава његов будући развој и одражава неразумевање државних органа за подстицање развоја туризма на Шумадијског округа, због чега је развој туризма више усмерен на регионалне и локалне институције. За развој туризма Шумадијског округа посебан значај у будућности би требало да има туристичка организација Централне Србије чији је циљ да координира туристичку активност на регионалном нивоу и да на савремен начин промовише овај простор као атрактивну туристичку дестинацију у националним и међународним оквирима. Да би остварио одрживи развој туризма потребно је осим већ укључених туристичких организација и локалних управа додатно ојачати институционалну подршку оснивањем локалних агенција за развој, које би ускладиле циљеве економског развоја са потребама свих стејхолдера, а посебно локалног становништва и предузетника. Важан задатак туристичких организација у будућности је припрема, обрада и усвајање стратегије одрживог развоја у општинама у којима она није усвојена, али и њена пуна имплементација. Туристичке организације имају обавезу да врше континуирану евалуацију спровођења стратегије одрживог развоја и да правовремено реагују на настале промене, поготово оне које трајно угрожавају стабилност одрживог развоја туризма. У том послу туристичким организацијама могу помоћи локалне, регионалне и националне институције које могу да им пруже консултантску, финансијску, кадровску и логистичку подршку. За постизање одрживости важна је и иницијатива Министарства финансија и привреде да одобравањем кредита и субвенција подстакне развој туризма, посебно у актуелном економском тренутку у којем локалне управе немају финансијска средства за капиталне инвестиције и инфраструктурне пројекте. Туристичке организације би требало да преузму улогу организације рецептивног туризма циљаном маркетиншким и промотивним кампањом на националном и међународном туристичком тржишту.

Животна средина мора да се посматра као кључни ресурс одрживог туризма, па дефинисањем програма управљања односом туризма и животне средине елиминишу се потенцијални конфликти током развоја туризма. Од велике је важности детерминисати однос између туризма и животне средине, односно одредити његове позитивне и негативне утицаје на животну средину, а све у циљу заштите од негативних утицаја одређивањем еколошких капацитета Шумадијског округа.

Одрживост туристичког развоја је врло тешко постићи јер се туристички ресурси Шумадијског округа налазе под све већим притиском модернизације и континуираног економског развоја. Са друге стране број путовања у Шумадијском округу из године у годину расте па је логично да ће се притисак на туристичке ресурсе повећавати и као последица интензитета туристичких посета.

На основу наведеног може се извести неколико закључака:

1. Шумадијски округ поседује повољан географски и саобраћајни положај, у централном делу Србије, као место прожимања и спајања свих њених делова. Непосредна близина коридора 10 и оближњих планинских туристичких центара

обезбеђује му транзитни положај који чини основу његовог будућег туристичког развоја;

2. Шумадијски округ поседује очувану природу која омогућава одмор посетиоцима жељним мира и амбијента. У Шумадијском округу се налазе заштићена природна добра Рогот и Брзанско моравиште. Због јединственог птичијег света, Брзанско моравиште има велики потенцијал за birdwatching. Посебно богатство природних ресурса огледа се у постојању туристички валоризованих пећина, као што су Рисовача која је заштићена као споменик природе, објекат геонаслеђа, данас прилагођена у музеј палеолита и пећина Градац која је заштићена као археолошко налазиште и споменик културе. Посебно богатство природних ресурса је у постојању заштићених природних добара који могу обезбедити развој еко-туризма;

3. Постојање културно-историјских споменика у Шумадијском округу представља добру базу за развој културно-манифестационог туризма, од чијег развоја директне користи има локална заједница јер се промоцијом културног и етнолошког наслеђа чувају традиционалне вредности и особености овог подручја. Туристички доживљај културе и историје Шумадије потребно је подржати културним и забавним садржајима да би се задовољиле потребе туриста и обезбедило квалитетно и дуготрајно искуство.

4. Водени потенцијал Велике Мораве, као и других мањих река на овом подручју, а пре свега језера попут Гружанског, Гараш, Грошничког и Шумаричког пружају могућност туристичких активности на води и око ње. Основни приоритет развоја туризма у Шумадијском округу је коришћење термоминералних извора за потребе бањског-лечилишног туризма, у којем важно место заузимају Буковичка Бања, као туристичко место са дугом традицијом и репутацијом и Бања Вољавча у Страгарима.

5. Манифестације на простору Шумадијског округа постају његова препознатљивост, јер осим познатих манифестација као што су антиратна манифестација „Велики школски час“ у Крагујевцу, „Опленачка берба“ у Тополи и уметничка изложба на отвореном „Мермер и звуци“ у Аранђеловцу, у последње време се организују нови забавни, спортски и музички садржаји који граде своје место у туристичкој понуди Шумадијског округа. Неки од њих су „Арсенал фест“ у Крагујевцу, „Моравска шареница“ у Лапову, „Брзанска шакалијада“ у Баточини и друге.

6. Веома важан предуслов туристичког развоја је његова етнографска препознатљивост у ширим оквирима. Шумадију карактерише гостољубиво становништво, позната гастрономија и јединствени обичаји. Захваљујући поменутиим карактеристикама Шумадијски округ се може издвојити као простор богатог етнографског наслеђа.

7. Материјална база за развој туризма у Шумадијском округу је задовољавајућа, али структура и број смештајних капацитета не задовољавају раст туристичке тражње последњих година, са израженом потребом за хотелом високе категорије.

8. Туристи су заинтересовани за понуду сеоског туризма, због амбијента, бројних садржаја и производње здраве хране. Важно је подстицати развој сеоског туризма јер на тај начин становништво руралних подручја остаје на селу чиме се смањује миграција ка градовима, подстиче породично удруживање и задржава млађе становништво.

9.Туристичку понуду Шумадијског округа треба допунити коплементарним садржајима као што су конференцијски центри, етнографски музеји и садржаји забавног и спортског карактера. Развој спортског туризма је интензивирао изградњом затвореног базена у Крагујевцу, оснивањем Пливачке академије „Милорад Чавић“ и изградњом велнес садржаја и аква-парка у оквиру хотела „Извор“ у Буковичкој Бањи.

Истраживање спороведено у докторској дисертацији се састоји од два дела. У првом делу истраживања испитани су запослени у туристичким организацијама Шумадијског округа. Резултати показују да запослени перцепирају да се одрживи развој већ позиционирао као развојни правац, поготово кад су у питању његови аспекти обезбеђивања дугорочне визије развоја и унапређење економског развоја. Запослени у туристичким организацијама сматрају да је важно да одрживи развој обезбеђује задовољство туриста и омогућава ангажовање локалног становништва, а најмање важно да одрживи развој садржи добро развијене туристичке планове. На основу анализе добијених резултата може се закључити да запослени у туризму сматрају да се туризам развија у правцу одрживог развоја, што је важно за њихове општине и Шумадијски округ.

У другом делу истраживања испитани су ставови локалног становништва о одрживом развоју туризма у Шумадијском округу. Највећи број испитаника сматра да туризам није довољно развијен у њиховим општинама. Већина испитаника зна да у њиховим општинама постоје туристичке организације, али су мишљења подељена када је у питању задовољство радом туристичких организација. Нешто више од половине испитаника зна шта је одрживи развој као појам, а већина испитаника не зна да ли постоји Стратегија одрживог развоја за њихову општину.

Супротно претпоставкама изнетим у теоријском делу преовлађујући став испитаника у свим општинама Шумадијског округа се односи на значај заштите и унапређења животне и природне средине, указујући на високу еколошку свест и њено важно место у одрживом развоју туризма. Такође велики број испитаника сматра да је важно да туристичка предузећа у њиховим општинама треба да обезбеде квалитетно туристичко искуство за посетиоце, као и да постоји потреба за напредном стратегијом планирања у складу са развојним потребама општине. Код ове тврдње се ставови запослених у туристичким организацијама и локалног становништва разликују. Најниже оцењена тврдња у свим општинама Шумадијског округа, осим општине Аранђеловац, је да се туризам брзо развија и шири. Испитаници су тако изразили незадовољство тренутним туристичким развојем, поготово из перспективе великог потенцијала за развој туризма на простору Шумадијског округа.

Принцип одрживог развоја туризма је добра полазна основа за унапређење тренутног неодрживог стања. Планирањем туристичког развоја на принципима одрживости, обезбеђује се директна корист за локално становништво у различитим аспектима њиховог живота, а самим тим је и израженија подршка за развој туризма.

Када говоримо о разликама у ставовима мушких и женских испитаника о одрживом развоју туризма на простору Шумадијског округа, оне нису статистички значајне. Анализа резултата у зависности од тога да ли испитаници знају шта је одрживи развој је показала да постоје статистички значајне разлике код 27 тврдњи. На основу анализе ових резултата може се закључити да

испитаници који су упознати са појмом одрживог развоја, генерално имају бољи увид у користи и допринос који развој туризма на одрживим основама има за локалну заједницу, становништво, животну и природну средину. То нам говори да су информисаност и знање веома важни фактори за развијање свести становништва о значају развоја туризма, базираног на еколошкој, социјалној и економској одрживости.

На узорку од 442 испитаника из свих општина Шумадијског округа примењена је факторска анализа путем које је идентификовано седам фактора: 1) Усмереност ка одрживости; 2) Економске користи; 3) Планирање одрживог развоја; 4) Еколошка одрживост; 5) Тренутни ниво одрживог развоја туризма; 6) Социјалне користи и 7) Укљученост локалне заједнице.

Резултати добијени факторском и дескриптивном анализом говоре у прилог високо развијене еколошке свести локалног становништва Шумадијског округа, јер се тврдње о заштити и унапређењу животне и природне средине налазе у оквиру три фактора. Укљученост локалне заједнице и планирање одрживог развоја су важни сегменти туристичког развоја, јер они обезбеђују дугорочну подршку локалне заједнице за одрживи развој. Економске и социјалне користи које обезбеђује развој туризма, унапређују квалитет живота локалне заједнице и становништва, чиме се изграђује и осигурава позитиван став према туристима, туристичком развоју и ресурсима важним за његов развој. Усмереност ка одрживости сублимира више аспеката одрживости-економски, задовољство туриста и еколошки. Тренутни ниво одрживог развоја туризма обухвата еколошки и економски контекст указујући на ставове испитаника о тренутном стању развоја туризма у Шумадијском округу.

Туризам Шумадијског округа није развијен у складу са својим потенцијалима, због чега је тренутно стање неодрживо. Због тога је потребно планирање туристичког развоја на принципима одрживости чиме би се обезбедила директна корист за локално становништво и континуирано унапређење квалитета туристичког искуства дугорочно стварајући конкурентан и одржив туристички производ.

Литература:

1. Ahn B., Lee B., Shafer C.S., (2002): *Operationalising Sustainability in Regional Tourism Planning: An Application of the Limits of Acceptable Change Framework*, *Tourism Management*, 23, 1-15.
2. Akyeampong O., (2011): *Pro-poor tourism: residents' expectations, experiences and perceptions in the Kakum National Park Area of Ghana*, *Journal of Sustainable Tourism*, 19(2), 197-213.
3. Allen L.R., Long P.T., Perdue, R.R., Kieselbach S., (1988): *The Impact of Tourism Development on Resident's Perception of Community Life*, *Journal of Travel Research*, 27(1), 16-21.
4. Alexander S.E., (2002): *Resident Attitudes towards Conservation and Black Howler Monkeys in Belize: the Community Baboon Sanctuary*, *Environmental Conservation*, 27(04), 341-350.
5. Алфирер Д., (1994): *Туризам- избор радова*, Институт за туризма, Загреб.
6. Andereck K.L., Vogt C.A., (2000): *The Relationship between Residents' Attitudes toward Tourism and Tourism Development Options*, *Journal of Travel Research*, 39(1), 27-37.
7. Andereck L., Valentine K., Knopf R., Vogt C., (2005): *Residents' Perceptions of Community Tourism Impacts*, *Annals of Tourism Research*, 32, 1056-1076.
8. Анђелковић М., (1978): *Стратиграфија Југославије*, Минерва, Суботица-Београд.
9. Анђелковић М., Петровић-Митровић Ј., Јанкичевић Ј., (1989): *Палеогеографија Србије-креда*. Рударско-геолошки факултет, РГФ-Завод за регионалну геологију палеонтологију, Београд.
10. Ap J., (1992): *Residents' perceptions on tourism impacts*, *Annals of Tourism Research*, 19(4), 665-690.
11. Ap J., Crompton J., (1993): *Residents' Strategies for Responding to Tourism Impacts*, *Journal of Travel Research*, 32(1), 47-50.
12. Ap J., Crompton J., (1998): *Developing and Testing a Tourism Impact Scale*, *Journal of Travel Research*, 37, 120-30.
13. Barker V., Patterson S.P.W., (1996): *Top management team tenure and top manager causal attributions at declining firms attempting turnarounds*, *Group and Organization Management*, 21(3), 304-336.
14. Бјелановић Д., Димитровски Д., (2012): *У потрази за искуствима приватизације са позитивним исходом: нова знања-стратегијски императив*, *Економски сигнали*, 7(1), 95-107.
15. Благојевић С., Димитровски Д., (2012): *Нове тенденције у развоју хотелијерства Крагујевца на примеру својинске трансформације УТП "Крагујевац"-студија случаја*, *Економика*, 1, 50-57.
16. Bramwell B., Sharman A., (1999): *Collaboration in Local Tourism Policymaking*, *Annals of Tourism Research*, 26(2), 392-415.
17. Busch D.E., Trexler D.T., (2003): *Monitoring Ecosystems*, Island Press, Washington.
18. Butler R.W., (1980): *The Concept of a Tourist Area Cycle of Evolution: Implications for Management of Resources*, *Canadian Geographer*, 24(10), 5-12.
19. Callan S., Thomas J., (2007): *Environmental Economics – Applications, Policy, and Theory*, Thomson South-Western.

20. Carbone et.al, (2005): *Making Tourism More Sustainable, A Guide for Policy Markers*, United Nations Environment Programme, Paris, World Tourism Organization, Madrid.
21. Choi C., Sirakaya E., (2005): *Measuring residents' attitude toward sustainable tourism: Development of sustainable tourism scale*, *Journal of Travel Research*, 43, 380-394.
22. Cooper C., et al. (2000): *Tourism, principles and practice*, Longman, Harlow.
23. Цвијић Ј., (1931): *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, Београд
24. Чомић Љ., Остојић А., Ђурчић С., (2006): Квалитет акватичних екосистема на територији града Крагујевца, Национална конференција о квалитету живота, Крагујевац.
25. Чрњар, М., (2002): Економика и политика заштите околиша, Економски факултет и Глоса, Свеучилиште у Ријеци, Ријека.
26. Davis D., Allen J., Cosenza R.M., (1988): *Segmenting Local Residents by Their Attitudes, Interests, and Opinions toward Tourism*, *Journal of Travel Research*, 27(2), 2-8.
27. Doxey G., (1975): A causation theory of visitor-resident irritants: methodology and research inferences in the impact of tourism. In: *Sixth Annual Conference Proceedings of the Travel Research Association*. San Diego, California, pp. 195.
28. Dusuki A., (2008): *Banking for the poor: the role of Islamic banking in microfinance initiatives*, *Humanomics*, 24(1), 49-66.
29. Eaton A., Visser P., (2008): *Attitude Importance: Understanding the Causes and Consequences of Passionately Held Views*, *Social and Personality Psychology Compass*, 2(4), 1719–1736.
30. Edward A.L., (1957): *Techniques of Attitude Scale Construction*, Appleton-Century-Crofts, New York.
31. Филиповски Г., Ђирић М., (1963): *Земљишта Југославије*, Југословенско друштво за проучавање земљишта, Београд.
32. Garrod B., Fyall A., (1998): *Beyond the rhetoric of sustainable tourism?* *Tourism Management*, 19(3), 199-212.
33. Getz D., (1992): *Festivals, Special Events and Tourism*, Van Nostrand Reinhold, New York.
34. Godfrey K., Clarke J. (2000): *The Tourism Development Handbook: A Practical Approach to Planning and Marketing*. Cassell, London, New York, 232.
35. Gunderson L.H., (2003): Foreword. In: Busch, D.E. And Trexler J.C. (eds.) *Monitoring ecosystems: Interdisciplinary approaches for Evaluating Eco/regional Initiatives*. Centre for Resource Economics. Island Press. Washington, DC. pp. 11-15.
36. Gunn C.A., (1994): *Tourism Planning: Basic concepts cases*, Taylor & Francis, Washington, DC.
37. Gursoy D, Rutherford G., (2004): *Host attitudes toward tourism: An Improved Structural Model*. *Annals of Tourism Research*, 31(3), 495-516.
38. Hall C.M., (2000): *Tourism Planning: Policies, Processes and Relationships*, Pearson Education Limited, Edinburg.
39. Hall C.M., Sharples L., Cambourne B., Macionis N., (2000): *Wine Tourism Around the World: Development Management and Markets*, Butterworth-Heinemann, Woburn, MA, USA.

40. Hinson R., (2011): *Banking the poor: The role of Mobiles*, *Journal of Financial Services Marketing*, 15(4), 320-333.
41. Huang Y., Stewart P., (1996): *Rural tourism development: Shifting basis of community solidarity*, *Journal of Travel Research*, 35(4), 26-31.
42. Hunter C., (1995): *On the need to re-conceptualise sustainable tourism development*, *Journal of Sustainable Tourism*, 3(3), 155-65.
43. Jafari J., (2001): *The Scientification of Tourism*. In *Hosts and Guests Revisited: Tourism Issues of the 21st Century*, Smith V., Brent M., eds., Cognizant Communication Corporation, Elmsford NY, 28-41.
44. Johnson J.D., Snepenger D.J., Akis S., (1994): *Host resident perceptions of tourism in a transitional rural economy*, *Annals of Tourism Research*, 21(3), 629-642.
45. Јовановић Р., (1988): *Системи насеља у Шумадији*, Географски институт Јован Цвијић, Београд.
46. Јовичић Д., (2003): *Стање и правци развоја туризма у Србији*, *Туризам*, 7, 82-85.
47. Јовичић Д., Драгин А., (2008): *The Assessment of Carrying Capacity-A Crucial Tool for Managing Tourism Effects in Tourist Destinations*, *Туризам*, 12, 4-11.
48. Јовичић Д., Илић Т., (2010): *Индикатори одрживог развоја*, *Гласник српског географског друштва*, 90(1), 277-305.
49. Јовичић Ж., (1994): *Шумадија-Централна област Србије*, Српско географско друштво, Београд.
50. Khavul S., (2010): *Microfinance: Creating Opportunities for the Poor?.* *Academy of Management Perspectives*, 24(3), 58-72.
51. Lane, B., (1994): *Sustainable rural tourism strategies: A tool for development and conservation*, *Journal of Sustainable Tourism*, 2(1&2), 102-111.
52. Lankford S., (1994): *Attitudes and Perceptions toward Tourism and Rural Regional Development*, *Journal of Travel Research*, 32(3), 35-43.
53. Lankford V, Howard R., (1994): *Developing a tourism impact attitude scale*, *Annals of Tourism Research*, 21(1), 121-139.
54. Lee T., (2013): *Influence analysis of community resident support for sustainable tourism development*. *Tourism Management*, 34, 37-46.
55. Liu Z., (2003): *Sustainable tourism development: A critique*, *Journal of Sustainable Tourism*, 11(6), 459-475.
56. Љешевић, М., Остојић, Н., (2006), *Стратегија одрживог развоја општине Горњи Милановац*, Европски центар за мир и развој, Београд
57. Macintosh A.J., Hinch T., Ingram T., (2002): *Cultural identity and tourism*. *International Journal of Arts Management*, 4(2), 39-49.
58. Mathieson A., Wall G. (1982): *Tourism; economic, physical and social impacts*, Longman, Harlow.
59. McCool, S.F., Moisey R.N., Nickerson N.P., (2001): *What should tourism sustain? The disconnect with industry perceptions of useful indicators*, *Journal of Travel Research*, 40(4), 124-131.
60. Марковић Ј., (1980): *Регионална географија СФР Југославије*, Грађевинска књига, Београд.
61. Марковић Ј., Павловић М., (1995): *Географске регије Југославије (Србија и Црна Гора)*, Савремена администрација, Београд.

62. Милановић, А., Ковачевић-Мајкић, Ј., (2007): *Оцена стања квалитета површинских вода и загађења у сливу Лепенице*, Гласник Српског географског друштва, 87(1), 175-184
63. Миленковић С., (2006): *Међусобни односи туризма и животне средине*, Економски факултет, Крагујевац.
64. Meadows D.H., et al., (1972): *The Limits to Growth*, Universe Books, New York.
65. Moscardo G., (1999): *Making visitors mindful: principles for creating quality sustainable visitor experiences through effective communication*, Sagamore, Champaign, IL.
66. Национална стратегија одрживог развоја Републике Србије, Сл. гласник РС, бр. 57/2008.
67. Nunnally J.C., Bernstein I.H., (1994): *Psychometric Theory*, McGraw-Hill, New York.
68. O'Reilly M., (1986): *Tourism carrying capacity*, *Tourism Management*, 7(4), 254-258.
69. Одлука о изради просторног плана Града Крагујевца, Службени лист града Крагујевца, бр. 8/07.
70. Page S.J. (2000) : *Tourism in natural environments*, *Tourist management*, Oxford.
71. Perdue R., Long P., Allen L., (1990): *Resident Support for Sustainable Tourism Development*, *Annals of Tourism Research*, 17, 586-599 .
72. Петковић К., (1975): *Геологија Србије*, Рударско-геолошки факултет, Мезозоик, Београд.
73. Петковић К., Максимовић Б., (1960): *Геолошке карте и профили (Методика израде и читања) I*, Савез студената Природно-математичког факултета, Београд.
74. Reich A.Z., (1999): *Positioning of Tourist Destinations*, Sagamore Publishing, Champaign.
75. Ritchie J.R.B., Crouch G.I., (2003): *The Competitive Destination-Sustainable Tourism Perspective*, CABI Publishing, Oxon.
76. Ryan C., Montgomery D., (1994): *The Attitudes of Bakewell Residents to Tourism and Numbers in Community Responsive Tourism*, *Tourism Management*, 15, 358-369.
77. Ryan C., Scotland A., Montgomery D., (1998): *Resident Attitudes to Tourism Development-A Comparative Study between Rangitikei, New Zealand and Bakewell, United Kingdom*, *Progress in Tourism and Hospitality Research*, 4(2), 115-30.
78. Sheldon J., Abenoja T., (2001): *Resident attitudes in a mature destination: The case of Waikiki*, *Tourism Management*, 22, 434-443.
79. Singh S., Timothy J., Dowling K., (2003): *Tourism in destination communities*, CABI publishing, Cambridge, USA.
80. Симић В., (1951): *Историјски развој нашег рударства*, Београд.
81. Sirakaya E., Tazim J., Choi H., (2001): *Developing Indicators for Destination Sustainability*, In *The Encyclopedia of Ecotourism*, edited by Weaver D.B., CAB International, New York, pp. 411-32.
82. Sirakaya-Turk E., Ekinci, Y., Kaya A., (2007): *An Examination of the Validity of SUS-TAS in Cross-Cultures*, *Journal of Travel Research*, 46, 414-421.
83. Smith M.D., Krannich R.S., (1998): *Tourism Dependence and Resident Attitudes*, *Annals of Tourism Research*, 25(4), 783-802.

84. Smith K., Robinson M., (2006): *Cultural Tourism in a Changing World: Politics, Participation, and (Re) presentation*, Channel View Publications Ltd., United Kingdom.
85. Станковић С., (1985): *Развитак и задаци туристичке географије у Србији*, Посебна издања Одсека за географију и просторно планирање, књига 3, Београд.
86. Станковић С., (2004): *Туристичка валоризација геоморфолошких објекта геонаслеђа Србије*, Гласник Српског географског друштва, свеска 84(1), 79-88.
87. Станковић С. (2003): *Животна средина, туризам и просторно планирање*, Гласник Српског географског друштва, 2(2), 19-30.
88. Stein T.V., Anderson D.H., Kelly T., (1999): *Using Stakeholders' Values to Apply Ecosystem Management in an Upper Midwest Landscape*, *Environmental Management*, 24(3), 399 – 413.
89. Стојановић В., (2006): *Одрживи развој туризма и животне средине*, Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Нови Сад.
90. Стратегија регионалног развоја Републике Србије за период од 2007. до 2012. године (2007): Службени гласник РС”, бр. 55/05 и 71/05, Београд
91. Стратегија развоја туризма Републике Србије до 2015. године (2006): Економски факултет, Београд, Horvath consulting, Загреб.
92. Стратегија одрживог развоја Шумадије и Поморавља (2011) Operational Grant for Regional Economic Development Agency for Sumadija and Pomoravlje EU funded project managed by Delegation of the European Union to the Republic of Serbia
93. Swarbrooke J., (1999): *Sustainable Tourism Management*, CABI Publishing, London.
94. Tabachnick B.G., Fidell L.S., (1996): *Using Multivariate Statistics*, HarperCollins, New York.
95. Танасијевић Ђ., Филиповић Ђ. (1957): *Педолошко-агроемиске особине среза Крагујевца*, Институт за педологију, Београд.
96. Teye V., Sirakaya E., Sönmez S., (2002): *Residents' attitudes toward tourism development*. *Annals of Tourism Research*, 29(3), 668-688.
97. Tosun C., (1998): *The Roots of Unsustainable Tourism Development: The Case of Urgan in Turkey*, *Tourism Management*, 19(6), 596-610.
98. Twining-Ward L., Richard B., (2002): *Implementing STD on a Small Island: Development and Use of Sustainable Tourism Development Indicators in Samoa*, *Journal of Sustainable Tourism*, 10(5), 363-387.
99. UN, (1992), Earth Summit Agenda 21. The United Nations programme of action from Rio. United Nations Department of Public Information, New York.
100. UNWTO (2011): Annual Report.
101. Унковић С., (1995): *Економика туризма*. Савремена администрација. Београд.
102. Urchurch R., Teivane U., (2000): *Resident perceptions of tourism development in Riga, Latvia*, *Tourism Management*, 21(5), 499-507.
103. Уредба о систематског испитивања квалитета воде, Сл. Гласник, бр. 8/2000.
104. Уредба о класификацији вода, Службени гласника СРС, број 5/68.
105. Закон о буџету Републике Србије за 2012. годину (Службени гласник РС, бр.101/2011)

106. Уредба о условима и начину доделе и коришћења средстава за кредите за подстицање квалитета туристичке понуде за 2012. годину, Службени гласник РС, број 8/2012.
107. Закон о финансирању локалне самоуправе, Службени гласник РС, број 61/05.
108. Закон о локалној самоуправи, Службени гласник РС, бр. 9/02, 33/04, 135/04, 62/06 и 129/07.
109. Закон о регионалном развоју, Службени гласник РС, бр. 51/2009 и 30/2010.
110. Закон о Просторном плану Републике Србије од 2010. до 2020. године, Службени гласник РС, број 88/10 112.
111. Закон о заштити животне средине, Службени гласник РС, бр. 135/04, 36/09.
112. Yu C., Chancellor C., Cole S., (2011): *Measuring Residents' Attitudes toward Sustainable Tourism: A Reexamination of the Sustainable Tourism Attitude Scale*, *Journal of Travel Research*, 50(1) 57-63.
113. Wall G., (1993): Towards A Tourism Typology. In Nelson J.G., Butler R., Wall G. (eds.) *Tourism and Sustainable Development: Monitoring, Planning, Manageing*, 45-58. University of Waterloo: Heritage Resource Centre.
114. Williams J., Lawson R., (2001): *Community Issues and Resident Opinions of Tourism*. *Annals of Tourism Research*, 28, 269-290.
115. Wheeller B., (1993): *Sustaining the ego*, *Journal of Sustainable Tourism*, 1(2), 121-129.
116. WCED (1987): World Commission on Environment and Development (The Brundtland Commission, 1987)
117. WTO (2004): *Indicators of Sustainable Development for Tourist Destinations: A guidebook*. Madrid: UN-WTO
118. WTO (1993): *Indicators for the sustainable management of tourism*. Report of the international working group on indicators of sustainable tourism to the environment committee. International Institute for Sustainable Development, Winnipeg, Canada.
119. WTO (1995): *What tourism managers need to know*. A practical guide to the development and use of indicators of sustainable tourism. WTO, Madrid, Spain.
120. WTO (2004): *Indicators of Sustainable Development for Tourist Destinations: A guidebook*. Madrid: UN-WTO
121. WTO (1992): *Tourism Carrying Capacity: Report on the Senior-Level Expert Group Meeting held in Paris, June 1990*, WTO, Madrid.
122. WTO (2000): *Sustainable Development of Tourism: A Compilation of Good Practices*: World Tourism Organization.
123. WTTC (World Travel and Tourism Council), WTO (World Tourism Organisation), and the Earth Council (1995): *Agenda 21 for the travel and tourism industry: towards environmentally sustainable development*, WTTC, London.

Извори података:

Министарство за економију и регионални развој, <http://www.merr.gov.rs/>
Градска туристичка организација Крагујевца, <http://www.gtokg.org.rs/>
Град Крагујевац, <http://www.kragujevac.rs/>
Туристичка организација Аранђеловац <http://www.bukovickabanja.rs/>
Град Крагујевац, Општина Страгари, <http://www.stragari.rs/>
Републички завод за статистику, <http://webrzs.stat.gov.rs/>
Агенција за привредне регистре Републике Србије, <http://www.apr.gov.rs/>
Национална служба за запошљавање Републике Србије, <http://www1.nsz.gov.rs/>
Агенција за приватизацију Републике Србије, <http://www.priv.rs/>
Републичка просветна инспекција за Шумадијско округ са седиштем у Крагујевцу
Шумадијски управни округ, <http://www.sumadijskiokrug.org.rs/>
Туристичка организација Србије, <http://www.srbija.travel/>
Шумадијска епархија, <http://www.eparhija-sumadijska.org.rs>
<http://www.banjesrbije.net/>
<http://www.a-hotel-izvor.com/>
<http://www.podrumaleksandrovic.rs/>
<http://srpskatradicija.izlog.org/>
United Nations Environment Programme, <http://www.unep.org/>
UN Department of Social and Economic Affairs, Division for Sustainable Development
<http://webapps01.un.org/>
European Commission, <http://www.ec.europa.eu/> European Commission
European Commission, Eurostat, Sustainable development indicators,
<http://www.epp.eurostat.ec.europa.eu/>
Organisation for Economic Co-operation and Development, <http://www.oecd.org/>
World Tourism Organization (WTO), <http://www.unwto.org/>
International Institute for Sustainable Development, <http://www.iisd.ca/>
Rio Declaration on Environment and Development (Rio de Janeiro, 1992)
World Summit on Sustainable Development (Johannesburg, Earth Summit 2002)
Agenda 21
Lokal Agenda 21
Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on 58.Climate Change
(Kyoto)

ПРИЛОЗИ

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Пописани мр Дарко Димитровски
Број уписа _____

Изјављујем

Да је докторска дисертација под насловом „ТУРИЗАМ ШУМАДИЈСКОГ ОКРУГА У КОНТЕКСТУ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА”

- резултат споственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

У Београду, _____

Потпис докторанта

Прилог 2.

**Изјава о истоветности штампане и електронске верзије
докторског рада**

Име и презиме аутора

Број уписа

Студијски програм

Наслов рада „Туризам Шумадијског округа у контексту одрживог развоја”

Ментор

Потписани мр Дарко Димитровски

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао за објављивање на порталу Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

У Београду, _____

Потпис докторанта

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем универзитетску библиотеку „Светозар Марковић” да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

„ТУРИЗАМ У ШУМАДИЈСКОМ ОКРУГУ У КОНТЕКСТУ ОДРЖИВОГ
РАЗВОЈА”

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао сам у електронској формату погодним за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство - некомерцијално - без прераде
4. Ауторство - некомерцијално - делити под истим условима
5. Ауторство - без прераде
6. Ауторство - делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци)

Потпис докторанта

У Београду, _____

Биографија

Дарко Димитровски је рођен 22. августа 1978. године у Крагујевцу, где је похађао Основну школу и Другу крагујевачку гимназију. Студије на Географском факултету у Београду уписао је 1997. године. Дипломирао је на тему „Туристички потенцијали општине Крагујевац“. Постдипломске студије је уписао на Департману за географију, туризам и хотелијерство Природно-математичког факултета у Новом Саду. На Катедри за хотелијерство одбранио је магистарску тезу „Транзициони токови хотелијерске привреде Шумадијског региона“. Неколико година је био запослен у Економској и Другој техничкој школи у Крагујевцу као професор географије, економске географије, географије природних ресурса и метеорологије са климатологијом. Од 2013. године ради као асистент за научну област Менаџмент и пословање на Факултету за хотелијерство и туризам у Врњачкој Бањи, Универзитета у Крагујевцу. Аутор је научних радова у домаћим и међународним часописима у области туризма и хотелијерства.

Београд, 2013. година

мр Дарко Димитровски

ПРИЛОЗИ

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Пописани мр Дарко Димитровски

Број уписа _____

Изјављујем

Да је докторска дисертација под насловом „ТУРИЗАМ ШУМАДИЈСКОГ ОКРУГА У КОНТЕКСТУ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА”

- резултат споственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

У Београду, 07.05.2013.

Потпис докторанта
Дарко Димитровски

Прилог 2.

**Изјава о истоветности штампане и електронске верзије
докторског рада**

Име и презиме аутора

МР ДАРКО ДИМИТРОВСКИ

Број уписа

Студијски програм

Наслов рада „Туризам Шумадијског округа у контексту одрживог развоја”

Ментор

ДР СТЕВАН СТАНИЊИЋ (ПРОФЕСОР ЕМЕРИТУС)

Потписани мр Дарко Димитровски

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао за објављивање на порталу Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

У Београду, 07.05.2013.

Потпис докторанта
Дарко Димитровски

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем универзитетску библиотеку „Светозар Марковић” да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

„ТУРИЗАМ ШУМАДИЈСКОГ ОКРУГА У КОНТЕКСТУ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА”

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао сам у електронској формату погодним за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство - некомерцијално - без прераде
4. Ауторство - некомерцијално - делити под истим условима
5. Ауторство - без прераде
6. Ауторство - делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци)

Потпис докторанта

У Београду, 07.05.2013.

Дарко Димитровски